



**MEHMET ZEKERİYA SERTEL
(1890-1980)**

Murat KILIÇ

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ANABİLİM DALI**

**TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN**

**2017
(Her Hakkı Saklıdır)**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

Murat KILIÇ

MEHMET ZEKERİYA SERTEL (1890-1980)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN

ERZURUM-2017



T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ
ENSTİTÜSÜ



TEZ KABUL TUTANAĞI

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof.Dr.Erdal AYDOĞAN'nın danışmanlığında, Murat KILIÇ tarafından hazırlanan "Mehmet Zekeriya Sertel" adlı bu çalışma 18/07/ 2017 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof.Dr.Erdal AYDOĞAN

Jüri Üyesi : Prof.Dr.S.Esin DAYI


Jüri Üyesi : Doç.Dr.Cengiz ATLI

İmza:

İmza:

İmza:

Yukarıdaki imzalar adı geçen öğretim üyelerine aittir. 18/07/2017


Prof.Dr.S.Esin DAYI

Enstitü Müdürü

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum *Mehmet Zekeriya SERTEL (1890-1980)* adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlâk ve geleneklere aykırı düşecek herhangi bir yöntemle başvurulmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğundan, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

/ / 2017

Murat KILIÇ



ÖNSÖZ

İnsanın yaratılışından gelen özelliği ve sosyal yapısı gereği iletişim kurmaya ihtiyacı vardır. Bu nedenle insanlığın geliştirdiği etkileşim sürecinin ağırlık merkezi her zaman bilgi kaynaklı olmuştur. Bahse konu olan bilgiye ulaşma da ise günümüzdeki interaktif yapıdan önce kitap ve gazete gibi yayınlar aracılığıyla insanlığın hizmetine sunulmaktaydı. Dolayısıyla bu tarz eserleri sunanlar yazar ve gazeteci olarak tanımlanılmaktadır. Bu çalışmanın konusu; Türk entelektüel hayatının önemli isimlerinden biri olan gazeteci ve yazar Mehmet Zekeriya Sertel'in 1890'da başlayan ve 1980'de sona eren yaşamına ait kronolojik biyografisi ve faaliyetleri olarak tespit edildi.

Mehmet Zekeriya Sertel, gazeteci ve yazar kimliğinin dışında aynı zamanda bir aile babasıydı. Eşi Sabiha Hanım'la beraber Avrupa ve Amerika'da aldıkları eğitim ve deneyimlerini ülkelerine aktarma çabası da dikkate alınan bir diğer özelliğiydi. "Sosyal hak, sosyal adalet, sosyal demokrasi" vb. kavramlarla tanıştıkları bu sürecin yansıması yayınladıkları gazete ve dergilerindeki yazılarında da anlaşılmaktaydı. Toplumla bakışları aldıkları eğitimle paralel olarak sosyolojik bir özellik taşımaktaydı. Bu doğrultu da özellikle çocukların eğitilmeleri konusunda ciddi anlamda mücadele verdiler. Her ikisi de üstlendikleri bu misyonu en iyi şekilde yerine getirmeye gayret ettiler.

Araştırmamızda Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi, Başbakanlık Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivlerinden yararlanıldı. Gazete koleksiyonu olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Milli Kütüphane, Ankara Üniversitesi ve New York Times arşivinden de mümkün mertebe istifade edildi. Aynı zamanda konumuzla bağlantılı kitap, tez ve akademik makalelerden de faydalanılmaya çalışıldı.

Birinci Bölüm Mehmet Zekeriya Sertel'in çocukluğuna ve eğitim dönemine ayrıldı. Burada çocukluğunun geçtiği Ustrumca kasabası ve ailesi hakkında elde edilen bilgiler açıklandı. Birinci derecedeki yakın akrabaları hakkında ise kısa bilgiler verildi. Ancak bu bölümün elde edilen bilgiler Balkan Savaşları'nda yaşanan göç nedeniyle sınırlı kaldığı söylenebilir. Eğitim hayatı ise, İptidai Mektep'ten başlayarak her dönemi ayrı ayrı olacak şekilde incelendi. Ayrıca eğitim yıllarında elde ettiği burslara da yer verildi.

İkinci Bölümde ise düşünce yapısı, gazetecilik mesleğine başlaması ve Balkan Savaşları sonucunda İstanbul'a gelişi ayrıntılı bir şekilde ele alındı. Burada düşünce yapısının oluşumunda dönemin iktidarına sahip İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin ve

özellikle de Ziya Gökalp'in etkisi değerlendirildi. Bununla beraber ilk kitabı ve ilk dergisi hakkında bilgiler aktarıldı. Bölümün sonunda ise Paris'teki ilk eğitim yılları ve kardeşleriyle İstanbul'da tekrar bir araya gelmesine yer verildi.

Üçüncü Bölüm her ne kadar on yıllık bir dönemi içerse de bu süreçte yaşanan I. Dünya Savaşı, Mütareke ve Milli Mücadele dönemlerin de yaşananlardan hareketle Mehmet Zekeriya Bey'in savaş hakkındaki düşünceleri, bu dönemde yayınladığı ilk gündelik gazetesi ve işgal yılları faaliyetleri yine kronoloji dikkate alınarak açıklanmaya çalışıldı. İlk tutukluluğunu da bu dönemde yaşadı. Ardından burslu olarak gittiği ABD yılları ve burada yaptığı gazeteciliği ile Türk Teavün Cemiyeti kuruluş çalışmalarına katkısı hakkında eldeki bilgiler irdelendi. Türk Teavün Cemiyeti'nin kuruluş aşamasındaki ilk Başkanı'nın eşi Sabiha Hanım olması bizlere cemiyet ile dolaylı ilişkisini göstermektedir.

Dördüncü bölüm ise, yurda dönüşünden itibaren vefatına kadar geçen süreyi kapsamaktadır. Basın Yayın Genel Müdürü olarak görevi, Cumhuriyet gazetesinin kuruluşu, Resimli Ay dergisi, Son Posta ve Tan gazeteleriyle ilgili yayın faaliyetleri ve yaşanan olaylar Mehmet Zekeriya Bey odaklı olarak açıklandı. Gazeteciliğinde verdiği mücadeleler nedeniyle bu dönemde yaşadığı üç kez tutuklanması ve sürgün edilmesine ait bilgilere de yer verildi. 1950'den itibaren yaşadığı zoraki sürgün hayatı ise kendisinin, kızının ve eşi ile yakın dostlarının anılarından yararlanılarak izah edilmeye çalışıldı. Mehmet Zekeriya Bey'in yurduna tekrar kavuştuğu 1977'den 11 Mart 1980'deki vefatının yanında son olarak eserlerinden kısaca bahsedildi.

Bu çalışmaların bütün aşamalarında katkıları olan başta Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü Sayın Hocam Prof. Dr. Sinever Esin Dayı Hanımefendi olmak üzere tüm öğretim üyeleri ve idari personele teşekkür ediyorum. Araştırma Görevlileri Orhan Turan ve Erkan Dağlı'ya desteklerinden ötürü müteşekkirim. Ayrıca Atılım Üniversitesi Öğretim Üyesi Dr. Burak Sönmezer Bey'e tez notlarını gönderme inceliğinde bulunması ve diğer yardımları için teşekkür ederim. Mehmet Zekeriya Sertel'in torunu Tia Elizabert O'brien'a ve Doktora Öğrencisi James Ryan'a araştırmamı kolaylaştırdıkları ve yönlendirmeleri için ayrı ayrı teşekkür ediyorum.

Tez konumun tespit edilmesinden başlayarak tamamlanincaya kadar her türlü yardımı hem teknik hem de diğer konularda desteğini esirgemeyen danışman hocam Sayın Prof. Dr. Erdal Aydoğan Beyefendi'ye ayrıca teşekkür ediyorum. Çalışmamın her noktasındaki yardımları için minnettarım. Tez çalışması sırasında ABD arşiv araştırması için yardımlarını sunan ağabeyim Prof. Dr. Osman Kılıç'a, beni uzun süre misafir eden

kız kardeşlerim Mine Kılıç ve Arzu Doğru ile yeğenim Hira Doğru'ya sabırları için teşekkür ediyorum. Elbette desteklerini hiçbir zaman esirgemeyen sevgili eşim Aynur'a, kızım Gülçin'e ve oğlum Mehmet Kürşat'a sonsuz teşekkürler, iyi ki varlar ve yanımdalar.

Eserin tarih yazımına ve disiplinine katkısı olacağı umuduyla...

Murat KILIÇ
Erzurum-Temmuz 2017



ÖZET

Günümüzde Makedonya sınırlarında bulunan Ustrumca kasabasında 1890'da doğan Mehmet Zekeriya (Sertel) Bey eğitim amaçlı gittiği Selanik şehrinin aydın atmosferinden etkilenmişti. Burada aldığı eğitim, fikri yapısının oluşmasını ve gazetecilik mesleğine geçişini sağladı. Selanik şehrinin işgali nedeniyle gittiği İstanbul'da da gazeteciliğe devam etmesi eğitimini tamamlama arzusunu engellemedi. Aldığı eğitim bursuyla ilk kez gittiği Paris'de sosyal hak, adalet ve demokrasi gibi yeni kavramlarla tanıştı. Geri döndüğünde Sabiha (Sertel) Hanım'la evlenerek Aşâir Şubesi Müdürlüğü'nde ilk kamu görevine atandı. Sabiha Hanım, bilindiği gibi ülkenin ilk sosyologlarından aynı zamanda ilk kadın gazetecilerden biriydi. Sabiha Hanım'la hayatı boyunca tüm fikri faaliyetlerde birlikte hareket etti.

Mehmet Zekeriya Bey, evlendiği dönemde arkadaşıyla beraber "*Turan*" gazetesini yayınladı. Ardından tek başına "*Büyük Mecmua*"yı çıkardı. İşgal döneminde İngilizler tarafından kısa süreli tutuklandı. Bu sırada Charles Richard Crane tarafından verilen bursla Columbia Üniversitesi'nde gazetecilik eğitimi aldı. Döndüğünde Ankara'da Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk Basın Yayın Genel Müdürü olarak atandı. Ancak sansüre direnmesi bu görevinde fazla kalmasını engelledi. Böylece tekrar İstanbul'a gelerek "*Resimli Ay*" dergisini çıkardı. Uzun yıllar dostu ve arkadaşı Nazım Hikmet ile bu dönemde tanıştı. Sonraları ise ikinci gündelik gazetesi "*Son Posta*" yayın hayatına girdi. Ülkenin ilk ansiklopedisi olan "*Hayat Ansiklopedisi*"ni on cilt olarak yayınladı. Bir süre sonra çıkardığı gazetesi tarihe "*Tan Olayı*" olarak geçen saldırı ile yıkıldı. Ardından da 1950'de ülkeden ayrıldı. Bu ayrılışa sebep olarak Mehmet Zekeriya Bey'in demokrasi anlayışı gereği tek partili sisteme dolayısıyla da Cumhuriyet Halk Partisi'ne muhalif olması söylenebilir. Bu nedenle çok partili hayata geçişlerde Serbest Cumhuriyet Fırkası'nı ve Demokrat Parti'yi desteklediği unutulmamalıdır. Siyasi nedenlerden dolayı ülke dışına çıkmak zorunda kaldı. Ancak 1977'de ülkeye dönüş yapabildi. Mehmet Zekeriya Bey sıkıntılı ve mücadele dolu bir hayatın sonunda Paris'teki evinde 11 Mart 1980'de 90 yaşında vefat etti.

Hayatı boyunca doğru bildiğini söylemekten çekinmeyen Mehmet Zekeriya Bey, vatansever, demokrat ve özgürlükçü bir yapıya sahipti. Aynı zamanda emperyalizme, faşizme, komünizme, nazizme, Turancılığa ve Türkçülüğe karşı demokrat bir gazeteci kimliğiyle tanındı. Kendisi en basit ifadeyle "*Üç devirde demokrat bir gazeteci*" kimliğini taşıyabilecek kişilerden biriydi.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Ziya Gökalp, Turan Gazetesi, Büyük Mecmua, Resimli Ay, Nazım Hikmet, Son Posta Gazetesi, Tan Gazetesi, Tan Olayları.

ABSTRACT

Mehmet Zekeriya (Sertel), who was born in 1890 in the town of Ustrum, on the borders of Macedonia today, has been influenced by the intellectual atmosphere of the city of Thessaloniki where he went to study. The training he received here provided for the formation of the idea structure and the transition to the journalism profession. Continuing to journalism in Istanbul, where he went because of immigration, did not prevent his desire to complete his education. For the first time in Paris, where he got his scholarship, has got him to know new concepts like social rights, justice and democracy. When he returned, he married Mrs. Sabiha (Sertel) and was appointed to the first public office in Aşâir Branch Administration. At the same time he did not break his bond with journalism.

He published newspaper "Turan" with his friend. Then he published the "Büyük Mecmua" on his own. During the occupation period, he was briefly imprisoned by the British. Meanwhile, he received a scholarship from Charles Richard Crane to study journalism at Columbia University. When he returned, he was the first General Director of the Press of the Republic of Turkey. However, the sensational resistance prevented him from remaining in this position. So he came back to Istanbul and published the "Resimli Ay" journal. In these years he met his friend and close- friend Nazim Hikmet. Thenhe published the second everyday newspaper "Son Posta". He published the first encyclopedia of the country "The Encyclopedia of Life" as ten volumes. After a while, the newspaper he has released was destroyed by an attack called "Tan incident". Then he left the country in 1950. Mr. Mehmet Zekeriya Sertel, who took place in 1977, died on 11 March 1980, at his home in Paris.

Mehmet Zekeriya Bey, who did not hesitate to say that he knew correctly throughout his life, had a patriotic, democratic and libertarian structure. At the same he was a democratic journalist against Turan and Turkism and also approaching imperialism, fascism, gentleness, He was the only press officer who could bear the identity of "a democratic journalist in three periods" in the simplest terms.

Key Word: Mehmet Zekeriya Sertel, Sabiha Sertel, Ziya Gökalp, Turan Gazetesi, Büyük Mecmua, Resimli Ay, Nazım Hikmet, Son Posta Gazetesi, Tan Gazetesi, Tan Olayları.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	I
ÖZET	IV
ABSTRACT.....	V
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XI
KAYNAKÇA.....	XII
GİRİŞ.....	1

I. BÖLÜM

MEHMET ZEKERİYA BEY'İN ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİM YILLARI (1890-1923)

A- MEHMET ZEKERİYA BEY'İN AİLE HAYATI VE ÇOCUKLUK

YILLARI (1890-1898).....	5
1- Balkanlara Genel Bir Bakış	5
2- Mehmet Zekeriya Bey'in Doğup Büyüdüğü Ustrumca'nın Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı.....	7
3- Ailesi, Soyu ve Yakınlarına Ait Bilgiler.....	11
a) Ailesi.....	11
b) Soyu.....	13
c) Yakınlarına Ait Bilgiler	16

B- MEHMET ZEKERİYA BEY'İN EĞİTİM YILLARI (1898-1923).....

1- İptidai ve Rüştîye Mektebi.....	19
2- Edirne İdadisi.....	21
3- Selanik İdadisi	23
4- Yükseköğretim Yılları	25
a) Selanik Hukuk Fakültesi Yılları	26
b) Paris Sorbonne Üniversitesi Yılları	28
c) ABD Columbia Üniversitesi Yılları	31

II. BÖLÜM

MEHMET ZEKERİYA BEY'İN FİKRİ YAPISININ OLUŞUMU, GAZETECİLİKLE TANIŞMASI, BALKAN SAVAŞLARI VE İSTANBUL'A GELİŞİ (1909-1914)

A- FİKRİ YAPISININ OLUŞUMU	35
1- Yaşadığı Bölgenin Yapısı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	35
a) Selanik Şehrinde Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapı	35
b) İttihat ve Terakki Cemiyeti.....	37
2- Ziya Gökalp ile Tanışması ve Düşünce Yapısına Etkisi	41
B- GAZETECİLİKLE TANIŞMA.....	43
1- Rumeli Gazetesi.....	43
2- Türk Dili Gazetesi.....	46
3- İlk Kitap Denemesi; Hayat ve Şebâb.....	46
4- İlk Dergisi; Yeni Felsefe Mecmuası	48
C- BALKAN SAVAŞI, SELANİK'İN İŞGALİ VE İSTANBUL'A GELİŞİ.....	52
1- Balkan Savaşı ve Yansıması.....	52
2- Selanik Şehrinin İşgali.....	54
3- İstanbul'a Zorunlu Göçü ve Tasvir-i Efkâr Gazetesinde Muhabirlik Görevi.....	58
a) İstanbul'a Zorunlu Göç.....	58
b) Tasvir-i Efkâr Gazetesinde Muhabirlik Görevi.....	59
4- Paris'te İlk Yılları; İlk Burslu Eğitimi, Talebe Yurdu ve Muhabirliği.....	61
5- Kardeşlerinin İstanbul'a Gelişi	63

III. BÖLÜM

MEHMET ZEKERİYA BEY'İN I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE İFA ETTİĞİ KAMU GÖREVİ, BASIN FAALİYETLERİ, EVLİLİĞİ VE GAZETECİLİK EĞİTİMİ (1914-1923)

A- MEHMET ZEKERİYA BEY'İN I.DÜNYA SAVAŞI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ.	66
B- İLK GÜNDELİK GAZETESİ; TURAN	67
C- SABİHA NAZMİ HANIM İLE EVLİLİĞİ	71
D- OSMANLI DEVLETİ'NDE İFA ETTİĞİ KAMU HİZMETLERİ	74
1- Aşâir ve Muhâcîrin Müdüriyeti Sevkîyât Şube Müdür Yardımcılığı.....	74
2- Aşâir Şube Müdürlüğü.....	76

3- Askerlik Durumu	79
--------------------------	----

E- YENİGÜN GAZETESİ, DİKEN VE BÜYÜK MECMUADA

FAALİYETLERİ

1- İşgal Yıllarında Çıkarıldığı; Yenigün Gazetesi ve Diken Mizah Mecmuası	80
a) Yenigün Gazetesi	80
b) Diken Mizah Mecmuası	83
2- İlk Tutuklanması: Bekirağa Bölüğü	83
3- Büyük Mecmua	86
4- Halide Edip (Adıvar) ile Tanışması	90

F- AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NE İLK GİDİŞİ, GAZETECİLİK

EĞİTİMİNE BAŞLAMASI VE DİĞER FAALİYETLERİ

1- ABD Yılları: Gazetecilik Eğitimi	93
a) Amerika'ya Gidiş	93
b) Gazetecilik Eğitimi	95
2- New York Times'ta yayımladığı Makaleler	96
3- Türk Teavün Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri	99
4- Yurda Dönüşü	103

IV. BÖLÜM

MEHMET ZEKERİYA BEY'İN CUMHURİYET YILLARINDA KAMU HİZMETLERİ VE GAZETECİLİĞİ (1923-1980)

A- MATBÛÂT UMÛM MÛDÛRLÛĞÛ'NE ATANMASI VE

FAALİYETLERİ

1- Göreve Atanması	105
2- Matbuat Umum Müdürü Olarak Faaliyetleri	106
3- Görevden Ayrılması	109

B- GAZETECİLİK FAALİYETLERİ

1- Cumhuriyet Gazetesi	111
2- Resimli Ay (I. Dönem)	113
3- İkinci Kez Tutuklanması ve Sürgün Edilmesi	117
4- Resimli Ay (II. Dönem)	121
5- Son Posta Gazetesi'nin Çıkarılması ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile İlişkileri	125
6- Hayat Ansiklopedisi	131
7- Üçüncü Kez Tutuklanması ve Son Posta Gazetesi'nden Ayrılışı	133

C- TAN GAZETESİ VE TAN OLAYI	138
1- Birinci Dönem: Gazetenin Kurulması ve Başyazar Ahmet Emin Yalman.....	138
2- İkinci Dönem: Başyazar Mehmet Zekeriya Sertel.....	142
3- Mehmet Zekeriya Sertel ve Demokrat Parti Yakınlaşması	153
a) Tan Gazetesi ve Yayın Politikası.....	153
b) Görüşler Dergisi ve Demokrat Parti	158
c) Tan Olayı	166
4- Dördüncü Kez Tutuklanması.....	169
5- İnsan Hakları Derneği'nin Kuruluş Çalışmaları	172
D- ZORAKİ SÜRGÜN HAYATI	174
1- Ülkeden Ayrılış, Avrupa ve Doğu Bloğu Ülkelerinde Faaliyetleri	174
2- Azerbaycan Yılları.....	178
a) Bakü Yılları ve Nazım Hikmet'in Vefatı	178
b) Sabiha Sertel Hanım'ın Vefatı.....	179
3- Paris Yılları ve Türkiye'ye Dönüşü.....	180
4- Mehmet Zekeriya Sertel'in Vefatı ve Basına Yansımaları.....	183
E- MEHMET ZEKERİYA SERTEL'İN İDEOLOJİK KİMLİĞİ ÜZERİNE YAPILAN TARTIŞMALAR	185
F- ESERLERİ	186
1- Hayat ve Şebab	186
2- Hayat Ansiklopedisi.....	186
3- Davamız ve Müdafaamız.....	187
4- Mavi Gözlü Dev	187
5- Hatırladıklarım.....	187
6- Nazım Hikmet'in Son Yılları.....	188
7- Olduğu Gibi Rus Biçimi Sosyalizm	188
8- Amerikan Biçimi Yaşam	188
9- Sertel'lerin Anılarında Nazım Hikmet ve Babıâli	188
SONUÇ	190
EKLER	195
SOYAĞACI.....	196

BELGELER	198
FOTOGRAF VE RESİMLER.....	210
ÖZGEÇMİŞ	222



KISALTMALAR

BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BCA	: Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi
BEO	: Bab-1 Ali Evrak Odası
İ.DUİT	: İradeler Dosya Usulü
MF.MKT	: Maarif Nezareti Mektubî Kalemî
TFR.İ.şKT	: Tefrişat-1 Rumeli Evrakı
DH.EUM.2.şb	: Dâhiliye Emniyet-i Umumiye M¼diriyesi 2. şube
CİİA	: Cumhurbaşkanlığı İsmet İnön¼ Arşivi
YN	: Yer No
FN	: Fihrist No
F	: Fon Numarası
K	: Kutu Numarası
D	: Dosya Numarası
N	: Numro (Numara)
S	: Sayı
s	: Sayfa
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi
ATAM	: Atat¼rk Araştırma Merkezi
İSAM	: İslam Araştırmaları Merkezi
TDK	: T¼rk Dil Kurumu
TTK	: T¼rk Tarih Kurumu
YDT	: Yayınlanmamış Doktora Tezi
YYLT	: Yayınlanmamış Y¼ksek Lisans Tezi
İTC	: İttihat ve Terakki Cemiyeti
İTF	: İttihat ve Terakki Fırkası
CHF	: Cumhuriyet Halk Fırkası
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
SCF	: Serbest Cumhuriyet Fırkası
DP	: Demokrat Parti
TKP	: T¼rkiye Kom¼nist Partisi
ET	: Erişim Tarihi

KAYNAKÇA

A-ARŞİVLER

Başbakanlık Devlet Arşivleri (Osmanlı Arşivi-BOA)
Başbakanlık Devlet Arşivleri (Cumhuriyet Arşivi-BCA)
Cumhurbaşkanlığı Arşivi (İsmet İnönü Arşivi-CİİA)

B-RESMİ YAYINLAR VE TUTANAKLAR

Ayın Tarihi Mecmuası, Matbuat Müdüriye-i Umumiyesi, I/1 (Eylül 1339/1923)
Resmi Gazete, 4 Mart 1925
Resmi Gazete, 8 Ağustos 1931
Resmi Gazete, 2 Temmuz 1934
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Fevkalade İctima, c.III, Birinci Celse, 05.07.1931.

C-SÜRELİ YAYINLAR

1) Gazeteler

Akşam
Anadolu'da Yenigün
Cumhuriyet
Milliyet
Rumeli
Son Posta
Tan
Tasvir-i Efkâr
The New York Times
Turan
Türk Dili
Türk Dili Yerine Vatandaş
Vatan
Vatandaş

2) Dergiler

Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi

Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Agora Dergisi

Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi,

Atatürk Araştırma Merkezi (ATAM) Dergisi

Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi

Büyük Mecmua

Diken Mizah Dergisi

Ege Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi

Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi

Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,

Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi

Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi

Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi

Görüşler Dergisi

İçtimaiyat Mecmuası

Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Milli Çözüm Dergisi

Mülkiyeliler Birliği Dergisi

Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi (OTAM) Dergisi

Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama

Merkezi Belgi Dergisi

Resimli Ay Dergisi

Resimli Hafta Dergisi

Resimli Perşembe Dergisi

Resimli Yıl Almanacağı

Tarih ve Medeniyet Dergisi,

Tarih Okulu Dergisi

Tarih Toplum Dergisi

The New York Times Current History Dergisi

Toplumsal Tarih Dergisi

Trakya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi

Turkish Studies

Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi

Türk Yurdu Dergisi

Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi

Uluslar arası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi

Yeni Felsefe Dergisi

3-Sözlük ve Ansiklopediler

Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, Ana Yayınları, İstanbul, 2004.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Devellioğlu, Ferit, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi, 2010²⁶.

Hayat Ansiklopedisi, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Cumhuriyet Müesseseleri, İstanbul, 1932.

Sertoğlu, Mithat, **Osmanlı Tarih Lügatı**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1986.

Şemsettin Sami, **Kamus-i Türki**, Çağrı Yayınları, İstanbul.

Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 2011.

İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM) Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

D-ARAŞTIRMA ESERLER

1-Kitaplar

AHMAD, Feroz, **İttihat ve Terakki (1908-1914)**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010⁸.

AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1987.

-----, **Kısa 20.Yüzyıl Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014.

AKYÜZ, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Yayıncılık, Ankara, 2007¹¹.

ALKAN, Necmettin, **Selanik'in Yükselişi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

ARMAOĞLU, Fahir, **20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1990, I**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1994¹⁰.

-----, **XX. Yüzyıl Siyasi Tarihi (Cilt 1-2 1914-1995)**, Alkım Yayınları, İstanbul, 2005¹⁵.

AYDOĞAN, Erdal, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası**, Ötüken Yayınları, Ankara, 2005.

- AYIŞIĞI, Metin, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2004.
- Balkanlar ve Türkiye**, Bilge Adamlar Kurulu Raporu No:64, İstanbul, 2014.
- BERKES, Niyazi, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997.
- BEHMOARAS, Liz, **Bir Kimlik Arayışının Hikayesi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005.
- BULUT, Semih, **Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)**, ATAM yayınları, Ankara, 2010.
- ÇALIŞLAR, İpek, **Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edip**, Everest Yayınları, İstanbul, 2011².
- ÇAVDAR, Tevfik, **İttihat ve Terakki Cep Üniversitesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- ÇELENK, Halit, **Barış Savaşçıları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996.
- Doktor Freyç, **Kürdler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat**, Aşâir ve Muhâcîrin Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul, 1915.
- Doktor Friç, **Kürdler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat**, (Çev.: Tuba Akekmekçi), Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014.
- ERGÜN, Mustafa, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, İstanbul, 1996.
- EKİNCİ, Necdet-Bengi Kümbül-Serap Sarıhan, **Zekeriya Sertel Amerikan Kültür Emperyalizminin ve Magazin Dergiciliğinin Öncüsü**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafası Hukuk Yayınları, Antalya, 2006.
- GÜLMEZ, Nurettin, **Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün**, ATAM yayınları, Ankara, 1999.
- GÜZEL, M.Şehmus, **Abidin Dino Üçüncü Kitap (1952-1993)**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008.
- Halikarnas Balıkcısı, **Mavi Sürgün**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971.
- İNÜĞÜR, Mehmet Nuri, **Türk Basınında İz Bırakanlar**, DER Yayınları, İstanbul, 1999².
- , **Basın ve Yayın Tarihi**, DER Yayınları, İstanbul, 2005⁵.
- KARAKAYA, Ali, **Milli Mücadele'de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri**, Başkent Matbaacılık, Ankara, 2001.
- KOLOĞLU, Orhan, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013.
- Mehmet Zekeriya-Ahmet Hamdi, **Hayat ve Şebâb**, Rumeli Matbaası, Selanik, 1911.

- SERTEL, Sabiha, **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987².
- SERTEL, Sabiha-Zekeriya, **Davamız ve Müdafaamız**, Can Yayınları, İstanbul, 2015.
- SERTEL, Yıldız, **Annem**, Belge Yayınları, İstanbul, 2001³.
- , **Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2002.
- , **Nazım Hikmet ile Serteller**, Everest Yayınları, İstanbul, 2008.
- SERTEL, Zekeriya, **Olduğu Gibi Rus Biçimi Sosyalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993.
- , **Amerikan Biçimi Yaşam**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1994.
- , **Nazım Hikmet'in Son Yılları**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001³.
- , **Mavi Gözlü Dev**, Belge Yayınları, İstanbul, 1996³.
- , **Hatırladıklarım**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001.
- SERTEL, Zekeriya-Sabiha Sertel-Yıldız Sertel, **Sertel'lerin Anılarında Nazım Hikmet ve Babîâli**, Adam Yayınları, İstanbul, 1993.
- SOLAK, Mustafa, **Atatürk'ün Bakanı Şükrü Kaya**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013².
- TEKİN, Firuzan Hüsrev, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965.
- TOPUZ, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.
- , **Elveda Afrika Hoşça kal Paris**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005².
- , **Ardından Yıllar Geçti**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2013.
- TUNÇAY, Mete, **Türkiye'de Sol Akımlar-II (1925-1936)**, BDS Yayınları, İstanbul, 1992.
- UMAY, Mehmet Fuat, **Bir Devrimci Doktor'un Anıları**, (Çev: Cahit Kayra), İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006².
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapevi, İstanbul, 1999².
- ÜLKÜMEN, Hamdi, **Hümanist Atatürk**, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1994.
- Vâ-Nû, Müzehher, **Bir Dönemin Tanıklığı**, Cem Yayınevi, İstanbul.
- VASSAF, Gündüz, **Annem Belkıs**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000.
- YALMAN, Ahmet Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944), III**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970.
- YETKİN, Çetin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997².

2-Makaleler

- AKIN, Veysi, “*Amerika’da İlk Türk Lobisi Türk Teavün Cemiyeti*”, **Atatürk Araştırma Merkezi**, XX/59 (Temmuz 2004), s.453-521.
- AKPINAR, Yavuz, “Ali Turan”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XLI, İstanbul, 2012, s.408-410.
- AKTAŞ, Şerif, “*Ali Canip Yöntem*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XLIII, İstanbul, 2013, s.565-566.
- ALTIN, Hamza, “*1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi Ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri*”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XIII/1 (2008), Elazığ, s.271-283.
- ARSLANTAŞ, Selma, “*Mecmua Devrinin Sol Devlerinden Resimli Ay*”, **Agora Dergisi**, 37 (Mayıs-Haziran 2004), s.69-72.
- AYDEMİR, Sefa Salih, “*Antalya İdadisi*”, **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, II/2 (Haziran 2009), Adıyaman, s.33-48.
- AYDIN, Ayşe, “*Demokrat Parti’nin Kuruluşunun İlk Yıllarında Parti İçinde Meydana Gelen Hizipleşme Ve Müstakil Demokratlar Grubu*”, **Tarih Okulu Dergisi**, VII/19 (Eylül 2014), İzmir, s.269-288.
- , “*Serbest Cumhuriyet Fırkası Ve Adnan Menderes’in Siyasi Hayatının Başlaması*”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, /8(Sonbahar 2011), s.1-9.
- AYDIN, Nermin Zahide, “*Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey*”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XII/2 (2015), Kahraman Maraş, s.1-14.
- AYKUT, Ayhan, “*Ansiklopedi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, III, İstanbul,1991, s.217-227.
- BALTACI, Cahit, “*Mektep*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XXIX, İstanbul, 2004, s.6-7.
- BİRİNCİ, Ali, “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul, 1998, s.507-511.
- BOZKURT, Nebi, “*Mektep*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XXIX, İstanbul, 2004, s.5-6.
- DEMİREL, Fatih, “*II.Meşrutiyetten Sonra Osmanlı’da Ortaöğretim: Sultaniler*”, **Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi**, XXVII/2 (Aralık 2012), İzmir, s. 339-358.

- EBÜZZİYA, Ziyad, “*Ahmet Rıza*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, II**, İstanbul, 1989, s.124-127.
- EKİNCİ, Ekrem Buğra, “*Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi*”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi, /LVIII (Ocak 1999)**, İstanbul, s. 50-52.
- ENGİNÜN, İnci, “*Halide Edip Adivar*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, I**, İstanbul, 1998, s.376-377.
- GÖKMEN, Ertan, “*Aydın Vilayeti’nde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi*”, **Osmanlı Tarih Araştırma Merkezi (OTAM)**, .. / 20 (Güz 2006), Ankara, s. 149-173.
- GÖKYAY, Orhan Şaik, “*Katib Çelebi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Anksiklopedisi, XXV**, İstanbul,2002, s.36-40.
- İLGÜREL, Mücteba, “*Evlıya Çelebi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Anksiklopedisi, XI**, İstanbul,1995, s.529-533.
- İNALCIK, Halil, “*Murad II*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, XXXI**, İstanbul, 2006, s.164-172.
- HALAÇOĞLU, Yusuf, “*Evlad-ı Fatihan*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, XI**, İstanbul, 1995, s.524-525.
- HANİOĞLU, Mehmet Şükrü, “*İttihat ve Terakki Cemiyeti*”, **TDV İslam Anksiklopedisi, XXIII**, İstanbul, 2001, s.476.
- , “*Abdullah Cevdet*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, I**, İstanbul, 1988, s.90-93.
- , “*İbrahim Temo*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, XXI**, İstanbul, 2000, s.354-355.
- KAÇMAZ, Muhammet, “*Balkan Coğrafyası*”, **Türk Tarihinden Balkanlar,I**, Yay.Hz.:Zeynep İskefiyeli ve diğerleri, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya, 2013, s.14-16.
- KAHRAMAN, Alim, “*Şinasi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, XXXIX**, İstanbul, 2010, s.166-169.
- KARA, Mustafa, “*Sofyalı Bali Efendi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, V**, İstanbul,1992, s.20-21.
- KENAN, Hüseyin, “*Hapishane’de İdama Mahkûm Olanlar Bile Bile Asılmaya Nasıl Giderler?*”, **Resimli Hafta, I/25** (13 Nisan 1341/1925), s.6.

- KİEL, Machiel, “*Ustrumca*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XLII, İstanbul, 2012, s.191-193.
- KOÇAOĞLU, Bünyamin, “*Ayın Tarihi Mecmuası İndeksi*”, **ATAM**, XVIII/53 (Temmuz 2002), s.627-699.
- KODAL, Tahir, “*Birinci Dünya Savaşına Giden Yol*”, **Pamukkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Belgi Dergisi**, I/9 (Kış 2015), Denizli, s.1290-1294.
- KOYUNCU, Nuran, “*Hukuk Mektebinin Doğuşu*”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XVI/3 (2012), Ankara, s.163-183.
- KÜÇÜK, Abdurrahman, “*Dönme*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, IX, İstanbul, 1994, s.518-520.
- MARTTİN, Volkan, “*Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine*”, **Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, II/5 (Aralık 2011), Mersin, s. 14-30.
- Mehmet Zekeriya, “*Kürtler Hakkında Tedkikat*”, **İçtimaiyat Mecmuası**, I/5 (Ağustos 1917), İstanbul, s. 225-232
- , “*Kürtlere Dair Tedkikat*”, **İçtimaiyat Mecmuası**, I/6 (Eylül 1917), İstanbul, s. 265-278.
- , “*The Turkish Government at Angora*”, **The New York Times Current History**, (Nisan 1922), New York, s.73-75.
- , “*Turkey’s Fiery Joan Of Arc*”, **The New York Times**, 26 Kasım 1922, s.2.
- , “*The New Turkish Caliph*”, **The New York Times Current History**, (Aralık 1922), New York, s.669-671.
- , “*Meçhul Asker Kimdir*”, **Resimli Ay**, I/8 (Eylül 1924), s.1.
- , “*Fakire Hürmet Zamanı Geldi*”, **Son Posta**, 30 Ağustos 1930, s.3.
- MURAT, Turgay, “*1946 Erken Genel Seçimlerinde Demokrat Parti’nin Tutumu*”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, /217 (Ağustos 2015), s.144-166.
- NURESKİ, Djuneis, “*Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri*”, **Trakya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, III/1 (Temmuz 2014), Edirne , s.63-102.
- OKAY, Mehmet Orhan, “*Ziya Gökalp*”, **TDV İslam Anksiklopedisi**, XIV, İstanbul, 1996, s.124-128.
- ÖCAL, Mustafa, “*Âmin Alayı*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, III, İstanbul, 1991, s.63.

- ÖZCAN, Azmi, “Fransa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XIII, İstanbul, 1996, s.178-181.
- ÖZDEMİR, Ali Ulvi, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, /49 (Bahar 2012), Ankara, s.179-216.
- ÖZKAN, Mustafa, “İbrahim Necmi Dilmen”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, IX, İstanbul, 1994, s.302-303.
- ÖZLÜK, Nuran, “Büyük Mecmua ve Sistemik İndeksi”, **Turkish Studies**, V/3 (Yaz 2010), Erzincan, s.1801-1826.
- ÖZTEKİN, Hülya, “Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Muhalif Bir Dergi: Görüşler”, **Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, /41 (Güz 2015), Ankara, s.169-191.
- POLAT, Nazım Hikmet, “Ömer Seyfeddin”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXIV, İstanbul, 2007, s.80-82.
- , “II.Meşrutiyet Devrinde Türkçü Yayın Organları”, **Türk Yurdu Dergisi**, C/284 (Nisan 2011), Ankara, s.52-83.
- SANCAKTAR, Caner, “Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası”, **Ege Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi**, II/2 (Temmuz 2011), İzmir, s.27-29.
- SARIKAYA, Makbule, “Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi**, III/3 (2003), s.193-202.
- , “Resimli Ay’da Kıyafet”, **Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi**, IV/2-1 (Temmuz 2012), s. 151-173.
- SERTEL, Mehmet Zekeriya, “Ne Bahtiyar Ölü!”, **Tan**, 20 Kasım 1938, s.2.
- , “Türk Gazetecileri Neden Bu Kadar Kötümserdir?”, **Tan**, 27 Nisan 1945, s.1.
- , “Matbuat Yasası Anayasaya Aykırı”, **Tan**, 26 Mayıs 1945, s.1.
- , “Ne Acı ve Ne Ayıp Şey”, **Tan**, 30 Mayıs 1945, s.1.
- SEZER, Cemal, “Bolu Mekteb-i İdadisi”, **Tarih Okulu Dergisi**, VI/16 (Aralık 2013), İzmir, s.505-523.

- SÜRMEİLİ, Serpil, “Ankara’da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price”, **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, IV/4 (Temmuz 2005), s.21-43.
- ŞAHİN, Mustafa-Yaşar Akyol, “Habil Adem ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister) Hakkında”, **Toplumsal Tarih Dergisi**, II/11 (Kasım 1994), s.6-12.
- TEZCAN, Nuran, “Seyahatname”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXVII, İstanbul,2009, s.16-19.
- TINAL, Melih, “Türkiye Büyük Millet Meclisinde Birinci Dönem Doktor Milletvekilleri”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, II/6 (Kış 2009), s.617-627.
- TÜRKMEN, Zekeriya, “Mahmut Şevket Paşa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XXVII, İstanbul, 2003, s.384-386.
- UĞURCAN, Sema, “Aka Gündüz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, II, İstanbul, 1989, s.208-209.
- VARLIK, M.Bülent ,“Zekeriya Sertel’in Milli Mücadele Yazıları Current History’de Yayınlanan Makaleler”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, XVII/161 (Kasım 1993), Ankara, s.54-58.
- YAVUZ, Nuri, “Birinci Balkan Harbi ve Selanik’in Kaybı”, **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, I/2 (Yaz 2008), Ankara, s.139-154.
- ZEYREK, Suat, “II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bazı Düşünceler: Darbe mi? Devrim mi?” , **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)**, 32 (Güz 2012), Ankara, s.201-228.

3- Tezler

- BAYRAM, Selahattin, **Osmanlı Döneminde Selanik Limanı (1869-1912)**, YDT, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2009.
- ÇÖKLÜ, Şenol, **I. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Asker Alma (Ahz-ı Asker) Usulleri**, YYLT, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2010.
- DEĞİRMENCİ, Uğur, **Resimli Ay Mecmuası**, YYLT, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1996.

- EMEÇ, Ali Selim, **Bir Ulusal Gazetenin Siyasal Serüveni (1950-1960)**, YYLT, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2010.
- ERDEM, Ufuk, **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)**, YDT, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Erzurum, 2014.
- GÖRMÜŞ, Güngör, **Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen**, YYLT, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Trabzon, 2006.
- GÜCEL, Dilek, **Osmanlı Arşiv Belgeleri İle Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)**, YDT, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İzmir, 2014.
- İÇÖZ, Fatma, **II.Dünya Savaşı ve Yunus Nadi**, YYLT, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 2006.
- İŞAŞIR, Canan Maral, **Resimli Ay Dergisinde (1928-1930) Edebi ve Fikri Gelişmeler**, YYLT, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006.
- KOÇAOĞLU, Bünyamin, **İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılması**, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, YDT, Samsun, 2003.
- MARTTIN, Volkan, **Aşâir ve Muhâcirin Müdîriyyet-i Umumiyyesi Teşkilât Tarihi (1914-1922)**, YDT, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı, , Ankara, 2012.
- MÜEZZİNOĞLU, Ersin, **Bir İttihatçı Eğitimi Ahmet Şükrü Bey**, YYLT, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, Kayseri, 2012.
- OĞUZHAN, Esra, **Sedat Simavi'nin Türk Basın ve Basım Faaliyetleri**, YYLT, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2011.
- ORTAK, Şaban, **Milli Mücadele'de İzmit Mutasarrıfı Ali Suad Bey ve Faaliyetleri**, YYLT, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1998.
- ÖZKAN, Asaf, **Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu'nun Türkiye'nin Kültür ve Düşünce Hayatına Etkileri**, YYLT, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2005.

- ÖZEN, Havva, **Türk Basınında Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988.
- ÖZTEKİN, Hülya, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafif Bir Gazetenin Tarihi**, YDT, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Kayseri, 2013.
- POÇAN, Elgün, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Bekirağa Bölüğü Mimari Değerlendirmesi ve Koruma Sorunları**, YYLT, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2010.
- SÖNMEZER, Burak, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Çok Partili Hayat Denemesinde Bir Gazete: Zekeriya Sertel Yönetiminde Son Posta**, YYLT, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 2002.
- UĞUR, Savaş, **Tek Parti Döneminde Muhalefet Basını ve Tan Gazetesi (1938-1945)**, YYLT, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Gazetecilik Bilim Dalı, İstanbul, 2010.

4-Elektronik Kaynaklar

- GÖZÜBÜYÜK, Yakut, “Sabetaycılık Saltanatı ve Meşhur Dönmeler”, **Milli Çözüm Dergisi, IX/107(Ağustos 2012)**, İstanbul; <http://www.millicozum.com/mc/agustos-2012/sabataycilik-saltanati-ve-meshur-donmeler> (E.T:29.02.2016)
- <http://www.byegm.gov.tr/turkce/genel-mudurlerimiz> (E.T:27.03.2017).
- <http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/hakkimizda/tarihce> (E.T: 29.03.2017).
- <http://www.columbia.edu/content/history.html> (E.T:8.3.2016)
- <http://www.encyclopedia.com/people/social-sciences-and-law/sociology-biographies/emile-durkheim> (E.T:21.01.2017)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Darwin (E.T:19.05.2016)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Hemingway (E.T:22.05.2016)
- https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Richard_Crane (E.T:21.03.2017)
- <http://www.hurriyet.com.tr/murat-bardakci-son-devlet-krizini-sil-hla-cozmustuk-39174403> (E.T:26.05.2016)
- <http://www.hgk.msb.gov.tr/tematik-haritalar> (E.T:8.3.2016)
- <http://www.journalism.columbia.edu/page/1-about-the-school/1> (E.T:8.3.2016) ;

<http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?a4652a89-e587-4528-907b-84ed8f33b97c>

(E.T:10.07.2016).

http://www.mfa.gov.tr/sayin-sukru-kaya_nin_-ozgecmisi.tr.mfa (E.T: 29.03.2017)

<http://www.milliyet.com.tr/yildiz-sertel-vefat-etti-gundem-1175282/> (E.T: 21.01.2017).

<http://www.milliyet.com.tr/ozel/edebiyat/yazarlar/zekesertel.html> (E.T:6.03.2016)

<http://www.strumica.gov.mk> (E.T: 17.01.2016)

https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album (E.T:6.03.2016)

https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album (E.T:5.03.2016)

https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album (E.T:13.07.2017)



GİRİŞ

Sosyal bir varlık olan insanın en önemli özelliklerinden biri de bilgiye ulaşmak için verdiği mücadele azmi ve kararlılığıdır. Bu nedenle tarihin her sayfası aralandığında bilginin değeri daha da iyi anlaşılır. Hatta insanın konuşma yetisini geliştirmesi, işaret dili, posta güvercini gibi hayvanların kullanımı özünde bilgiye duyulan açlığın bir yansımasıydı. Yazının kullanılmaya başlamasıyla bilgiye ulaşım artık farklı bir boyutta kendini gösterdi. Bu defa başlarda kaya parçaları ardından papirüs ve kâğıtlar, yazı aracılığıyla bilginin paylaşılmasına olanak tanıdı. Böylece dünya üzerindeki toplumlar yazıyı bilgiye duyulan açlığın giderilmesi amacıyla kullanmaya başladı. Devletler de kendi memurlarına verdikleri görevleri artık yazılı hale getirmekteydi. Bunlardan ilki olan “*Haber Yaprakları*” ilk kez VII. yüzyılda Çin’de Tang Hanedanı tarafından kullanıldı. Bir süre sonra da bu tarz uygulamalar kendine Avrupa’da da yer buldu. Bahsedilen bu yapraklar aynı zamanda gazetenin de ilk örnekleriydi.¹ Sonuçta bilgiye hızlı bir şekilde ulaşmanın yolunu bulan insan, bunu daha da geliştirerek devlet tekelinde kalmasına da müsaade etmedi.

Bilginin elde edilmesinin yanında paylaşılması da son derece önemliydi. Başlarda bu paylaşım elle yazılmak suretiyle çoğaltılarak yapıldı. Bir süre sonra geliştirilen basım teknikleri aracılığıyla çoğaltma işlemi daha kolay hale geldi. Şüphesiz ki bunlardan en önemlisi Johann Gutenberg tarafından 1440’da icat edilen “*Matbaa*”ydı. Kurşun harflerin kullanıldığı bu teknik, insanoğlunun günümüze kadar getirebileceği en önemli buluşlarından biri olarak tarihteki yerini aldı.² Artık bilgiye ulaşmanın yolu matbaa aracılığıyla yayınlanan her türlü materyalden geçmekteydi.

Nitekim bilginin elde edilmesi ve sonucunda topluma yayımlar yoluyla aktarılması da belli bir işlem gerektirmiştir. Başlarda kendini kitap, broşür şeklinde gösteren bu işlemler bir süre sonra geliştirilerek yayın çeşitliliği çerçevesinde gazeteciliğe de adım atılmasına neden oldu. Dolayısıyla matbaanın bu sürecinde ortaya çıkan meslekler içinde kendine yer bulan gazetecilik, Avrupa’da 1609’dan itibaren faaliyete geçti.³ Ancak Osmanlı Devleti’ne girişi matbaa gibi gecikmişti. Nedenleri konusunda çeşitli fikirler öne sürülse de unutulmaması gereken bir husus da gelişimin toplumun talepleriyle doğru orantılı olmasıydı. Kısaca Osmanlı toplumunun bu gelişimi talep etmemesi gecikmenin de ana nedenlerinden biriydi.

¹ Orhan Koloğlu, **Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basım Tarihi**, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2013, s.12.

² M.Nuri İnuğur, **Basım ve Yayın Tarihi**, DER Yayınları, İstanbul, 2005⁵, s.42-50.

³ M.N.İnuğur, **Basım ve Yayın Tarihi**, ..., s.57.

Osmanlı Devleti sınırları içinde yabancı ve azınlıkların hem matbaa hem de gazete ile tanışmaları daha erken olmakla beraber ilk Türkçe gazete bilindiği gibi 1828’de Mısır’da yayınlanan “*Vekayi-i Mısiriye*”ydi. Bir süre sonrada onu 1831’deki “*Takvim-i Vekayi*” takip etti.⁴ Kısaca içerik ve anlam bakımından Türkçe yayınlanan ilk gazeteler her ne kadar resmi de olsa bunlardan ibaretti. Elbette gelişim durmadı ve devam etti. Bu sırada Avrupa’da eğitim alarak ülkeye geri dönen bürokratlar, öğrenciler orada gördükleri gibi özel bir gazeteyi yayınlamayı başardı. Ağâh Efendi ve Şinasi tarafından 1860’da çıkarılan “*Tercüman-ı Ahval*” aslında günümüz gazeteciliğine en yakın tamamen ilk özel yayındı.⁵ Böylelikle öncü gazeteler aracılığıyla Osmanlı Devleti’nde basın kendini geliştirmeye devam etti.

Bununla beraber bahsedilen yıllar, gazetenin kamuoyu oluşturma ve doğru haberi halka iletmesi görevinin başladığı bir dönemi de işaret etmekteydi. Bu dönemde Ziya Paşa, halkın eğitiminde gazetenin katkısını vurgulamakta ve yazılarını buna göre yayınlamaktaydı. Böylece gazete sadece doğru bir haberin zamanında halka iletilmesinin yanında eğitim görevini de üstlendi. Ayrıca Şinasi’nin parlamenter sistemi savunması ve bu yönde Avrupa basınından çeviriler yapması gazetenin iktidar tarafından bir tehdit olarak algılanmasına da neden oldu. Dolayısıyla “*Matbuat Dairesi*” kurulması ve meşhur “*Âli Kararnamesi*” bu tehdide karşı iktidarın kendini koruma çabasından başka bir şey değildi. Her ne kadar bu çabanın basının gelişimini durdurmaya yönelik olduğu iddia edilse de 1867-1878 arasında İstanbul’da 113 gazetenin yayınlandığı da unutulmamalıydı.⁶ Sonuçta Osmanlı Devleti’nde basın bir şekilde kendini geliştirmenin yolunu buldu. Ancak halkın bu ilerlemeye katkısının fazla olduğunu söylemek güçtü. Çünkü toplumun genelinde okuma kültürü yeterli değildi. Sözlü edebiyatın yaygın olduğu ülkede matbaanın ve basın sektörünün gecikmesinin nedenini de bu gelenekte aramak doğru bir yaklaşımdır.

Şüphesiz ki bu gecikmenin nedenleri konusunda farklı düşünce ve yaklaşımlar mevcuttu. Ancak hepsindeki ortak görüş toplumda okuma kültürünün yeterli düzeyde olmamasıydı. Böyle bir ortamda basın sektörünün gelişmesinde yavaşlama son derece normaldi. Siyasi gelişimi ifade eden “*I.Meşrutiyet Dönemi*” ise basın üzerinde baskı ve sansürün had safhaya ulaştığı bir zamanı işaret etmekteydi. Kabul edilen yeni “*Basın Kanunu*” açıkçası iktidar gücünü elinde bulundurana gazete ve kitaplara ağır bir sansür

⁴ O.Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, ..., s.24.

⁵ M.N.İnuğur, *Basın ve Yayın Tarihi*, ..., s.184-185. ; O.Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, ..., s.43.

⁶ O.Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, ..., s.46-51ve 60.

yetkisi vermekteydi. Hatta yayınların yakılarak imha edilmesi hükmü bile mevcuttu. Yani bu dönemde gazetelerin gelişiminde bir yavaşlama söz konusuydu. Bu baskı ve sansürün II. Meşrutiyet'in ilanı ile başlarda sona ettiği ifade edilebilir. Ancak bir süre sonra tekrar eski halini almıştır.⁷ Dolayısıyla okuma kültürünün yeterli olmadığı bir toplumda basın sektörünün sansür ve baskıyla birlikte gelişmesinin yavaş olması son derece normal bir durumdur.

Nitekim özellikle Avrupa'yla etkileşime geçen dönemin bürokratları, öğrencileri, turistleri vb. bir şekilde buralarla bağı olanlar sayesinde Osmanlı toplumunda bu kültüre karşı bir özeni başlandı. Bu özeni bireysel olmanın yanında kurumsal yapılaşmada da kendini gösterdi. Bu dönemde öğrenilen parlamenter sistemin sorgulanması da bunun açıkça bir ifadesiydi. Böylece başlarda özeni olarak gözlenen sonraları ise sosyal talepler halini alan bu olguları topluma taşıma görevini büyük oranda gazeteci ve yazarlar üstlendi.

Bununla beraber Ortaylı'nın ifadesiyle, Osmanlı Devlet'inin en uzun yıllarını içeren XIX. yüzyılda bütün siyasi ve askeri sıkıntılara rağmen devletin kurumsal ve fikri yapısı bu çabaların sonucunda tartışmaya açıldı. Bu tartışmaların sonucunda da Osmanlı Devleti'nin her yöresinde karşı duruşlar ortaya çıktı. Kısaca devletin cari yapısı tartışılmaya, sorgulanmaya başlandı. Ayrıca bahsedilen çabaların sonucunda ortaya çıkan diğer bir durum da Osmanlı Devleti sınırları içinde dikkate değer bir örgütlenme ve örgütlü mücadele sürecinin hızlanmasıydı. Bu hızlanma sürecinde ise gazeteci ve yazarların katkısı ciddi anlamda fazlaydı.

Böyle bir sürecin içinde dünyaya gelen Mehmet Zekeriya Sertel'in eğitimi için gittiği Edirne ve ardından Selanik şehrindeki aydın atmosferinden etkilenmemesi elbette mümkün değildi. Özellikle Selanik, dönemin büyük ve kozmopolit bir şehriydi. Taşradan yani Ustrumca'dan gelen bir gencin böyle bir kültür şehrinde etkilenmesi gayet doğaldı. Hatta ailesinin büyüğü olarak çalışmaya başladığında meslek olarak basını tercih etmesi de dikkate alınması gereken bir diğer husustur. Çünkü babasından kalan mal varlıkları yeterince fazlaydı. Geriye dönerek kasabasındaki işleri tercih etmemesi, Selanik'te kalması başlarda eğitim için olsa da ayrıca mesleğine duyduğu sevgi kaynaklıydı.

⁷ M.N.İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, ..., s.254-260. ; O.Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**,...,s.87.

Çalışmamız Ustrumca kasabasında başlayan bir hayatın yani gazeteci Mehmet Zekeriya Sertel'in yaşam öyküsüdür. Bu nedenle biyografisinde yaşamını etkileyen sosyal olguların etrafı bir noktaya kadar genişletilerek izah edilmeye çalışıldı. Ayrıca kronolojiye de ciddi anlamda dikkat edilmesi önemli bir durumdu. Yani bir başka araştırmacının yaptığı ayrımlar eğer kronolojik akışa uygunsuzsa dikkate alındı. Kısaca tezimiz bu konulara önem verilerek hazırlanan Mehmet Zekeriya Sertel'e odaklı kronolojik bir biyografi eseridir.



I. BÖLÜM

MEHMET ZEKERİYA BEY'İN ÇOCUKLUĞU VE EĞİTİM YILLARI

A- MEHMET ZEKERİYA BEY'İN AİLE HAYATI VE ÇOCUKLUK YILLARI (1890-1898)

1- Balkanlara Genel Bir Bakış

Mehmet Zekeriya Bey'in doğup büyüdüğü bölge yani Balkanlar; genel manada coğrafi, siyasi, tarihi, etnik, dinsel, kültürel ve hatta ekonomik anlamda birleştirici bir kavramdır. Avrupa Kıtasının güneyinde bulunan üç büyük yarımadadan biri olan Balkanlar, sözcük olarak Türkçe “*Sarp ve ormanlık sıradağlar*” anlamına gelmektedir.⁸ İngiliz gezi edebiyatında XVIII. yüzyıla kadar sıra dağlara izafeten “*Haimos*” olarak nitelendirilmesine rağmen bu durum genel kabul görmemiş ve Balkan sözcüğü günümüze kadar kullanılmamıştır.⁹ Kısaca Türklerin bölgeye yerleşmelerini müteakip sıra dağlara verdikleri isim olan “*Balkan*” sözcüğünün, yarımadayı da kapsayacak şekilde coğrafi ad olarak kabul gördüğünü söyleyebiliriz. Balkanlar, Harita-1'de görüldüğü gibi Karadeniz, Adriyatik ve Adalar (Ege) Denizi arasında kalan hayli dağlık bir yarımadadır.



Harita 1. Balkanlar Fiziki Haritası¹⁰

⁸ Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 2011, s.246.

⁹ Muhammet Kaçmaz, “*Balkan Coğrafyası*”, Türk Tarihinden Balkanlar, I, Yay.Hz.:Zeynep İskefiyeli ve diğerleri, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları, Sakarya, 2013, s.14-16.

¹⁰ Balkanlar ve Türkiye, Bilge Adamlar Kurulu Raporu Nu: 64, İstanbul, 2014, s.12.

Tarih boyunca Persler, Makedonyalılar, Hunlar, Avarlar, Sırp, Arnavutların yönetiminde kalan Balkanlar XX. yüzyılın başlarına kadar iki büyük imparatorluğun egemenliğine sahne oldu. Birincisi Roma ve ardılı Doğu Roma İmparatorluğu, ikincisi ise XIV ve XV. yüzyıllarda fetih politikaları çerçevesinde yönünü Balkanlara çeviren Osmanlı Devleti idi.

Bilindiği üzere Yakın Çağa kadar toprak, devletlerin güç ve zenginlik göstergesiydi. Beyliklerin krallığa, krallıkların imparatorluğa geçişinde toprakların genişliği esas ölçüydü. Daha başka bir ifade ile topraktan elde edilen gelirlerin vergi olarak devlet hazinelerine katkısının yüksek olmasıydı. Osmanlı Devleti'nin de Balkanlardaki varlığının temel nedenleri arasında bu gerçeklik göz ardı edilemez. Diğerlerini ise tarımsal ve hayvansal ürünlere duyulan ihtiyaç, bölgeden elde edilen vergilerin hazine gelirlerini arttırması, Avrupa'daki yenilik ve gelişmelerden haberdar olmak istenmesi, devşirme sistemine kaynak teşkil etmesi ve İslam'ın yayılması şeklinde arttırarak sıralayabiliriz. Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki askeri başarısı yerini, Anadolu'dan bölgeye yapılan göçlerle sosyo-kültürel değişime, bir başka ifade ile kültürel çeşitliliğe bıraktı. Böylelikle Müslümanlar Balkanlarda etkin güç haline geldi.¹¹

Bölgede Müslümanların bu güçlü konumu, 1789 Fransız İhtilali¹² ile başlayan milliyetçilik akımının Avrupa'da yayılarak Balkan coğrafyasına ulaşmasına kadar devam etti. Ardından gelen Yunan, Karadağ, Sırp, Bulgar isyanları dönemin güçlü devletlerinin de yardımlarıyla başarılı oldu. Bunun sonucu olarak da Anadolu'ya tersine göç başladı. Son olarak XX. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşanan Balkan Savaşları ve I.Dünya Savaşı bu coğrafyanın günümüzdeki şeklini kısmen almasını sağladı.

Yukarıda sınırlarını coğrafi olarak belirttiğimiz Balkan Yarımadasında günümüzde Bulgaristan, Makedonya, Arnavutluk, Kosova, Sırbistan, Karadağ, Bosna-Hersek, Romanya, Hırvatistan, Slovenya devletleri bulunmaktadır. Yunanistan ve Türkiye ise Trakya nedeniyle yarımada bir miktar toprağı bulunan devletlerdir.¹³

¹¹ Caner Sancaktar, “Balkanlar’da Osmanlı Hâkimiyeti ve Siyasal Mirası”, **Ege Üniversitesi Stratejik Araştırmalar Dergisi**, II/2 (Temmuz 2011), İzmir, s.27-29.

¹² 1789’da halkın ve içinden çıkardığı ekonomik durumu yüksek olan Burjuva’nın monarşiye ve soyluların hâkimiyetine karşı “Eşitlik, Adalet ve Hürriyet” ana fikriyle Paris’te başlattıkları genel bir ayaklanmadır. Sonucunda Avrupa’da Monarşik yapı yerini halk egemenliğine dayanan ulus devletlere bırakmıştır. Azmi Özcan, “Fransa”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XIII, İstanbul, 1996, s.178-181.

¹³ T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi. <http://www.mfa.gov.tr/sub.tr.mfa?a4652a89-e587-4528-907b-84ed8f33b97c> (Erişim Tarihi:10.07.2016).

Balkan Yarımadasının XXI. yüzyılda dinamik bir yapıda olduğu Harita-2’de görülmektedir. Bilindiği gibi Dünya Savaşlarının ardından bölgede Yugoslavya, Çekoslovakya gibi ulus devletler kuruldu. Ancak SSCB’nin yıkılma sürecinin ardından bu devletler bölünerek etnik milli kimliklerin ön planda olduğu bahsettiğimiz yeni devletler kuruldu. Böylelikle günümüzdeki siyasi konumunu aldı.



Harita 2. Balkanlar Siyasi Haritası.¹⁴

2- Mehmet Zekeriya Bey’in Doğup Büyüdüğü Ustrumca’nın Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapısı

Mehmet Zekeriya Bey 1890’da, o dönemde Selanik Vilayeti’ne bağlı Ustrumca kasabasında doğdu. Günümüzde Makedonya Cumhuriyeti sınırlarında bulunan Ustrumca adı antik dönemde “Strymon”, bilahare bölgedeki akarsuya izafeten “Struma” şeklinde anılmaktaydı. Bir başka görüşe göre de adı Slav kabilesi olan “Strumljani”den gelmekteydi. Bununla beraber “Strumica” adına günümüzde yapılan arkeolojik kazılarda elde edilen Yunan ve Roma paralarında da rastlanılmaktadır.¹⁵

¹⁴ <http://www.hkg.msb.gov.tr/tematik-haritalar> (E.T.:8.3.2016).

¹⁵ Machiel Kiel, “Ustrumca”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XLII, İstanbul,2012, s.191-193.

Bölgenin Osmanlı Devleti sınırlarına ne zaman dâhil olduğu konusunda net bir bilgiye ulaşılamadı. Ancak görüşler XIV. yüzyıl sonlarında birleşmekteydi.¹⁶ Bölgede XVI. yüzyıl Tahrir Defterlerine göre 455 Müslüman, 138 Hristiyan ve 3 Yahudi hane vardı. Buralarda yaşayanların %76'sı Müslüman, %23'ü Hristiyan ve %1'lik kısmını da Yahudi nüfusa sahipti. Kâtip Çelebi¹⁷ ise XVII. yüzyılda kasabayı basit ifadelerle “*Cihannüma*” adlı eserinde tanıtmaktaydı. Kitabında bölgenin coğrafi durumu, ekonomik ve kültürel yapılarını da içeren hususlara ilaveten özellikle Rumi takvime göre Ağustos ayında kurulan Toylan (Doylan) pazarına geniş yer verdi.¹⁸

Ustrumca Kasabasını Kâtip Çelebi'den daha ayrıntılı olarak bizlere aktaran ise Evliya Çelebi idi.¹⁹ “*Seyahatnâme*²⁰” adlı eserinde, kasabada bulunan 14 Müslüman, 3 Hristiyan ve 1 Yahudi mahallesinde toplam 2040 evin olduğunu belirtmekteydi. Bununla beraber Müslümanların hepsinin Oğuz soyundan Sünni cemaate mensup Yörük Türkleri olduğundan bahsetmekteydi.²¹ Buradan yola çıkarak Mehmet Zekeriya Bey'inde Oğuz Türk'ü, Müslüman ve Sünni bir aileden geldiği yönünde bir değerlendirme yapılabilir.

Bölgede XVIII. yüzyıldan itibaren ise Hristiyan ve Yahudi nüfus artmaya başladı. 1831 ve 1878 sayımlarında oranlar çelişkili de olsa Müslüman nüfusunda belirgin bir düşme eğilimi söz konusuydu. Diğer bir ifade ile nüfusta son dönemde %76'dan %40'a doğru oransal bir düşme mevcuttu.²² Buna etken olarak 1789 Fransız İhtilali ve akabindeki milliyetçilik rüzgârları ilk sırayı almaktaydı. Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanan savaş ve antlaşmaların ardılı yaşanan Anadolu'ya göçlerde devamı olarak sıralanabilir.

Selanik Vilayeti'nin 1906 Salnamesi'ne göre, Merkez Sancağı olan Ustrumca'da; 1460 hane, 7 tekke, 2 medrese ile 3'ü Müslümanlar, 5'i Hristiyan ve

¹⁶Machiel Kiel 1395 olarak net bir tarih ifade ederken, Djuneis Nureski 1382-1383 olarak değerlendirmektedir. M.Kiel, “*Ustrumca*”, ..., s.192. ; Djuneis Nureski, “*Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi Konumundaki Makedonya Şehirleri ve Özellikleri*”, **Trakya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, III/1 (Temmuz 2014), Edirne , s.89).

¹⁷ XVII. yüzyıl Türk ilim dünyasının müspet düşüncüyü temsil eden büyük siması ve çeşitli konulara dair pek çok eserin müellifi. 1609-1657 arasında yaşamıştır. Cihannüma en ünlü coğrafya ansiklopedik eseridir. Orhan Şaik Gökyay, “*Katib Çelebi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXV, İstanbul,2002, s.36-40.

¹⁸ D.Nureski, “*Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi ...*”,..., s.89-90.

¹⁹ Büyük Türk Seyyahıdır. 1611-1684 arasında yaşadı. En önemli eseri *Seyahatnâme*'dir. Mücteba İlgürel, “*Evliya Çelebi*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XI, İstanbul,1995, s.529-533.

²⁰ Evliya Çelebi'nin 10 Ciltten oluşan büyük eseridir. Kitabın asıl adı “*Tarih-i Seyyah Evliya Efendidir*”. 1630-1681 arasında Osmanlı Devleti ve komşu ülke sınırlarında yaptığı seyahatleri anlatmaktadır. Nuran Tezcan, “*Seyahatnâme*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, XXXVII, İstanbul,2009, s.16-19.

²¹ M.Kiel, “*Ustrumca*”, ...,s.192. ; D.Nureski, “*Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi*”,..., s.91.

²² M.Kiel, “*Ustrumca*”, ..., s.192.

Yahudiler için olmak üzere toplam 8 mektep bulunmaktaydı. 13 cami ve 1 mescit, 2 kilise ve 1 sinagog vardı. Osmanlı Devleti'nin bölgeye verdiği önemin göstergelerinden bir diğeri de iki askeri kışlanın varlığıydı.²³ Bu rakamlar doğrultusunda XIV. yüzyıldan itibaren bölgeye yerleşen Müslümanların konumlarını etkin olarak XX. yüzyıl başlarına kadar koruduklarını söylemek doğru bir yaklaşım olarak değerlendirilmelidir.

Bununla beraber bölgenin ekonomik yapısı tarıma dayalıydı. Ancak bu yapı Padişah tarafından bahşedilmiş geniş arazilere sahip bir "Paşa" ile aşar vergisini²⁴ iltizam²⁵ usulüne göre ihaleyle almış "Bey", "Efendi" ve "Ağa" gibi unvanları taşıyanlarca pay edilmekteydi. Ticaret ise Rumların elindeydi. Genellikle şehrin üst tarafındaki güzel evlerde Rumlar, alt tarafında ise Müslümanlar oturmaktaydı. Bulgar halkı ise ekseriyetle köylerde "yarıcılık"²⁶ gibi emeği ile geçinen işçilerden oluşmaktaydı.²⁷ Kısaca kasaba farklı kökenlerin kaynaştığı bir toplumsal yapı konumundaydı.

Yukarıda bahsettiğimiz genel hususların yanında Osmanlı kültürüne, sanatına, edebiyatına faydası olmuş şahsiyetler de Ustrumca kasabasından yetişti. Bunlardan en önemlisi Sofyalı Bali Efendi idi.²⁸ Derunizâde Hulusi Efendi ve Faik Mehmet Bey de yetişen diğer âlimlerden bazılarıydı.²⁹ Bu bağlamda Ustrumca'nın bölgedeki diğer Sancaklara göre cazibe merkezi olduğu söylenilebilir.

Kasabadaki bu cazibe zamanla kaybedildi. Savaşların ardından yaşanan göçler nedeniyle demografik yapı değişti. Günümüz Ustrumca Belediyesinin resmi sayfasındaki demografik yapıyı gösteren Tablo-1 incelendiğinde, Türklerin azınlık olarak bölgede varlığını hâlâ sürdürdüğü anlaşılmaktadır.

²³ M.Kiel, "Ustrumca", ..., s.193

²⁴ Öşür. Şer'an mahsulden alınması lazım gelen vergi. Mahsulün onda birine tekâmül eder. Mithat Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, Enderun Kitapevi, İstanbul, 1986, s.274.

²⁵ XVII. yüzyıldan itibaren devlete gelir getiren kaynaklar muayyen bedel karşılığında şahıslara verilmeye başlanmıştır. Bu usule "İltizam", vergiyi önceden üzerine alarak peşin ödeyen kişiye ise "Mültezim" denilmekteydi. M.Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, ..., s.160-161.

²⁶ Ortakçılık. Sahibi tarafından ekilemeyen/ekilmeyen tarım arazisinin bu işi yapabilecek kişi/kişilere elde edilen ürünün yarı yarıya paylaşılmasıyla oluşan akit türü. **TDK Türkçe Sözlüğü**, s.2538.

²⁷ Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001, s.13.; Gündüz Vassaf, **Annem Belkıs**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2000, s.27-28.

²⁸ Ustrumcalı bir Yörük ailesinden Halveti tarikati şeyhidir. Muhiddin Arabi'nin Fusûsü'l-Hikem adlı eserini açıklayarak yorumlayan, âlim, şair ve mutasavvıftır. Tahmini vefat tarihi 1553'dür. Mustafa Kara, "Sofyalı Bali Efendi", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, V, İstanbul,1992, s.20-21.

²⁹ M.Kiel, "Ustrumca", ..., s.193. ; D.Nureski, "Osmanlı Kaynaklarına Göre Kültür Merkezi .. s.94-95.

Tablo 1. Günümüz Ustrumca Demografik Yapısı.³⁰

Milliyet	Nüfus	Yüzde %
Makedonlar	50.258	91,92
Türkler	3.754	6,87
Roma	147	0,27
Ulahlar	3	0,005
Sırpalar	185	0,34
Arnavutlar	3	0,005
Bosnalılar	6	0,01
Öteki	320	0,58
Toplam	54.676	100

Ustrumca'nın idari teşkilatta bağlı olduğu Selanik Vilayeti ise Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında siyaseten aktif bir role sahipti. Ayrıca sosyo-kültürel ve ekonomik yönden de önemli bir konumda bulunmaktaydı. Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün doğduğu, Ziya Gökalp³¹ ve Ömer Seyfettin³² gibi edebiyat ve tarihin önemli şahsiyetlerine laboratuvar görevi olmuş kültür merkeziydi. Bununla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin³³ merkezinin burada olması şehre verilen önemi bir kat daha arttırmaktaydı.

Aynı zamanda Selanik Vilayeti hem deniz hem de demiryolu ulaşımına sahip dönemin aktif ticaret şehriydi. Nüfus açısından bakıldığında da Osmanlı Devleti'nin önemli vilayetleri arasındaydı. XIX. yüzyıla kadar Yeniçeri Ocağı kıyafetlerinin kumaşları Selanik'te üretilmekte idi. Ocağın kaldırılmasından sonra ticaret sekteye uğrasa da Tanzimat ve Islahat fermanlarının Gayr-i Müslimlere getirdiği özgürlükler şehrin büyük bir atak yapmasını sağladı. Bu durumu açıklayan en güzel örnek ise 1864'de su şebekesinin evlere bağlanmasıydı. Elektrik ve havagazı şebekesi de ardından devam etti. 1890'da çıkan bir yangın sonunda şehrin yeniden imar edilmesi, onu Orta Çağ kenti görünümünden kurtararak modern şehir haline taşıdı. Toplam nüfus dağılımı

³⁰ <http://www.strumica.gov.mk> (E.T: 17.01.2016).

³¹ Türkçülük akımının teorisyeni, fikir adamı, sosyolog ve eğitimcidir. 1876-1924 arasında yaşamıştır. Mehmet Orhan Okay, "*Ziya Gökalp*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XIV, İstanbul, 1996, s.124.

³² Türk Hikâyeci, Dilci ve fikir adamıdır. 1884-1920 arasında yaşamıştır. Nazım H.Polat, "*Ömer Seyfeddin*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXXIV, İstanbul, 2007, s.80.

³³ 1889-1918 döneminde birbirinden çok farklı organizasyonlar şeklinde faaliyet göstermiştir. 1908 darbesini düzenleyen ve bu tarihten itibaren 1918'e kadar devletin yönetiminde birinci derecede rol oynayan siyasi cemiyet. 1913'de Fırka haline geldi. Mehmet Şükrü Hanioglu, "*İttihat ve Terakki Cemiyeti*", **TDV İslam Ansiklopedisi**, XXIII, İstanbul, 2001, s.476.

1885 tarihli bir tahrirde; Müslümanlar %51, Rumlar %23 ve Bulgarlar ise %22 olarak gösterilmektedir.³⁴ Ancak bölgenin demografik yapısı Rusların Panslavist³⁵ politikaları sonucunda köklü bir değişime uğradı. Bunun sonucu olarak da özellikle Balkan Savaşları ardından Anadolu'ya akın akın Türk ve Müslüman göçü artarak devam etti.

Özetle, şehirde XIX. yüzyıl sonlarında Müslüman nüfusun çoğunluğu Türklerden oluşmaktaydı. Ortodoks Rumlar, Yahudiler, Dönmeler, Sırp, Bulgarlar, Gregoryen Ermeniler, Arnavut ve Çingenerler mozaik yapıyı tamamlayan diğer unsurlardı. Bu karışık mozaik yapı XIX. yüzyıla kadar bir şekilde birlikte yaşamayı başardı.³⁶ Ancak sömürgeci, diğer ifadeyle emperyalist düzenin hedefi haline gelmeleri kaçınılmaz oldu. Bahsedilen bu yapı sekteye uğradı. Sonunda milliyetçi düşünce ve ideolojiler baskın gelerek bu yapının dağılmasına da neden oldu.

3- Ailesi, Soy ve Yakınlarına Ait Bilgiler

a) Ailesi

Mehmet Zekeriya Bey'in asıl adı Zikri'ydı.³⁷ Selanik Vilayetine bağlı Ustrumca kasabasında 1 Temmuz 1890'da doğdu.³⁸ Babası Hacı Halim Ağa, annesi Saniye Hanımdı. İstanbul İli Kadıköy ilçesi Caferağa nüfusuna kayıtlı olan Mehmet Zekeriya Bey ailenin en büyük çocuğuydu. Ardından sırasıyla Zehra, Rukiye ve Yusuf isimli üç kardeşi daha vardı.³⁹

Annesi Saniye Hanım, bebeğini kaybettiği doğum esnasında kendisi de rahatsızlandı ve iyileşemeyerek bir süre sonra vefat etti. Saniye Hanımın ölüm tarihinin

³⁴ Dilek Gücel, **Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik Vilayetinde Komitacılık: (1890-1913)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, YDT, İzmir,2014, s.17-21.

³⁵ Panslavizm, Slav asıllı bütün halkları aynı yönetim altında toplama amacı güden politik akım ve harekettir. **TDK Türkçe Sözlüğü**, s.1881.

³⁶ D.Gücel, **Osmanlı Arşiv Belgeleri ile Selanik**, s.19.

³⁷ Selanik İdadisine devam ederken "*Zikri*" adını başka kimsede olmadığı düşüncesiyle "*Zekeriya*" olarak değiştirmiştir. Aile içinde ve yakın dostları kendisine Zikri diye hitap etmekteydi. Z.Sertel, **Hatırladıklarım**, ...,s.28. ; Yıldız Sertel, **Babam Gazeteci Zekeriya Sertel Susmayan Adam**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2002, Dn:1 s.15.

³⁸ Doğum tarihi nüfus kayıtlarında 1.07.1890 olarak geçmektedir. Ayrıca askerlikten istisna veya tecil edilmesini teklif eden belgede de "*1306 tevellütlü*" yani miladi 1890 doğumlu olduğu anlaşılmaktadır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Ali Evrak Odası (BEO), D:4461, G:334506-1.

³⁹ Zehra, Rukiye ve Yusuf'un doğum tarihlerini gösterir belgeye sahip değiliz. M.Zekeriya Bey hatıralarında kendisinden küçük olduklarını ve en küçüklerinin Yusuf olduğunu belirtmektedir. Fakat Yıldız Sertel kitabında babasının 16 yaşında iken Yusuf amcasının 3 yaşında olduğunu ve Selanik'e götürdüğünü yazmaktadır. Bu durumda Yusuf'un 1903 doğumlu olması gerekir ki bu mümkün değildir. Zehra bir küçüğü, ardından Rukiye ve son olarak Yusuf gelmektedir. Çünkü babasının, teyzesinin kızı Hatice ile evlendiği yıl olan 1899'da kardeşinin iki yaşında olduğunu yazmaktadır. Dolayısıyla Yusuf'un doğum tarihi 1897 veya 1898 olmalıdır. Ayrıca babasının ölümüyle kardeşini alarak gittiği Selanik'te Yusuf'un yedi yaşında olduğunu bildirmektedir. Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.19-25. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.15-16.

1898 olduğunu Mehmet Zekeriya Bey'in kızı Yıldız'a söylediği “*Annem öldüğü vakit ben sekiz yaşındaydım. Sen annesiz büyümenin ne demek olduğunu bilmezsin*”⁴⁰ sözünden anlaşılmaktadır. Saniye Hanımı tarif ederken “*Annem her anne gibi, belki ondan da fazla, çok güzel bir kadındı. Uzun sarı saçları, kara kara gözleri, pembe teni hiç gözümün önünden gitmez*” diyerek tipik bir Rumeli kadını tarifini yapmaktaydı.⁴¹ Sekiz yaşında bir çocuğun annesini kaybettiğinde yaşadığı duygu yoğunluğunu ise “*...Annemizin gözyaşlarına kendi gözyaşlarımızı kattık. Hürmetle ellerini, sevgiyle pembe yanaklarını öptük....Yalnız iki gün sonra annemizin öldüğünü öğrendik. Dört kardeş birbirimize sarılıp ağlaştık. Bir hafta sonra eve döndüğümüz zaman artık annemiz yoktu. Yapayalnız kalıvermiştik. Babam gençti henüz. Bize bakamazdı. Dört kardeşin en büyüğü bendim. Ama daha sekiz yaşını bile doldurmamıştım*” sözleriyle açıklamaktaydı.⁴² Çocuk yaşta böyle bir acıyla yüz yüze kalmış olması aynı zamanda erken olgunlaşmasının kapısını da araladı. Bununla beraber kardeşlerine karşı duyduğu sorumluluk duygusunun yanında gelecek kaygısını da taşıdığını söylenebilir.

Babası Hacı Halim Ağa, yukarıda da açıkladığımız gibi Ustrumca'da yaşayan Türk ve Müslümanlar arasındaki egemen sınıfa mensuptu. Bu durumu Dabila⁴³ adlı köyün aşar vergisini iltizam usulüyle almasından ve Ustrumca'da köylülere topladığı ürünleri Selanikli tüccarlara satmasından yani ticari faaliyetlerinden anlamaktayız. Bir diğer ticari faaliyeti ise Dabila köyündeki arazilerini Bulgar köylüsüne yarıcılık usulüyle vermesiydi.⁴⁴ Bölgedeki diğer ağalardan babasını farklı bir konumda gören Mehmet Zekeriya Bey, Hacı Halim Ağayı “*vaktini boşa geçirmeyen, dindar, çalışkan ve ticaretten anlayan yörenin zenginlerinden biriydi*”⁴⁵ şeklinde tarif etmekteydi.

Hacı Halim Ağa, eşi Saniye Hanımın vefatından ardından bir yıl sonra büyük baldızının kızı “*Hatice Hanım*”⁴⁶ ile evlendi.⁴⁷ Bu evlilikten “*Belkis*” adlı bir kız

⁴⁰ M.Zekeriya Bey'in üvey kardeşi Belkis Halim Vassaf anılarında, Saniye hanımın ikiz bebeklerinin doğumunda onlarla birlikte öldüğünü yazmaktadır. G.Vassaf, **Annem Belkis**,..., s.29. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.18-19. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.15.

⁴¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.18.

⁴² Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.18-19.

⁴³ Ustrumca kazasına bağlı köy. Günümüzde çoğunluğu Makedon olan 1946 nüfusa sahiptir. Ustrumca'nın 4 Km. doğusunda yer almaktadır. <http://www.strumica.gov.mk/> (E.T: 18.02.2016).

⁴⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.13-14.

⁴⁵ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.14-16.

⁴⁶ Hacı Salman Efendinin kızı olan Hatice Hanım evlendiğinde 15 yaşında olmalıdır. Ancak, Hatice hanımın kızı Belkis Halim Vassaf anılarında babasının öldüğünde annesinin 15-16 yaşlarında olduğunu yazmaktadır. Hacı Halim Ağanın 1905 veya 1906'da vefatı düşünülürse Hatice Hanım ile Mehmet Zekeriya Bey'in aynı yaşta olmaları gerekir ki bu doğru bir tespit değildir. Mehmet Zekeriya Bey kendisine abla diye hitap etmektedir. Dolayısıyla buradan yola çıkarak Belkis Hanımın annesinin evlendiği ve dul kaldığı yaşları karıştırmış olması muhtemeldir. Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.19. ; G.Vassaf, **Annem Belkis**,...,s.29.; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.16.

çocuğu doğdu.⁴⁸ İlk eşinden olan dört çocuğuyla yeni eşi Hatice Hanım arasında yaşanan anlaşmazlıkları, Mehmet Zekeriya Bey'i önce Edirne bilahare Selanik İdadisine okumak üzere göndermekle çözmeye çalıştı. Babasının davranışını anılarında *"Ben Rüştüye'yi yeni bitirmiştım. O güne kadar hiç böyle bir şey düşünmemiştik. Belli ki babam beni küçük yaşında uzaklara sürerek hem üvey annemi kurtarmak, hem de kendini işkenceden uzak tutmak istiyordu. Bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı. Bu sayede benim de okumamı sağlamış olacaktı. Zaten benim okuyup yetişmeme önem veriyordu"*⁴⁹ diye açıklamaktaydı. Buradan babasının emsallerine göre aydın bir düşünceye ve aynı zamanda sakin bir yapıya sahip olduğunu söylenebilir.

Hacı Halim Ağa, Dabila köyündeki çiftliğine giderken Bulgar çetelerinin saldırması sonucu aşırı heyecanlı yapısı nedeniyle kalp krizi geçirerek 40 yaşında vefat etti.⁵⁰ Babasının ölümüyle birlikte yalnız kalması Mehmet Zekeriya Bey'in sorumluluğunu iki kat daha arttırdı. Şimdi önünde iki farklı yol durmaktaydı. Ya köyünde babasının mirasına sahip çıkarak cahil ama zengin bir ağa ya da Selanik'te eğitimine devam ederek aydın bir genç olacaktı. Okumanın zevkine varan Mehmet Zekeriya Bey için eğitime devam etmek birinci hedefi oldu. Aile büyüklerine kararını açıklayarak kız kardeşlerini teyzelerine emanet etti. Kardeşi Yusuf ile birlikte Selanik'e döndü.⁵¹ Annesi Saniye Hanımın vefatının ardından kardeşleriyle yalnız kalmaları, üvey anne Hatice ablasından umduğunu bulamaması ve son olarak da babası Hacı Halim Ağayı kalp krizinden kaybetmesi genç yaşta sorumluluk duygusunu en ağır şekilde yaşamasına neden oldu.

b) Soyü

Ailenin kökeni konusunda fertlerinin anılarında bahsettikleri dışında herhangi belgeye sahip olmak aslında Osmanlı Devleti arşiv ve nüfus kayıtları geleneğinde mümkün değildi. Yaptığımız araştırmalarda da ancak Mehmet Zekeriya Bey'in nüfus kayıtlarının varlığı tespit edilebildi. Babası Halim Ağa ve annesi Saniye Hanımın isimleri dışında herhangi bir kayda ulaşamadı.

⁴⁷ Hatice Hanım ile evlenme tarihleri muhtemelen 1899 veya 1900 olmalıdır. Saniye hanımın 1898 de vefatının ardından bir yıl sonra evlendiği anlaşılmaktadır. Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.19. ; G.Vassaf, **Annem Belkis**,...,s.28-29.; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.15.

⁴⁸ Günümüz psikolog, gazeteci ve yazar Gündüz Vassaf'ın annesi. Anılarında yüzyılın başında doğduğunu bildirmektedir. Babasının vefatında bir yaşlarında olduğunu belirten Belkis hanımın doğum tarihi muhtemelen 1904 olabilir. G.Vassaf, **Annem Belkis**,...,s.24.

⁴⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.20

⁵⁰ G.Vassaf, **Annem Belkis**,...,s.28

⁵¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.24-25

Türk Dil Kurumu sözlüğünde soyağacı; “bir kişinin veya ailenin en uzak atasından başlayarak bütün kollarını belirten çizelge” şeklinde tanımlanmaktadır.⁵² Ancak, burada bahsedebileceğimiz aile fertlerinin anılarında yazdıkları köken bilgisiyle sınırlı birkaç varsayımdan ileriye gidememektedir.

Mehmet Zekeriya Bey soyu ile ilgili olarak ailesinden bahsederken “... ailemiz bu şehrin, hatta bu bölgenin otokton⁵³ insanları değillerdi. Hepimizde Orta Asya’dan gelmiş Türklerin özellikleri vardır. Hepimizin elmacık kemikleri çıkık, gözleri çekik, yüzü yuvarlak, boyu ortadır. Hele Hacı Salman⁵⁴ gibi yakın akrabalarımızdan bazıları, sanki daha dün Türkmenistan’dan gelmiş izlenimini bırakırdı. Uzun hırkası, hacı sarığı, ayaklarında yemenileriyle⁵⁵ Hacı Baba tam bir Türkmen’di. Ama nerden, ne vakit ve nasıl gelmişler ve bu topraklara nasıl konmuşlardı, bilmiyorum” şeklinde ifade etti.⁵⁶ Aynı zamanda kendisi de dâhil olmak üzere akrabalarının fiziksel özelliklerini anlatan Mehmet Zekeriya Bey, yakın çevresinin övünerek “Evlad-ı Fatihan”⁵⁷ olduklarını söylediğini belirtmekteydi.⁵⁸

Bununla beraber Rumların bölgenin asıl unsuru olduğunu, atalarının ise Anadolu üzerinden gelerek bölgeye yerleşen Osmanlı Türklerinden oldukları kanaatine sahiptir. Daha sonraları Özbekistan ve Türkmenistan’a yaptığı seyahatlerde halkın gelenek ve görenekleri ile mimari yapının, yetiştiği Usturumca’daki Müslüman halkın yaşantısıyla birebir örtüştüğünü gördü. Bu durumu “Zaten aradan beş altı yüzyıl geçmiş olmasına bakmayarak kılık kıyafet, dil, din, âdet ve gelenekler hep Orta Asya halklarını hatırlatmaktadır. Bizim bütün aile, giyim bakımından hep birbirine benzerdi. Yediğimiz yemekler Orta Asya haklarının yemekleriydi” diyerek açıklamaktaydı.⁵⁹ Elbette ki Mehmet Zekeriya Bey’in bu yaklaşımı ataları konusunda bizlere fikir vermektedir. Bununla beraber yaşanılan bölgede yani Ustrumca’nın etrafında Türk kökenden başka herhangi bir Müslüman unsur bulunmamaktaydı. Dolayısıyla âdet ve geleneklerin karışması veya kısmi etkileşime girilse dahi bunun soy yapısını bozucu özelliğinin

⁵² Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü, ..., s.2146.

⁵³ Fransızca kökenli bir kelime olup “Yerli” anlamına gelmektedir. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü, ..., s.1823.

⁵⁴ Babası Halim Ağa’nın ikinci eşi Hatice Hanımın babası. Üvey kardeşi Belkıs Halim Vassaf’ın anneden dedesiydi. Dolayısıyla teyzesinin eşidir. G.Vassaf, *Annem Belkıs*,...,s.31.

⁵⁵ Bir tür hafif kaba ayakkabıdır. Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü, ..., s.2570.

⁵⁶ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.14.

⁵⁷ Genel olarak Rumeli’nin fethi sırasında Anadolu’dan göç ettirilip bu bölgeye iskân edilen Türkleri ifade eder. Yusuf Halaçoğlu, “Evlad-ı Fatihan”, *Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi*, XI, İstanbul, 1995, s.524-525.

⁵⁸ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.14-15.

⁵⁹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.15.

bulunması mümkün değildi. Yakın çevreden evlilik yapılması ile Gayri Müslimlerle yapılan evliliğin dinen ve hukuken yasak olmasının da soy yapısını koruduğunu düşünmek yanlış bir ifade olarak değerlendirilmemelidir.

Yukarıda açıklananlar çerçevesinde ve bizzat Mehmet Zekeriya Bey'in "...Sözün kıyası bunlara benzer birçok âdet ve gelenekler, babalarımızın Orta Asya'dan gelmiş olduklarını gösterir" cümlesinden de anlaşılacağı üzere, aile köken olarak Türk soyundandı.⁶⁰

Mehmet Zekeriya Bey'in ailesi Türk olmalarının yanında İslâm dinine mensuptu. Bu durumu anılarında "Bizim aile sofı ailelerden biri sayılırdı. Babam tarafı, kadın erkek bütün aile, hem hacı hem de hoca idi. Eve döndükten sonra babamın yaptığı tek iş bir kenara çekilip Kur'an okumaktı. Manasını anladığını sanmadığım bu kitabı nasıl da zevkle okurdu. Beni bile daha küçük yaşından camiye götürür, oruç tutturur, namaz kıldırırdı" diyerek aslında hiçbir tereddüde mahal vermeyecek şekilde açıklamaktaydı.⁶¹ Yukarıda bizzat kendi sözlerinden yola çıkarak Sünni Müslüman bir aileden geldiğini söyleyebiliriz.

Araştırmamız sırasında Mehmet Zekeriya Bey'in adı bazı yayınlarda "Dönme"⁶² olarak karşımıza çıktı.⁶³ Yukarıda bahsettiğimiz hususlar dikkate alındığında aileye böyle bir yaklaşım ancak haksızlık olarak nitelendirilebilir. Diğer araştırmacıların bu kadar açık yanılgılarını anlayamamakla beraber bu durumun Selanik Dönmesi olan eşi Sabiha (Sertel) Hanım nedeniyle oluştuğunu değerlendirmek en doğru yaklaşım olacaktır. Aile, açıklandığı gibi Orta Asya Türk soyundan gelmekle beraber Müslüman Sünni bir kimliğe sahipti. Dönme olarak nitelendirilebilmesi için en başta Türk kökenden uzaklaşılması gerekir ki bu zaten açıklandığı gibi mümkün değildi.

Hiç şüphesiz ki, Mehmet Zekeriya Bey'in ailesi Türk'tü. Anılarında da açıkladığı gibi âdet ve gelenekleri ile yemekleri, sofrada adabları, giyimleri ve fiziksel yapılarının ifadesi bu durumu en güzel şekilde ortaya koymaktaydı. Ailede, kadınların ve erkeklerin hemen hepsinin Hacı olmaları, her gün Kur'an okumaları, namaz ve oruç tutmaları Müslüman Sünni kültürün egemen olduğunu açıkça bizlere göstermektedir.

⁶⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.15.

⁶¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.16.

⁶² İspanya'dan kovularak Osmanlıya sığınmış olup dinî ve siyasî ideallerine daha rahat ulaşabilmek için İslâm'ı kabul etmiş görünen bir Yahudi cemaatidir. Genellikle Selanik bölgesinde yaşarken işgal üzerine İstanbul'a göç etmişlerdir. Kapalı bir toplum olarak yaşamaktaydılar. Abdurrahman Küçük, "Dönme", **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, IX, İstanbul, 1994, s.518-520.

⁶³ Yakut Gözübüyük, "Sabataycılık Saltanatı ve Meşhur Dönmeler", **Milli Çözüm Dergisi**, IX/107 (Ağustos 2012). ; <http://www.millicozum.com/mc/agustos-2012/sabataycilik-saltanati-ve-meshurdonmeler> (E.T.:29.02.2016).

c) Yakınlarına Ait Bilgiler

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında Rumeli'nde doğan ve Balkan Savaşları, ardından I. Dünya Savaşı nedeniyle zorunlu göçe tabi tutulan kişi veya ailelerin soyağacına ulaşmanın güç olduğunu söylemeliyiz. Çünkü bu göç esnasında vefat, esir düşme ve kayıpların varlığı buna neden teşkil etmekteydi. Özellikle çocuk yaştakilerin şanslarının düşük olduğu bu ortamlarda Mehmet Zekeriya Bey ve ailesi şanslıydı. Birbirleriyle iletişim bir zaman sekteye uğramış olsa da bir müddet sonra aile İstanbul'da bir araya geldi.⁶⁴

Ebeveynleri

Annesi Saniye Hanım 1898'de, babası Hacı Halim Ağa'da 1905 veya 1906'de henüz kırk yaşındayken Bulgar çetelerinin hırsızlığı sırasında kalp krizi geçirerek vefat etti.⁶⁵ Babası Ustrumca Türkleri arasındaki egemen sınıfsal yapının en altında bulunan "Ağa" unvanına sahipti. Bu sınıfsal yapıyı ekonomik güç ile açıklamak daha uygun bir yaklaşım olacaktır. Daha önceden de bahsettiğimiz gibi Hacı Halim Ağa sadece Dabila adlı köyün aşarını iltizam usulüyle toplayan, kısmi toprak sahibi ve aynı zamanda bölgede yetişen "Afyon" ürününü köylüden alarak Selanik esnafına satan bir tüccardı. Bu ticaretini sık sık köylere yaptığı gezilerle desteklediğini söylemeliyiz ki vefatı da böyle bir gezi esnasında meydana geldi.⁶⁶

Saniye Hanım ise Mehmet Zekeriya Bey'in ve kızı Yıldız Hanımın anılarından anlaşıldığı kadarıyla 1898'de vefat etti. Aile içindeki konuşmalarda doğum sırasında ikiz bebeklerini kaybettiği ve sonrasında da iyileşemediği anlatılmaktaydı.⁶⁷

Zehra (Sertel)

En büyük kız kardeşi olan Zehra Hanımın doğum tarihi 1893 veya 1894 olması muhtemeldir.⁶⁸ Zehra Hanım Balkan Savaşlarında akrabalarıyla birlikte Selanik ve İzmir üzerinden Manisa'ya geçti. Bilahare ağabeyi Mehmet Zekeriya Bey'in kendilerine ulaşmasıyla tüm aile İstanbul'da buluşabildi.

⁶⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.27.

⁶⁵ G.Vassaf, **Annem Belkıs**,...,s.28. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.18. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.15.

⁶⁶ G.Vassaf, **Annem Belkıs**,...,s.27-28. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.13-14.

⁶⁷ G.Vassaf, **Annem Belkıs**,...,s.29. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.18. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.15.

⁶⁸ Babasının vefat tarihinde 12 yaşında olduğu düşünülürse doğum tarihi belirginleşmektedir. Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.24-25.

Rukiye (Özkaptan)

Doğum tarihi tahminen 1895 olan Rukiye Hanım, babasının vefat etmesiyle Edirne Vilayetinde bulunan halası Hacı Fatma Hanım'ın yanına gönderildi. Evlilik çağına geldiğinde halasının ısrarıyla Ustrumca'ya tekrar gelen Rukiye, burada Hacı Hasan Efendi'nin oğlu Mehmet ile evlendirildi. Ancak bir ay sonra Mehmet, Ustrumca'yı işgal edenlerce öldürüldü. Dolayısıyla Rukiye Hanım'ın bu evliliği bir ay sürdü.⁶⁹ Kardeşi Belkıs Hanım'ın anılarından üvey annesi Hatice Hanım'ın ailesi tarafından sahiplenildiğini anlaşılmaktadır.

Yusuf (Sertel)

1896 veya 1897 doğumlu olması muhtemel olan Yusuf Sertel, ağabeyi Mehmet Zekeriya Bey'in himayesinde eğitim hayatına devam etti. İlkokula Selanik'te giden Yusuf, sonraki eğitimini İstanbul'da tamamladı. Yükseköğrenimini Macaristan'da tarih üzerine yaptı.⁷⁰

Belkıs Halim (Vassaf)

Babasının ikinci eşi aynı zamanda büyük teyzesinin kızı Hatice Hanım'dan olan Belkıs Halim (Vassaf) en küçük kardeşiydi. Doğum tarihi kendi ifadesine göre kayıtlarda 1904 olarak geçmekteydi.⁷¹ Ailenin anıları ise bu tarihi teyit eder mahiyettedir. Belkıs Hanım, IX. Dönem Kocaeli Milletvekili Prof.Dr. Ethem Vassaf'ın⁷² eşi, Psikolog-gazeteci-yazar Gündüz Vassaf'ın annesidir. Mehmet Zekeriya Bey tüm kardeşlerine yaptığı gibi Belkıs Hanım'ında eğitimiyle ilgilendi. Onu İstanbul'a getirterek burada eğitim almasını sağladı.⁷³

Sabiha Zekeriya (Sertel)

Yakın akrabaları içerisinde belki de en tanınmış olan eşi Sabiha Zekeriya Hanım 1895'de Selanik'te doğdu. Babası Gümrük Memuru Nazmi Efendi, annesi ise Atiye

⁶⁹ Halası Hacı Fatma Hanımın subay olan eşinin tacizleri dolayısıyla Ustrumca'ya döndü ve burada evlendirildiği ifade edilmektedir. G.Vassaf, **Annem Belkıs**,...,s.41-43. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.24-25.

⁷⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.27.

⁷¹ G.Vassaf, **Annem Belkıs**,...,s.28 ve 273.

⁷² 1894 Aycın doğumlu, Askeri Tıbbiye mezunu Sinir ve Akıl Hastalıkları Uzmanı, IX.Dönem Kocaeli Milletvekili (1950-1954), 1970 tarihinde vefat etti. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/index.html (E.T.:29.02.2016).

⁷³ G.Vassaf, **Annem Belkıs**,...,s.84-85. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.26-27.

Hanım idi. Altı çocuklu ailenin en küçüğüydü.⁷⁴ En büyükleri Fatma ablası ardından sırasıyla Hidayet, Neşet, Celal ve Mecdi ağabeyi gelmekteydi.⁷⁵ Ailesi “Dönme” cemaatine mensuptu.⁷⁶ Sünni bir Müslüman olan Mehmet Zekeriya Bey ile evlenerek Osmanlı toplumu içinde bir ilki gerçekleştirdi. Ayrıca ilk kadın gazetecilerimizden olan Sabiha Hanım, Amerika Colombia Üniversitesi’nde kendi ifadesiyle “*Sosyal İş Mektebinde (Newyork School Of Social Works)*”⁷⁷ sosyoloji dersleri aldı. Eğitimi esnasında Ekim 1917 Sovyet Devrimi ana konulardan biriydi. Kısaca Sabiha Hanım ilk kadın sosyologumuz olarak görülebilir. 4 Aralık 1945’te yaşanan Tan Olaylarının ardından tutuklandı. Bu açıdan bakıldığında tutuklanan ilk kadın gazetecimizdir. Eşi ve kızı Yıldız ile birlikte 1950’de ülkeden ayrıldı. Bakü’de akciğer rahatsızlığından iyileşemeyerek 1968’de vefat etti.⁷⁸

Sevim (Sertel) O’Brien

Büyük kızı Sevim (Sertel, sonraları O’Brien) 1 Temmuz 1916’da doğdu.⁷⁹ Lisans derecesini Missouri Üniversitesi’nde Gazetecilik Bölümü’nde tamamladı. 1940’da Amerikalı Frank O’Brien ile evlendi. Bu evlilikten oğlu Deniz 1942, kızı Sevim Bella 1946 ve 1952’de ise Tia (Atiye) Elizabeth O’Brien doğdu. Sevim Hanım 24 Haziran 2002’de, oğlu Deniz ise 2003’de vefat etti. Halen Amerika’da hayatta olan kızları üzerinden Mehmet Zekeriya Bey’in soyu devam etmektedir.⁸⁰

Yıldız Sertel

Diğer kızı Yıldız Hanım 1 Temmuz 1923 Newyork doğumluydu.⁸¹ Columbia Üniversitesi’nde sosyoloji dalında yüksek lisans, Bakü Bilimler Akademisinden “*İktisat Doktorasına*” sahip olan Yıldız Hanım, Mehmet Zekeriya Bey’in son zamanlarına kadar yanındaydı. Babasının 1980’da Paris’te vefat etmesi üzerine 1991’de Türkiye’ye geldi. Girişimleri sonucunda 1996’da “*Sertel Gazetecilik Vakfını*” kurdu.

⁷⁴ Nazmi Efendinin dedesinin adıydı. Aile sonraları soyadı olarak kullanmıştır. Yıldız Sertel, **Annem**, Belge Yayınları, İstanbul, 2001³, s.17.

⁷⁵ Y.Sertel, **Annem**,..., s.26-27.

⁷⁶ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.69.

⁷⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...s.87.; Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987², s.38.

⁷⁸ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.331. ; Y.Sertel, **Annem**,..., s.269.

⁷⁹ Kayıtlarda doğum tarihi 1.7.1916 olmasına rağmen kardeşi Yıldız Sertel “*Şubat 1917*” olduğunu yazmaktadır. Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.55.

⁸⁰ Kızı Tia (Atiye) Elizabeth O’Brien ile yapılan e-posta yazışmaları sonucunda bu bilgilere ulaşılabildi. Kendisi halen Amerika’da yaşamaktadır.

⁸¹ Nüfusta bu şekilde görülen doğum tarihi, Yıldız Sertel tarafından 1 Kasım 1922 olarak ifade edilmektedir. Nüfustaki doğum tarihi aynı zamanda ailesinin yurda dönüşüne geçtiği tarihtir. Muhtemelen Yıldız hanımın ifadesinin doğru kabul edilmesi gerekir.Y.Sertel, **Annem**, ..., s.105.

Ancak bürokratik nedenler sonucunda vakfı 2009'da kapatmak zorunda kalan Yıldız Hanım, 12 Aralık 2009'da vefat etti. Babası, Annesi ve Nazım Hikmet ile ilgili yayınları mevcuttur.⁸²

B- MEHMET ZEKERİYA BEY'İN EĞİTİM YILLARI (1898-1923)

1- İptidai ve Rüştîye Mektebi

İslam coğrafyasında ve özellikle Osmanlı Devleti'nde eğitim hayatının temel taşı “*Sıbyan Mektepleri*”ydi.⁸³ Okuma yazma, Kur'an, hadis, şiir ve matematik derslerinin verildiği bu okullarda programın ana teması Kur'an'dı.⁸⁴ Buradan mezun olanlar için de “*Medrese*”⁸⁵ adı verilen bir üst okul mevcuttu. Tanzimatla birlikte teoriden pratiğe aktarılan “*Batıcılık*” hareketi, eğitimde geleneksel müfredatın kısmen terk edilerek Batı tarzı programlara geçiş yapılmasına neden oldu. II. Mahmut'un 1824'deki, çocukların bir usta yanında olmadan dini ve dünyevi bilgilerini geliştirecekleri ilköğretimin zorunlu olduğu “*Talim-i Sıbyan*” fermanı bu yönde atılan ilk adımdı. Ancak, İstanbul ile sınırlı kaldı. Gelenekçi ve batıcı fikirlerin çatışması nedeniyle ülke geneline yayılamayan bu müfredat II. Abdulhamit döneminde ikili bir eğitim aşamasını ortaya çıkardı. Gelenekçi müfredata tabi Sıbyan Mektepleri faaliyetine devam ederken batıcı programları uygulayan İptidai adı verilen okullar açıldı. Fiziki ortamları uygun olan Sıbyan Mektepleri de İptidai'lere dönüştürüldü. Ancak, sancak ve kaza merkezlerinde başarılı olan bu uygulama köylere kadar yaygınlaştırılmadı.⁸⁶ Ayrıca 1838'de bürokrasinin ihtiyacı olan personelin yetiştirildiği, usta-çırak sisteminin terk edildiği ve uzmanlaşmanın ilk adımı sayacağımız “*Mekteb-i Maarif-i Adliye*” kuruldu. Devlet kademesinde çalışmanın yolu artık bu okulda öğrenim görmeyi zorunlu kılmaktaydı. Yeni okul Tanzimat Dönemi eğitim kademesinin ikinci ayağı olan rüştîye'nin ilk örneği idi. Tarihi görevini de rüştîyelerin artmasıyla 1862'de tamamladı.

⁸² Y.Sertel, **Annem**,..., s.269.; <http://www.milliyet.com.tr/yildiz-sertel-vefat-etti-gundem-1175282/> (E.T. 21.01.2017).

⁸³ Çocuklar anlamına gelen “*Sıbyan*” Arapça bir kelimedir. Çocuk okulu olarak günümüz Türkçesine çevrilebilir. Karahanlılar ve Selçuklulardan itibaren kullanılan bu kavram 1924'e kadar kullanıla gelmiştir. Osmanlı döneminde ilkokul düzeyinde eğitim vermekteydi. Cahit Baltacı, “*Mektep*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XXIX, İstanbul, 2004, s.6-7.

⁸⁴ Nebi Bozkurt, “*Mektep*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XXIX, İstanbul, 2004, s.5-6.

⁸⁵ Arapça kökenli bir kelimedir. İslam Ülkelerinde genellikle İslam dini kurallarına uygun bilimlerin okutulduğu yer. **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü**,..., s.1643 ; İslam ve Osmanlı memleketlerindeki tahsil müesseselerinin adı. Kelime olarak ders okutulan yer anlamındadır. M.Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lüğati** ..., s.214.

⁸⁶ Ertan Gökmen, “*Aydın Vilayeti'nde Sıbyan Mekteplerinin İptidai Mekteplere Dönüştürülmesi*”, **OTAM**, 20 (Güz 2006), Ankara, s.150.

Bununla beraber kız ve erkek rüştiyelerin beş yüz haneden büyük olan kasabalarda açılması, ilk kez “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle” zorunlu hale getirildi. Rüştiyelerin eğitim süreleri kuruluşundan itibaren dört ve altı yıl arasında değişkenlik göstermekteydi. Ancak, 1892’deki okul programları düzenlemesinden sonra eğitim süresi üç yıl olarak belirlendi.⁸⁷ Talimatta, İstanbul ve kasaba İptidai’leri için eğitim süresi dört yıl olarak gösterilmiş olsa da ders programı çizelgesi üç yıllıktı. Buradan da anlaşılacağı üzere 1892’den sonra İptidai ve Rüştiye okullarının eğitim süreleri üçer yıldır.⁸⁸ Okula başlama ise kız çocuklarında altı ve on, erkek çocuklarında ise yedi ve on bir yaş aralığındaydı.⁸⁹ Kısaca, Osmanlı Devleti’nde 1869’dan itibaren zorunlu hale getirilen ilköğretim, iki aşamalıydı. Birinci aşaması sıbyan veya iptidai mektepler ki bunlar üç yıllıktı, diğeri ise yine üç yıl süreli rüştiyelerdi. Kızlar altı, erkekler yedi yaşında okula başlayabilirdi.

Mehmet Zekeriya Bey, okula Ustrumca’da bulunan iptidai mektebinde başladı. Yukarıdaki açıklamalar ve annesinin de sağ olduğu dikkate alınır 1897 tarihinde okula başladığını söyleyebiliriz. Okula başladığı günü “Beni okula bir takım törenlerle götürdüler. Alfabeyi kutsal bir kitap gibi güzel bir çantaya koyup boynuma astılar. Evde bir sürü dualar yapıldı”⁹⁰ şeklinde izah etmeye çalıştığı aslında geleneksel “Âmin Alayı” idi.⁹¹

Hocasını anlarında “Hoca denilen öğretmen’de bizim ailenin yetiştirdiği bir köy çocuğu idi. Ama cahil mi, zalim mi zalimdi” diye tanımlamaktaydı. Babasının kendisini hocaya teslim ederken söylediği “Eti sizin kemiği benim” sözünün ardından okulda yediği dayakları “Bizim hoca babamın nasihatini ciddiye aldı. Daha ilk günümde beni falakaya yatırdı.....Her gün, ama her gün bir fırsatını bulup ya tokadı yapıştırıyor, yahut falakaya yatırıyor. Dayak yemekten bıkmış, okuldan soğumuş, derslerime çalışamaz olmuştum. İlkokulu bitirinceye kadar bu böyle sürdü gitti” diye açıklamaktaydı.⁹² Mehmet Zekeriya Bey’in hocası hakkındaki bu yargısı çok önemlidir.

⁸⁷ Mustafa Ergün, **II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)**, Ocak Yayınları, İstanbul, 1996, s.30-31 .

⁸⁸ Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Yayınları, Ankara, 2007¹¹, s. 226-227.

⁸⁹ E.Gökmen, “Aydın Vilayeti’nde Sıbyan,...”, s. 153.

⁹⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım,...**, s.17.

⁹¹ Osmanlı döneminde okula yeni başlayan çocuklar için düzenlenen tören. Başlangıç tarihi bilinmemekle birlikte, komşulardan oluşan bir grup hoca eşliğinde, okula gitmek üzere kapıda bekleyen çocuğun yanına gelir. Burada yapılan duaların ardından topluluk “Amin” diyerek çocuğu alır ve okuluna kadar eşlik eder. Yörelere göre farklılık göstermekle beraber çocuk okula götürülürken arabaya, ata bindirilir veya elden ele taşınır. Farklı tören veya merasimler olsa da dualarla evden alınarak okula götürülmesi ana temasıdır. Mustafa Öcal, “Âmin Alayı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, III, İstanbul, 1991, s.63.

⁹² Z.Sertel, **Hatırladıklarım,...**, s.17.

Çünkü 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle başlatılan iptidai okul dönüşümlerinin yapıldığını ancak hocaların bu akıma uygun olarak yetiştirilemediği veya kendilerini geliştiremediğini göstermekteydi.

Mehmet Zekeriya Bey'in bahsettiği ilkokul, üç yıl süreli iptidai ve ardından yine üç yıl devam eden rüştiye okulunu kapsamaktaydı.⁹³ Dolayısıyla toplamda altı yıl süren bu eğitime yedi yaşında başladığı düşünülürse Mehmet Zekeriya Bey'in on iki yaşında ilkokulu bitirdiği söylenebilir. Ancak, Ustrumca'daki bu ilkokul hayatından dayak nedeniyle pek de memnun olmadığı bellidir. Mezun olmasıyla birlikte babası tarafından eğitimine devam etmesi karar verilerek Edirne İdadisi'ne kaydı yaptırılır.

2- Edirne İdadisi

Sözlük olarak “*hazırlamaya mahsus yer, hazırlama yeri*” anlamındaki “*İdadi*” kelimesi, eğitim kurumları açısından ilköğretimden sonra yüksek okula hazırlayıcı nitelikteki mektepleri ifade etmekteydi.⁹⁴ Daha önce bahsedildiği üzere Tanzimat ile birlikte başlayan eğitimde batıcı kurum ve müfredat, zamanla gelişmeyi de beraberinde taşıdı. Ortaöğretime cevap vermesi düşünülen rüştiyelerin artık yetersiz olduğu düşünülünce ilköğretimle yükseköğretim arasında hazırlayıcı role sahip ara bir okula ihtiyaç duyuldu. Bunun ilk örneği bilindiği üzere 1868'de kurulan “*Galatasaray Sultanisiydi*”.⁹⁵ Ardından “*1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesiyle*” birlikte eğitimde aşamalar belirlendi. Buna göre ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim adıyla seviyeler tespit edildi. İlköğretime iptidai ve rüştiye, ortaöğretime idadi ve sultaniler, yükseköğretime ise âlî mektepler oluşturmaktaydı. Fakat teoride yapılan ataklar pratikte kendini gösteremedi. II. Abdülhamit dönemine kadar ancak iki idadi açılabilirdi. Eğitimde asıl gelişim ve yaygınlaşma II. Abdülhamit döneminde gerçekleşti. Bu dönemde vilayetlerde idadilerin sayısı arttırıldı. Edirne İdadisi ise 1885'de faaliyete geçti.⁹⁶ Rüştiye ile birlikte yedi yıl süreli eğitim veren bu idadilerden bazıları 1910'da alınan kararlarla sultaniye dönüştürüldü. Bunlar; İstanbul, Edirne, Adana, Aydın, Üsküp, Bursa, Beyrut, Halep, Selanik, Trabzon, Elazığ ve Kastamonu idadileriydi.⁹⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere Mehmet Zekeriya Bey'in doğup büyüdüğü Ustrumca'da sadece

⁹³ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.18. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.16.

⁹⁴ *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlüğü*,..., s.471.

⁹⁵ Fatih Demirel, “*II.Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultaniler*”, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVII/2 (Aralık 2012), İzmir, s. 341.

⁹⁶ Sefa Salih Aydemir, “*Antalya İdadisi*”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II/2 (Haziran 2009), Adıyaman, s.36.

⁹⁷ F.Demirel, “*II.Meşrutiyetten Sonra Osmanlı'da Ortaöğretim: Sultaniler*”,..., s. 343.

ilköğretim kurumları olan iptidai ve rüştiye vardı. Ortaöğretime devam etmek için en yakın vilayete gidilmesi gerekmekteydi.

Mehmet Zekeriya Bey, rüştiyeyi bitirdikten sonra idadiye devam etti. Ancak, bu ortaöğretim aşamasını iki farklı vilayette tamamladı. Birincisi Edirne Vilayeti'ydi. Coğrafi olarak Ustrumca'ya Selanik Vilayeti'nden daha uzak olan Edirne'ye gönderilmesinin iki sebebi vardı. Bunlardan biri üvey annesi olan büyük teyzesinin kızı Hatice Hanım ile arasında gelişen anlaşmazlıktı. Kendisinden altı yaş büyük olan üvey annesiyle sorunlar eve gelin gelmesiyle başladı. Bu durumu *“Çok geçmedi, üvey anne, tırnaklarını göstermeye başladı. Ben en büyükleri olduğum için bana pek dokunmaya cesaret edemiyordu. Bütün huncını en küçük kardeşim Yusuf'tan çıkarıyordu... Artık arada sevgi saygı filan kalmamıştı. Birbirimize adeta düşman kesilmiştik”* şeklinde açıklamaktaydı.⁹⁸ Eve geldiğinde üç kardeşini de hasta ve yalnız bulan Mehmet Zekeriya Bey ile üvey anne Hatice Hanım arasındaki sorun husumet halini aldı. Kendi düşüncesine göre üvey anne hasta kardeşleriyle hiç ilgilenmedi. Hatta onlara kötü davranmaktaydı. Dolayısıyla gözünde düşmandı. Ve kardeşlerini korumak amacıyla her türlü kötülüğü yapabiliyordu. Bu nedenle evden uzaklaştırıldı ve Gelin Hanım denilen bir akrabasının yanında kalmaya başladı.⁹⁹

İkincisi ise kocası alaylı subay olan halası Hacı Fatma Hanım Edirne'deydi. Aynı yaşta olduğu bir de oğlu vardı. Dolayısıyla Ustrumca'dan ilk kez ayrılacağı için yabancılık çekmemesi amacıyla Edirne tercih edildi.¹⁰⁰ Bu durumu anılarında *“Belli ki babam beni küçük yaşında uzaklara sürerek hem üvey annemi kurtarmak, hem de kendini işkenceden uzak tutmak istiyordu. Bir taşla iki kuş vurmuş olacaktı. Bu sayede benim de okumamı sağlamış olacaktı”* diye açıklamaktaydı.¹⁰¹ Sebep ne olursa olsun ortada bir gerçek var ki, o da Ustrumca'da ortaöğretim yani idadi olmadığından eğitimi ancak ilkokul düzeyinde kalacaktı. Mehmet Zekeriya Bey'in yaşadığı bu süreç aslında onun için bir dönüm noktası hatta ilkini teşkil etmekteydi.

Mehmet Zekeriya Bey'in 1903'de girdiği Edirne İdadisi'ndeki eğitimi sadece bir yıl sürdü. İkinci senesinden itibaren eğitimine Selanik İdadisi'nde devam etti. Edirne'de neden bir yıl kaldığına dair bilgiye araştırmamızda ulaşılamadı. Kendisi ve yakınlarının bu konuda bir ifadesi olmadığı gibi araştırmamızda da herhangi bir bilgi veya belgeye ulaşılamadı. Ailede herhangi bir önemli olay da vuku bulmadı. Olsaydı

⁹⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım,...**, s.19-20.

⁹⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım,...**, s.21.

¹⁰⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım,...**, s.23-24. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam,...**,s.16.

¹⁰¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım,...**, s.20.

anılarda tabii olarak bahsedilirdi.¹⁰² Dolayısıyla Selanik'e geçiş yapmasının en uygun sebebi Ustrumca'ya coğrafi yakınlık ve şehrin kültür merkezi konumunda olmasıydı diyebiliriz. Böylelikle Ustrumca'ya gelip gitmesi daha da kolaylaşacaktı.

3- Selanik İdadisi

Selanik Osmanlı Devleti'nin batıya açılan kapısı ve kültür merkeziydi. Çok kültürlü yapıya sahip şehirde “1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi” gereğince Müslüman ve Gayri Müslimlerin karma eğitim göreceği idadi 1887-1888'de açıldı.¹⁰³ İdadilerin eğitim sürelerinin bölgesel farklılıklar gösterdiğini söylemeliyiz. Önceleri Rüştüye üzeri iki yıl olan eğitim süresi, bir zaman sonra üç yıla ardından yetersiz kaldığı için dört yıla kadar çıkarıldı. Başka bir ifade ile rüştüye ile birlikte olan idadiler 1906'dan sonra yedi yıl olarak eğitim vermeye başladı.¹⁰⁴

İdadilerde okutulan, “Türkçe, Fransızca, Coğrafya, Fen, Matematik, Tarih, İktisat, fizik” gibi derslerdi.¹⁰⁵ Dolayısıyla Edirne İdadisinde aldığı dersler ile Selanik idadisindeki dersler birebir olmasa bile örtüşmekteydi. Ayrıca bu okulda iktisat dersi hocası İttihat ve Terakki Cemiyetinin kilit üyelerinden ve Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey'di.¹⁰⁶ Şüphesiz Mehmet Zekeriya Bey'in yetişmesinde etkili olan kişilerden biriydi. Bu nedenle fikri yapısının temellerinin Selanik İdadisinde atıldığı söylenebilir.

Daha önce de bahsettiğimiz gibi Mehmet Zekeriya Bey'in hayatında bir dizi dönüm noktaları vardı. Bunlardan ilki okumayı devam ettirmek üzere Edirne İdadisi'ne gitmesiydi. Diğeri ise Osmanlı Devleti'nin batıya açılan kapısı konumundaki Selanik'e 1904'de gelerek öğrenimine burada devam etmesiydi.

Selanik İdadisindeki eğitimi onun dönüm noktalarından biri olmakla beraber aynı zamanda sorumluluklarının son derece arttığı bir süreci de ihtiva etmekteydi. İkinci sınıfın bitmesine yakın babası Hacı Halim Ağanın hasta olduğunun bildirilmesi üzerine Ustrumca'ya gitti. Şehre vardığında babasının iki gün önce öldüğünü ve üvey anne Hatice Hanımın kızı Belkıs'ı alıp annesinin evine döndüğünü öğrendi. Bu durumu “*Kardeşlerimi de hala ve teyzelerim yanlarına almışlardı. Birden ev başıma yıkıldı.*”

¹⁰² Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.23-24.

¹⁰³ Hamza Altın, “1869 Maarif-İ Umumiye Nizamnamesi Ve Öğretmen Yetiştirme Tarihimizdeki Yeri”, **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, XIII/1 (2008), Elazığ, s.275-276.

¹⁰⁴ Cemal Sezer, “*Bolu Mekteb-i İdadisi*”, **Tarih Okulu Dergisi**, VI/16 (Aralık 2013), İzmir, s.519.

¹⁰⁵ S.S Aydemir, “*Antalya İdadisi*”,..., s.34.

¹⁰⁶ İktisatçı. İTC'nin 1909'dan itibaren Maliye Nazırı. Mustafa Kemal Atatürk'e düzenlenen İzmir Suikastı sanıklarından olan Mehmet Cavit Bey, mahkeme sonunda asılarak idam edildi. Nermin Zahide Aydın, “*Maliye Nazırı Mehmet Cavit Bey*”, **Kahraman Maraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, XII/2 (2015), Kahraman Maraş, s.2-10.

Babamın ölümüyle ev de olduğu gibi çökmüştü. Üvey anne kızını alarak annesinin yanına çekilmiş, kardeşlerimi ortada bırakıvermişti. Onlara, hiç olmazsa ben gelinceye dek bakmayı lüzumsuz bulmuştu” diyerek üvey anneye karşı beslediği olumsuz duygularını da vurgulamaktaydı.¹⁰⁷

İlk şaşkınlığını üzerinden atmasının ardından akrabası Gelin Hanımın yardımıyla aileye kısa sürede bir düzen getirdi. Fakat kendisi on altı yaşında, kardeşleri ise on iki yaşından küçüktü. Çiftçilik ve ticaretten anlamadığı gibi bütün çevresi babasının işlerini devralmasını nasihat etmekteydi. Eğer akrabalarını dinlerse eğitimi yarım kalacak ve kasabada oturan zengin ama cahil bir ağa olacaktı. Ya da eğitimine kaldığı yerden devam ederek aydınlanma yolunda yürüyecekti. Her iki durumda da ortak sorun yaşının küçüklüğü, tecrübesizliği ve maddi yetersizlikti. Verdiği kararı anılarında *“Zengin bir ağa olmak yerine, fakir bir aydın olmanın bütün sıkıntılarına katlanmak zorundaydım”*¹⁰⁸ sözleriyle dile getirmektedir. Kısaca hayatındaki bir diğer dönüm noktasını yaşamaktaydı. Yani köyde kalmaktansa eğitime devam etmeyi ve kişisel gelişimini tamamlamayı tercih etti.

Bu kararını aileye bildiren Mehmet Zekeriya Bey, onların da onayıyla kız kardeşlerini teyzelerine emanet etti. Küçük kardeşi Yusuf'u ise yanına aldı. Babasından kalan işlerini de idare etmesi için güvendiği bir yakınına teslim ederek Selanik İdadisi'ndeki eğitimine geri döndü. Kendisi idadide yatılı olarak okuduğundan kalacak yer sorunu yoktu. Ancak kardeşi Yusuf için bu durum ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. Bu sorunlarla okula dönen Mehmet Zekeriya Bey, Okul Müdürü Bosnalı Mehmet Faik Efendiye¹⁰⁹ giderek durumu anlattı. Müdürlük izin vermesi üzerine kardeşi Yusuf'a kendi yatakhaneinde yer ayarlandı. Böylelikle kardeşinin tüm sorumluluğunu üzerine aldığı gibi aynı zamanda yedi yaşındaki Yusuf'u idadi yakınındaki bir ilkokula göndererek eğitim hayatına adım atmasını sağladı.¹¹⁰

Babasının vefatıyla kardeşlerinin sorumluluğunu üzerine alan Mehmet Zekeriya Bey için eğitim hayatına devam kararı vermesi beraberinde maddi zorlukları da getirdi. Tüm bu olumsuzluklara rağmen eğitimini sürdürdü. Yaz tatillerinde gittiği Ustrumca'da en çok kız kardeşlerine yapılan üvey evlat muamelesine üzülmesine

¹⁰⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.24. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.16.

¹⁰⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.24-25. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.16-17.

¹⁰⁹ Trabzon Mekteb-i İdadisi Müdürü iken, Selanik İdadisi Müdürü Ömer Lütfi Efendi'nin vefat etmesi üzerine 14 Ocak 1907 tarihli emirle atandı. Bosnalı olduğunu görevliyken talep ettiği izin yazısından anladığımız Mehmet Faik Efendi'nin bu görevinde 1909'a kadar kaldığını bilmekteyiz. BOA, Maarif Nezareti Mektubî Kalemi (MF. MKT), D:973, G:29. ; BOA, Tefrişat-ı Rumeli Evrakı (TFR.İ.ŞKT), D:123, G:12283. ; BOA, MF.MKT, D:1059, G:79. ; BOA, MF.MKT, D:1105, G:54.

¹¹⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.25-26. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.17.

rağmen okulunu bitirinceye kadar bu duruma katlanmalıydı. Bir müddet sonra kasabadan gelen desteğin kesildiğini söylemeliyiz. Kızı Yıldız Sertel'in "*Kasabadaki zengin bağ ve bahçelerden ona beş kuruş olsun gönderen yoktur. Cep harçlığını çıkarmak, kardeşine bakmak zorundadır*"¹¹¹ ifadesi de bu durumu açık olarak anlatmaktaydı. Bu şartlar altında hayatını kazanmak ve kardeşlerine bakmak zorunda olan Mehmet Zekeriya Bey, 1909'da "*Rumeli*" adlı gazetede işe başlayarak ömrü boyunca severek yapacağı mesleğine adım attı.¹¹² Gazetede çalışmaya başlaması hayatındaki dönüm noktalarından bir diğeri idi. Ölene kadar da bu mesleği yapmaya devam etti.

Selanik İdadisi yılları yukarıda da bahsettiğimiz gibi geleceğini belirlemek zorunda kaldığı ve sorumluluklarının arttığı bir dönemdi. Burada aldığı eğitimin fikri yapısının oluşmasında etkisi fazlaydı. Çünkü ülkenin tüm aydın kesimi hemen hemen buradaydı. İttihat ve Terakki Cemiyeti merkez olarak Selanik Vilayeti'ni belirlediğinden tüm fikir akımlarının yansımalarını da gözlemleme imkânı buldu. Bununla beraber küçük yaşta hem öksüz hem de yetim kalması erken olgunlaşmasını sağladı. Ayrıca kardeşlerinin sorumluluklarını üzerine alması kendi geleceğinin yanında onlarınkini de düşünmeyi beraberinde getirdi. Bu durumu "*Sonra önümüze çıkan fırsatlardan faydalanmaya çalıştık. Kardeşim Yusuf'u tarih uzmanı olarak yetişmesi için Macaristan'a gönderdim. Kız kardeşlerimden biri evlendi. Biri de benimle birlikte Amerika'ya geldi ve orada önüne çıkan bir kismetle yeni bir hayat kurmak olanağına kavuştu*"¹¹³ diyerek ifade etmekteydi. Bu ifadesini dikkate alarak Mehmet Zekeriya Bey'i fırsatlardan yararlanmasını bilen biri olarak değerlendirmek mümkündür.

İdadi eğitiminin hangi zamanda tamamlandığına dair herhangi bir bilgi, diploma veya bunun gibi bir belgeye ulaşılamadı. Anılarında yazdığı "*O vakit 19 yaşında gençtim. Selanik'te yeni açılan Hukuk Fakültesine devam ediyordum*"¹¹⁴ sözünden idadiden mezuniyet yılının muhtemelen 1908 olduğu düşünülebilir.

4- Yükseköğretim Yılları

Mehmet Zekeriya Bey'in yükseköğretim yılları, döneminde yaşanan savaşlar nedeniyle kesintilere uğradı. Hukuk Fakültesi'ne başladığı Selanik'in Yunanlılarca

¹¹¹ Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.17.

¹¹² Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.26. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.17-18.

¹¹³ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.27.

¹¹⁴ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.31.

işgali birinci, Sorbonne Üniversitesi'nde Sosyoloji eğitimi ise I.Dünya Savaşı nedeniyle ikinci kez aksadı. Gazetecilik eğitimini yine burslu olarak Colombia Üniversitesi'nde aldı. Açıkladığımız bu hususlar çerçevesinde bölümü üç başlıkta toplamak daha uygun olacaktır. Bunlar; Selanik Hukuk Fakültesi, Sorbonne Üniversitesi ve Colombia Üniversitesi yıllarıdır.

a) Selanik Hukuk Fakültesi Yılları

Çağdaş toplumlarda hayatın akışının arzu edilen düzeyde ve hatta üstünde sağlanabilmesinin yegâne ölçütü hukukun varlığıdır. Bu nedenle kendini ileri seviyelere taşıma amacı güden her toplum hukukun üstünlüğünü üst seviyede tutma çabası içindedir. Osmanlı Devleti de Tanzimat ile başlattığı çağdaşlaşma hareketlerini bu temel üzerine inşa etmeye çalıştı. Elbette ki bahsedilen çağdaş hukuk sistemini işletebilecek bir mekanizmaya ihtiyaç vardı. O da bu sistemi oluşturan insan ögesini yetiştirerek düzeni sağlayan mahkemeleri işler hale getirtmekti. Osmanlı Devleti bu ihtiyacını geleneksel yapısı içinde kadılar aracılığıyla sağlamaktaydı. Ancak salt İslam Hukuku çerçevesinde işleyen bu sistemin aynı anda Gayr-i Müslimlerle olan ilişkilerde ve evrensel ticari faaliyetlerde uygulamak son derece zor ve hukuki sakıncalarla doluydu. Bu nedenle “1864 Vilayetler Nizamnamesiyle” Nizamiye Mahkemelerinin kurulması yönünde adımlar atıldı. Bu mahkemelerin ihtiyacı olan elemanları yetiştirmek amacıyla 1870’de dersane kuruldu. Bu kurumun yetersizliği üzerine üniversite düzeyinde 1874’de “Mekteb-i Hukuk-i Sultani” faaliyete geçirildi. Bu okulun 1878’de kapatılması üzerine bu defa 1880’de “Mekteb-i Hukuk-i Şahane” ismiyle yeni bir okul açıldı. Bahsedilen bu mektep 1900’de Dârülfünun’a bağlandı.¹¹⁵

Büyük bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı Devleti’ne, ihtiyaç duyduğu hukuk personelini tek bir okulun karşılaması mümkün değildi. Bunun farkına varan Maliye Hukuk Müşaviri Mahmut Esat Bey¹¹⁶ ve arkadaşları Selanik, Bağdat ve Konya’da üç hukuk okulunun daha açılması teklifini yaptı. Bu konudaki tezkire ise vilayetlere 10 Eylül 1907’de yayımlandı.¹¹⁷ Buradan hareketle 1907’de Selanik

¹¹⁵ Nuran Koyuncu, “Hukuk Mektebinin Doğuşu”, **Gazi Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, XVI/3 (2012), Ankara, s.167-176.

¹¹⁶ Türkiye Cumhuriyetinin Adalet Bakanlığını yapmış olan Mahmut Esat Bozkurt ile karıştırılmamalıdır. 1892 doğumlu olan Mahmut Esat Bey muhtemelen 1907’de lise öğrencisi olmalıdır. Dolayısıyla sadece isim benzerliği söz konusudur. Müşavir Mahmut Esat Bey hakkında herhangi bilgi temin edilemedi.

¹¹⁷ Ekrem Buğra Ekinci, “Konya Hukuk Mektebi ve Osmanlılarda Hukuk Öğrenimi”, **Tarih ve Medeniyet Dergisi**, /LVIII (Ocak 1999), İstanbul, s. 50-52.

Vilayetinde İstanbul Darülfünun'a bağlı Mekteb-i Hukuk'un kurulduğunu rahatlıkla söylenebilir.

Fakültelerde dönemlere göre farklılıklar gösterse de genellikle; Hukuk Muhakemeleri Usulü, Ticaret Hukuku, İdare Hukuku, Ceza Muhakemeleri Usulü, Ceza Hukuku, Mecelle, Arazi Hukuku, Roma Tarihi ve Fransızca gibi dersler okutulmaktaydı. Hukuk Mektebi adı 1909'dan sonra Hukuk Fakültesi olarak kullanılmaya başlandı. Eğitim süresi 4 yıllık bir müfredatı içermekteydi. Başarılı olan öğrenciler Nizamiye Mahkemelerinde görevlendirilirdi.¹¹⁸

Mehmet Zekeriya Bey idadiyi bitirdikten sonra Selanik Hukuk Fakültesi'ne girdi.¹¹⁹ Bu okulda İbrahim Necmi (Dilmen)'den¹²⁰ "*Devletler Hukuku ve Mali Kanunlar*" adlı dersleri aldı. Aynı zamanda gazetecilik mesleğine bu dönemde geçti. Gazetenin başında Yunus Nadi Bey¹²¹ bulunmaktaydı. Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey, hem çalışma hem de eğitim hayatını birlikte yürütmektedir. Gündüzleri Hukuk Fakültesi'ne devam ediyor ve gazetede çalışıyor, akşamları ise dil öğrenmek üzere Fransız okuluna devam etmektedir. Bu dönemde Selanik'te kütüphane açan bir İtalyan'dan "*Felsefe ve Sosyoloji*" dersleri de aldı.¹²² Kısaca buradaki hayatı eğitim, kültür ve gazetecilik üçgeninden ibaretti. Bununla beraber dönem farklılıkları olsa da Hukuk Fakültesinde Ali Canip (Yöntem)¹²³, Refik Şevket (İnce)¹²⁴ ve Moiz Kohen (Tekinalp)¹²⁵ gibi tanınmış kişilerle okudu. Bu durum Selanik şehrinin Yunan kuvvetlerince işgaline kadar sürdü. İlk Yunan askerinin Selanik şehrine trenle gelişinden sonra kardeşiyle birlikte 1913 başlarında İstanbul'a göç etti.¹²⁶ Dolayısıyla eğitim hayatı sekteye uğradığı gibi çalışma hayatı da Selanik'te sona erdi. Ustrumca'da

¹¹⁸ N.Koyuncu, "*Hukuk Mektebinin Doğuşu*",..., s.172-181.

¹¹⁹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.31.

¹²⁰ Dil ve edebiyat tarihiyle ilgili eserleri bulunan yazar. 1909'da Selanik Hukuk Fakültesine hoca olarak atanır. Burada Devletler Hukuku ve Mali Kanunlar adlı dersleri okutmuştur. Selanikli Avukat Mehmet Tayfur Bey'in oğlu olan İbrahim Bey Türkiye Cumhuriyeti Burdur Milletvekilliği görevini de yürüttü. Türk Dil Kurumu üyesiydi. 1945'te vefat etti. Mustafa Özkan, "*İbrahim Necmi Dilmen*", **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, IX, İstanbul, 1994, s.302-303.

¹²¹ Fethiye'de doğdu ve 1880-1945 arasında yaşadı. Galatasaray Lisesi mezunudur. Hukuk eğitimini tamamlayamadı. Gazeteci ve Milletvekilidir. İstiklal Savaşına gazeteci olarak destek verdi. 1943'e kadar milletvekilliğin devam ettiren Yunus Bey 1945'te vefat etti. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album (E.T:6.03.2016).

¹²² Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.37

¹²³ Edebiyatçı, şair ve yazar. 1887-1967 arasında yaşayan Ali Canip Bey, Demokrat Parti Bursa Milletvekilliği görevini de icra etti. Şerif Aktaş, "*Ali Canip Yöntem*", **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XLIII, İstanbul, 2013, s.565-566.

¹²⁴ 1884-1955 arasında yaşayan Refik Bey, ilk Meclis'te Saruhan Milletvekilidir. Kastamonu İstiklal Mahkemesi Başkanlığı ile Adliye Vekilliği ve ilk Demokrat Parti iktidarında Savunma Bakanı görevlerini yaptı. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album (E.T:5.03.2016).

¹²⁵ Liz Behmoaras, **Bir Kimlik Arayışının Hikayesi**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005, s.62.

¹²⁶ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.26-31.

başlayan Edirne’de ve Selanik’te devam eden bu süreç artık Osmanlı Devleti’nin başkentinde, yani İstanbul’da devam edecekti. Ancak İstanbul tanıdığı birkaç aydın ve gazeteci haricinde tamamen yabancı olduğu bir şehirdi. “Rumeli” gazetesinden tanıdığı Yunus Nadi Bey’in sayesinde “*Tasvir-i Efkâr*” gazetesinde muhabirlik görevine başladı.¹²⁷

Çalışmamız sırasında karşılaştığımız ve dikkatimizi çeken bir husus da Mehmet Zekeriya Bey’in İstanbul Hukuk Fakültesi mezunu olarak gösterilmesi idi.¹²⁸ Ancak kendisinin ve aile fertlerinin anılarında böyle bir ifade veya bilgi bulunmamaktaydı. Bilindiği gibi Eylül 1907’den sonra Selanik’te açılan Hukuk Fakültesi, İstanbul Darülfünun’a bağlıydı. Yani Selanik Hukuk Fakültesi şimdiki adıyla İstanbul Üniversitesine bağlı bir fakülteydi. Moiz Kohen’de anılarında hukuk diplomasını alabilmek için İstanbul’a gitmesi gerektiğini ifade ederek bu durumu teyit etmektedir.¹²⁹ Yanılgının buradan kaynaklandığı düşünülmelidir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Selanik Vilayeti’nin işgaliyle bu eğitim yarım kaldı. Çünkü 1909’da girdiği 4 yıl süreli okul hayatı 1912’deki işgal ile kesintiye uğradı. Kısaca bu bilgilerden yola çıkarak Hukuk Fakültesinden mezun olduğunu söylemek mümkün değildir.

b) Paris Sorbonne Üniversitesi Yılları

Mehmet Zekeriya Bey Selanik şehrinin işgaliyle göç ettiği İstanbul’da, gazetecilik yaparak hayatını kazanmaktaydı. Ancak Selanik’te yakaladığı, kendisini mutlu eden eğitim, kültür ve gazetecilik üçgenini burada sağlayabilir miydi? Son dönemde yaşanan savaşlar nedeniyle İstanbul göç akınıyla karşılaşmış ve siyasi buhranlarla çalkalanmaktaydı. Kendi ifadesine göre bu siyasi çalkalanmadan uzak durdu. Hiçbir siyasi yapılanmanın içinde de bulunmadı. Sadece kültür ve sanat hayatı içinde fikri savaşını verdi.¹³⁰

İstanbul’un bu karışık ortamında Mehmet Zekeriya Bey için önemli bir gelişme yaşandı. Kendisi anılarında bu olayı, “*O sırada önüme bir fırsat çıktı. Maarif Nezareti (Eğitim Bakanlığı), öğrenimlerini tamamlamak üzere Paris’e bir takım gençler gönderiyordu. Ben de bunlar arasına katıldım ve 1913’te eğitimimi tamamlamak için*

¹²⁷ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.44 ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.44.

¹²⁸ Necdet Ekinci-Bengi Kümbül-Serap Sarihan, *Zekeriya Sertel Amerikan Kültür Emperyalizminin ve Magazin Dergiciliğinin Öncüsü*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Yayınları, Antalya, 2006, s. 7. ; *Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi*, XIX, “*Sertel (Mehmet) Zekeriya*”, Ana Yayınları, İstanbul, 2004, s.297. ; <http://www.milliyet.com.tr/ozel/edebiyat/yazarlar/zekesertel.html> (E.T:6.03.2016).

¹²⁹ L.Behmoaras, *Bir Kimlik Arayışının Hikayesi*,..., s.78.

¹³⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.43-47. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.44.

Paris'e gitmek mutluluğuna kavuştum"¹³¹ şeklinde yazmaktadır. Kızı Yıldız Hanım da babasını anlattığı kitabında bu durumu "*Eğitim Bakanlığı, eğitimlerini tamamlamak üzere bir takım gençleri Fransa'ya gönderiyordu. M.Zekeriya'da bunlar arasına katılmanın yolunu buldu*"¹³² şeklinde teyit etmekteydi. Dolayısıyla gelişen bu fırsattan yararlandı ve bu gençler arasına katıldı. Daha önce açıkladığımız gibi fırsatları değerlendirmesini bilen bir yapısı vardı. Başka bir ifade ile "*pragmatik*"¹³³ bir anlayışa sahip olan Mehmet Zekeriya Bey'in ortaya çıkan bu fırsatı değerlendirmesi gayet normaldi.

Fransa bursunu nasıl elde ettiğine dair bir ifadesi bulunmamakla beraber kızı Yıldız Hanımın da söylediği gibi bir şekilde yolunu buldu. Ayrıca Mehmet Nuri İnuğur Hoca da açılan sınavı kazanması nedeniyle gönderildiğini iddia etmektedir.¹³⁴ Bununla beraber dönemin Maarif Nazırı olan Ahmet Şükrü Bey¹³⁵ bu görevini 15 Ocak 1913'ten beri yürütmekteydi.¹³⁶ Daha önce de kısa süreyle Selanik Hukuk Mektebi'nin müdürlüğü görevini yürüten Ahmet Şükrü Bey Ekim 1909'da Selanik Maarif Müdürlüğü'ne atandı.¹³⁷ Burada Ağustos 1910'a kadar görev yaptıktan sonra Siroz Mutasarrıflığı'na tayin oldu.¹³⁸ Dolayısıyla Selanik Vilayeti'nde yaklaşık iki yıl gibi bir müddet görev yapan dönemin Maarif Nazırı ile bir şekilde bağlantısı mevcuttu. Hatta Selanik'te birlikte çalıştığı Yunus Nadi, Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin gibi gazeteci, yazar ve aydınlarda İstanbul'daydı. Kısaca Mehmet Zekeriya Bey'in Fransa'ya burslu olarak gönderilmesinde yakın çevresinin etkisinin olduğu düşünülebilir.

Yukarıda bahsettiğimiz hususlar çerçevesinde Paris'e burslu olarak gidişinin Haziran 1913'den sonra olduğunu söyleyebiliriz. Sadrazam Mahmut Şevket Paşa¹³⁹

¹³¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.47.

¹³² Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.45.

¹³³ Fransızcadan dilimize geçmiş olan bu kelime basit bir ifade ile yararlı anlamına gelmektedir. Cevat Şakir anılarında da Mehmet Zekeriya Bey için "*Felsefe itibarıyla Amerikalı Dewey felsefesine inanmıştı. O adam bugün pragmatizmin bir kolu olan 'instrumentalizmi' temsil eder ve denilebilir ki bugün Amerika Birleşik Devletleri'nin eğitimi onun felsefesine dayanır*" diyerek bu yaklaşımımızı doğrulamaktadır. Kızı Yıldız Sertel Hanım'da aynı şekilde babasının pragmatik olduğunu yazmıştır. Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabağaçlı), **Mavi Sürgün**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1971, s.49. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.293. ; **TDK Türkçe Sözlüğü**,..., s.1823.

¹³⁴ Mehmet Nuri İnuğur, **Türk Basımında İz Bırakanlar**", DER Yayınları, İstanbul, 1999², s.140

¹³⁵ Eğitimci, bürokrat ve İTC üyesiydi. 1875-1926 arasında yaşadı. İkinci Mecliste Kocaeli Milletvekiliydi. İzmir suikastı sanıklarından olduğu için 1926'da idam edildi. Ersin Müezzinoğlu, **Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiye Cumhuriyeti Bilim Dalı, YYLT, Kayseri, 2012, s.6-11.

¹³⁶ BOA, İradeler Dosya Usulü (İ.DUİT), D:8, G:79.

¹³⁷ BOA, MF.MKT, D:1084, G:47.

¹³⁸ E.Müezzinoğlu, **Bir İttihatçı Eğitimci Ahmet Şükrü Bey**, ..., s.7-8.

¹³⁹ Asker ve II. Meşrutiyet devri sadrazamı. 1856-1913 arasında yaşadı. 11 Haziran 1913'de Suikast sonucu öldürüldü. Zekeriya Türkmen, "*Mahmud Şevket Paşa*", **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XXVII, İstanbul, 2003, s.384-386.

suikastını yapanlara verilen idam kararlarının infazını o dönemde muhabir olarak çalıştığı “*Tasvir-i Efkâr*” gazetesi adına izledi. Bu olay ve Edirne’nin 21 Temmuz 1913’de geri alınması İstanbul’da muhabir olarak gerçekleştirdiği son göreviydi.¹⁴⁰ Ardından Paris’e giden Mehmet Zekeriya Bey burada hem sosyoloji eğitimi aldı hem de muhabirlik mesleğini devam ettirdi.

Selanik’te yakaladığı mutluluğu Paris’teki eğitim hayatında tekrar yakaladı. Bu mutluluğunu “*Paris’te birden bire yüksek bir kültür ve sanat ortamına girdik*” sözleriyle yansıttı. Burada Sorbonne Üniversitesi’ne kayıt oldu. Aynı dönemde yeni kurulan sosyoloji kürsüsünde Emile Durkheim¹⁴¹’den “*Felsefe ve Sosyoloji*” dersleri aldı. Bu dersleri Selanik’teki İtalyan kütüphaneciden aldığı için fazla zorluk çekmedi. Yine Selanik’te akşamları Fransız Okuluna giderek yabancı dil öğrenmesinin faydasını da gördü. Denilebilir ki Paris’e erken adapte olmasını bunlar sağladı. Ayrıca gazeteciliği de bırakmadı. *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin Paris muhabirliği görevini de üstlendi.¹⁴²

Mehmet Zekeriya Bey anılarında “*Paris, hayatımdaki dönüm noktası sayılabilir. Paris’te dört tarafımızdan kültür ve sanat akıyordu*” diyerek yaşadığı ortam içinde ne kadar mutlu olduğunu vurgulamaktaydı. Daha önce söylediğimiz gibi kendisi için önemli olan gazetecilik, eğitim ve kültür idi. Bu ortamı Selanik’ten sonra ikinci kez Paris’te yakaladı. Kendini geliştirmek amacıyla tüm fırsatları değerlendirdi. Dönüşünde aydın bir kişi olmayı arzulamaktaydı. Bunların yanında aldığı eğitimlerde öğrendiklerini ülke sorunlarıyla karşılaştırarak kendince çözümler üretmekten de geri durmadı.¹⁴³ Bundan da anlaşılacağı üzere kültür ve sanat, eğitim ile gazetecilik onun hayatındaki en önemli kavramlardı. Dolayısıyla bu kavramları tekrar hayatının içinde görmesi onun Paris’i dönüm noktası olarak nitelemesine neden oldu.

Paris’te yakaladığı eğitim, kültür ve gazetecilik ortamından bu defa I.Dünya Savaşı nedeniyle uzaklaşmak zorunda kaldı. Aslında savaş başladığında İngiltere’de idi. Türk öğrencilerle yaz tatilini İngiltere’de geçirmekteydi. Savaşın başlamasıyla birlikte önce Paris ardından da İstanbul’a dönen Mehmet Zekeriya Bey için eğitim ve hayaller yarıda kaldı.¹⁴⁴

¹⁴⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım,...**, s.44-45.

¹⁴¹ Fransız sosyologu olan Emile Durkheim, 1858-1917 arasında yaşadı. Paris Sorbonne Üniversitesinde Sosyoloji kürsüsünü kuran kişidir. Aynı zamanda pozitivist olarak Fransız Sosyoloji Okulunu da kurdu. Oğlunu 1916’da kaybetmesinin ardından bir yıl sonra kalp krizi geçirerek vefat etti. <http://www.encyclopedia.com/people/social-sciences-and-law/sociology-biographies/emile-durkheim> (E.T. 21.01.2017) .

¹⁴² Z.Sertel, **Hatırladıklarım,...**, s.49-53. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam,...**,s.45-46.

¹⁴³ Z.Sertel, **Hatırladıklarım,...**, s.53.

¹⁴⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım,...**, s.56. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam,...**,s.47-48.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi yükseköğrenimini tamamlamak üzere yaptığı iki girişiminde savaş nedeniyle son ermesi Mehmet Zekeriya Bey için büyük hüsrana neden oldu. Önce hukuk eğitimi Yunan işgali nedeniyle tamamlanamadı. Sonra da Sosyoloji eğitimi bu defa daha büyük olan I.Dünya Savaşının başlamasıyla sona erdi. Tabii ki savaş yıllarında yaşadıklarını ve düşüncelerini ayrı başlıkta değerlendireceğimizden detaylara burada girilmemiştir.

c) ABD Colombia Üniversitesi Yılları

Yüksek öğretimini iki defa savaş nedeniyle tamamlayamayan Mehmet Zekeriya Bey, “*Büyük Mecmua*” dergisini çıkardığı işgal döneminde eğitimiyle ilgili yeni bir fırsat ile karşılaştı. Ancak bu defa Sabiha Hanımla evliydi. Sevim adında bir de kızı vardı. Ülke işgal altındaydı. Eşiyle beraber vatanlarını işgalden kurtarmak için ellerinden gelen her görevi yerine getirmeye çalışmaktaydı.

Dergide hem vatansever aydınların hem de kendilerinin işgalleri protesto eden yazılarını sansüre rağmen yayınlamaktan çekinmemektedir. İşte böyle bir ortamda tanıştığı Halide Edip (Adıvar)¹⁴⁵, dan Amerika’da eğitim bursu teklifi aldı. Bu teklifi anılarında “*Birkaç gün sonra Halide Edip bizim de Amerika’ya öğrenim için gitmek isteyip istemediğimizi sordu. Altı genç, öğrenim için Amerika’ya gönderilecekti*” sözleriyle ifade etmekteydi.¹⁴⁶

Ülkesi işgal altındaydı. Yeni başlayan Milli Mücadeleye katkı sağlamaya başladığı bir dönemdi. Yine bir dönüm noktasına gelen Mehmet Zekeriya Bey eşiyle birlikte eğitimlerini tamamlamak üzere teklifi kabul etti. Kabul etmelerindeki etken rol, eksik eğitimleriydi.¹⁴⁷ Dolayısıyla hem önlerine çıkan bu fırsatı değerlendirecek hem de Amerika’da Milli Mücadelenin haklılığını anlatma imkânı bulacaktı. Pragmatik yapısının en güzel örneğini bir kez daha burada göstermektedir. Bu konuyla ilgili ayrı bir bölümde inceleme yapılacağından detaylara girilmemiştir.

Mehmet Zekeriya Bey Amerika’ya gidişleriyle ilgili olarak iki farklı tarihi bizlere aktarmaktaydı. Bunlardan ilki, “*Bu fırsattan yararlanmaya karar verdik ve Mustafa Kemal Samsun’a çıktından bir iki ay sonra, biz de Amerika yolunu tuttuk*”

¹⁴⁵ II.Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemi yazar ve romancı. 1884-1964 arasında yaşadı. Asıl ününü İzmir’in işgalinin ardından konuşmacı olarak katıldığı Fatih, Üsküdar ve Sultanahmet mitingleriyle duyurdu. Milli Mücadelede orduda yaptığı görevler nedeniyle önce onbaşı ardından Başçavuşluk rütbesiyle onurlandırıldı. 1925’de eşi Adnan Adıvar ile ayrıldığı yurduna 1939’da döndü. İnci Enginün, “*Halide Edip Adıvar*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, I**, İstanbul, 1998, s.376-377.

¹⁴⁶ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.83. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.69.

¹⁴⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.84. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.70. ; Y.Sertel, **Annem...**, s.100.; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.34.

sözüydü.¹⁴⁸ Bu durumda Haziran veya Temmuz 1919'da hareket ettiği anlaşılmaktaydı. Diğeri ise “1919 yılının son günlerinde Amerika’ya hareket ettik” ifadesiydi.¹⁴⁹ Kısaca, iki farklı ifade ve iki ayrı tarih vardı. Büyük Mecmua’nın elimizdeki 17 numaralı sayısının tarihi ise 25 Aralık 1919’u göstermekteydi.¹⁵⁰ Bu bilgiler doğrultusunda Mehmet Zekeriya Bey’in Amerika’ya gidişinin 1919 yılının sonları olduğu ortaya çıkmaktadır. Zaten bu dönemde dergi İngilizlerin baskısıyla Basın Yayın Müdürlüğü tarafından kapatılmıştı.¹⁵¹

Amerika’da New York şehrine gelen Mehmet Zekeriya Bey burada Colombia Üniversitesi’nde¹⁵² Gazetecilik Fakültesi’ne, eşi Sabiha Hanım ise Sosyoloji bölümüne devam edecekti. Kayıttan önce yapmaları gereken dil öğrenmeleri idi. Kendisi Fransızca biliyordu ancak Amerika’da konuşulan dil yani İngilizceye yabancı idi. Hem özel ders hem de gece okullarına giderek bu eksikliklerini kapatmaya çalıştı. Günde 10 saati bulan bir tempoda devam eden bu sürecin sonunda kendi ifadesiyle “1920 ders yılında...” gazetecilik bölümüne kayıt yaptırabildi.¹⁵³

İkamet için seçtikleri yer Colombia Üniversitesi’nin bulunduğu bölgedeydi. Geniş bir alana yayılan üniversitede o dönemde 32 bin öğrenci vardı. Akademik personeli ve öğretimin ciddiyeti nedeniyle Amerika’nın en önemli eğitim merkezi konumundaydı.¹⁵⁴ Dünyanın ilk gazetecilik okulunda eğitim alma olanağını yakalayan Mehmet Zekeriya Bey burada teknik hususlar yanında basının demokrasideki yerine kadar geniş bir öğretimden geçti. Kısaca gazeteciliği teorik ve pratik şekilde öğrenmekteydi. Kendisinin 1909’dan beri belli bir tecrübesi vardı. Ancak üniversitede gazeteciliğin farklı yönünü öğrendi. Salt fikri ideolojilerin yayılması amacıyla gazetecilik yapılmamalıydı. Geniş kitlelere ulaşarak kamuoyunun bilgi alma özgürlüğüne aktif katkı sağlamalıydı. Bunlarla beraber basın, kamuoyuna doğru bilgi vermekle görevliydi. Dolayısıyla şimdiye kadar yaptığından farklı gazetecilik anlayışıyla donanmaktaydı. Kızı Yıldız Hanım bu durumu “ *Babam, Amerika’dan döndükten sonraki gazetecilik yaşamında buna çok dikkat etmiştir. Ayrıca, “bir gazete*

¹⁴⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.84.

¹⁴⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.85.

¹⁵⁰ **Büyük Mecmua**, 25 Aralık 1919, s.1 .

¹⁵¹ S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.33-34.

¹⁵² İngiltere Kralı II.George tarafından 1754’de New York şehrinde kurulan en eski üniversitedir. 1912’de Gazetecilik Fakültesini açan okul bu alanda ilktir. <http://www.journalism.columbia.edu/page/1-about-the-school/1> (E.T:8.3.2016). ; <http://www.columbia.edu/content/history.html> (E.T:8.3.2016). ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.87.

¹⁵³ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.87-90.

¹⁵⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.86-87.

sadece bir fikri yaymak için çıkmamalı, geniş yığınlara hitap etmeli ve satmalıdır” der, fikirlerini yaymak için çok düşük satırlı yayınlar yapan sol aydınlarla alay ederdi” diye açıklamaktaydı.¹⁵⁵

Mehmet Zekeriya Bey'in 1923'den sonraki çıkardığı gazete ve dergiler incelendiğinde aldığı eğitimin yansımaları görülecektir. Gazete, geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmak için genelden farklı bir estetiğe sahip olmalıydı. Kullanılan malzeme kesinlikle kaliteli olmalı bundan taviz verilmemeliydi. Bu durum ortaklarıyla ters düşmesine neden olsa bile aldığı eğitimle gelişen gazeteciliğindeki ilkelerinin arkasında durdu.¹⁵⁶

Şüphesiz ki, aldığı eğitimin meslek hayatına katkısı fazlaydı. Fakat gazetecilik okulundaki derslerle ilgili müfredat veya hocaların kimlikleri konusunda hiçbir bilgi yoktu. Temmuz 1923'den sonra yurda dönen Mehmet Zekeriya Bey'in bu üniversitede üç yıl öğretim gördüğü anlaşılmaktaydı. Eşi Sabiha Hanım aynı yıl diplomasını almasına rağmen kendisinin mezun olduğuna dair herhangi bir belgeye rastlanılmadı.¹⁵⁷ Mezun olduğunu kızı Yıldız Sertel Hanım “1922 yılının sonunda, Sabiha-Zekeriya çifti, diplomalarını almış, güzel bir bilgi dağarcığıyla yurda dönmeye hazır duruma gelmişlerdi” şeklinde iddia etmekteydi.¹⁵⁸ Mehmet Zekeriya Bey'de “*Son Posta*” gazetesinin kuruluş aşamasına ait anılarında ortakları için “*Her üçünün de öğrenimi yetersizdi. Hiçbiri üniversiteyi bitirmemişti. Bir gazetenin fikir kısmını yönetebilecek durumda değildiler. Onların bu eksiğini ben tamamlayacaktım*” diyerek kendisinin üniversite mezunu olduğunu vurgulamaktaydı.¹⁵⁹ Ancak yaptığımız araştırmada herhangi bir belgeye ulaşamadığı gibi torunu Tia O'brien'in da elinde buna dair bilgi ve doküman bulunmamaktadır.¹⁶⁰

Mezun olduğuna dair bilgiye sahip olmadığımız Mehmet Zekeriya Bey, “*Amerika'da kaldığım üç yıl, hayatımın en önemli yıllarıdır. Ben gazeteciliği orada öğrendim. Fikirce en büyük gelişmemi orada yaptım. Hayatı orada öğrendim*” sözleriyle üniversite hayatının kendisine kazandırdıklarını özetlemekteydi. Aynı zamanda Amerika'ya gitmeden önce kendisini sömürü düşmanı, milliyetçi olarak

¹⁵⁵ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.72-73.

¹⁵⁶ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.73.

¹⁵⁷ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.58 ;Y.Sertel, **Annem**, ...,s.105.

¹⁵⁸ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.91.

¹⁵⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.167.

¹⁶⁰ Tia O'brien ile e-posta aracılığıyla yapılan söyleyişi de mezun olmadığı, bizzat torunu tarafından ifade edilmiştir. Ayrıca Pensilvanya Üniversitesinde Serteller konusunda araştırma yapan Doktora öğrencisi James Ryan, Colombia Üniversitesi arşivlerinde yaptığı araştırmada Mehmet Zekeriya Bey hakkında bilgiye ulaşamadığını e-posta görüşmemizde açıklamıştır.

nitelendirmekteydi. Şimdi ise kendi ifadesine göre “..devrimci.” bir gençti.¹⁶¹ İnsanların hür olduğu bir demokratik yapıyı arzulamaktaydı. Dolayısıyla yurda dönerek halkına faydalı olmanın yollarını aramalıydı. Kendisinin “*Yeni bir Türkiye, mutlu bir Türkiye kurmak heyecanı içinde, 1923 yazında memlekete döndük*” ifadesi, kızı Yıldız Hanımın “...*Tahsillerinde de başarılıydılar Ne var ki, Anadolu’dan zafer haberleri geldikçe, yurda dönmek isteği dayanılmaz bir hale geliyordu*”¹⁶² sözleri bunu yansıtmaktaydı.

Gazetecilik Fakültesine üç yıl devam eden Mehmet Zekeriya Bey’in ülkesine dönmek için heyecanlı ve aceleci olmasının tek sebebi belli ki Türkiye’de kazanılan zaferin ardından aktif rol almak istemesiydi. Öğrendiklerini aktarmak ve halkına bu şekilde faydalı olmayı arzulamaktaydı. Döner dönmez Ankara’ya giderek verilecek görevi kabul etmesi de bunun en bariz göstergesiydi.

¹⁶¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.97.

¹⁶² Y.Sertel, **Annem**, ...,s.104.

II. BÖLÜM

MEHMET ZEKERİYA BEY'İN FİKRİ YAPISININ OLUŞUMU, GAZETECİLİKLE TANIŞMASI, BALKAN SAVAŞLARI VE İSTANBUL'A GELİŞİ (1909-1914)

A- FİKRİ YAPISININ OLUŞUMU

1- Yaşadığı Bölgenin Yapısı ve İttihat ve Terakki Cemiyeti

a) Selanik Şehrinde Sosyo-Kültürel ve Ekonomik Yapı

Balkanlar coğrafyasının önemli merkezlerinden biri olan Selanik şehri M.Ö. IV. yüzyılda kuruldu. Liman kenti olmasının avantajıyla bölgenin önemli ticaret merkezi haline alan şehir, 1380'de Osmanlı Devleti tarafından fetih edilse de bir müddet sonra Bizans tarafından geri alındı. Tekrar Osmanlı Devleti sınırlarına dahil edilmesi ise elli yıl sonra, 1430'da Sultan II.Murat¹⁶³ tarafından gerçekleşecekti. Bu fetihle beraber bölgeye Anadolu'dan yapılan göç hareketi şehrin demografik yapısını Müslümanlar lehine değiştirdi. Başka bir ifade ile bölge nüfusunun Müslüman ve Hristiyanlardan oluştuğunu söylemek mümkündür. Ancak bu durum 1492'de İspanya, Portekiz, Almanya ve diğer bazı ülkelerden gelen Yahudi göçmenlerle değişikliğe uğradı. Böylelikle şehir üç semavi dinin birlikte yaşadığı merkezler arasına girdi.¹⁶⁴

Bununla beraber şehir sosyo-kültürel ve ekonomik yönden en parlak dönemini XIX. yüzyılda yaşadı. Elbette ki, Tanzimat ve Islahat Fermanının Gayr-i Müslimlere tanıdığı geniş ekonomik ayrıcalıkların etkisi söz konusuydu. Bu ayrıcalıkların etkisiyle şehirde ticaret ve kültür faaliyetleri doruk noktasına ulaştı. Osmanlı Bankasının kurulduğu 1856'dan sonra ilk şubelerini Selanik'te açması, yabancı konsoloslukların sayısının artması ve 1871'den itibaren bölgeye demiryolu döşenmesi bunun en bariz göstergesiydi. Şehirde 1870 ve 1894'te meydana gelen yangınlar bu havayı kısmi olarak sekteye uğrattı da kısa zamanda toparlandı. Bir diğer gösterge ise nüfus yoğunluğuydu. Bölge nüfusunun 1885 tarihli Tahrir'de bir milyona yaklaştığı belirtilmekteydi. Oransal olarak nüfusun %51'ini Müslümanlar, %23'ünü Rumlar, %22'sini Bulgarlar ve geri

¹⁶³ Osmanlı Devletinin 6. Padişahıdır. 1421-1444 ve 1446-1451 arasında iki defa hüküm sürdü. Fatih Sultan Mehmet'in babası olan II.Murat 1451'de vefat etti. Halil İnalcık, "*Murad II*", **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XXXI, İstanbul, 2006, s.12164-172.

¹⁶⁴ Nuri Yavuz, "*Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı*", **Gazi Üniversitesi Akademik Bakış Dergisi**, I/2 (Yaz 2008), Ankara, s.140.

kalanını ise Yahudiler oluşturmaktaydı.¹⁶⁵ Bu bilgiler ışığında nüfus yoğunluğunun sebebini ayrıcalıklara ve bunların yansımalarıyla gelişen bölge ekonomisine bağlamak doğru bir ifade olarak değerlendirilmelidir.

Bir bölgenin veya ülkenin ekonomik durum göstergelerinden biri de bilindiği gibi dış ticaret hacmidir. İthalat ve ihracat rakamlarının toplamından oluşan bu kavram ekonomik hareketliliği bizlere yansıtmaktaydı. Selanik şehrinin 1906'da yaptığı yaklaşık 8,5 milyon Osmanlı lirası toplam dış ticaret hacminin 3,5 milyonluk kısmı sadece ihracata aitti.¹⁶⁶ Yani bölge üretim ve ham madde merkeziydi. Elbette ki dönemin küresel koşulları değerlendirildiğinde rakamların büyüklüğü ortaya çıkmaktaydı.

Daha öncede ifade edildiği gibi Selanik merkezi; Ortodoks Rumlar, Gregoryan Ermeniler, Sırp, Müslüman Türkler, Dönmeler ve Bulgarlar gibi etnik bir mozaik yapıdaydı. Sefarad Yahudilerinin diğer etnik unsurlara göre daha yoğun yaşadığı bir şehirdi. Bu etnik unsurların nüfussal dağılımı konusunda en doğru bilgi 1905-1906 Salnamesindeki verilere göre hazırlanan Tablo-2 göstermektedir.¹⁶⁷

Tablo 2. Selanik Nüfus Dağılımı.

Cemaatler	Erkek	Kadın
Müslümanlar	11.749	12.950
Rumlar	4.951	5.643
Ermeniler	33	43
Bulgarlar	124	109
Katolikler	27	21
Yahudiler	23.510	20.821
Ecnebler	149	169
Toplam	40.513	39.456

Bununla beraber alt yapı, aydınlatma ve su şebekesi gibi günümüz şehirlerinin gelişmişlik göstergesi olan faaliyetler belediye teşkilatının 1869'da kurulmasıyla hayata

¹⁶⁵ N.Yavuz, "Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı", ..., s.140.

¹⁶⁶ Selahattin Bayram, **Osmanlı Döneminde Selanik Limanı (1869-1912)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, YDT, İstanbul, 2009, s.18.

¹⁶⁷ S.Bayram, **Osmanlı Döneminde Selanik Limanı (1869-1912)**, ..., s.32-34.

geçirildi.¹⁶⁸ Dönemine göre ilkler arasında olan sinemanın varlığı ve toplu taşıma araçlarından tramvayın kullanımı da şehrin sosyo-kültürel hayatı konusunda gelişmiş olduğunun göstergesiydi.¹⁶⁹

Mehmet Zekeriya Bey'in yetişmesi için Selanik şehri sosyo-kültürel ve ekonomik konumu nedeniyle son derece önemliydi. Diğer etnik unsurlarla etkileşimi, kültür faaliyetlerinden azami istifadesi, dönemin yerli ve yabancı aydın kesimiyle diyalogu ve bu edindiği birikimi topluma aktarma ihtiyacı geleceğini şekillendirdi ve gazetecilik mesleğini seçmesinde etken rol oynadı. Ölümüne kadar gazetecilik mesleğine bağlılığını bu temelde aramak gerekmektedir.

b) İttihat ve Terakki Cemiyeti

Mehmet Zekeriya Bey için Selanik şehri, daha önceden de ifade ettiğimiz gibi fikri aydınlanmasının başladığı bir dönemi teşkil etmekteydi. Bunda şehrin Batıya yakınlığı, diğer ülkelerle etkileşimli ticareti, Payitaht'ın bulunduğu İstanbul'a uzaklığı ve Osmanlı aydınlarının bölgedeki varlığının etkisi önemliydi. Elbette ki farklı etkilerden de söz edilebilir ve bunlar sayıca arttırılabilirdi. Müslümanlara göre farklı ayrıcalıklara sahip ve daha özgür konumdaki Gayr-i Müslimlerin nüfussal yoğunluğu bu duruma en güzel örnekti. İşte bu ortamı etkin bir şekilde kullanan örgütler arasında ilk sırayı alan ve devleti yaklaşık 10 yıl süreyle dolaylı veya doğrudan yöneten İttihat ve Terakki Cemiyeti'dir.

Yakın tarihimize tartışmasız olarak kimilerine göre olumlu veya kimi araştırmacılara göre ise olumsuz büyük etkisi olan bu cemiyet, kuruluşunu belirli bir sürece borçluydu. Özünde Tanzimatla başlayan Batıcılık fikrini barındıran cemiyetin izlerini "*Yeni Osmanlılar*" hareketinde aramak doğru bir yaklaşım olacaktır. Batı'da oluşan liberal düşünceye bir şekilde tanık olan dönemin aydınlarınca ortaya atılan bu hareketin ana teması, Osmanlı Devleti'nde meşruti yönetime geçilmesiydi. Fikri temeli "*Şinasi*"¹⁷⁰ tarafından ortaya atılan hareket, Osmanlı Devleti'nin politik, ekonomik ve kültürel yönden ilerlemesini amaçlamaktadır.¹⁷¹

¹⁶⁸ S.Bayram, **Osmanlı Döneminde Selanik Limanı (1869-1912)**, İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Ana Bilim Dalı, ..., s.33.

¹⁶⁹ G.Vassaf, **Annem Belkis...**, s.58-63.

¹⁷⁰ Batılılaşma hareketinin kurucu öncülerindendir. Şair ve gazeteci olan Şinasi 1826-1871 arasında yaşadı. Namık Kemal, Ağâh Efendi, Ali Şuavi gibi dönemin aydınlarıyla Avrupa'ya giderek fikri düşüncesini burada yaydı. İlk tiyatro eseri olan Şair Evlenmesi Şinasi'ye aittir. Alim Kahraman, "*Şinasi*", **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, XXXIX**, İstanbul, 2010, s.166-169.

¹⁷¹ Tefik Çavdar, **İttihat ve Terakki Cep Üniversitesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.10-11.

Yeni Osmanlıların ardılı diyebileceğimiz ve sonraları İttihat ve Terakki adını alacak olan örgüt ise 1889'da kuruldu. Askeri Tıbbiye öğrencilerince hayata geçirilen bu gizli örgütün adı başlangıçta “*İttihad-ı Osmanî*” idi. Kurucuları ise *İshak Sükuti*¹⁷², *Mehmet Reşit*¹⁷³, *Abdullah Cevdet*¹⁷⁴, *İbrahim Temo*¹⁷⁵ ve *Hüseyinzade Ali (Turan)*¹⁷⁶ adlı öğrencilerdi. Bu örgüt ihtilalcı İtalyan “*Carbonari*”¹⁷⁷ teşkilatını kendilerine örnek aldı. Bir başka ifadeyle İttihad-ı Osmanî, hücre tipi örgütlenmesini Carbonari teşkilatından öğrendi. Aynı dönemde örgütün diğer bir üyesi olan Ahmet Rıza¹⁷⁸ Paris’te “*Meşveret*” adlı gazete çıkarmaktaydı. Böylelikle hem yurtdışı hem de yurt içi kolu bulunan örgüt 1895’te adını “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” olarak değiştirdi.¹⁷⁹

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti başlangıçta pek de aktif role sahip değildi. Üye katılımlarını arttırmaya ve fikri yapısını şekillendirmeye daha çok çaba harcamaktaydı. 1889-93 ve 1895’te Ermenilerin Bab-ı Ali yürüyüşleri örgütün aktif

¹⁷² Gazeteci, siyaset adamı ve doktor olan İshak Sükuti, 1868-1902 arasında yaşadı. 1889’da İttihat-ı Osmanî adlı örgütün kurucularındandır. Haydarpaşa Askeri Hastanesinde çalışırken siyasal faaliyetleri nedeniyle askerlikten atılarak Rodos’a sürüldü. Paris ve ardından San Remo’da icraatlarına devam eden İshak Bey, burada yakalandığı verem hastalığından kurtulamayarak 1902’de vefat etti. **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, XII**, “*İshak Sükuti*”, Ana Yayınları, İstanbul, 2004, s.24-25.

¹⁷³ Türk Yönetici, siyaset adamı ve doktor olan Mehmet Reşit Bey, Haydarpaşa Askeri Hastane’de asistanlık yaparken cemiyetin kurucu üyelerinden oldu. Ardından Libya’ya sürüldü. İstanbul’a döndüğünde askerlikten ayrıldı. İngiliz işgal kuvvetlerince Ermeni çetelerini öldürdüğü gerekçesiyle tutuklandı. Ancak, kısa sürede kaçmasına rağmen etrafının çevrildiği bir anda yakalanmamak için tabancasıyla intihar etti. 1872-1919 arasında yaşamıştır. **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, XIII**, “*Mehmet Reşit*”, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.7941.

¹⁷⁴ Askeri Doktor, fikir ve siyaset adamıdır. Jön Türk hareketinin kurucularından olan Abdullah Cevdet 1869-1932 arasında yaşamıştır. Aynı zamanda şair ve yazardı. Çeviri eserleri de bulunmaktadır. M.Şükrü Hanioğlu, “*Abdullah Cevdet*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, I**, İstanbul, 1988, s.90-93.

¹⁷⁵ Askeri Doktor, gazeteci ve siyaset adamıdır. 1865-1945 arasında yaşayan İbrahim Temo’nun asıl adı İbrahim Edhem’dir. 1909’da kurucusu olduğu örgüt ile fikri anlaşmazlıklar nedeniyle ayrıldı. Arnavut kökenlidir. M.Şükrü Hanioğlu, “*İbrahim Temo*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, XXI**, İstanbul, 2000, s.354-355.

¹⁷⁶ Azeri asıllı ve Türkçülük düşüncesinin temsilcilerindendir. 1864-1940 arasında yaşadı. Askeri Tıbbiye mezunu olan Hüseyinzade Ali (Turan) Balkan ve I.Dünya Savaşlarında Türk Kızılai’inde çalıştı. M.Kemal Atatürk’e İzmir’de yapılan suikastı adı karıştı ancak mahkeme sonunda beraat etti. İttihat ve Terakki Cemiyetinin kurucuları ve etkin isimleri arasındadır. Yavuz Akpınar, “*Ali Turan*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, XLI**, İstanbul, 2012, s.408-410.

¹⁷⁷ İtalya’da XIX. Yüzyıl başlarında ortaya çıkan liberal ve yurtsever örgüttür. En belirgin özellikleri özel bir ritüele sahip giriş törenleri ile gizli hücre yapılanmasıydı. **Ana Britannica Genel Kültür Ansiklopedisi, V**, “*Carbonaria*”, Ana Yayınları, İstanbul, 2004, s.352 .

¹⁷⁸ Galatasaray Lisesi ve Paris Ziraat Mektebi mezunudur. 1858-1930 arasında yaşayan Ahmet Rıza Bey, Bursa Millî Eğitim Müdürlüğü yaptı. 1889’da Paris’e giderek Meşveret adlı gazeteyi çıkardı. Pozitivizm akımının Osmanlı topraklarına girmesini sağladı. İttihat ve Terakki Cemiyetinin en önemli üyelerinden biridir. Ziyad Ebüzziya, “*Ahmet Rıza*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, II**, İstanbul, 1989, s.124-127.

¹⁷⁹ Sina Akşin, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 1987, s.22-23.

olarak kendini göstermesini sağladı. Kısaca amaçları, Padişah II.Abdulhamit'in mutlakiyetçi yönetimine karşı meşrutiyeti savunmaktan ibaretti.¹⁸⁰

Bahsedilen örgüt şimdiye kadar yapılan akademik çalışmalarda farklı isimlerle anıldı. Genel olarak kabul gören adlardan ilki “*Yeni/Genç Osmanlılar*” ikincisi ise “*Jön Türkler-Genç Türkler*” idi.¹⁸¹ Ancak “*Jön Türkler*” adı daha çok kullanılmaktaydı.

Bununla beraber her örgüt gibi cemiyette gelişiminin doğal yapısı gereği belli bir zaman sonra kongresini yapmak zorundaydı. Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti, illegal yapıdan legal yapıya geçişin ana göstergesi olarak nitelendirebileceğimiz kongrenin ilkini 4-9 Şubat 1902 arasında Paris'te yaptı. Tarihe “*Birinci Jön Türk Kongresi*” olarak geçen bu faaliyette örgütte iki farklı görüş ortaya atıldı. Bunlardan birincisi, “*yalnız propaganda ve yayınlarla yönetim değiştirilemez, askeri destek gerekir*” düşüncesi idi. İkincisi ise “*devrimin sağlanması için yabancı devletlerin müdahalesinin davet edilmesi*” fikriydi.¹⁸² Bu düşüncelerin temelinde keskin bir ayrılığın varlığı söz konusuydu.

Bununla beraber Jön Türkler yurt dışında aktif haldeydi. Yurt içinde de kendilerine taraftar bulmaları gerekmekteydi. Bu nedenle Selanik'te faaliyette olan ve üyelerinin çoğunluğunu ordu mensuplarının oluşturduğu “*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*” dikkatlerini çekti. Selanik merkezli olan bu örgüt Eylül 1906'da kuruldu. Örgütün kurucu üyeleri ise İsmail Canbolat, Kazım Nami, Fransızca öğretmeni Naki Bey, Posta Müdürü Talat Bey, Rahmi Bey, Mithat Şükrü bey ve arkadaşlarıydı. Ana temada amaçları II.Abdülhamit'in yönetimini devirmek ve meşrutî idareye geçmekti.¹⁸³ Dolayısıyla yapılması gereken Paris'te faaliyetini devam ettiren cemiyet ile fikri amaç konusunda birleşmekti.

Böylelikle Paris'te Ahmet Rıza öncülüğünde kurulan “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” ile yukarıda bahsettiğimiz “*Osmanlı Hürriyet Cemiyeti*” 27 Eylül 1907'de birleşti. Başlarda adı “*Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti*” iken sonra “*Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti*” olarak değiştirildi.¹⁸⁴ Cemiyetin bir çeşit tüzüğü olarak nitelendirebileceğimiz “*Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti Teşkilatı Dâhiliye Nizamnamesi*” 1908 tarihliydi. Buradan hareketle isim değişikliğinin bir yıl sonra

¹⁸⁰ Necmettin Alkan, *Selanik'in Yükselişi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 59.

¹⁸¹ N.Alkan, *Selanik'in Yükselişi*, ..., s. 42-45.

¹⁸² S.Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, ..., s.43-44.

¹⁸³ N.Alkan, *Selanik'in Yükselişi*, ..., s. 59.

¹⁸⁴ N.Alkan, *Selanik'in Yükselişi*, ..., s. 62.

yapıldığı anlaşılmaktaydı.¹⁸⁵ Bununla birlikte cemiyetin daha sonraları kullanacağı adı tespit edilmiş oldu. Aynı zamanda da hem yurtdışında hem de yurt içinde iki merkezli bir yapı söz konusuydu. Biri siyasi kanat diyebileceğimiz Paris, diğeri ise askeri kanat olarak ifade edebileceğimiz Selanik merkezliydi.

Bahsedilen bu birleşmeden sonra cemiyetin aktif faaliyetinin en bariz göstergesi “*Teşebbüsü Şahsi Adem-i Merkeziyet ve Cenevre’deki Taşnaksutyon Cemiyetleri*” ile birlikte tarihe “*İkinci Jön Türk Kongresi*” olarak geçecek olan toplantıyı yapmalarıydı. Bu kongre 27-29 Aralık 1907 arasında Paris’te gerçekleşti. Alınan kararlar özetle; Sultan II.Abdulhamit’in tahtan indirilmesi, idarenin değişmesi ve meşruti yönetime geçilmesi idi.¹⁸⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere tüm cemiyetler II.Abdulhamit’e karşı birleşmiş ve meşruti yönetim için aktif eylemlere zemin hazırlamaktaydı.

Bu aktif eylemlerin ilki yönetime yapılan baskılar sonucu 23 Temmuz 1908’de gerçekleşen II.Meşrutiyet’in ilanıydı.¹⁸⁷ Yapılan ilan değişik çevrelerce darbe, ihtilal, devrim veya hürriyetin ilanı gibi farklı kavramlarla ifade edilmekteydi.¹⁸⁸ Ortada bir gerçek var ki o da İttihat ve Terakki Cemiyetinin Kanun-i Esasinin yeniden yürürlüğe girmesiyle ülke yönetiminde aktif rol almaya başlamasıydı.

Bahsedildiği gibi cemiyet, meşrutiyetin ikinci kez ilanına kadar faaliyetlerini gizledi. Bu tarihten itibaren ise gizli yapılanma ve faaliyetlerini durdurdu. Ülkede yapılan 1908’deki ilk seçimlerde de meclisin çoğunluğunun ittihatçı olması aktif hale geldiğinin göstergesiydi. Ancak örgüt partileşme sürecini, bir diğer ifadeyle yönetimi tek başına ele geçirmesini 1913’de sağlayabildi. Kısaca cemiyetin 1918’e kadar Osmanlı Devleti’nin en güçlü siyasal yapısını oluşturduğu göz ardı edilemezdi.

Bununla beraber İttihat ve Terakki Cemiyetinin siyasi ideolojisini dönemsel olarak ikiye ayırmak mümkündü. 1908-1913 arasında daha çok “*Osmanlıcı*” yaklaşım ağırlıklı olmak üzere “*Liberal*” bir yapıdaydı. Ardından gelen savaş yıllarında ise yani partileşmesini müteakip “*Türkçü ve Devletçi*” bir politika izledi. Ekonomik olarak da Türk burjuvazisini oluşturmayı yani Türklerin üretim aşamalarına sahip olmalarını ve

¹⁸⁵ S.Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, ..., s.63.

¹⁸⁶ S.Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, ..., s.65 ; N.Alkan, *Selanik’in Yükselişi*, ..., s. 64.

¹⁸⁷ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2010⁸, s.29.

¹⁸⁸ Sina Akşin “*hürriyetin ilanı*”, Necmettin Alkan “*ihtilal*”, Feroz Ahmad “*isyancı*”, Ahmet Bedevi Kuran “*darbe*” olarak nitelendirmekteydi. Bununla beraber “*devrim*” olarak değerlendiren akademisyenlerde mevcuttu. S.Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, ..., s.71. ; N.Alkan, *Selanik’in Yükselişi*, ..., s. 75. ; F.Ahmad, *İttihat ve Terakki (1908-1914)*, ..., s.29. ; Suat Zeyrek, “II. Meşrutiyet’in İlanı Üzerine Bazı Düşünceler: Darbe mi? Devrim mi?” , *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM)*, .../32 (Güz 2012), Ankara, s.220-221.

kapitülasyonların kaldırılmasını amaçladı.¹⁸⁹ Yenilikçi ve akılcı politikalar üretmekte süreklilik arz eden cemiyet küresel ölçekte gelişimlere de ayak uydurabilmekteydi. Genel olarak amaçları yıkılmaya başlayan Osmanlı Devleti'ni kurtarmak ve çağdaş ülke haline getirmektir.¹⁹⁰

Bu dönemde Selanik İdadisini henüz bitirmiş olan Mehmet Zekeriya Bey'in İttihat ve Terakki Cemiyetinin faaliyet ve eylemlerinden etkilenmemesi mümkün değildi. Hatta basın-yayın hayatına İttihat ve Terakki Cemiyetinin Selanik'teki yayın organı olan "Rumeli" gazetesinde atılması bu durumun bariz göstergesidir. Denilebilir ki 1918'e kadar Osmanlı Devleti'ni yönetecek olan cemiyet, Mehmet Zekeriya Bey'in fikri yapısının şekillenmesi ve gelişmesinde son derece önemli bir sahipti.

Mehmet Zekeriya Bey için Selanik ve İstanbul yılları İttihat ve Terakki Cemiyetinin en aktif olduğu döneme denk gelmekteydi. Hatta bu şehirlerde eğitim ve çalışma hayatını cemiyetin etkin isimleriyle birlikte geçirdi. Kendisini etkileyen en önemli kişi kuşkusuz Ziya Gökalp'tır.¹⁹¹ Kendi ifadesiyle fikri yapısının temel ilhamını Ziya Gökalp'tan aldı.¹⁹² Gençliğin eğitilmesi, kadınların toplumdaki konumlarını eleştirilmesi gibi "Yeni Hayat" düsturuna sahip faaliyetleri bunun en güzel örneğini teşkil etmektedir.

2- Ziya Gökalp ile Tanışması ve Düşünce Yapısına Etkisi

Mehmet Zekeriya Bey'in Ziya Gökalp ile tanışması ise 1909 sonlarında Selanik'te gerçekleşti. Hatıratında, "O vakitler İttihat ve Terakki'nin en kuvvetli ve nüfuzlu üyesi Ziya Gökalp idi....Onu ilk defa tanıyorduk. Zekâsı, derin bilgisi ve orijinal fikirleriyle derhal dikkati üzerine toplamış ve etrafını Selanik'in aydınları sarıvermişti" diyerek hem kendisi hem de çevresindeki aydınlar için önemini ifade etmektedir. Ona göre İttihat ve Terakki Fransız İhtilalından örnek aldıkları hürriyet, eşitlik ve adalet ilkelerini pratiğe aktarmada yetersizdir. Ziya Gökalp'in gelmesiyle bu ideolojiye bilimsel bir biçim verdiğini düşünmekteydi.¹⁹³ Bunda da haksız sayılmazdı. Çünkü Batının düşünce yapısı fikir bazında ele alınmış bir türlü teori pratiğe aktarılamamaktaydı. Teoriden pratiğe aktarılmasının yolunu bilimsel olarak ortaya koyan kişi Mehmet Zekeriya Bey'e göre Ziya Gökalp idi.

¹⁸⁹ Bünyamin Kocaoğlu, **İttihat ve Terakki Fırkasının Dağılımı**, 19 Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, YDT, Samsun, 2003, s.5-7.

¹⁹⁰ Erdal Aydoğan, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası**, Ötüken Yayınları, Ankara, 2005, s.11.

¹⁹¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.33-35.

¹⁹² Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.35.

¹⁹³ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.33.

Ziya Gökalp'a göre Batıcılık düşüncesinin günlük hayata aktarılmasının en temel bilimsel biçimi, dilin yabancı kelimelerden arındırılmasıydı. Mehmet Zekeriya Bey bu durumu, “Gerçekten Türk dili artık anlaşılmaz hale gelmişti. Türk şair ve yazarları öyle bir dil kullanıyorlardı ki, halkın bunu anlamasına olanak yoktu. Yazar ve şairler sözlüğe bakarak Türk kelimeleri yerine Arap ve Acem kelimeleri kullanmayı adet edinmişlerdi....Onun için halk onları anlamıyordu. Ziya Gökalp'ın hakkı vardı. Onun istediği dilde milliyetçilikti. Bu, halka doğru giden bir hareketi yaratmak olduğu için, olumlu bir işti” sözleriyle ifade etmekteydi.¹⁹⁴ Buradan da anlaşılacağı üzere Mehmet Zekeriya Bey'i dil konusunda etkileyen kişi Ziya Gökalp'ti. Kısaca halkın anlayamayacağı bir dilin halkın gelişimini durduracağına hem fikirdi. Dolayısıyla ona göre de dil, çağdaşlaşmanın ana ölçüsüydü. Gazetecilik hayatında bu duruma azami ölçüde önem verdiği yazdığı eser ve makalelerinde de görülmekteydi.

Daha öncede bahsedildiği gibi Ziya Gökalp başta ekonomi olmak üzere her konuda millileşmeyi savunmaktaydı. Mehmet Zekeriya Bey bu durumu hatıratında kısaca “..Bir nevi milli burjuva yaratılmalıydı” diye özetledi.¹⁹⁵ Ziya Gökalp'ın bu düşüncelerini pratiğe aktarmada basını kullanması ve bunda da son derecede başarılı olması Mehmet Zekeriya Bey'in dikkatinden kaçmayacaktı.

Mehmet Zekeriya Bey böyle bir ortamda Ziya Gökalp'tan aldığı ilhamla “Yeni Felsefe” adında bir dergi çıkardı. Dergide millileşmeyi savunurken aynı zamanda köhne geleneklere, bağnaz düşüncelere ve ön yargılara savaş açtı. Kadınların köle hayatı yaşamalarını eleştirdi. Kapitülasyonların kaldırılmasını ve yabancılara tanınan tüm imtiyazların silinmesini istemekteydi.¹⁹⁶ Kısaca Ziya Gökalp'ın fikri düşüncesinin takipçisi ve taraftarıydı.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin fikri ideologu Ziya Gökalp'ın günümüz bakış açısıyla zor bir görev üstlendiği söylenebilir. Toplumun aydın kesiminin felsefi bakış açısından uzak olması, halkın eğitim seviyesinin yetersizliği ve coğrafi büyüklük buna en büyük etkidir. Bu durum basının, kamuoyu oluşturma ve kitle iletişim aracı olması nedeniyle azami kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Basının bu görevi Mehmet Zekeriya Bey'in gazetecilik mesleğini seçmesindeki etkenlerden biri olarak düşünülebilir. Kendi düşüncelerini halka en kolay aktarabileceği bir ortam olması son derece önemlidir.

¹⁹⁴ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.34-35.

¹⁹⁵ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.35.

¹⁹⁶ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.35-36.

Bununla beraber Mehmet Zekeriya Bey anılarında “... *Onun için biz ideal olarak milliyetçiliği seçmiştik. Ne körü körüne Batıcı, ne körü körüne Türkçü ve Turancı. Her şeyden önce kendi milletimiz ve onun geleceği bizim için önemliydi*” diyerek milliyetçiliği dar bir kalıp halinde ırki kimliğe bağlamamaktaydı.¹⁹⁷ Onun yaklaşımı Ziya Gökalp’tan aldığı ilhamla sosyolojik bir durumu ifade etmekteydi. Kısaca Mehmet Zekeriya Bey’in henüz yirmili yaşlarındayken Selanik’te şekillenen düşünce yapısı ve meslek seçiminde öncü rolün, Ziya Gökalp’a ait olduğu söylenebilir.

B- GAZETECİLİKLE TANIŞMA

1- Rumeli Gazetesi

İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin merkezi konumundaki Selanik, II. Meşrutiyet’in ilanıyla Osmanlı Devleti’nin aktif siyaset ve kültür şehri haline geldi. Ancak hükümet merkezi İstanbul’daydı. Halka bir şekilde örgütün fikri yapısının anlatılması ve ortaya çıkan karşı düşüncelere cevap verilerek kamuoyu oluşturulması gerekmektedir. Bu amaçla bir yayın organına ihtiyaç duyuldu.¹⁹⁸

Mehmet Zekeriya Bey’in basın hayatıyla ilk karşılaşması bahsedilen “*Rumeli*” gazetesi aracılığıyla gerçekleşti. Bu dönemde 19 yaşında bir gençti.¹⁹⁹ Dolayısıyla bu bilgiden yola çıkarak gazetenin 1909’da yayınlandığı söylenebilir. Bununla beraber Nazım Hikmet Polat, gazetenin ilk sayısının 16 Ocak 1909’da çıkarıldığını ve günlük olarak yayınlandığını, 77. Sayıdan itibaren adının “*Zaman*” olarak değiştirildiğini ve bir müddet sonra tekrar “*Rumeli*” yapıldığını ifade etmektedir.²⁰⁰ Araştırmamızda gazetenin tüm sayılarına ulaşılamadığı için bu durumu netleştirmek mümkün olmadı. Ancak gazetenin elde mevcut sayıları incelendiğinde yayın hayatının 1909’da başladığı anlaşılmaktadır.²⁰¹ Kısaca Mehmet Zekeriya Bey 1909’da küçük bir vilayet gazetesi niteliğinde olan “*Rumeli*” gazetesinde, hayatının sonuna kadar devam ettireceği mesleğiyle ilk defa tanıştı.

Gazetenin başındakilerin kimliği ve kendi göreviyle ilgili olarak “*Ben o zamanlar bu gazetede küçük bir muhbir olarak çalışıyordum. İlk önce Zeynel adında*

¹⁹⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.64.

¹⁹⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.31. ; Zekeriya Sertel-Sabiha Sertel-Yıldız Sertel, **Sertel’lerin Anılarında Nazım Hikmet ve Babıali**, Adam Yayınları, İstanbul, 1993, s.112 .

¹⁹⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.31.

²⁰⁰ Nazım Hikmet Polat, “*II.Meşrutiyet Devrinde Türkçü Yayın Organları*”, **Türk Yurdu Dergisi**, C/284 (Nisan 2011), Ankara, s.55.

²⁰¹ **Rumeli**, 30 Kasım 1910, Sayı:325. ; **Rumeli**, 10 Temmuz 1911, S:487.

tanınmamış, denenmemiş bir adam getirildi bu mevkie. O zamanın İstanbul'da çıkan kuvvetli yazarları ile başa çıkacak durumda değildi. Onu Veli adında Avrupa'da eğitim görmüş bir genç izledi. O da bu işin altından kalkamıyordu....Gazetenin başına iyi bir politikacı, bir polemik yazarı gerekti. İşte Yunus Nadi o sırada, yani 1910'larda filan... ”²⁰² ifadesiyle hem gazetenin yayınlanma amacını hem de kendi görevini bizlere anlatmaktaydı. Ayrıca gazetenin 1910 ve sonraki yıllara ait sayılarında Yunus Nadi “Tahrir Müdürü” olarak geçmekte ve bu durum ise Mehmet Zekeriya Bey’i destekler nitelikteydi.²⁰³ Buradan da anlaşılacağı üzere Yunus Nadi’nin gelişine kadar ki süreçte gazete pek de aktif değildi.

Bununla beraber Mehmet Zekeriya Bey, hatıratındaki “Yunus Nadi gününün çoğunu İttihat ve Terakki merkezinde geçirir. Öğleden sonra matbaaya uğrayarak yazısını yazar ve çıkıp giderdi. Galatasaray’da okumuştur. Fransızcası kuvvetli idi. Polemiğe bayılırdı. Yazılarında sert bir eda vardı. Arkasını o zamanın devrimci önderlerine dayadığı için yazılarında rahat konuşuyor gerici hareketlere çatmaktan çekinmiyordu...”²⁰⁴ ifadesiyle hem Yunus Nadi’ye olan hayranlığını hem de “Rumeli” gazetesinde yayınlanan yazıların İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezi tarafından yönlendirilmekte olduğunu vurgulamaktaydı.

Her ne kadar Yunus Nadi gazeteyi yönetiyor olsa da, Mehmet Zekeriya Bey’in “Yazısını yazdıktan sonra da çekip gider, gazeteyi bize bırakırdı”²⁰⁵ ifadesinden de anlaşılacağı üzere kalan tüm işler diğer çalışanlar tarafından yerine getirilmekteydi. Dolayısıyla gazetecilik mesleğinin tüm aşamalarında çalışma fırsatını yakalaması ona basın hayatı boyunca olumlu katkı sağladı.

Bu dönemde yani “Rumeli” gazetesinde çalıştığı zaman aralığında İttihat ve Terakki Cemiyetinin önemli kişileriyle tanışma ve onlardan istifade etme olanağı da buldu. Hatta onlardan etkilendiğini söylemek yanlış değildi. Bu kişilerden bazıları daha öncede bahsettiğimiz Mehmet Cavit Bey, Ahmet Şükrü Bey, Ziya Gökalp gibi aydın, bürokrat ve siyasetçilerdi. Ziya Gökalp’ın Selanik’te çıkardığı “Genç Kalemler” dergisi aracılığıyla da Ömer Seyfettin, Aka Gündüz²⁰⁶, Emin Bülent (Serdaroğlu)²⁰⁷ ve Ali

²⁰² Z.Sertel-S.Sertel-Y.Sertel, **Sertel’lerin Anılarında ...**, s.112.

²⁰³ **Rumeli**, 30 Kasım 1910, Sayı:325 ; **Rumeli**, 10 Temmuz 1911, Sayı:487.

²⁰⁴ Z.Sertel-S.Sertel-Y.Sertel, **Sertel’lerin Anılarında ...**, s.112.

²⁰⁵ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.33.

²⁰⁶ Türk romancısı, gazeteci ve şairdir. Cumhuriyet dönemi Anlara Milletvekili olan Aka Gündüz’ün asıl adı Hüseyin Avni idi. Milli Mücadeleyi ve Cumhuriyeti destekleyen Aka Gündüz 1885-1958 arasında yaşamıştır. Sema Uğurcan, “Aka Gündüz”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi, II**, İstanbul, 1989, s.208-209.

Canip gibi yazar ve şairlerle tanıştı²⁰⁸. Daha sonraları birlikte gazete, dergi ve kitap yayınlacakları Nebizâde Ahmet Hamdi (Ülkümen)²⁰⁹ Bey ile de dostluk ve ortaklıklarının temelini burada attı.

Başlangıcını yukarıda ifade ettiğimiz “*Rumeli*” gazetesi, mevcut koleksiyonlarından anladığımıza göre 1911 sonlarına kadar yayınlandı.²¹⁰ Daha sonraları Nebizade Ahmet Hamdi Bey 14 Kasım 1914’de çıkardığı “*Turan*” gazetesinde okuyuculara yazdığı duyuruda, “*Rumeli*” gazetesinin imtiyazının ellerinden particilik nedeniyle alındığını belirtmekteydi. Bir müddet “*Türk Dili, Türk Dili Yerine Vatandaş, Türk Dili, Turan, Yeni Turan*” isimleriyle devam ettiğini anladığımız gazete, Selanik’in Yunanlılarca işgali üzerine kapandı. Bahsettiğimiz bu gazetelerin hepsini Türkçü çizgide görsek bile “*Turan*” gazetesine kadar yayınlar, İttihat ve Terakki Cemiyetinin yoğun etkisindeydi.²¹¹ Hatta “*Vatandaş*” gazetesinde “*Sahibi: Selanik İttihat ve Terakki Cemiyeti*” ibaresinin bulunması bu yoğunluğun derecesi hakkında bilgi vermekteydi.²¹² Buradan da anlaşılacağı üzere “*Rumeli*” gazetesi imtiyazında yaşanan sorunlar nedeniyle etkisini yitirdi ve kapandı.

Mehmet Zekeriya Bey için “*Rumeli*” gazetesi hem mesleğiyle tanışması açısından hem de eğitimini Selanik Hukuk Mektebinde devam ettirmesi açısından önemliydi. Şüphesiz ki bu okulu tercih etmesinde özellikle Yunus Nadi ile Moiz Kohen (Tekinalp)’in katkısı söz konusudur.²¹³ Dolayısıyla bahsedilen tüm bilgiler ışında “*Rumeli*” gazetesi, Mehmet Zekeriya Bey’in mesleki bakış açısının yanında geleceğini şekillendirmede örnek alacağı ve etkilendiği çevresel koşulların varlığını son derece yoğun yaşadığı bir dönemi anlatmaktadır.

²⁰⁷ Edebiyatçı ve şair aynı zamanda Galatasaray spor kulübü kurucularındandır. Asker bir aileden gelen Emin Bülent (Serdaroğlu) 1886-1942 arasında yaşadı. Dönemin Namık Kemal’i olarak anılmaktaydı. Milli konulara şiirlerinde yer verdi. Mahmut Bıyık, **Emin Bülent Serdaroğlu’nun Hayatı ve Şiirleri Üzerine Bir Araştırma**, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Ana Bilim Dalı, YYLT, İstanbul, 2004, s. 1-5.

²⁰⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.35.

²⁰⁹ Günümüzde Yunanistan sınırlarında kalan Siroz (Serez)’da 1888’de doğdu. Kolağası Mazhar Nebi Bey ve Hayriye Şerife Hanım’ın oğludur. Paris’te Sorbonne Üniversitesi’nde Hukuk öğrenimi sırasında ünlü filozoflar Emile Durkheim ve Henri Louis Bergson’dan dersler aldı. Birinci dönemde Trabzon Milletvekili olarak Meclise girmiş ve 22 yıl görevde kalmıştır. 1969’da İstanbul’da vefat etti. Güngör Görmüş, **Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen**, KTÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, YYLT, Trabzon, 2006, s.1-2.

²¹⁰ **Rumeli**, 13 Kasım 1911, S.:587.

²¹¹ N.H. Polat, “*II.Meşrutiyet Devrinde Türkçü Yayın Organları*”,..., s.56.

²¹² **Vatandaş**, 10 Temmuz 1910, S.:41.

²¹³ L.Behmoaras, **Bir Kimlik Arayışının Hikayesi**,..., s.90. ; Fatma İçöz, **II.Dünya Savaşı ve Yunus Nadi**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, YYLT, İzmir, 2006, s.34 ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.31.

2- Türk Dili Gazetesi

Gazete hakkında yeterli bilgiye sahip olmamakla beraber koleksiyonlarda bulunan 27 Ağustos 1912 tarihli ve 2 sayılı tek nüshasında, Mehmet Zekeriya Bey'in adı "Mesul Müdür" olarak geçmektedir Ayrıca hem "Rumeli" hem de "Türk Dili" gazetesi, aynı idare ve tahrir mahallinde bulunmaktaydı. Yani yönetim merkezi "Selanik Vardar Caddesindeki mahsus daire"deydi.²¹⁴ Buradan da anlaşılacağı gibi "Türk Dili" gazetesi imtiyaz sorunları yaşayan ve bu nedenle ismini değiştirmek durumunda kalan "Rumeli" gazetesinin devamı niteliğinde olmalıydı.

"Türk Dili" gazetesinin öncülü olarak değerlendirdiğimiz "Türk Dili Yerine Vatandaş" adlı gazetenin, 24 Ağustos 1912 tarihli nüshasında "Tahrir Müdürü" olarak Mestan İsmail, "Mesul Müdür" olarak ise Hasan Şevki adları geçmekteydi. İdarehane yine "Selanik Vardar Caddesi"ydi.²¹⁵ Dolayısıyla bahse konu gazetelerin "Rumeli" ile bir şekilde ilgisi bulunan veya çalışanları tarafından aynı merkezde olmak kaydıyla sadece isim, tahrir ve mesul müdürleri değiştirilerek yayınlandığı anlaşılmaktaydı. Hepsinin de ortak çizgisi İttihat ve Terakki Cemiyetinin etkisiyle yayın hayatlarına devam etmeleriydi.

Açıklandığı gibi "Türk Dili" gazetesinin Mehmet Zekeriya Bey tarafından bir fiil yayın hayatına dâhil edildiğini söylemek mümkün değildi. Bu dönemde zaten maddi sıkıntıları vardı. Hem kardeşlerinin sorumluluğu hem de eğitimini tamamlama çabaları onu genç yaşta çalışmaya yöneltmekteydi. Kısaca Selanik'te yaşam mücadelesi veren Mehmet Zekeriya Bey'in gazete çıkartabilecek maddi durumunun ve tecrübesinin olduğu düşünülemezdi. Bu nedenle gazetelerin yayınlanmasında İttihat ve Terakki Cemiyetinin maddi katkısı ve hatta organizesi söz konusuydu. Şüphesiz ki gazetelerin koleksiyonlardaki yetersiz mevcutları da konu hakkındaki bilgimizi sınırlamaktadır.

3- İlk Kitap Denemesi; Hayat ve Şebâb²¹⁶

Mehmet Zekeriya Bey, Selanik'teki kültür, sanat ve fikir atmosferinden azami derecede istifade etmekteydi. Bu istifadeyi geliştirmenin yolunu anılarında "Bu yayımları yaparken iki büyük eksiklik duydum. Fikir hayatında ilerleyebilmek için bir yabancı dil bilmek şarttı. İkincisi de, Batı'daki fikir ve sanat hareketlerini

²¹⁴ **Türk Dili**, 27 Ağustos 1912, S.:2. ; **Rumeli**, 28 Eylül 1911, S.:547.

²¹⁵ **Türk Dili Yerine Vatandaş**, 24 Ağustos 1912, S.:92.

²¹⁶ Gençlik, tazelik, civanlık anlamına gelmektedir. Ferit Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Aydın Kitapevi, 2010²⁶, s.1145.

kaynaklarından izlemek gerekti”²¹⁷ sözleriyle ifade etti. Bu nedenle hem çalışma hem de eğitim temposu yoğunluğu içinde akşamları Fransız Okuluna devam ederek dil öğrendi. Selanik’te küçük bir kütüphane açan ve kendi tabiriyle “...bir İtalyan bilginden...” felsefe ve sosyoloji dersleri aldı.²¹⁸ Böylelikle eksikliklerini gidermeye çabaladı.

Böyle yoğun bir sürecin sonunda elde ettiği bilgi ve birikimlerini yeni nesillere aktarmanın yolunu kitap yazmada buldu. Gazetede birlikte çalıştığı arkadaşı Nebizade Ahmet Hamdi Bey ile beraber “*Hayat ve Şebâb*” adlı ilk kitabını yayınladı. Kitabın kapağında “*M.Zekeriya, Ahmet Hamdi*” ile “*Selanik Rumeli Matbaası 1327*” ibareleri mevcuttu.²¹⁹ Yani kitap “*Rumeli*” gazetesinin matbaası aracılığıyla 1911’de yayınlandı.

Mehmet Zekeriya Bey, kitabın yayına hazırlanma sürecini “*Üzerinde bir yıl çalıştık. Ortaya, Hayat ve Gençlik adında bir kitap çıkardık*” diye ifade etmekteydi.²²⁰ Ayrıca kitabın “*Rumeli*” gazetesinde “...*Bu eser her gence, gençlerin terbiyesine nezaret vazifesiyle mükellef olan pederlere lazımdır*” şeklinde reklamı yapılmaktaydı.²²¹ Buradan hareketle kitabın yayınlanma tarihinin Temmuz 1911 olduğunu söylemek mümkündür.

Bu kitapta yazarlar; geleceğin gençler üzerinde kurulacağını, bu yüzden ulusların kendilerini garanti altına almaları için gençliğin eğitimlerine önem vermeleri gerektiğini, gençlerin gelişmelerine devam ederken karşılaşacakları engelleri nasıl aşacakları gibi konulara yer vererek yeni neslin bilgili ve donanımlı hale gelmesine katkı sağlamayı hedefledi.²²² Kısaca içerik bakımından günümüzde de geçerli olan ve eğitime verilen önemi arttırmayı amaçlayan kitap Mehmet Zekeriya Bey’in fikri aydınlanma seviyesini anlamamızda son derece önemliydi. Henüz yirmi bir yaşındaki birinin yeni nesli eğiterek ulusal başarıyı ve kalkınmayı hedeflemesi dikkate alındığında akranlarından ileri bir seviyede olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kitabın ilk sayfasında Ahmet Hamdi Bey ile birlikte “*Birkaç söz*” başlığı altında bir önsöz yazan Mehmet Zekeriya Bey, ana içeriği bölümler halinde yayınladı. Bu bölümler “*Terbiye-i Şahsiye, Terbiye-i Hissiyat, Hissiyatı Şehvaniye, Temaülât (Sevgiler), Terbiye-i Fikriye, Terbiye-i Bedeniye, Vakit ve Nakit*” ile “*Terbiye-i Milli,*

²¹⁷ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.36.

²¹⁸ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.37.

²¹⁹ Mehmet Zekeriya (Sertel)- Ahmet Hamdi (Ülkümen), *Hayat ve Şebâb*, Rumeli Matbaası, Selanik, 1911, s. 1.

²²⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.37.

²²¹ *Rumeli*, 10 Temmuz 1911, S.:488, s.4.

²²² Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.39-40.

Vazife-i Milliye, Terbiye-i İçtimaiye ve Hayat-ı Tahsil”²²³ başlıklarıyla sıralandı. Buradan da anlaşılacağı üzere salt gençlere yöneldiklerini önsözde belirtmiş olsalar da madde başlıkları ve içerik toplumun her kesimine hitap ettiklerini ortaya koymaktaydı.

Bununla beraber yine ilk sayfada “*Bütün mevcudât-ı hayatiye, insanlar da dâhil olduğu halde birbirleriyle ve hayatın bin müşkülâtına karşı cenk eyleyerek esliha-i fikriye ve bedeniyesi daha makbul olanlar esbab-ı adide-i tahrimiyeye daha ziyade mukavemet göstererek muhafaza-i hayat ediyorlar. Darwin*”²²⁴ yazısıyla karşılaşmaktayız. Bu yazı günümüz Türkçesine “*Bütün yaratılanlar, insanlarda dâhil olmak üzere birbirleriyle ve hayatın zorluklarına karşı savaşmaktadır. Düşünceleri ve bedenleri daha mükemmel olanlar birçok kötülüğe neden olanlara karşı daha güçlü olarak hayatta kalırlar. Darwin*” şeklinde çevrilebilir. Kitabında Charles Darwin²²⁵’in sözlerine yer vermesi Avrupa’daki gelişmeleri ve fikri yapıyı takip ettiğini göstermektedir.

Kitabın reklamı, “*Rumeli*” gazetesinde olduğu gibi daha sonra yayın hayatına giren “*Yeni Felsefe*” dergisinde de yapıldı. Eser tanıtıldıktan sonra “*Bütün gençlerimiz bu eseri okumalıdır. Her kitapçıda bulunur. Fiyatı beş kuruştur*” yazılarak kitabın bulunabilirliğine de vurgu yapılmaktaydı.²²⁶

Mehmet Zekeriya Bey için “*Hayat ve Şebâb*” aslında önemli bir dönüm noktasıydı. Bu zamana kadar aldığı eğitim, çaba ve edindiği tecrübenin açıkçası bir yansımasıydı. Bu yansımanın bir başkaldırı halinde olduğunu söylemek de abartılı değildi. Geçmişin köhneleşmiş geleneklerine karşıydı. Mevcut eğitim sistemini eleştirmekte ve yeni bir hayatın iyi bir eğitimle bilgili hale getirilen bir gençlik üzerine kurulacağına inanmaktaydı. Kitabın adında hem hayat hem de gençlik kelimelerinin bulunması da bu yüzdendi. Bu özellikleri dikkate alındığında kitabın dönemindeki diğer eserlere göre öne çıktığı söylenebilir.

4- İlk Dergisi; Yeni Felsefe Mecmuası

“*Yeni Felsefe Mecmuası’nın*” yayınlanması Ziya Gökalp ile Selanik’te başlatılan ve adına “*Yeni Hayat*” denilen sosyolojik başkaldırı paralelinde gerçekleşti.

²²³ Yıldız Sertel’in tercümesinde bazı hatalar nedeniyle kitaptan bizzat tercüme edildi. Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.40-41.

²²⁴ M.Zekeriya(Sertel)- A.Hamdi (Ülkümen), **Hayat ve Şebâb**,..., s. 1.

²²⁵ İngiliz doğa bilimci ve jeolog olan Darwin, 1809-1882 arasında yaşamıştır. Türlerin Kökeni adlı kitabını 1859’da yayınladıktan sonra günümüze kadar devam eden tartışmayı başlatmıştır. https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Darwin (E.T.:19.05.2016).

²²⁶ **Yeni Felsefe Mecmuası**, 20 Ağustos 1327/2 Eylül 1911, S.:2, s. 25.

Mehmet Zekeriya Bey bu durumu, “*Biz de Ziya Gökalp’tan aldığımız ilhamla Yeni Felsefe adında küçük bir dergi çıkardık*”²²⁷ şeklinde özetlemektedir.

Bu sosyal başkaldırı Ziya Gökalp tarafından “*Genç Kalemler*” Dergisi’nde “*Demirtaş*” mahlasıyla yazılan “*Yeni Hayat ve Yeni Kıymetleri*” başlıklı makalede halka izah edildi.²²⁸ Bahsettiğimiz bu makaleyi Yıldız Sertel kitabında “*Biz siyasal devrimi yaptık, sonra ikinci bir görev önünde kaldık. Siyasal devrim, meşrutiyet mekanizmasının hükümete uygulanması olduğu için gerçekleştirilmesi kolaydı. Siyasal devrimin uygulanması güce ve duyguların geliştirilmesine bağlıdır. İkinci görev sosyal devrimdir. Sosyal, toplumsal devrim ne demektir? Eski yaşamı beğenmeyerek, yeni bir yaşam istemek demektir. Yeni hayat demek, yeni ekonomi, yeni aile, yeni güzel sanat, yeni felsefe, yeni ahlak, yeni hukuk, yeni siyaset demektir*”²²⁹ diyerek kısaca özetlemekteydi. Buradan yola çıkarak “*Yeni Hayat*” düşüncesinin bir sosyal inkılâp olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca sosyal inkılâbın başlangıcını da Türk dilinin sadeleştirilerek yabancı kelimelerden uzaklaştırılmasında ve milli ekonomide aradıklarını söylemek doğru bir yaklaşım olacaktır.

Mehmet Zekeriya Bey’de bu sosyal inkılâbın içindedir. Sosyal başkaldırının teorisyeni Ziya Gökalp ve arkadaşlarından etkilenmemesi haliyle mümkün değildi. Çünkü aynı ortamda hem çalışıyor hem de onların birikimlerinden istifade etmekteydi. İşte bu sürecin yansıması ve ilhamıyla arkadaşı Nebizâde Ahmet Hamdi Bey ile birlikte “*Yeni Felsefe*” adında bir dergi çıkardı. Kapağında da bizzat ikisinin adı yazılıydı. Selanik “*Rumeli*” matbaasında basılan derginin ilk sayısı 28 Ağustos 1911’de yayınlandı.²³⁰ Kızı Yıldız Sertel babasını anlattığı kitabında, “*Babam, ben ilk dergimi çıkardığım vakit 19 yaşındaydım. 19 Yaşında bir felsefe dergisi çıkardım. Der dururdu. Adının Yeni Felsefe olduğunu da söylemişti*” diyerek yayın tarihinin babası tarafından 1909 olarak belirtildiğini vurgulamaktaydı. Ancak, derginin nüshalarına sahip olması ve diğer paragraflarda 1911 tarihini temel alması, kendisinin de babasının ifadesini dikkate almadığını göstermekteydi.²³¹ Diğer bir söyleyişle babasının tarih konusunda yanıldığını kabul ettiğini söylenebilir.

²²⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.35.

²²⁸ Demirtaş (Ziya Gökalp), “*Yeni Hayat ve Yeni Kıymetleri*”, **Genç Kalemler, II/8 (Ağustos 1327), Selanik**, s. 138-141.

²²⁹ Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.20.

²³⁰ İlk sayıda 15 Ağustos Pazartesi olarak geçen tarihin 1911 olması gerekir. Çünkü Rumi’den miladiye çevrildiğinde Pazartesi günü birebir örtüşmekteydi. **Yeni Felsefe**, 15 Ağustos Pazartesi/28 Ağustos 1911, S.:1, s.1.

²³¹ Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.19-20.

“*Yeni Felsefe Mecmuası*”, Nazım Hikmet Polat’a göre 6 Ocak 1911’de yayınlanmaya başlayan “*Muhit-i Mesai*” dergisinin ardılıydı. Hatta bahsettiği derginin, 10’uncu sayısından itibaren adının değiştiğini ve İstanbul’daki “*Felsefe*” dergisiyle karıştırılmaması için “*Yeni Felsefe*” olarak konulduğunu bildirmektedir.²³² Bu bilgidен hareketle “*Muhit-i Mesai*” dergisinde yaptığımız incelemede, Mehmet Zekeriya Bey’in adı ve imzasına rastlanılmamıştır. Dolayısıyla dergi “*Muhit-i Mesai*” Mecmuası’nın ardılı olsa bile Mehmet Zekeriya Bey’in aktif görevinin “*Yeni Felsefe Mecmuası*” ile başladığı söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey, derginin kuruluşu ve yayın politikasını anılarında açıkça ifade etmektedir. Bu politika özetle; geçmişin kötü mirasını yıkmak, yabancı sermayenin yerini millileşmeye bırakmasını sağlamak, kapitülasyonların kaldırılması, tevekkül ve tembelliğe neden olan tüm geleneklerin Türk’ün zararına olduğunu anlatmak, kadının çağdaş düzeye ulaştırılması ve hak ettiği konuma yükselmesini temin etmek gibi sosyal atılımları gerçekleştirmek şeklindeydi. Genç olmalarının verdiği cesaretle sosyal inkılabı temin edecek her türlü konuyu işlemekten geri durmadı. Onlara göre yeni bir dünya, imkânsız değildi. Hatta anılarında, “*Boyumuzdan büyük bir işe girdiğimiz farkında bile değildik*”²³³ şeklindeki ifadesi cesaretlerinin hangi boyutta olduğunu bizlere göstermekteydi. Şüphesiz arkalarında Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin gibi aydın ve yazarlar ile İttihat ve Terakki Cemiyetinin varlığının büyük orandaki etkisi göz ardı edilmemelidir.

“*Genç Kalemler*” ile birlikte içtimai inkılabı gerçekleştirmeye çalışan “*Yeni Felsefe Mecmuası’nın*” yayınları tüm ülkede aydınların dikkatini çekti. Hatta İsviçre ve Manastır’daki ilerici düşünceye sahip kişilerle diyalogları da mevcuttu. Kısaca yayınlarında Türk milliyetçiliği, eski köhne geleneklerin yıkılması, yeni ekonomi, yeni toplum ve yeni felsefe düşünceleri ağırlıklı ana tema idi. Bu düşüncelerini bilimsel tabana dayandırmak için Emile Durkheim ve Charles Darwin’den faydalandı.²³⁴ Daha önceden de bahsettiğimiz gibi Batı dünyasının aydınlarından haberdardı. Dolayısıyla salt Türk aydınlarından istifade ettiğini söylemek mümkün değildir. Ancak Türk aydınlarının bilimsel temellendirmede kendisine yol gösterdiği de söylenmelidir.

“*Yeni Felsefe Mecmuası*” 28 Ağustos 1911’den kapandığı zamana kadar 17 sayı yayınlandı. Son sayı kapağının koleksiyonda mevcut olmaması nedeniyle kapanma

²³² N.H. Polat, “*II.Meşrutiyet Devrinde Türkçü Yayın Organları*”,..., s.58.

²³³ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.35-36.

²³⁴ Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.22.

tarihini belirlemek mümkün olmadı. Derginin 16'ncı sayısının kapağındaki 3 Mart Perşembe tarihi ile “*on beş günde bir neşrolunur*” ibaresi dikkate alındığında son sayısının Nisan 1912'de yayınlandığı anlaşılmaktaydı.²³⁵ Kısaca dergi yayın hayatını uzun süre devam ettiremedi. Yaklaşık 8 ay gibi kısa bir süre yayınlandı. Hatta derginin 17'nci sayısında “*Cenevre’de muhterem gençlerimizin te’sis ettikleri Türk Yurdu ile mesaimizi tevhide karar verdik*” başlangıçlı ve Tahrir Heyeti imzalı bir makale vardı. Bu yazıyla “*Yeni Felsefe Mecmuası*”, 17'nci sayıdan itibaren yayın hayatının sona erdiğini açıklamaktaydı.²³⁶ Ancak, unutulmamalıdır ki bu dönem aynı zamanda Balkan Yarımadasının kaynamaya başladığı bir zamandı. Zaten bir müddet sonra da Selanik işgal edilecekti. Dolayısıyla derginin kapanmasında salt Tahrir Heyeti keyfi bir kararından söz edilmesi doğru değildir. Her ne sebeple olursa olsun “*Yeni Felsefe Mecmuası*” yayın hayatına Nisan 1912'de son verdi.

Yıldız Sertel, babasının derginin sosyal bölümünü yönettiğini ve makalelerini bu minvalde yazdığını bizlere aktarmaktadır. Gelenekler, batıl ve köhneleşmiş itikatlar, kadının toplumdaki yeri, ahlak ve utanmak gibi konular ağırlıklıydı.²³⁷ Mehmet Zekeriya Bey'e ait olduğunu bizzat yazı sonundaki “*M.Zekeriya*” şeklindeki imzasıyla anladığımız makalelere ait başlıkları;

- (1) Kayıtları Kırmalıdır,
- (2) Ne İçin Utanıyoruz,
- (3) Feminizm Korkuları-Kızların Düşünceleri,
- (4) Ayıp Ne Demektir,
- (5) Yirminci Asırda Türk Kadınları ve Türk Kızları,
- (6) Tarih Muzırdır,
- (7) Tarihin Faidesi,
- (8) Alfret Fouille'nin Kuvveti- Fikirce Ahlakı
- (9) Ahlak, Fazilet ve Namusun Manası,
- (10) Ahlak ve Ahlakiyet,
- (11) Ahlak ve İlm, şeklinde sıralayabiliriz.

²³⁵ **Yeni Felsefe**, 3 Mart 1327/16 Mart 1911 Perşembe, S.:16, s.1 ; N.H. Polat, “*II.Meşrutiyet Devrinde Türkçü Yayın Organları*”, ..., s.59.

²³⁶ **Yeni Felsefe**, Nisan 1912, S.:17, s.1.

²³⁷ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.22.

Mehmet Zekeriya Bey ve Nebizade Ahmet Hamdi Bey haricinde dergide dönemin ünlü aydınları da makale yazmaktaydı. Bunlar “*Suphi Edhem, Rıza Nüzhet, Kazım Nami(Duru), Rasim Haşmet, Selahaddin Asım, Ali Haydar* gibi kişilerdi.²³⁸

Bununla beraber dönemin toplumsal yapısı ve devlet işleyişi hakkında eleştirdiği bir diğer husus ise “*Hükümet ile din işlerinin birbirinden ayrılmamış olmasıydı*”. Ona göre din ile devlet işleri ayrılmalıydı. Kendisinin de kabul ettiği gibi dönemine göre çok ileri ve cesurca bir istekti. Mahkemelerdeki çoklu sistemin kaldırılmasını ve sadece tek bir mahkemede evrensel hukuk sisteminin geçerli olmasını arzulamaktaydı. Ayrıca okullardaki farklı eğitim sistemine ve din derslerine de karşıydı.²³⁹ Bu ve bunun gibi o dönemde uçuk ve cesaret isteyecek konuları dikkate alan yazılarını dergide yayınladı.

Derginin Mehmet Zekeriya Bey’e katkısı ise bilgi ve tecrübe açısından son derece önemli ve yüksek bir seviyeye ulaşmasında önayak olması idi. Sosyolojik konularda hem fikir hem de yazım tecrübesine sahip oldu. Okuyuculardan gelen mektuplar sonucunda fikirlerinin hangi seviyede kabul gördüğünü anlama olanağı da buldu. Böylelikle dergide şimdiye kadar edindiği birikim ve tecrübeyi iletme ve yenileriyle kendini geliştirme fırsatını yakaladığını söylenebilir.

C- BALKAN SAVAŞI, SELANİK’İN İŞGALİ VE İSTANBUL’A GELİŞİ

1- Balkan Savaşı ve Yansıması

Coğrafi konumunu birinci bölümde açıklamaya çalıştığımız Balkan Yarımadası, 1912’ye gelindiğinde kozmopolit özelliği nedeniyle dönemin güçlü devletlerinin adeta satranç tahtası halini aldı. Bölgedeki etnik unsurlar Fransız İhtilalının ardından Avrupa’da gelişen milliyetçilik rüzgârının etkisi altındaydı. Buna mukabil Osmanlı Devleti ise kendi içinde particilik, ayrışma ve ötekileştirme gibi sorunlarla uğraşmaktaydı. Mehmet Zekeriya Bey bu dönemi anılarında “*...memlekette tekrar bir terör havası esmeye başladı*”²⁴⁰ şeklinde ifade eder. Kısaca Osmanlı Devleti yoğun iç sorunlarla uğraşmaktaydı.

Yüzyıllardır birlikte yaşadıkları azınlıklar bahsettiğimiz etkileşim nedeniyle kendi etnik kimlikleri için imtiyazlar talep etmekteydi. Hatta azınlıklar bu taleplerini

²³⁸ Makale başlıkları ve yazarlara ait bilgiler Hakkı Tarık Us koleksiyonundaki Yeni Felsefe Mecmuasından alınmıştır. **Yeni Felsefe**, 28 Ağustos 1911- Nisan 1912, S.:1-17.

²³⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.37.

²⁴⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.39.

İstanbul basını aracılığıyla ve mecliste dile getirerek hükümet üzerinde politik baskı kurmaya çabaladı. Şüphesiz ki bölgedeki etnik unsurlarla ırki bağı ve emperyalist çıkarı bulunan Avusturya, Rusya, İngiltere, Fransa ve İtalya’da dış politika da baskı unsurlarındandı. İç politikada ise İttihat ve Terakki Cemiyetine muhalif tüm partiler Hürriyet ve İtilaf Fırkası adı altında birleşti. Fırkanın başında Damat Ferit Paşa’nın bulunması sarayında yanlarında olduğu görüntüsünü vermekteydi. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde iç ve dış politika tam bir karmaşa halindeydi. Trablusgarp Savaşının yenilgisinin verdiği olumsuz ruh hali ise askeri ve sivil bürokraside kendisini göstermekteydi.²⁴¹ Böyle bir ortamda Balkan coğrafyası kaynama noktasına geldi. Her tarafta illegal faaliyette bulunan küçük veya büyük, organize veya değil çeteleşme faaliyetleri artmıştır.

Mehmet Zekeriya Bey, Osmanlı Devleti’nin düştüğü bu durumu Amerikalı yazar Ernest Hemingway’ın²⁴² “Yaşlı Adam ve Deniz” adlı eserindeki ihtiyar balıkçıya benzetmekteydi. Hatıratında bu hikâyeyi “İhtiyar balıkçı açık denizlerde balık avına çıkmıştır. Birkaç gün denizle savaşıyor yakıcı güneş altında balık tutmaya çalışır. Sonunda oltasına büyük, çok büyük bir balık takılır. Uzun çekişmeler sonunda balığı öldürür ve sevinç içinde yorgun argın kayığının kenarına bağlayarak yola çıkar. Fakat sahilden hayli uzaktadır. Dönüş biraz uzun sürer. Bu süre içinde balığın kokusunu alan irili ufaklı köpekbalıkları ihtiyarın balığına saldırırlar. Onu parça parça koparıp yerler. İhtiyar balıkçı kıyıya çıktığı zaman balığın yalnız başı ve iskeleti kalmıştır. Osmanlı İmparatorluğu da o sıralarda bu durumdaydı. İçten ve dıştan saldırılara uğramıştı”²⁴³ şeklinde anlatır. Buradan yola çıkarak Mehmet Zekeriya Bey’e göre Osmanlı Devleti ihtiyar balıkçıyı, Balkanlar yakaladığı balığı, köpekbalıkları da emperyalist devletleri ifade etmekteydi. Son derece güzel bir tespit olan bu duruma ilave olarak ihtiyar balıkçının kıyıya ulaşmıyca kadar balığı gözlemlemediğini de ilave edilmelidir.

Osmanlı Devleti Mehmet Zekeriya Bey’in de ifade ettiği gibi son derece zor durumdaydı. İç ve dış politikada baskılar gittikçe artmaktaydı. Bu süreç içinde bahsettiğimiz gibi Trablusgarp, on iki Ada ve Girit’in kaybedilmesi de baskıyı artıran gelişmelerdi. Bunun sonucunda İngiltere ve Rusya’nın girişimleriyle aslında kendi aralarında da anlaşmazlık bulunan Yunanistan, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ

²⁴¹ Sina Akşin, **Kısa 20.Yüzyıl Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2014, s.50-51 ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.40.

²⁴² Amerikalı romancı, öykü yazarı ve gazetecidir. Nobel edebiyat ödüllü yazar, 1899-1961 arasında yaşadı. En ünlü eserleri; Çanlar Kimin İçin Çalışıyor, Yaşlı Adam ve Deniz, Silahlara Veda sayılabilir. https://en.wikipedia.org/wiki/Ernest_Hemingway (E.T.:22.05.2016).

²⁴³ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.40.

birleşti. Bu birleşmeyi Osmanlı Devleti'ne 30 Eylül 1912'de verilen ulti­matom izledi. Bu taleplerin reddedilmesinin ardından dört devlet 17 Ekim 1912'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan etti.²⁴⁴ Böylelikle Osmanlı Devleti'nin zayıf anında emperyalist devletlerin de desteği alınarak Balkan Savaşı başlatılmış oldu.

Balkan Savaşını Trablusgarp, on iki Ada ve Girit'in kaybedilmesinin ardından yani başarısızlıklarla birlikte değerlendiren Mehmet Zekeriya Bey için tekrar bir yenilgi söz konusuydu. Bu durumu *“Trablus'ta İtalyanlara yenilmiştik. Girit'i kurtaramamıştık. Balkan Harbi'nde de yenilmemiz kaçınılmaz bir şeydi. Daha ilk günlerde ordumuz aczini ortaya koydu, bütün cephelerde Osmanlı kuvvetleri geri çekiliyordu. Her gün cepheden gerileme ve yenilme haberleri geliyordu. Şehirde halk üzüntü ve endişe içindeydi”* şeklinde ifade etti. Ona göre Rumeli artık çatırdamaya başlayarak çökmekte idi. Selanik şehri ise büyük tehlike altında ve işgal edilmesi an meselesiydi.²⁴⁵

Dikkat çeken bir diğer konu ise Mehmet Zekeriya Bey'in anılarında Balkan Savaşının başlama tarihini 15 Kasım 1912 olarak göstermesiydi. Kızı Yıldız Sertel'de babasından aldığı bu tarihi muhtemelen doğru kabul ederek kitabına ilave etti.²⁴⁶ Elbette ki anıların 1970'li yıllarda yazıldığı dikkate alınır­sa basit bir hata olduğu düşünülebilir. Ancak, Mehmet Zekeriya Bey için 15 Kasım 1912 tarihinin bir anlamı olduğu kesindi. Aslında anılarını yazarken ufak bir araştırma yaparak doğru tarihi de netleştirebilirdi. Çünkü hayatı boyunca araştırmacı gazeteci kimliğini hiç terk etmedi. Bunu yapmadı ve tarihi 15 Kasım olarak ifade etti. Dolayısıyla anılarında kalan bu tarih, işgal için Selanik şehrine trenle gelen Yunan askerlerini ve ardından başlayan zorunlu göçü işaret etmiş olmalıdır.

2- Selanik Şehrinin İşgali

Selanik Osmanlı Devleti için son derece stratejik ve jeopolitik öneme sahip bir kültür ve ticaret merkeziydi. Aynı zamanda daha öncede bahsedildiği gibi etnik milliyetçilik rüzgârlarının kaynadığı Balkan Yarımadasında bulunmaktaydı. Sonuçta bu rüzgâr bölgeyi savaşa sürükledi. Tarihe yarımadanın adıyla geçen bu savaşın seyrinin Osmanlı Devleti aleyhine gelişmesi gibi nedenleri dikkate alan Kolordu Komutanı Hasan Tahsin Paşa 8 Kasım 1912'de şehri çatışmadan Yunan kuvvetlerine teslim etti.²⁴⁷

²⁴⁴ S.Akşin, *Kısa 20.Yüzyıl Tarihi*,..., s.51.

²⁴⁵ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.41.

²⁴⁶ Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.42. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.40.

²⁴⁷ N.Yavuz, *“Birinci Balkan Harbi ve Selanik'in Kaybı”*..., s.151.

Böylelikle yüzyıllardır Osmanlı hâkimiyetinde kalan şehir Yunan egemenliği altına girdi.

Bu tarihte Mehmet Zekeriya Bey'in mesleğini devam ettirdiğine veya hangi gazetede çalıştığına dair belgeye rastlanamadı. Yıldız Sertel'in eserindeki “*O günlerde, M. Zekeriya, Rumeli gazetesinde çalışmaya devam etmektedir*”²⁴⁸ ifadesinden “*Rumeli*” gazetesinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Ancak, gazetenin elimizdeki koleksiyona ait son sayısında “*İkinci sene-numro:587*” yazmakta ve 13 Kasım 1911 tarihini göstermekteydi.²⁴⁹ Yani gazete Selanik teslim edildiğinde yayın hayatında değildi.

Ortada bir gerçek var ki o da Mehmet Zekeriya Bey'in işgal esnasında gazeteci olmasıydı. Bu durum anılarındaki “*İşte o günlerden birinde o vaktin Selanik valisi Nazım Paşa*²⁵⁰ gazetecileri vilayet konağına çağırdı. Öğleden sonra saat üç sularında vilayete gittik. İhtiyar vali bizi konağın geniş salonunda kabul etti. Uzun boylu, beyaz sakallı, güler yüzlü, sevimli bir ihtiyardı” ifadesiyle açıklığa kavuşmaktaydı.²⁵¹ Buradan da anlaşılacağı üzere valinin yaptığı toplantıya gazeteci olarak katıldı. Kısaca muhabirdi ancak anılarında hangi gazetede çalıştığını yazmamaktadır.

Bununla beraber Nebizâde Ahmet Hamdi'nin 14 Kasım 1914'de İstanbul'da yayın hayatına başlattığı “*Turan*” gazetesindeki “*Karilerimize*” başlıklı yazısı bizleri bu konuda aydınlatmaktadır.

“*Gazetemiz, 325 senesi Kânûn-ı sânisinde “Rumeli” namıyla Selanik'te intişara başlamış, fırkacılık [belâsının] ağlatacak şekillerde tezahür ettiği sıralarda imtiyazımızın gasp edilmesi üzerine neşriyatımıza “Türk İli, Türk Dili” namları altında devam eylemiş, nihayet millî duygu ve düşüncelerimize tercüman olan “Turan” namını almış idik. “Turan” Selanik'in sukutu gününe kadar yaşadı. Sukuttan bir müddet sonra Rumeli halkının bir dert ortağına, fedakâr bir müdafie, bütün bu ihtiyaçların fevkinde olarak teselliye [muhtaç] bulunduğunu gördük. Ve her şeyi göze alarak “Yeni Turan”ı çıkardık. “Yeni Turan” hemşerileriyle hayli ağladı, hayli feryat etti, Yunanlılarla*

²⁴⁸ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.43.

²⁴⁹ **Rumeli**, 13 Kasım 1911, S.:587, s.1.

²⁵⁰ Tam adı Mehmet Nazım olan Paşa, Osmanlı Devleti'nin son dönemi bürokratlarındandır. Ünlü şair ve yazar Nazım Hikmet Ran'ın adını aldığı baba dedesi olan paşa 1840-1926 arasında yaşadı. Aynı zamanda şair ve yazardı. Muhataba ve Ahd-ı Şehryari, eserlerine örnek olarak verilebilir. Aynı zamanda tercüme eserleri de bulunmaktadır. Ziya Paşa ile ilgili anılarını Selanik Vali-i Sabık-ı Nazım Paşanın Hatıraları adlı eserinde toplamıştır. **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, XIV**, “Nazım Paşa(Mehmet)”, Gelişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.7941.

²⁵¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**..., s.41.

Bulgarlar arasında dahi o zaman baş göstermeye başlayan [ihtilâftan] bil-istifade bazen Bulgar, bazen de Yunan zulümlerine karşı bağırdı, o elim vaziyetin uhdesine [tevdi et]tiği yeni vazifeyi mümkün mertebe ifaya çalıştı. Fakat günler geçtikçe Yunanlılar da, memleketin [sahibi] oldukları hiss-i vatanî kuvvet kesbetti. Bunun neticesi olarak bize karşı olan tazyikler de [arttı]. Yunan adalet (!) ve medeniyetinden (!) bahsetmek bir mecburiyet hâlini aldı. Biz bu mecburiyete katlanmayı [Türklük] namı için, bir leke, kendimiz için bir zillet telakki ederek “Yeni Turan”ı da tatil ettik.

Bugün, neşriyatımıza burada tekrar başlarken muhterem karilerimizin hakkımızda yine evvelki teveccühlerini göstereceklerine kani bulunuyor, “Turan”ın da kendilerini memnun etmek için âtideki makalemizde şer’ [ve iza]h ettiğimiz maksat ve gaye ile mütenasip fedakârlıklar ihtiyar edeceğini vaat eyliyoruz.”²⁵² şeklindedir.

Bu yazıdan da anlaşılacağı üzere “Rumeli” gazetesi, “Türk İli, Türk Dili, Turan” adlarıyla işgale kadar yayın hayatını sürdürdü. Selanik’in işgal edilmesiyle de doğan ihtiyaç dikkate alınarak “Yeni Turan” adıyla tekrar yayınlandı. Kısaca Mehmet Zekeriya Bey’in işgalde “Turan” gazetesinde çalıştığı anlaşılmaktadır. Bir bakıma Yıldız Sertel’in ifadesi doğrudur. Çünkü “Turan” gazetesi, “Rumeli” gazetesinin ardıydı.

Önceden bahsettiğimiz Selanik Valisi’nin gazetecilerle yaptığı toplantı durumun vahametini bizlere göstermektedir. Açıkçası bu toplantıda dikkati çeken iki husus vardı. Birincisi Vali Mehmet Nazım Paşa’nın kendilerine söylediği “*Limanda bulunan Peyki Satvet muhribini Kavadar’a gönderdim. Orada denizden düşmanın yolunu keseceğiz*” ifadesiydi. İkincisi ise “*Düşman Karefiye’de bozguna uğratıldı. Elli bin kişi esir edildi. Bu esirler yarın sabah trenlerle şehrimize getirilecektir. Halka müjdeleyin. İstasyona gidip karşılasınlar*” sözleriydi.²⁵³ Mehmet Zekeriya Bey ve diğerleri şaşkındı. Çünkü bahsedilen Kavadar, Manastır vilayetine bağlı ancak denize sınırı olmayan bir şehirdi. Vali Mehmet Nazım Paşa aslında Kavala limanından bahsetmekteydi. Bir diğer şaşkınlık ise “*Peyki Satvet*” muhribiyle ilgiliydi. Muhrip yıllardır limandan ayrılmamış ve hatta çürümüş, yani savaşma kabiliyetini kaybeden bir gemidir. Denize açılması bile tehlikelidir.²⁵⁴ Aslında bu toplantı bir bakıma Osmanlı Devleti’nin son döneminde düştüğü durumu anlatan güzel bir örnekti. Ziya Paşa’nın

²⁵² N.H. Polat, “II.Meşrutiyet Devrinde Türkçü Yayın Organları”..., s.56.

²⁵³ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.41. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.43.

²⁵⁴ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.41.

yanında yetişmiş bir dâhiliye bürokratu olan Mehmet Nazım Paşa'nın bölgeyi hiç tanımadığı ve stratejik konumundan da habersiz olduğu açıkça belli olmaktadır.

Valinin toplantıda bahsettiği ikinci haber ise esir edilen 50 bin kişinin şehre trenle getirileceği hususuydu. Bu durumu Mehmet Zekeriya Bey anılarında, *“Bu, inanılmayacak kadar abartılmış görünen habere sevindik. Çünkü buna ihtiyacımız vardı. Halk böyle bir habere susamıştı. Validen ayrılır ayrılmaz koş a koş a matbaalarımıza döndük. O gün olağanüstü yayın yaparak büyük puntolarla bu haberi halka bildirdik. Ertesi sabah ta istasyona gidip esirleri karşılamalarını tavsiye ettik”* diye aktarmaktaydı.²⁵⁵ Muhabir olarak ertesi sabah istasyona gittiğinde gelenlerin esir değil bizzat Selanik şehrini işgale gelen Yunan askerleri olduğunu anladı. Asıl ironi olan Valisine inanan halkın tren yaklaştığında heyecan içinde alkış ve sevinç naraları atmasıydı.²⁵⁶ Türk halkı yaşadığı bu dramı hiçbir zaman unutmadı. Bilinçaltındaki bu sarsıntı İzmir'in işgaliyle tekrar gün yüzüne çıktı. Halkın karşı tepkisi ise Kuva-i Milliye kimliği adı altında birleşmesi ve İstiklal Savaşını başlatması şeklinde kendini gösterdi.

Mehmet Zekeriya Bey, bahsettiğimiz işgal treninin gelmesine müteakip istasyondan ayrılırken Yunan askerlerinden birinin kendisine seslendiğini ve *“Ben sana, Selanik'e geleceğiz, burasını alacağız, demedim miydi? İşte görüyorsun ki, buradayız”* sözlerini duydu. İdadide birlikte okuduğu Rum arkadaşlarından biriydi. Bir zafer kazanmış komutan edasıyla seslenmekteydi. Yaşadığı bu duygu yoğunluğunu *“O anda düşman işgalinin azabını bütün kuvvetiyle duydum. Bu yabancı çizmeler sanki yolda değil, yüreklerimiz üzerinde yürüyordu”* şeklinde ifade etmekteydi.²⁵⁷ Balkanlardaki toplumsal ayrışmanın yansıması, buradaki cümlelerinde bariz bir şekilde görülmekteydi. Birlikte okuyan arkadaşlar savaşın farklı tarafındaydı. Biri sevinç çılgınlıkları atarak övünürken diğeri mağlubiyetin acısını yaşadığı gibi doğup büyüdüğü ve vatanım dediği toprakları terk etmekteydi.

²⁵⁵ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.41-42.

²⁵⁶ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.42.

²⁵⁷ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.42.

3- İstanbul'a Zorunlu Göçü ve Tasvir-i Efkâr Gazetesinde Muhabirlik Görevi

a) İstanbul'a Zorunlu Göç

Selanik, bölgedeki şehirlerin işgal edilmesi üzerine göçe zorlanan Müslüman Türk halkının toplandığı ana merkezdi. Liman kenti olması nedeniyle muhacirler gemilerle ya İstanbul ya da İzmir'e gitmekteydi. Selanik'in işgal edilmesi bu göç dalgasını daha da hızlandırdı. Mehmet Zekeriya Bey'in bu işgal döneminde bir süre daha Selanik'te kaldı. Bu sürede muhabir olarak çalıştığı "Rumeli" gazetesinin ardılı "Yeni Turan" gazetesine mevcut koleksiyonlarda ulaşılamadı. Tabii ki ulaşamama sebeplerimizin arasında Selanik'in Yunanlılar tarafından işgal edilmesinin etkisi vardı. Bu bilgiler ışığında, anılarında bahsettiği muhabirlik görevini önce "Turan" sonra da ardılı "Yeni Turan" gazetelerinde yaptığı anlaşılmaktadır.²⁵⁸

Selanik'in işgal edilmesiyle birlikte bölgeden İzmir ve İstanbul'a göç başladı. Kimi malını satarak göçe katılmakta kimi de her şeyini bırakarak kaçmaktaydı. Aynı zamanda işgali gerçekleştiren Yunanlılar da şehrin yönetimine el koyarak Osmanlı Devleti memurlarını Anadolu'ya göndermekteydi. Bu baskılara dayanan bazı Müslüman Türkler, başlangıçta Selanik'i terk etmek istemedi. Ancak baskı ve zulüm dayanılmaz hale geldiğinde onlar da mecburen göç etti.²⁵⁹ Mehmet Zekeriya Bey'de bunlardan biriydi. Kardeşi Yusuf ile birlikte İstanbul'a göç etmek zorunda kaldı. Başka bir ifade ile hayatının dönüm noktalarından biri olan Selanik'ten ayrıldı. Bu ayrılış zamanını anılarında "Selanik'in işgalinden kısa bir süre sonra İstanbul'a göç ettik" diye belirtmekteydi. Bahsettiği bu kısa süre, ifadesindeki "...Bulgarlar, Çatalca önüne gelmişlerdi....Hükümetin başında Mahmut Şevket Paşa²⁶⁰ vardı" ²⁶¹ sözlerinden anlaşılacağı üzere üç veya dört aylık bir zamandı. Diğer bir deyişle Mehmet Zekeriya Bey Şubat/ Mart 1913'de İstanbul'a göç etti.

Büyük bir umutla yeni bir başlangıç yapmaya geldiği İstanbul'da gördüğü manzara pek de iç açıcı değildi. Balkan Savaşı devam etmekteydi. Bulgar Ordusunun mevzilendiği yer, Çatalca'nın doğusuydu. Yani İstanbul'a çok yakındı. Bu yüzden,

²⁵⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.41-42.

²⁵⁹ Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.44.

²⁶⁰ II.Meşrutiyet devri sadrazamıdır. 1856-1913 arasında yaşamıştır. Bağdat'ta doğduğu için Arap lakabıyla da anılır. Meşrutiyetin yeniden ilanında 3.Ordu, 31 Mart olayında Hareket Ordusunun komutanıdır. Kamil Paşanın istifasıyla 23 Ocak 1913'de Sadrazam olur. 11 Haziran 1913'de düzenlenen bir suikast sonucu öldürülmüştür. Zekeriya Türkmen, "Mahmut Şevket Paşa", **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XXVII, İstanbul, 2003, s.384-386.

²⁶¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.43.

Sadrazam Mahmut Şevket Paşa barış görüşmeleri yaparak durumdan en az zararlı çıkmayı amaçlamaktaydı. İç politika da sorunlar son derece fazlaydı. Ona göre halk, hem İttihat ve Terakki'nin baskıcı yönetiminden hem de muhaliflerin Fransız ve İngilizlerin oyuncağı olarak basında ve meclisteki kavgalarından muzdaripti.²⁶² Dolayısıyla gördüğü manzara karşısında ülkenin durumu hakkında iyi bir kanaate sahip değildi. Yine de mücadelesine devam etmeliydi. Selanik'ten tanıdığı Yunus Nadi Bey'in sayesinde, "*Tasvir-i Efkâr*" gazetesinde muhabirliğe başladı.

b) Tasvir-i Efkâr Gazetesinde Muhabirlik Görevi

Mehmet Zekeriya Bey'in muhabir olarak işe başladığı ve sahibinin Velit Ebuzziya Bey'in olduğu "*Tasvir-i Efkâr*" gazetesinin baskı sayısı dönemindeki diğer yayınlara göre yüksekti. Ayrıca en çok okunan gazetelerden biriydi. Bununla birlikte, Velit Ebuzziya ona göre genç, okumuş, terbiyeli ve nazik bir gazeteci idi. Ancak onun yeniliğe açık olmasına rağmen halkın dini duygularını kullanmasını gerıcilik olarak nitelendirmekteydi. Ayrıca İttihat ve Terakki Fırkası'na yakınlığıyla bilinen Yunus Nadi Bey'in yazılarına hiç müdahale etmeyerek onu yazılarında özgür bırakmaktaydı.²⁶³ Kısaca gazetenin sahibi ona göre çelişkilerle doluydu. Buradan da anlaşılacağı üzere Mehmet Zekeriya Bey'in dolaylı olarak İttihat ve Terakki Fırkası tarafından desteklendiği söylenebilir.

"*Tasvir-i Efkâr*" gazetesindeki muhabirlik döneminde birkaç önemli olayı anılarında kaleme aldı. Bunlardan ilki Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın suikasta kurban gitmesiydi. Gazetenin 12 Haziran 1913'deki yayınında suikast, ayrıntılı anlatılmaktaydı.²⁶⁴ Yani olay 11 Haziran 1913'de gerçekleşti. Suikast için özetle; halkın paşaya duyduğu sevgiden dolayı aşırı üzüldüğünü ve hükümet tarafından suçluların kısa sürede bulunduğunu, suçluların başında Damat Salih Paşa'nın²⁶⁵ olduğunu ve yapılan yargılama sonucunda 18 kişinin asılmasına karar verildiğini bildirmekteydi. Ayrıca infazın Beyazıt Meydanı'nda gerçekleştiğini, idam sehпасına giderken Damat Salih Paşa'nın diğerlerinden daha sakin ve ciddi bir görüntüsü olduğunu ancak diğerlerinin duygularına hâkim olamadıklarını anlatmaktaydı. Biraz daha ileri giderek bu olayın

²⁶² Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.44. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım*, s.43.

²⁶³ Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.44. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım*..., s.44.

²⁶⁴ *Tasvir-i Efkâr* , 30 Mayıs 1329/12 Haziran 1913, S.: 785, s.1.

²⁶⁵ II.Abdülhamit dönemi Sadrazamlarından Tunuslu Hayrettin Paşanın oğluydu. Damat payesini Sultan Abdülmecit'in oğlu Şehzade Ahmet Kemalettin Efendinin kızı Münire Sultan ile evlenmesi üzerine aldı. Sadrazam Mahmut Şevket Paşanın suikastını hazırlayan ekibin lideri olduğu gerekçesiyle asılarak idam edildi. *Tasvir-i Efkâr*, 10 Haziran 1329/ 23 Haziran 1913, S.:797, s.1. ; <http://www.hurriyet.com.tr/murat-bardakci-son-devlet-krizini-sil-hla-cozmustuk-39174403> (E.T.:26.05.2016).

Damat Salih Paşa tarafından siyasal hırs nedeniyle gerçekleştirildiğini ifade etmekteydi.²⁶⁶ Şüphesiz ki olay kendisini de derinden etkiledi. Bu yüzden yıllar sonra kaleme aldığı anılarında bile olayı detaylı anlatabildi.

Bir diğer haber ise Prens Sabahattin'in sadrazam suikastının ardından İngiliz Elçiliğine sığınarak ülkeyi terk etmesiydi. Adem-i Merkeziyetçi düşünceye sahip olan Prens Sabahattin ile İttihat ve Terakki arasında ciddi görüş ayrılığı vardı. Prense göre her bölge için ayrı bir yönetim oluşturulması gerekliydi. Bu durum zaten kaynama noktasındaki azınlıkların ve emperyalistlerin siyasetlerini destekler nitelikteydi. Mehmet Zekeriya Bey anılarında, *“Arap, Arnavut, Ermeni ve Rum mebus ve politikacıları, Prens'in etrafında toplanıyorlardı. Yabancı emperyalistlerde Prens Sabahattin'i destekliyorlardı. Onların amacı, bu yoldan İmparatorluğun parçalanmasını kolaylaştırmak ve paylarını almaktı”*²⁶⁷ şeklinde yazarak aslında o dönemde herkesin gelişmelerden haberdar olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca prensin aristokrat düşünceyi benimsemiş olması da ayrı bir sorundu. Halkı *“sürü”*, *“yığın”* olarak görmekte ve devlet yönetiminin bu ellere bırakılamayacağını savunmaktaydı.²⁶⁸ Böylelikle Prens, suikastın ardından kendine artık yer edinemeyeceğini anladı ve ülkeyi terk etmek zorunda kaldı.

Mehmet Zekeriya Bey'in *“Tasvir-i Efkâr”* dönemiyle ilgili olarak anılarına dâhil ettiği son olay ise Edirne şehrinin Bulgarlardan geri alınmasıydı. Bu konuda kamuoyu oluşturulması direktifi alan Yunus Nadi Bey gazeteye gelerek yapılması gerekenleri çalışanlara anlattı. Böylece hükümetin yönlendirmesiyle gazetede son derece etkili bir kampanya başlatıldı. Diğer ittihatçı basın da aynı durumdaydı. Zaten bir müddet sonra da ordu, Meriç nehrini sınır çizmek kaydıyla Edirne'yi geri aldı. Elde edilen başarıyı *“Artık sevince sınır yoktu. Yıllardır yenilgiden yenilgiye düşen Osmanlı ordusu ilk kez bir başarı elde etmişti”*²⁶⁹ ifadesiyle yansıttı.

Gazetede çalıştığı bu dönemde, siyasi çekişmeler nedeniyle kazanan tarafın hep emperyalistler olduğunu ifade etmekteydi. Buna da en güzel örnek olarak Abdullah Cevdet'in nüfuslu üyesi olduğu İngiliz Muhipleri Cemiyetini vermektedir. Ona göre Enver Paşa'yı Almanlar, Prens Sabahattin'i İngilizler ve Maliye Bakanı Cavit Bey'i ise Fransızlar ele geçirerek kullanmaktaydı. Ayrıca bütçe açığı yeni borçlarla kapatılmaktaydı. Dolayısıyla durum pek de iç açıcı değildi. Hatıratında bu ortamı,

²⁶⁶ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.44-45.

²⁶⁷ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.45.

²⁶⁸ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.46.

²⁶⁹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.46-47.

“Sözün kısası, o vakit memleketin iç politikası iğrenç bir şekil almıştı. Bir gazeteci olarak bu çirkefe düşmekten kendimi kurtarmaya çalıştım. Pratik ve günlük politikayla uğraşmamak için elimden geleni yaptım. Hiçbir siyasi parti ve örgüte girmedim. Zaten o zamanlar beni politikadan çok, kültür ve sanat hayatı ilgilendiriyordu. Bizim savaşımız daha çok fikir alanında kalıyordu”²⁷⁰ diyerek özetlemekteydi. Osmanlı Devleti’nin başkenti İstanbul’a gelir gelmez yaşadıkları onun bu yönde bir karar almasına neden oldu. Selanik’te böyle bir ortamla karşılaşmadığı için ortam onu korkutmaktaydı. Etrafının yoğun bir şekilde siyasi kimliklerle çevrili olmasına rağmen siyasetten uzak durmasında bahsettiğimiz bu korkusunun katkısı son derece fazladır.

4- Paris’te İlk Yılları; İlk Burslu Eğitimi, Talebe Yurdu ve Muhabirliği

Tasvir-i Efkâr gazetesinde muhabirliğe devam ederken dönemin Maarif Nezareti Paris’te öğrenimlerini tamamlamak üzere burslu öğrenci göndermeye karar verdi. Burs durumunu Mehmet Zekeriya Bey “...Ben de bunlar arasına katıldım”, kızı Yıldız Sertel “M.Zekeriya’da bunlar arasına katılmanın bir yolunu buldu” şeklinde ifade etmekteydi.²⁷¹ Maarif Nezareti’nin 1913’de açtığı sınavı kazanması üzerine gönderildiği de söylenmektedir.²⁷² Sonuçta hangi durumda olursa olsun Mehmet Zekeriya Bey, bir şekilde burslu olarak Paris’e gitti. Şüphesiz ki, arkadaşı Nebizâde Ahmet Hamdi Bey’in de aynı grup içinde olması ve bunun gibi daha önce bahsettiğimiz hususlar da göz önüne alındığında bursun elde edilmesinde yakın çevresiyle, İttihat ve Terakki Fırkasının etkisinin varlığı söz konusudur.²⁷³ Dikkat edilirse burada da pragmatik yapısının izleri görülmektedir.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi Sorbonne Üniversitesi’nin yeni kurulan Sosyoloji bölümünde öğretime başladı. Bölümde kendisini en fazla etkileyen hocası şüphesiz ki Emile Durkheim idi. Çünkü Ziya Gökalp’ın fikri ideologu ve tezlerinin çıkış noktasıydı. Dolayısıyla bu ünlü sosyologdan birebir ders alması onun için bir ayrıcalıktı. Bununla birlikte Mehmet Zekeriya Bey için Paris ayrı bir öneme daha sahipti. Ona göre şehir kültür ve sanat merkeziydi. Hatta üniversitenin bulunduğu semt kültür kuruluşlarıyla doluydu.²⁷⁴ Selanik yıllarında aldığı Fransızca eğitimi de etkinliklere katılmasını kolaylaştırmıştır.

²⁷⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.47.

²⁷¹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.47. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.45.

²⁷² M.N.İnuğur, *Türk Basınında İz Bırakanlar*”,..., s.140.

²⁷³ G.Görmüş, *Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen...*, s.1.

²⁷⁴ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.49. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.45.

Paris'te kaldığı müddetçe gündüz üniversitede eğitim almakta akşamları ise şehrin kültür faaliyetlerinden yararlanmaktaydı. Konferans, tiyatro, sergi ve toplantılara katılarak fırsatları değerlendirdi. Kısaca hızlı bir şekilde gelişmekteydi. Hatta yeni öğrendikleriyle memleket sorunlarını karşılaştırarak bunlara çözümler aramaktaydı.²⁷⁵ Aslında bu öğrendikleri şimdiye kadar duymadıkları kavramlardı. Bunlardan biri hocası tarafından bahsedilen sosyal haklardı. Müslüman bir öğrenci sosyal haklar konusunun zekât kavramıyla İslam dininde düzenlendiğini bildirmesi üzerine hocasının “*Oğlum, ben sadakadan bahsetmiyorum, haklardan bahsediyorum*” dediğini ifade etmekteydi. Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey sosyal hak, sosyal devlet, sosyal demokrasi ve sosyalizm gibi terminolojiyle burada tanışmıştır.²⁷⁶

Bir diğer tanıştığı kavram öğrenci toplulukları yani sivil örgütlenmeydi. Sorbonne Üniversite'sinde önemli sayıda Türk öğrenci bulunmaktaydı. Fakat diğer milletlerin öğrencileri gibi örgütlü değillerdir. Bunda hepsinin burslu olmasının kısaca maddi yetersizliklerinin etkisi vardı. Kendilerinden önce gelerek burada burslu eğitim ve öğretim gören öğrencilerde aynı durumdadır. Dolayısıyla öğrenciler arasında bir kopukluk mevcuttu. Böylelikle Mehmet Zekeriya Bey ve arkadaşları tarafından üniversitedeki Türk öğrenciler katılımıyla “*Türk Talebe Yurdu*” kuruldu.²⁷⁷

Bu topluluk, maddi imkânsızlık nedeniyle üniversite yakınlarında bulunan binanın bodrum katındaki bir odasını kiraladı. Haftada bir toplandıkları bu odada sırayla her öğrenci, aldığı eğitim hakkında bilgi vermekte ve bu dalın memlekete katkısı veya eksikliğiyle ilgili tüm üyelerce ortaya atılan görüşler ifade edilmekteydi. Kısaca hem bilim dalları hakkında bilgi almakta hem de memleketin gelişmesine katkısı tartışılmaktadır. Bu dönemde diplomatik ziyaret nedeniyle Paris'te bulunan Bahriye Nazırı Cemal Paşa, Mehmet Zekeriya Bey'in girişimleriyle Türk Talebe Yurdu'nu ziyaret etti. Ancak, “*Bahir*”²⁷⁸ adlı Hukuk Fakültesinde doktorasını tamamlayan bir öğrencinin siyasi nitelikli sözleri bu ziyaretin hüsrana sonuçlanmasına neden olur. Artık Cemal Paşa'nın öğrenci topluluğuna vereceğini maddi kaynaktan da yoksun kalınmıştır. Mehmet Zekeriya Bey, anılarında bu olayı anlatırken şaşkınlığını ifade ettiğine göre Bahir adlı üyenin bu tarz bir konuşma yapacağı konusunda bilgiye sahip değildi. Dolayısıyla diğer üyeler gibi kendisi de kandırıldı. Ertesi gün yapılan özür girişimleri de durumu

²⁷⁵ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.53-54.

²⁷⁶ Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.46.

²⁷⁷ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.49.

²⁷⁸ Adı geçen Şahıs hakkında ismi ve hukuk doktorasına sahip olduğu dışında başka bir bilgiye ulaşılamadı.

değiştiremedi.²⁷⁹ Kısaca Türk Talebe Yurdu ayağına gelen hem hükümet hem de maddi desteği bir şekilde kaybetti.

Mehmet Zekeriya Bey aldığı eğitimin yanında aynı zamanda İstanbul'da çalıştığı “*Tasvir-i Efkâr*” gazetesinin Paris'teki muhabiriydi. Dolayısıyla Paris'te bulunduğu dönemdeki haber nitelikli olayları bu gazeteye göndermekteydi. Bunlardan biri anılarına aldığı eski Sadrazam Kamil Paşa'nın kızı ve torunlarının dramıydı. Sokaklarda yaptığı bir gezi sırasında rastladığı kızı ve torunlarının durumunu gazetede haber olarak yayınlattı. Bu haberi okuyan kocasının irtibat kurmasıyla Kamil Paşa'nın kızı ve torunları yurda dönebildi.²⁸⁰ Gazetecilik mesleğine aidiyetinin bir örneği olarak değerlendirdiğimiz bu durum aldığı eğitimle de bağdaşmaktaydı. Bir gezinti sırasında sosyolojik olarak incelediği insanlar arasından bir sadrazam kızının yaşadığı dramı ortaya çıkarması buna bir örnektir.

Paris Sorbonne Üniversitesinde aldığı eğitimin birinci yılı sonunda yaz tatilini arkadaşlarıyla geçirdiği İngiltere'de bulunduğu sırada başlayan I. Dünya Savaşı nedeniyle Marsilya üzerinden İstanbul'a dönebildi.²⁸¹ Böylelikle ikinci kez yükseköğrenimini savaş nedeniyle bırakmak zorunda kaldı. Tekrar, göçler ve siyasi çekişmeler gibi sorunlarla boğuşan İstanbul'a gelerek “*Tasvir-i Efkâr*” gazetesinde çalışmaya başladı.

5- Kardeşlerinin İstanbul'a Gelişi

Daha önce bahsettiğimiz gibi işgalin ardından bir müddet daha Selanik'te kalan Mehmet Zekeriya Bey, kardeşi Yusuf Bey ile İstanbul'a göç etti. Ancak, diğer kardeşleri olan Zehra ve Rukiye Hanım'lardan haberi yoktu. Selanik'ten önce Ustrumca'nın Bulgarlar tarafından işgal edildiğini bilmektedir. Burada yapılan mezalim hakkında duydukları pek de iç açıcı değildi. Yaptığı araştırma sonucunda işgal nedeniyle kardeşlerinin tüm akrabalarıyla birlikte önce Selanik, sonra İzmir üzerinden Manisa'ya yerleştiklerini öğrendi. Kardeşlerinin, Ustrumca'da Bulgarların yaptığı katliamdan sağ kurtulması onun için bir mucizedir. Çünkü çoğu akrabası ya Bulgar askerlerince öldürüldü ya da göç yolundaki olumsuzluklar nedeniyle vefat etti.²⁸² Dolayısıyla kardeşlerinin de aynı akıbete maruz kalmasından korkmaktadır.

²⁷⁹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.50-51.

²⁸⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.51-53.

²⁸¹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.56.

²⁸² Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.26-27.

Yunanlılarca işgal edilmeden önce ailenin bazı üyeleri Selanik'e geldi. Bunlar arasında Mehmet Zekeriya Bey'in üvey kız kardeşi Belkıs Halim Hanım vardı. Annesiyle birlikte gelerek akrabalarının evinde kalmaktaydı.²⁸³ Kız kardeşi Belkıs'ın Ustrumca'dan ayrılarak Selanik'e geldiğinden Mehmet Zekeriya Bey'in haberi olmalıydı. Çünkü Belkıs Halim Hanım anılarında ilk sinemaya bu şehirde ağabeyi Yusuf Bey tarafından götürüldüğünü yazmaktadır. Her ne kadar tarihi 1909 olarak ifade etse de, Balkan Savaşı başlangıç yılları olduğu değerlendirildiğinde doğru tarih 1912 olmalıydı.²⁸⁴ Diğer kız kardeşleri Zehra ve Rukiye Hanımların bu dönemde Ustrumca'da olduğu anlaşılmaktadır.

Kız kardeşi Rukiye Hanım üvey anne Hatice Hanım'ın amcasının oğlu Mehmet Bey ile evliydi. Düğünleri çok yakın bir tarihte yani kadın ve çocukların Selanik'e göç etmesinden bir ay kadar önce yapıldı.²⁸⁵ Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey'in bu düğünden habersiz olması düşünülemezdi. Buradan da anlaşılacağı üzere aile arasındaki kopma Selanik şehrinin işgali arifesinde başladı. Bu yolculuk döneminde diğer kız kardeşi Zehra Hanım ile ilgili herhangi bir ifade veya belgeye rastlanmadı. Şüphesiz ki Zehra Hanım da akrabalarıyla birlikte Selanik'e göç edenler arasındadır.

Ailenin bu kolu bahsedildiği gibi önce Selanik'e göç ederek bir müddet burada yaşadı. Üvey anne Hatice Hanım tifo hastalığı nedeniyle iyileşemeyerek Selanik'te vefat etti. Ayrıca Belkıs Halim Hanım, Atiye adlı bir hanımın yönettiği özel bir okulda eğitim almaya başladı. Dolayısıyla üç kız kardeşin akrabalarıyla birlikte bir yıla yakın bir süre Yunan işgalindeki Selanik'te kaldığı anlaşılmaktadır.²⁸⁶ Mehmet Zekeriya Bey'in işgal nedeniyle kardeşleriyle irtibatı yoktu. Bir başka ifadeyle Ustrumca'dan Selanik'e geldiklerinden habersizdi.

Kız kardeşler akrabalarıyla bir süre daha Selanik'te kaldı. Bilahare onlarla birlikte önce İzmir'e, sonra da trenle Akhisar'a göç ederek burada yaşadılar.²⁸⁷ Mehmet Zekeriya Bey kardeşleriyle ilgili "*Onların izini bulduktan sonra kendileriyle temasa geçtim. Derhal İstanbul'a getirttim onları. İstanbul'da benim fakir kazancıyla bir arada yaşamaya çalıştık*"²⁸⁸ diyerek onları aradığını ve bir şekilde ulaştığını anlatmaktadır. Belkıs Halim Hanım'da ağabeyi Mehmet Zekeriya Bey'den gelen

²⁸³ G.Vassaf, **Annem Belkıs...**, s.58-59.

²⁸⁴ G.Vassaf, **Annem Belkıs...**, s.63.

²⁸⁵ G.Vassaf, **Annem Belkıs...**, s.59.

²⁸⁶ G.Vassaf, **Annem Belkıs...**, s.62-65.

²⁸⁷ Belkıs Halim Hanım yine bu göç tarihini 1909 olarak belirtmektedir. Ancak, 1913 olması gerekmektedir. G.Vassaf, **Annem Belkıs...**, s.65.

²⁸⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.27.

mektup üzerine Rukiye ablasıyla birlikte İstanbul'a gittiğini anılarında söylemektedir.²⁸⁹ Bu bilgiler ışında ailenin hangi tarihte tekrar bir araya geldiğini ifade etmek güçtür. Ancak, bu tarih Paris'ten İstanbul'a döndükten sonraki bir zaman olmalıydı. Ayrıca, Sabiha Nazmi Hanım ile evlilik hazırlıkları başlangıcında kardeşleriyle birlikte oturduğu bilinmektedir.²⁹⁰ Böylece ailenin tekrar bir araya gelmesinin 1914'ün sonbahar aylarında gerçekleştiğini ifade edilebilir.



²⁸⁹ G.Vassaf, **Annem Belkis...**, s.84-85.

²⁹⁰ Y.Sertel, **Annem,..**, s.88.

III. BÖLÜM

MEHMET ZEKERİYA BEY'İN I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA OSMANLI DEVLETİ'NDE İFA ETTİĞİ KAMU GÖREVİ, BASIN FAALİYETLERİ, EVLİLİĞİ VE GAZETECİLİK EĞİTİMİ (1914-1923)

A- MEHMET ZEKERİYA BEY'İN I.DÜNYA SAVAŞI HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

Mehmet Zekeriya Bey'in İstanbul'a zorunlu olarak göç etmesinin nedeni savaştır. Balkan Savaşları ve Selanik şehrinin işgalini bizzat yaşayarak gördü. Halkın kıt kaynaklarla geçinmeye çalışmasına, ordunun mağlubiyetlerine, yöneticilerin gerçeklerden uzak yaşamalarına gazeteci kimliğiyle şahit oldu. Kısaca savaş onun benliğinde toplumsal hayatın yıkımından ibarettir.²⁹¹ Savaş konusundaki düşüncelerini bu temelde ele almak gerekmektedir.

İstanbul'a geldiğinde gördüğü manzara, halkın savaş korkusu içinde telaşlı ve heyecanlı olmasıydı. Bu durumu anılarında “ *Herkeste bir savaş korkusu vardı. Dünya savaşına bizim de katılacağımızdan kimse şüphe etmiyordu. Herkes Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın Almanya'ya bağlı olduğunu biliyordu. Er geç Türkiye'yi Almanya hesabına savaşa sokması ihtimali kuvvetliydi. Zaten olayların akışı da öyle gösteriyordu* ”²⁹² diyerek halkın sosyal ve psikolojik durumunu aktarmaktaydı. Kısa bir zaman sonra Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa katılmasıyla halkın bu korkusu gerçekleşti.

Savaşa katılmaya bu kadar istekli olunmasına Mehmet Zekeriya Bey'in bir anlam verdiğini söylemek güçtür. Balkan Savaşlarındaki yenilgi hala hafızasındaydı. Halkın da aynı duygularda olduğunu anılarında “ *Bu defa da Almanlar hesabına sağda solda dövüşmek ve boşuna kan dökmek kimsenin hoşuna gitmiyordu* ”²⁹³ sözleriyle anlatır. Bu sözlerinden de iktidar ile halk arasında belirgin bir kopukluk olduğu söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey hem kendi çalıştığı “ *Tasvir-i Efkâr* ” gazetesinin hem de çoğu basınının savaşı desteklediğini fakat halkın zor durumunu dikkate almadıkları görmüştür. Halk perişandı. Kıtlık vardı. İlaç ve yiyecek yoktu. Halk arasında çeşitli

²⁹¹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.40-43.

²⁹² Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.57.

²⁹³ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.58.

hastalıklar çıktı. Basının halktan bu kadar kopuk oluşuna da anlam veremiyordu. Bunlara rağmen İTF yanlıları bolluk içindeydi. Piyasada karaborsa son derece yaygındı. İTF yanlısı veya imtiyazındaki kişiler ise zenginleşmektedir. Bir tarafta halkın sefaleti diğer tarafta servetine servet katan kesimin halkın gözü önündeki savurganlığı mevcuttu. Neredeyse rüşvetsiz resmi bir iş yaptırmak imkânsız haldeydi.²⁹⁴ Gazete, dergi satışları düşmekte ve yazarları maddi sıkıntı çekmekteydi. Halk ise kendi durumlarının zorluğunun yanında İTF yanlılarının servet ve savurganlıkları nedeniyle bu durumu düzeltemeyen hükümete öfkeliydi. İktidar ise bu öfkeyi dindirmek için sıkıntı halindeki sanatçıları desteklemekteydi. Amacı aydınların yazılarına müdahale ederek kendi propagandasını yaptırmaktı.²⁹⁵ Kısaca İstanbul'da gördüğü manzara pek de iç açıcı değildi. Kendisinin de bir İTF yanlısı olmasına rağmen tarafsız bir bakış açısıyla olayları değerlendirmektedir.

Mehmet Zekeriya Bey'in savaş sırasında Paris'ten İstanbul'a dönüşüyle karşılaştığı manzara bahsedildiği gibi halk açısından vahim bir durumdu. Son dönemde iki kez yenilgiye uğrayarak toprak kaybeden bir milletin iç sorunlarını çözmeden savaşa katılması onun için yıkımdan başka bir şey değildi. Ülke menfaatinin yerine başka devletin çıkarlarının savunulması kabul edilemezdi. Dolayısıyla savaşa girilmesi hem kendi hem de halk açısından yanlıştı. Devletin bu yükü kaldıramayacağını bilmekteydi. Bu şartlar altında yine gazetecilik mesleğini yapmaktan çekinmedi.

B- İLK GÜNDELİK GAZETESİ; TURAN

Mehmet Zekeriya Bey, "*Tasvir-i Efkâr*" gazetesinde muhabir olarak çalışmaya devam ederken yeni bir gazete çıkarmanın yollarını da aramaktadır. Birlikte hareket ettiği arkadaşı ise Nebizade Ahmet Hamdi Bey'dir. Anılarında bu düşüncenin geliştiği dönemde arkadaşı ile birlikte "*Yenigün*" adlı gazetede çalıştıklarını ve sahibinin ise Yunus Nadi Bey olduğunu ifade etmekteydi.²⁹⁶ Ancak bu durum kronolojik olarak mümkün değildir. Çünkü bahsedilen "*Yenigün*" gazetesinin yayına başladığı tarih 2 Eylül 1918'dir.²⁹⁷ Dolayısıyla gazetenin adının yanlış ifade edildiği ve her iki arkadaşın da birlikte çalıştığı gazetenin "*Tasvir-i Efkâr*" olduğu düşünülmelidir.

²⁹⁴ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.58-59.

²⁹⁵ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.60.

²⁹⁶ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.65. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.51.

²⁹⁷ *Yenigün Gazetesi*, 3 Eylül 1918, Sayı:2. ; Nurettin Gülmez, *Kurtuluş Savaşı'nda Anadolu'da Yeni Gün*, ATAM yayınları, Ankara, 1999, s.1.

I.Dünya Savaşı'nın başladığı 1914 yılı aynı zamanda Mehmet Zekeriya Bey'in kardeşlerinin de sorumluluğunu taşıdığı bir dönemdir. Gazeteden elde ettiği gelir pek de yeterli değildi. Kısacası aile zor geçinmektedir. Mesleğinde yeterince geliştiğini düşünen Mehmet Zekeriya Bey, kendi çıkaracağı ve sahibi olacağı bir gazete hayal etmektedir. En çok arzuladığı ise çıkaracağı gazetede kimsenin görüşlerine uymak zorunda kalmadan kendini rahatlıkla ifade etmektir.²⁹⁸ Bu durumu “*Artık kabuğuma sığamıyordum. İçim içime dar geliyordu. Kabuğumu kırıp çıkmak, kanatlanıp kendi havamda uçmak istiyordum. O vakte kadar hep başkalarının gazetelerinde, başkaları hesabına çalışmışım. Şimdi artık kendi başıma gündelik bir gazete çıkarıp bağımsızlığımıza kavuşmak istiyordum*”²⁹⁹ diye açıklamaktaydı.

İçindeki bu duygu yoğunluğu giderek büyüyen Mehmet Zekeriya Bey bir noktadan sonra eyleme geçmeye karar verdi. Yakın arkadaşı olan Nebizâde Ahmet Hamdi Bey ile gündelik bir gazete çıkarmak üzere anlaştı. Ancak ortada bir sorun vardı. Bu iş için gerekli parayı nereden bulacaklardı? Çalıştıkları gazeteden aldıkları ücret yeterli değildi. Zor geçinmekteydiler. Ahmet Hamdi Bey'in ağabeyinden aldığı destek de yeterli gelmedi. Bu sırada ikisinin de Selanik'ten tanıdığı “*Eşref*” isimdeki okul arkadaşının sermaye koymasıyla maddi sorun çözüldü.³⁰⁰ Artık hayali olan gazeteyi çıkarabilirdi.

Yıllar sonra yazdığı anılarında bu süreci “*Ne ise... Biz sermayeyi tamamladık. Büyük postane arkasında bir hanın bir katını kiraladık. Küçük bir mürettiphane kurduk, ikinci el bir makine aldık, küçük bir kadro ile işe başladık. Gazetenin bütün yükü Hamdi ile benim omuzlarımızdaydı. Yalnız başyazıları Reşit Saffet yazıyordu. Reşit Saffet eski bir hariciyeciydi, dünya meselelerini iyi biliyordu. Memleketteki akımlara da yabancı kalmamıştı. Görüşlerimiz uyuyordu. Çok terbiyeli ve efendi bir adamdı, yazısını bırakır, giderdi. Geri kalan işleri biz yapardık. Günde on iki saatten fazla çalıştığımız olurdu. Yemeklerimizi bile iş arasında ayakta yiyorduk. Gece geç vakit iş bittikten sonra civardaki meyhanelerden birinde bir iki kadeh atıp dinleniyor, işkembecide karnımızı doyuruyorduk. Hayat böyle gidiyordu. Eğlenmeyi unutmuştuk*”³⁰¹ şeklinde özetlemektedir.

Mehmet Zekeriya Bey'in bizzat anılarında belirttiği gibi gazete küçük bir kadro ile çıkarılmaktadır. En önemlisi ise başyazarın Reşit Saffet Bey olmasıydı. Ancak

²⁹⁸ Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.51.

²⁹⁹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.65.

³⁰⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.65-66. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.51.

³⁰¹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.67.

dikkati çeken bir başka husus daha vardı. O da gazetenin adıydı. Kızı Yıldız Sertel Hanım bu gazetenin “Yenises” olarak yazmaktadır.³⁰² Mehmet Zekeriya Bey ise anılarında “Yenises” gazetesinin “Mütareke Döneminde” çıkarıldığını ve sansüre karşı geldiği için kapatıldığını ifade ettiğinden bu mümkün değildir.³⁰³ Aslında her iki durumda da bir yanlışlık olduğu kesindir. Bunun nedeni ise Nebizâde Ahmet Hamdi Bey tarafından “Yenises” gazetesinin 25 Şubat 1926-17 Ocak 1927 arasında yayınlanmış olmasıdır.³⁰⁴ Dolayısıyla kronolojik bir hata söz konusudur. Kısaca söz konusu gazetenin adı ne kendi anılarında ne de kızı Yıldız Sertel Hanımın ifadelerinde net olarak geçmemekteydi. Ancak gazetenin başyazarının Reşit Saffet olduğunu ve Sabiha Hanım ile nişanlandıktan birkaç ay sonra giderleri karşılayamadıkları için kapattıkları ifade edilmekteydi.³⁰⁵ Özetle Mehmet Zekeriya Bey’in ilk gündelik gazetesinin adı aile fertlerinin yazdığı anılarda da belli değildir.

Bu bilgiler ışığında gazetenin adının tespit edilmesinden önce Mehmet Zekeriya Bey’in çevresinin incelenmesi önemlidir. Bu dönemde Osmanlı Devleti aydınları arasında üç farklı akım kendine yer bulmaktaydı. Bunlar; Türkçü ve Turancı kesim, Batıcılar ve İslamcılardı. Her üç grupta birbirlerine karşıydı. Mehmet Zekeriya Bey bu ortamdaki konumunu anılarında “İşte biz o zaman bu çeşitli akımlar içinde yetişiyorduk. Seçtiğimiz yol olumlu milliyetçilik yoluydu. İslamcılığa şiddetle karşıydık. Batıcılığın birçok görüşleri hoşumuza gidiyordu. Fakat Batı, emperyalizmi temsil ediyordu. Memleket emperyalistlerin elinde yarı-sömürgeyken ve kapitülasyonlar dururken Batı’nın avukatlığını yapmak kolay değildi. Pantürkizm ve Turancılık da bizim için hayal görünüyordu. Gerçeklere uymuyordu. Yıkılmış bir imparatorluğun çocukları olarak, yeni imparatorluklar peşinde koşmak bize gülünç geliyordu. Onun için biz, ideal olarak milliyetçiliği seçmiştik. Ne körü körüne Batıcı, ne körü körüne Türkçü ve Turancı. Her şeyden önce kendi milletimiz ve onun geleceği bizim için önemliydi”³⁰⁶ şeklinde açıklamaktadır. Aynı dönemde Türk Ocaklarının aktif faaliyetleri de dikkate alındığında Mehmet Zekeriya Bey’in “Milliyetçilik” fikri yapısına yakın olması anlam

³⁰² Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.52.

³⁰³ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.65. ; Ali Ulvi Özdemir, “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)”, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, /49 (Bahar 2012), Ankara, s.182.

³⁰⁴ G.Görmüş, **Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen**,..., s.68.

³⁰⁵ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.67 ve s.71.

³⁰⁶ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.64.

kazanmaktaydı. Gazetesinde yazılarına rastladığımız Hamdullah Suphi ile tanışıklığı ise onun Türk Ocağı Başkanı olmasından ileri gelmektedir.³⁰⁷

Buradan da anlaşılacağı üzere adı belirtilmeyen gazete “*Turan*” idi. Öncelikle Reşit Saffet ilk sayfada yazmakta yani başyazardır.³⁰⁸ Hamdullah Suphi’nin de yazıları mevcuttur.³⁰⁹ Mesul müdür ise Nebizâde Ahmet Hamdi’ydi. Ancak gazetenin ulaşabildiğimiz nüshalarında Mehmet Zekeriya’nın imzasını taşıyan bir yazı tespit edilemedi. Gazetenin ilk sayısı ise 14 Kasım 1914 tarihlidir. Bu sayıdaki Nebizade Ahmet Hamdi Bey imzalı “*Karilerimize*” başlıklı yazıdan da anlaşılacağı üzere “*Turan gazetesi*”, Selanik’te daha önceden birlikte çalıştıkları “*Rumeli*” gazetesinin ardılıydı. İlk sayıya ait numaranın 1091’den başlaması da bu durumu doğrulamaktadır.³¹⁰ Kısaca Mehmet Zekeriya Bey’in bahsettiği ilk gündelik gazete 14 Kasım 1914’de yayın hayatına başlayan “*Turan*” gazetesi olmalıdır.

Gazetenin kurulduğu ve yayın hayatına başladığı süreç bilindiği üzere I.Dünya Savaşının başladığı ve Osmanlı Devleti’nin de taraf olduğu bir döneme denk gelmekteydi. Bu ortamda maddi imkânsızlıklar içerisinde kurulan gazete yayın hayatına ancak bir yıl kadar devam edebildi. Savaş ortamında kâğıt bulmak ciddi anlamda sorundu. Önceden yığma yapacak durumları da mevcut değildi. Dolayısıyla gazeteyi yayınlamaları gün geçtikçe zorlaşmaktaydı. Bu nedenle arkadaşı Nebizade Ahmet Hamdi Bey ile birlikte gazeteyi yayınlamaya 18 Kasım 1915’te son verdi.³¹¹

Mehmet Zekeriya Bey’in hayalini kurarak yayın hayatına taşıdığı “*Turan gazetesi*” bütün emek ve çabalarına rağmen savaşın ekonomik krizinde kapanmak zorunda kaldı. Her ne kadar gazetenin ifade etmese de başyazarını ve diğer yazarları hatta adresi bile tam olarak tarif etmektedir. Geriye kalan ise sadece “*Turan*” ismidir. Anıların yaklaşık 60 yıl sonra yazıldığı düşünülürse bu durum anlaşılabilir düzeyde kalmaktaydı. Ayrıca “*Rumeli*”ve devamı gazetelerin ardılı olarak ilk sayısında ifade edilmesi ise zaten ortakların düşünce yapısını açıklamaktadır. Bizzat kendi düşüncesini “*Olumlu Milliyetçilik*” olarak ifade etmiştir. Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey’in salt bir gazetenin adını anılarında yazmaması nedeniyle çelişkiler içinde olduğu iddiasında bulunmak haksız bir yaklaşım olarak nitelenmelidir.³¹² Sonuçta kısa bir süre yayın

³⁰⁷ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.61.

³⁰⁸ *Turan*, 2 Kanun-i Evvel 1330/15 Aralık 1914, S.:1125, s.1.

³⁰⁹ *Turan*, 18 Teşrin-i Sani 1330/1 Aralık 1914, S.:1111, s.1.

³¹⁰ N.H. Polat, “*II.Meşrutiyet Devrinde Türkçü Yayın Organları...*”, s.56.

³¹¹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.71. ; N.H. Polat, “*II.Meşrutiyet Devrinde Türkçü Yayın Organları*”, ..., s.57.

³¹² N.Ekinci ve diğerleri, *Zekeriya Sertel Amerikan Kültür Emperyalizminin...*, ..., s. 7

hayatını sürdürse de “*Turan*” gazetesi Mehmet Zekeriya Bey için ilk gündelik gazetesi özelliğini taşıması nedeniyle önemliydi. Çünkü gazetecilik mesleğinde girişimci tecrübesini burada elde ettiği söylenebilir.

C- SABİHA NAZMİ HANIM İLE EVLİLİĞİ

Mehmet Zekeriya Bey’in Sabiha Hanımla tanışması Selanik’te yayınladığı “*Yeni Felsefe*” dergisi yıllarına dayanmaktaydı. Bu dergide kendisi kadın hakları, eşitlik vb. sosyal içerikli yazılar yazmaktaydı. Yazdığı bu makalelere özellikle kadın okuyuculardan mektup ile verilen cevaplardan son derece memnundu. Gelen mektupların çoğu Sabiha Nazmi imzasını kullanan bir kıza aitti.³¹³ Dolayısıyla kendisini görmese bile fikirleri ve düşüncelerini bilmekteydi.

Sabiha Hanım hakkında bilgi aldığı kişi ise Selanik’te Hukuk Fakültesi’nde okurken yaşadığı evin sahibi olan Hasibe Hanım’dı. Kendisi aynı zamanda Terakki Mektebi’nin eski müdiresiydi. Yani Sabiha Hanımı da tanıyordu. Her iki gencin de ortak tanıdığı idi. Mehmet Zekeriya Bey’e Sabiha Hanım hakkında bilgi verdiği gibi evlenmeleri konusunda teklifte de bulunmaktaydı. Fakat kardeşlerinin sorumluluğu üzerinde olan Mehmet Zekeriya Bey’in böyle bir niyeti en azından o dönem için yoktu.³¹⁴ Birbirleri hakkında detaylı bilgiye sahip olan bu iki genç için şartlar uygun değildi. Kısaca evlilik için yapılan girişimlerin ilki sonuçsuz kaldı.

İkinci deneme bu defa Mehmet Zekeriya Bey’den geldi. Paris’te sosyoloji eğitimi alırken evlenme ihtiyacı duymaktaydı. Etrafında ise dili, dini ve gelenekleri kendisine uymayan yabancı kızlar vardı. Yabancı bir eş ile evlenen ve sorunlu ilişkiler yaşayan arkadaşlarının varlığı da onun böyle bir evliliğe soğuk bakmasını sağladı. Ancak memleketinde kadınların lise ve üniversite eğitimi almamaları onu düşündürmekteydi. Çünkü eş olarak seçeceği kişinin düşünce ve duygularını paylaşabileceği hatta tartışabileceği bir konumda olmasını istemekteydi. Bunun da ancak üniversite eğitimi almış veya alacak bir kız ile mümkün olacağını düşünmekteydi. Sonuçta Selanik’te yazılarına cevap vererek fikirlerini sunan aydın bir düşünceye sahip Sabiha Nazmi’ye, Hasibe Hanım aracılığıyla evlenme isteğini belirttiği mektup yazdı.³¹⁵

Bu mektubun içeriği ise “*Muhterem Sabiha Hanım, sizi yazılarınızdan tanıyor ve çok takdir ediyorum. Ben Paris’te tahsilimi tamamlamaktayım. Ancak bu işi*

³¹³ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,...,s.35-36. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.54. ; Y.Sertel, *Annem*,..., s.60.

³¹⁴ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,... s.55. ; Y.Sertel, *Annem*,..., s.62-63.

³¹⁵ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,..., s.54. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.54. ; Y.Sertel, *Annem*,..., s.67.

memleketten uzak ve yalnız yapmak bana zor geliyor. Okumaya meraklı bir genç kız olduğunuzu biliyorum. Meyhube Hanımın verdiği malumattan, ciddi bir aile kızı olduğunuzu da biliyorum. Eğer isterseniz, tahsilimizi Paris’te beraber yapabiliriz. Ben sizi buraya getirebilirim. Burada evleniriz ve beraber okuruz. Benim okumuş, bir kadın arkadaşına ihtiyacım var. Yuvamı böyle bir kadınla kurmak istiyorum. Teklifimi müspet karşılayacağınızı ve müspet bir cevap vereceğinizi umar, saygılarımı sunarım”³¹⁶ şeklindeydi. Zamanına göre değerlendirildiğinde çok uçuk ve üst seviyede bir talep olduğu anlaşılmaktaydı. Kendisi de bu durumu “göle maya çalmak” olarak niteledi. Yine de ümitliydi. Fakat Sabiha Hanımın ailesi bu duruma şiddetle karşı çıktı. Kısaca cevap bile verilmedi. Hatta Sabiha Hanım eve kapatılarak haftalarca dışarıya çıkarılmadı.³¹⁷ Böylelikle ikinci deneme de hüsrarla sonuçlandı.

Mehmet Zekeriya Bey I.Dünya Savaşı nedeniyle Paris’ten döndüğü İstanbul’da gazeteciliğe devam etmiştir. Savaşın ilk aylarında ise bahsedildiği gibi arkadaşı Nebizâde Ahmet Hamdi Bey ile birlikte ilk gündelik gazetesi olan “*Turan*’ı” yayınladı.³¹⁸ Bu dönemde iş yoğunluğu çok fazlaydı. Çünkü gazetenin tüm yükü iki ortağın omuzlarındadır. Bu yoğunluk sırasında Selanik’te evinde kiracı olarak bulunduğu Hasibe Hanım ziyarete geldi. Sohbet esnasında Mehmet Zekeriya Bey’in hâlâ bekâr olduğunu anlayınca Sabiha Hanım’ın da İstanbul’a yerleştiğini ve onun da evlenmediğini anlatır. Kendisinin “*Eğer istersen bir aralık soruşturayım*” sözüne olumlu cevap vermesiyle üçüncü kez evlilik süreci başlamıştır.³¹⁹ Sabiha Hanım’ın kabulü ve ailenin onayıyla geleneksel araştırma aşamasına geçilir. Aslında önemli bir durum söz konusudur. O da Sabiha Hanım’ın daha önce de bahsettiğimiz gibi “*Dönme*” topluluğuna mensup olmasıydı. Şimdiye kadar dönme toplumunda evlenme bir kast şeklinde dışarıya kapalıydı. Her ne kadar aile aydın bir düşünceye sahip olsa bile yine de bazı tereddütlerin olması doğaldı. Ailenin büyüğü Celal Derviş Bey’in Mehmet Zekeriya Bey’i araştırması ve görüşmesinden sonra evlilik süreci başlatılmış oldu. Celal Derviş Bey’in yemek davetinde ilk kez Sabiha Hanım ile karşılaştı. Bu yemekte aynı zamanda nişan da yapıldı. Artık aileden birinin de yanında olmasıyla haftada bir de olsa Sabiha Hanım ile görüşmeye başladı.³²⁰ Bu nişanın tarihi konusunda anılarında herhangi bir bilgiye ulaşamadı. Ancak Mehmet Zekeriya Bey’in nişanlandıktan birkaç ay sonra

³¹⁶ Y.Sertel, *Annem...*, s.68.

³¹⁷ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.55. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.54. ; Y.Sertel, *Annem...*, s.70.

³¹⁸ Yıldız Sertel Hanım bu gazetenin adını “*Yeni Ses*” olarak yazmaktadır. Ancak daha önce de bahsettiğimiz gibi ilk gündelik gazetenin adı “*Turan*” dır. Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.54.

³¹⁹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.67-68.

³²⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.70. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.55. ; Y.Sertel, *Annem...*, s.85-89.

“*Turan*” gazetesini kapattığı dikkate alındığında –ki gazete 18 Kasım 1915’te kapandı- bu tarihin Eylül-Ekim 1915 olması kuvvetle muhtemeldir.

Bahsedilen bu nişan yemeğinde Sabiha Hanımın annesi Atiye Hanım “*Oğlum, sen benim kızıyla evlenmek istiyorsun. Bilir misin ki o yemek pişirmesini bilmez? Eline iğne iplik almayı sevmez? Sonradan pişman olmayasın*” şeklindeki sorusuna “*Valide Hanım, ben evime hizmetçi aramıyorum, kendime hayat arkadaşı arıyorum*” diye cevap verdi.³²¹ Bu tarihte Mehmet Zekeriya Bey yirmi beş, Sabiha Hanım ise yirmi yaşındadır. Kısaca bu yaştaki bir kişiden beklenmeyen bir cevap olduğu söylenebilir. Yaşının üzerinde bir olgunluğa sahip olduğunun en bariz göstergesi kayınvalidesine verdiği bu cevapta saklıydı.

Mehmet Zekeriya Bey’in bir dönme kızıyla nişanlandığı haberi kısa sürede yayıldı. Elbette ki dönemin iktidarı olan İTF’in de haberinin olmaması imkânsızdı. İTF’nin Merkez Komite üyesi olan Doktor Nazım Bey³²² yanına çağırarak durumu milli ve tarihi bir olay olarak nitelendirdi ve tebrik etti. Bunun biraz ötesine de geçerek düğünün bizzat İTF tarafından yapılacağını söyledi. Böylelikle yapılan hazırlıklar sonunda Şehzâdebaşı Suphi Paşa Konağı’nda nikâh töreni düzenlendi. Sabiha Hanım’ın şahidi ve vekili dönemin Başbakanı Talat Paşa’ydı.³²³ Mehmet Zekeriya Bey’in ise Tefik Rüştü (Aras) Bey’di.³²⁴ Bu düğün toplumdaki kız ve erkek dönme kastını yıkarak ardından yeni örneklerin gelmesini sağladı.³²⁵ Nikâh tarihi konusunda bir netlik olmamakla beraber Yıldız Sertel Hanım 1915 sonu veya 1916 başı olarak bildirmekteydi.³²⁶

³²¹ Y.Sertel, **Annem...**, s.89

³²² İttihat ve Terakki Cemiyetinin liderlerindendi. Döneminde Maarif Nazırlığı da yapan Nazım Bey, 1872 Selanik doğumluydu. 1895’de Paris Tıp Fakültesinden mezun olmuştu. Bu nedenle Doktor Nazım olarak anılmaktaydı. İşgal üzerine yurt dışına çıktı. İzmir’in kurtarılmasıyla yurda dönene Doktor Nazım Atatürk’e İzmir’de yapılan suikast girişimine karıştığı gerekçesiyle 1926’da idam edildi. Ahmet Eyicil, “*Nazım Bey*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XXXII, İstanbul, 2006, s.446-447.

³²³ İttihat ve Terakki Cemiyetinin en önemli kurucu üyelerindendi. Edirne’de 1874’de doğdu. Bektaşî olduğunu ileri süren kaynaklar mevcuttu. Bab-ı Ali baskını 23 Ocak 1913’de düzenleyenler arasındaydı. Dahiliye Nazırlığı ve Sadrazamlık yaptı. Almanya’da 15 Mart 1921’de suikast sonucu öldürüldü. M.Şükrü Hanoğlu, “*Talat Paşa*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XXXIX, İstanbul, 2010, s.502-503

³²⁴ Doktor, bürokrat ve siyasetçi olan Tefik Rüştü Aras, 1883 Çanakkale doğumludur. Beyrut Fransız Tıp Mektebinden mezun olduktan sonra Paris’te kadın hastalıkları uzmanlığı eğitimi aldı. İzmir’de doktorluk görevini ifa ederken aynı zamanda İTF’nin yayıncı organı olan “*İttihat*” gazetesinde başyazarlık yaptı. SıhhiyeTeftiş Kurulu Başkanlığı görevini de yapan Tefik Rüştü Bey, işgalin ardından Anadolu’ya geçti. Uzun dönem Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı görevini yürüttü. Atatürk’ün vefatıyla bu görevinden ayrıldı ve Londra Büyükelçisi oldu. 1972’de İstanbul’da vefat etti. Melih Tınal, “*Türkiye Büyük Millet Meclisinde Birinci Dönem Doktor Milletvekilleri*”, **Uluslar arası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, II/6 (Kış 2009), s.621

³²⁵ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.70-71. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.55. ; Y.Sertel, **Annem...**, s.90.

³²⁶ Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.55.

Sonuç olarak Mehmet Zekeriya ve Sabiha çiftinin düğünleri hiçbir masraf yapılmadan gerçekleşti. Zaten “*Turan*” gazetesini parasal sıkıntı nedeniyle kapatmak zorunda kaldığı düşünülürse düğün yapmak için maddi imkâna sahip olduğunu söylemek güçtür. Kısaca İTF’nin bu yardımı onlar için son derece önemlidir.

D- OSMANLI DEVLETİ’NDE İFA ETTİĞİ KAMU HİZMETLERİ

1- Aşâir ve Muhâcîrin Müdüriyeti Sevkîyât Şube Müdür Yardımcılığı

Balkan Savaşlarının ardından İstanbul’da göçmen yoğunluğu yaşanmaktaydı. Gelen on binlerce göçmenin barınma, giyecek ve yiyecekleri başlı başına ayrı bir sorundu. Farklı rakamlar konuşulsa da II. Meşrutiyet ve Balkan Savaşından sonra yaklaşık 350-450 bin civarında göçmen yerlerini terk ederek Anadolu’ya geldiği ifade edilmekteydi.³²⁷ Osmanlı Devleti göçmen işlerinin zorluğunu çok önceleri fark ederek 1878’den itibaren nizamnameler yayınlamak suretiyle sistemli hale getirmeye çalıştı. Bunlardan en kapsamlısı ise 1913’te yayınlanan “*İskân-ı Muhâcîrin Nizâm-nâmesi*” idi. Bu nizamnamede bütün faaliyetlerin sistemli olarak Dâhiliye Nezâretine bağlı Muhâcîrin Müdüriyeti’nce yürütülmesi ve görev talimatı ile teşkilat yapısı açıklanmaktaydı.³²⁸

Bahsedilen bu nizamnameyle kurulan Muhâcîrin Müdüriyetinin başına Ekim 1913’te eski Mutasarrıf Ali Suad Bey atandı.³²⁹ Müdür Yardımcılığına Şerif Muhtar Bey ve İkinci Müdür Yardımcılığına ise Said Bey getirildi.³³⁰ Osmanlı Devleti’nin I.Dünya Savaşına katılmasının ardından müdüriyette görev değişikliği yaşandı. Dâhiliye

³²⁷Ufuk Erdem, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, YDT, Erzurum, 2014, s.36-38.

³²⁸ U.Erdem, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları...**, s.40-54.

³²⁹ Devlet adamı, bürokrat ve edebiyatçı kimliğine sahip Ali Suad Bey 10 Nisan 1869’da İstanbul’da doğdu. Mülkiye’den mezun olduktan sonra Necid, Amare ve Kerek Mutasarrıflıklarının ardından Galatasaray Sultanisi’nde edebiyat öğretmenliği görevine atandı. Bu görevine 31 Ekim 1913’e kadar devam eden Ali Suad Bey bu tarihte İskan-ı Aşâir ve Muhacirin Umum Müdürü oldu. Umum Müdürü olarak görevi yaklaşık bir yıl süren Ali Suad Bey 28 Temmuz 1914’den itibaren Mülkiye Müfettişi olarak çalışmaya devam etmiştir. Milli Mücadele döneminde İzmit Mutasarrıflığından azledilmesi üzerine Anadolu’ya geçerek Ankara Muhacirin Umum Müdürlüğü görevine atanmıştır. Çeşitli görevlerin ardından İstanbul Belediyesi’ndeki son görevinde emekli dilekçesi verdi. Ancak emekli olduğunu göremeden 19 Eylül 1933’de vefat etmiştir. Şaban Ortak, **Milli Mücadele’de İzmit Mutasarrıfı Ali Suad Bey ve Faaliyetleri**, YYLT, Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 1998, s.1-15.

³³⁰ Volkan Marttin, “*Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine*”, **Uluslar arası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi**, II/5 (Aralık 2011), Mersin, s. 22.

Nazırı Talat Paşa'nın teklifi ve Padişahın onayıyla 1 Aralık 1914'te Mülkiye Müfettişi Şükrü (Kaya) Bey³³¹ İskân-ı Aşâir ve Muhâcîrin Müdürü olarak görevlendirildi.³³²

Bununla beraber teşkilatlanma sürecinin savaş koşullarında yavaş ilerlediği ve yetersiz kaldığı yapılan değişikliklerden anlaşılmaktaydı. Kurumun adının 13 Mart 1916'da yıl bütçesine dâhil edilmek kaydıyla "*Aşâir ve Muhâcîrin Müdüriyeti Umûmiyesi*" olarak değiştirilmesi ve Şükrü Bey'in de ilk Genel Müdür olarak tekrar atanması bunun en bariz göstergelerinden biriydi.³³³ Ancak bu görevde bir yıl süre kalan Şükrü Bey, 8 Şubat 1917'de yerini yardımcılığını da yapan Hamdi Bey'e teslim etti.³³⁴ Buraya kadar kısaca açıkladığımız kurum Mehmet Zekeriya Bey'in kamu göreviyle ilk kez karşılaşması açısından önemliydi.

İlk gündelik gazetesinin 18 Kasım 1915'de kapanmasının ardından Mehmet Zekeriya Bey, "*İskan-ı Aşâir ve Muhâcîrin Müdüriyeti Sevkîyât Şubesi Müdür Muâvini*" olarak ilk kamu görevine atandı.³³⁵ Bu atamanın tarihine dair bir belgeye ulaşılamamakla beraber "*Turan*" gazetesinin kapanmasının ardından gerçekleştiği kendi ifadesinden anlaşılmaktaydı. Anılarında bu durumu "*...Bu yüzden nişanlandıktan birkaç ay sonra gazeteyi kapatmak zorunda kaldık....O sırada Muhâcîrin ve Aşayir Müdürlüğü adı altında bir daire kurulmuştu....Muhâcîrin Umum Müdürü Şükrü Kaya idi...Bende Aşayir Şubesi Müdürlüğü'ne atandım...*"³³⁶ şeklinde özetlemekteydi. Kısaca bu bilgiler ışığında Mehmet Zekeriya Bey'in ilk kamu görevi 1916 yılının ilk çeyreğinde başladı.

³³¹ İstanköy adasında 9 Mart 1883'de doğan Şükrü Bey, Galatasaray Sultanisini bitirdikten sonra İstanbul Hukuk Fakültesinden mezun oldu. Ardından Gittiği Paris'te de Hukuk eğitimi alan Şükrü Bey ülkeye döndükten sonra Dışişleri Bakanlığında 4.Kâtip ve Edirne'de ise kısa süreli Sulh Hâkimi olarak görev yaptı. Mülkiye Müfettişliği görevindeyken 1 Aralık 1914'de İskân-ı Aşâir ve Muhâcîrin Müdürü oldu. Bilahare Mülkiye Müfettişliğine geri döndü. Milli Mücadele'nin başlarında İngilizler tarafından tutuklanarak Malta'ya sürgün edildi. Burada Otuz ay kaldıktan sonra kaçtı. Bir şekilde Anadolu'ya geçerek İstiklal Savaşı saflarına katıldı. Lozan Konferansının birinci devresinde heyet içindeydi. Cumhuriyet döneminde ise İzmir Belediye Başkanlığı, kısa süre Dışişleri Bakanlığı ardından da 1938'e kadar sürecek İçişleri Bakanlığı görevlerinde bulundu. Gazete ve dergilerde yazıları yayınlamıştır. İstanbul'da 1959'da vefat etti. Mustafa Solak, **Atatürk'ün Bakanı Şükrü Kaya**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2013², s.25-67. ; http://www.mfa.gov.tr/sayin-sukru-kaya_nin_-ozgecmisi.tr.mfa (E.T. 29.03.2017)

³³² BOA, İ.DUİT, D:1511, G:23-1 ve 2.

³³³ BOA, İ.DUİT, D:39, G:97-1 ve 2.

³³⁴ V.Martin, "*Bir Osmanlı Kurumunun Adı ve Etkinliği Üzerine*", ..., s. 22.

³³⁵ Bu atamayla ilgili kaynaklarda herhangi bir belgeye ulaşılamadı. Ancak Mehmet Zekeriya Bey'e ait Aşâir Şube Müdürü atanma belgesinde mevcut görevin Sevkiyat Şubesi Müdür Muavinliği olduğu görülmekteydi. Dolayısıyla müdüriyetteki ilk görevi Sevkiyat Şubesindeydi. BOA, İ.DUİT, D:39, G:106-1 ve 2.

³³⁶ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.71-72.

Mehmet Zekeriya Bey'in ilk kamu görevini aldığı Sevkîyât Şubesinin kadrosu bir müdür, bir muavin ve üç dış Sevkîyât memurundan oluşmaktaydı.³³⁷ Bu görevde göçmenlerin daha önce belirlenmiş noktalara gönderilmesi ve yerleştirilmesinden sorumluydu. Sadece göçmenlerin değil aynı zamanda göçebe halinde yaşayan aşiretlerin yerleşik hayata geçirilmesindeki sevk işlemleri de görevleri arasındaydı.³³⁸ Dolayısıyla savaşlar nedeniyle yurtlarından Anadolu'ya sürülerek göçmen duruma düşmüş insanların yaşadıkları drama tanıktı. Kendisinin de bir göçmen olduğu dikkate alınırca Sevkîyât Şubesi Müdür Muavinliği'nin onun için önemi bir kez daha ortaya çıkmaktaydı. Ancak bu görevini 25-26 Kasım 1916'ya kadar yürütebildi. Bu tarihte ise görev değişikliği ve yükselmesi nedeniyle şubeden ayrıldı. Yeni görevi ise Aşâir Şube Müdürlüğü'ydü.³³⁹

İlk kamu görevinin “*Aşâir ve Muhâcîrin Müdür'iyet-i Umûmiyesi'nde*” başlamasında İTF'nin etkisi olmalıydı. Mehmet Zekeriya Bey “*Turan*” kapandıktan sonra yeni bir gazete çıkarma gücüne sahip değildi. Savaş koşullarında özellikle kâğıt sorunu üst seviyedeydi. Bu yüzden bu mümkün görünmemekteydi. Ancak ailesini geçindirmek için işe ihtiyaç duymaktaydı. Önünde ise iki yol vardı. Gazeteciliğe devam edecek veya başka bir işe girmesi gerekecekti. Çok sevdiği mesleğine bir başka gazetede devam etme olanağına sahipken tercihinin kamudan yana kullanmasının bir nedeni olmalıydı. Bu nedeni yeni evlenmesine ve dört kardeşinin kendi sorumluluğunda olmasına bağlamak yeterliydi. Dolayısıyla kendini güvende hissedeceği bir konumda görmeyi tercih etti. Elbette ki İTF'nin nikâh törenini yapması, Sadrazam Talat Paşa'nın bizzat kendi vekili olması da bu kararında son derece etkili ve yardımcıydı. Kısaca önüne çıkan bu fırsatı değerlendirdi.

2- Aşâir Şube Müdürlüğü

Mehmet Zekeriya Bey, Aşâir ve Muhâcîrin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin bünyesinde bulunan Aşâir Şube Müdürlüğü'nde 25-26 Kasım 1916'da göreve başladı. Aşâir Şubesi; (1) Şube Müdürü, (1) Anadolu Kısmı Muavini, (1) Arabistan ve Hicaz Kısmı Muavini, (1) Irak ve Suriye Kısmı Muavini ile (8) Kâtipten teşkil edilen bir kadroya sahipti.³⁴⁰ Adından da anlaşılacağı üzere şubenin görevi; ülke genelinde seyyar

³³⁷ U.Erdem, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları...*, s.158.

³³⁸ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.72.

³³⁹ BOA, İ.DUİT, D:39, G:106- 1 ve 2.

³⁴⁰ Volkan Marttin, *Aşâir ve Muhâcîrin Müdüriyet-i Umumiyesi Teşkilât Tarihi (1914-1922)*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Bilim Dalı,

veya nim (yarı) seyyar halde bulunan aşiretlerin özel ve toplumsal durumları hakkında incelemede bulunmak ve iskânlarıyla yerleşik hayata geçmeleri konusunda gerekli çalışmaları yapmaktı.³⁴¹ Bizzat kendisi anılarında görevlerini “*Bu kuruluşun bir görevi de hâlâ memleketin şurasında burasında göçebe bir halde yaşayan aşiretleri dağlardan indirip ovalardaki köy ve şehirlere yerleştirmektir*” diyerek açıklamaktaydı.³⁴² Kısaca ifade etmek gerekirse yerleşik hayata geçmemiş aşiretleri kendi özel durumlarını da dikkate alarak yurtlandırmaktı.

Mehmet Zekeriya Bey’in Aşâir Şube Müdürlüğü döneminde Anadolu Kısmı Muavini Veli Necdet Bey, Arabistan ve Hicaz Kısmı Muavini Mustafa İhsan Bey, Irak ve Suriye Kısmı Muavini Hasan İhsan Bey’di.³⁴³ Teşkilat yapısında gösterilen (8) kâtibin isimlerine ise ulaşılamadı. Kadro sayısı ve Osmanlı Devleti coğrafyası dikkate alınarak şubenin görevleri düşünüldüğünde Mehmet Zekeriya Bey’in iş yoğunluğu ortaya çıkmaktaydı.

Aşâir Şubesi, bahsettiğimiz gibi bu görevini yerine getirmek için göçebe olarak yaşayan aşiretler hakkında ayrıntılı bilgiye ihtiyaç duymaktaydı. Doğal olarak Şube Müdürü Mehmet Zekeriya Bey’e verilen ilk görevde aşiretler hakkında araştırma yapmaktı. Bu durumu kendisi “*Şükrü Kaya bana aşiretler hakkında önce bilimsel bir araştırma yapmak gerektiğini söyledi. Memlekette aşiretlerin sayısı neydi? Bunlar nerelerde ve nasıl yaşıyorlardı? Adetleri, gelenekleri nelerdi? vb...*”³⁴⁴ şeklinde özetlemekteydi.

Aşâir ve Muhâcîrin Müdüriyet-i Umumiyesi ise 4 Aralık 1916 tarihli Emniyet-i Umumiye Müdüriyetine gönderdiği resmi yazı; “*Anadolu’da seyyar veya nim seyyar bir halde dolaşan Kürt aşiretleri hakkında tedkikat icrasına memur Aşâir Müdürü Zekeriya Bey’in riyaseti altında gönderilecek heyete Müdüriyet-i Aliyelerince mezkûr aşâir hakkında mevcut olan malumatın itası babında iş bu müzekkere Emniyet-i Umumiye Müdüriyet-i Aliyesine takdim kılındı*”³⁴⁵ diyerek görevi açıklamaktadır. Mehmet Zekeriya Bey’e başlar başlamaz bu görevin verilmesi daha önceden bu konuda bir ön çalışma yapıldığını göstermekteydi. Umum Müdürlüğü 1915’de Doktor Freyç tarafından yazılmış “*Kürdler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat*” adında bir çalışma

YDT, Ankara, 2012, s.123. ; U.Erdem, **Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları...**, s.158-159.

³⁴¹ V.Martin, **Aşâir ve Muhâcîrin Müdüriyet-i Umumiyesi ...**, s.121.

³⁴² Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.72.

³⁴³ V.Martin, **Aşâir ve Muhâcîrin Müdüriyet-i Umumiyesi ...**, s.123.

³⁴⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.72.

³⁴⁵ BOA, DH.EUM.2.Şb., D:31, G:19-1.

yayınlanmasına rağmen bunu yeterli görmediği anlaşılmaktaydı.³⁴⁶ Aslında bu kitabın yazarının İTF'nin Kürtler ve Türkmenler hakkında araştırma yapmak üzere 1913'ten beri görevlendirdiği Habil Âdem³⁴⁷ olması şüphesi vardı. Habil Âdem'in Bilimsel çalışmalarının yanında propaganda unsuru taşıyan eserleri de bulunmaktaydı.³⁴⁸ Dolayısıyla bahsettiğimiz kitabın yazarı olarak görülen Dr.Freyç'in hayali bir kişi olma olasılığı yüksekti. Kısaca yapılan bu çalışmalar yeterli görülmemiş olmalı ki bu defa saha çalışmasına ihtiyaç duyuldu. Sonucunda ise Mehmet Zekeriya Bey görevlendirildi. Zaten sekiz ay vekâleten yürütülen Şube Müdürlüğüne asaleten birinin atanma ihtiyacının bundan kaynaklandığı değerlendirilmektedir.³⁴⁹

Mehmet Zekeriya Bey bu görevde kaldığı iki yıl boyunca iki dosya hazırladığını anılarında ifade etmektedir. Biri aşiretler diğeri de tarikatlar üzerine yaptığını söylediği her iki çalışmaya tüm çabalara rağmen ulaşamadı. Görevlendirildiği aşiretlerin çoğunun Alevi inancına mensup olması onu hem Alevilik hem de tarikatlar konusunda inceleme yapmaya sevk etti. Ancak anılarında bahsettiği bu bilgi birikimini aktardığı iki rapora da herhangi bir arşivde denk gelinemedi.³⁵⁰

Bununla birlikte Mehmet Zekeriya Bey'in Aşâir Şubesi Müdürü iken "*İçtimaiyat Mecmuası'nın*" Eylül 1917'deki sayısında iki çeviri makalesi yayınlandı. Bunlardan birincisi "*Kürtler Hakkında Tedkikat*" başlığını taşımaktaydı. Bu ilk çeviri makalenin Almanca büyük eserden özetlendiğini başlangıçta ifade etmesine rağmen eserin adı ve yazarı yoktu. Yazıda özetle; ülkede Türklerden başka Arap ve Kürtlerin bulunduğu, bunlar hakkında detaylı bilgiye ihtiyaç duyulduğu ve bu araştırmaların yapılmadan ülkenin geleceği hakkında herhangi bir karar vermenin yanlış olacağı

³⁴⁶ Doktor Freyç, **Kürdler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat**, Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi, İstanbul, 1915, s.1. ; Doktor Friç, **Kürdler, Tarihi ve İçtimai Tedkikat**, Çev.: Tuba Akekmekçi, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s.VIII-IX.

³⁴⁷ Asıl adı Naci İsmail (Pelister) olan Habil Âdem'in doğum tarihi konusunda bilgi bulunmamaktadır. Aslen Arnavut'tur. Bir yazısından babasının alaylı bir asker olduğu yönünde görüş mevcuttur. Almanya'da Felsefe eğitimi aldığı ve doktor unvanıyla İstanbul'a geldiğini bildirmektedir. Almanca, İngilizce ve Fransızca dillerine hâkimdi. II.Meşrutiyet ile ülkeye gelerek çeşitli gazetelerde çalışmaya başladı. Tercüme eserler ortaya koyduğu ancak bunların hayali isimlerle piyasaya sürüldüğü iddiası vardır. İttihat ve Terakki Fırkası mensubuydu. Cumhuriyet döneminde de gazeteciliğe devam etti. Muhalif "*Yarın*" gazetesinde yazıları yayınlandı. Abidin Nesimi ile yakın dosttu. Bilahare Habil Yaver lakabını da kullanmıştır. Vefatıyla ilgili tam bir bilgiye sahip olmamakla beraber 1939-1940 olarak ifade edilmektedir. Mustafa Şahin-Yaşar Akyol, "*Habil Adem ya da Nam-ı Diğer Naci İsmail (Pelister) Hakkında*", **Toplumsal Tarih Dergisi**, II/11 (Kasım 1994), s.9-11.

³⁴⁸ E.Aydoğan, **İttihat ve Terakki'nin Doğu Politikası**, ..., s.47.

³⁴⁹ V.Martın, **Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-i Umumiyesi** ..., s.130.

³⁵⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.72. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.56.

vurgulanmaktaydı. Aynı zamanda bu makaleye imzasını “*Aşâir Müdürü M.Zekeriya*” olarak attı.³⁵¹ Yani kamu görevini açıkça yazmaktan çekinmedi.

İkincisi ise “*Kürtlere Dair Tedkikat*” başlığını taşımaktaydı. Yine Almancadan çeviri olan ve öncekinin ardılı olarak değerlendirdiğimiz makalede de eserin adı ve yazarı belirtilmemişti. Şerefname’den alıntılarında bulunduğu yazıda Kürt Beyleri ve Kürt kökeni incelenmekteydi. Ayrıca yazının sonundaki imzasını ise “*M.Zekeriya*” olarak kullandı.³⁵² Buradan hareketle yaklaşık bir yıldır Aşâir Müdürü olarak görev yapan Mehmet Zekeriya Bey’in aşiretler ve tarikatlar konusunda ayrıntılı bir bilgiye sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca diğer kurumların elinde mevcut bilgilerden de istifade ettiği değerlendirildiğinde kendisinin çok rahat bir şekilde makaleyi yazabilecek durumda olduğu anlaşılmaktaydı. Bununla beraber Almanca tercüme yapacak kadar bu dile hâkim olduğuna dair yeterli bilgiye de ulaşamadı. Dolayısıyla neden kendisinin yazmadığı veya bu konuda teşebbüste bulunmadığı konusu elde mevcut bilgiler ışığında ancak kurgusal boyuttan ileri gidemezdi.

Her ne şekilde olursa olsun Mehmet Zekeriya Bey’in Aşâir Şube Müdürlüğü görevi 1918’e kadar devam etti.³⁵³ Ancak şu ana kadar hazırladığı iki rapora diğer araştırmacılar da dâhil olmak üzere maalesef ulaşamadı. Arşivlerdeki kataloglama çalışmalarıyla birlikte bu raporlar ortaya çıkarılacaktır. Kızı Yıldız Sertel Hanımefendi’nin de bu konuda yaptığı tüm çalışmaların sonuçsuz kaldığı anlaşılmaktadır.

3- Askerlik Durumu

Mehmet Zekeriya Bey anılarında askerliğiyle ilgili herhangi bilgi vermemektedir. Bilindiği üzere kendisi 1890 doğumluydu. Dolayısıyla kamu görevi sırasında askerlik hizmetini yapmış olmalıydı. Çünkü bazı istisnalarla beraber on sekiz yaşında olan her Osmanlı genci – Hanedan üyeleri hariç- askerlik yükümlülüğü altına girmektedir.³⁵⁴ Ancak eğitim ve muhacirlik hayatının buna engel olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca bu dönemde ilan edilen seferberlikte 1891 ve üzeri doğumlular

³⁵¹ Mehmet Zekeriya, “*Kürtler Hakkında Tedkikat*”, *İçtimaiyat Mecmuası*, I/5 (Ağustos 1917), İstanbul, s. 225.

³⁵² M.Zekeriya, “*Kürtlere Dair Tedkikat*”, *İçtimaiyat Mecmuası*, I/6 (Eylül 1917), İstanbul, s. 265.

³⁵³ V.Martin, *Aşâir ve Muhâcirin Müdiriyyet-i Umumiyesi ...*, s.130.

³⁵⁴ Şenol Çöklü, *I. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Asker Alma (Ahz-ı Asker) Usulleri*, YYLT, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2010, s.79.

askere çağrılmaktaydı.³⁵⁵ Kısaca savaşın başlarında askeri bir yükümlülüğe girdiğini veya bu konuda bir sorun yaşadığını söylemek güçtü.

Bununla beraber savaş sırasında personel ihtiyacının artması durumu değiştirdi. Bu ihtiyaç ile birlikte Mehmet Zekeriya Bey, Aşâir Şubesi Müdürlüğü döneminin başlangıcında silâh altına alınmak üzere davet aldı. Aldığı bu davet üzerine Dâhiliye Nezâreti'nce Sâdâret Mâkamı'na 22 Mart 1917'de yazılan resmi yazıyla askerlikten istisna bırakılması teklif edildi. Bu teklifte özetle “*Aşâir Şubesi görevlerinin öneminden bahsedilerek personelin bir kısmının Siverek bölgesinde bulunması bir kısmının da silâh altına alınmak üzere davet alması nedeniyle işlerin aksadığı anlatılmaktaydı. Şube Müdürünün de askere alınması halinde topyekûn görevin sekteye uğrayacağı belirtildi. Bu nedenlerle Mehmet Zekeriya Bey'in askerlikten istisnası, kabul edilmediği takdirde teciline veya bulunduğu görevde yükümlülüğü yerine getirmesine*” karar verilmesi talep edildi.³⁵⁶ Yazıdan da anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey'in 1917 başlarına kadar askerlik hizmetini yapmadığı netlik kazanmaktadır.

Dâhiliye Nezâreti'nce Sâdâret Mâkamı'na yapılan bu teklif, 24 Mart 1917'de Harbiye Nezâreti'ne havale edildi. Bu yazıya istinaden Harbiye Nezâreti, Aşâir Şubesi Müdürü Mehmet Zekeriya Bey'in kısa dönem askerlik hizmetine tabi olması nedeniyle istisnasının uygun bulunmadığını ve yükümlülüğün şimdilik tecil edilmesi kararını verdi. Verilen bu tecil kararı ise 2 Nisan 1917'de hem Sadaret Makamına hem de asker alma ile görevli II.Kolordu Komutanlığı'na yazıyla iletildi.³⁵⁷ Böylelikle Mehmet Zekeriya Bey kamu görevi sırasında askerlik hizmetini yapmadı. Savaş sonunda imzalanan Mondros Mütarekesi'yle Osmanlı Devleti ordusunun terhis edilmesi ise bizlere silâh altına hiçbir zaman alınmadığını göstermektedir.

E- YENİGÜN GAZETESİ, DİKEN VE BÜYÜK MECMUADA FAALİYETLERİ

1- İşgal Yıllarında Çıkardığı; Yenigün Gazetesi ve Diken Mizah Mecmuası

a) Yenigün Gazetesi

Mehmet Zekeriya Bey'in Aşâir Şube Müdürlüğü görevinden ne zaman ayrıldığına dair herhangi bir bilgi mevcut değildir. Anılarındaki ifadeler bizlere 1918 Yaz sonunda ayrılmış olduğunu işaret etmektedir. Çünkü Mondros Mütarekesi'nin

³⁵⁵ Ş.Çöklü, *I. Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Asker Alma (Ahz-ı Asker) Usulleri, ...*, s.87.

³⁵⁶ BOA, BEO, D:4461, G:334506-1 ve 2.

³⁵⁷ BOA, BEO, D:4462, G:334641-1 ve 2.

ardından İstanbul'un Fransız, İngiliz ve İtalyan askerlerce kısmen işgal altında olduğunu ve basının sansüre uğradığını ifade etmekteydi. Ayrıca *"Biz o sırada Nebizade Hamdi ile birlikte Yeni Ses adlı bir gündelik gazete çıkarıyorduk"*³⁵⁸ şeklindeki sözleriyle de memuriyetten Mondros Mütarekesinden önce ayrılmış olduğu anlaşılmaktaydı. Burada bir konuya açıklık getirilmelidir. Anılarında bahsettiği *"Yeni Ses"* adlı gazete, Cumhuriyet'ten sonra Nebizade Ahmet Hamdi Bey tarafından çıkarılan bir yayındı. Mehmet Zekeriya Bey'in kitabının bu bölümündeki genel ifadesinden de anlaşılacağı üzere bahsettiği *"Yenigün"* gazetesiydi. Kısaca bu durum özünde basit bir isim karışıklığından ibarettir.

Yenigün gazetesi 2 Eylül 1918'de Yunus Nadi Bey tarafından kurulan günlük bir gazeteydi. İmtiyaz sahibi ve başyazarı yine Yunus Nadi Bey idi.³⁵⁹ Mehmet Zekeriya Bey'in ifade ettiği gibi gazeteyi arkadaşı Nebizade Ahmet Hamdi Bey ile birlikte yayınlamaktaydı. Çünkü Yunus Nadi Bey onlara emanet etmişti. Bu durumu Nebizade Ahmet Hamdi Bey anılarında, *"Yunus Nadi'ye 'yahu ben sana karşı çok mahcubum' dedim. 'Niye' dedi. 'Sen bana İstanbul'da gazeteni emanet ettin. Ben de kapanmasına neden oldum' diye cevap verdim. Keyifli keyifli güldü. 'Nebizade' dedi. 'Sen çocuk gibi konuşuyorsun, o gazetenin o şartlarda geleceği yoktu zaten. Tutumunu değiştirmeyeceğine göre nasıl olsa kapanacaktı. Nasıl olsa biri çıkıp kapatacaktı onu. Ama böyle bir çıkışla senin gösterdiğin böyle bir cüretten dolayı kapatılması ona yakışan bir sonuç oldu. Sana teşekkür ederim dedi'...Gazetesinin kapatılmasına sebep olduğum bir adam, düşman çizmelerinin memleketi çiğnediği günlerde bunları duyabiliyor, böyle inanıyor ve böyle yaşayabiliyordu..."* diyerek gazeteyi emanet olarak yönettiklerini ifade etmekteydi.³⁶⁰ Bu sözlerden de anlaşılacağı gibi dönemin İstanbul'unda gazetelerin yayınlarını sürdürmesi son derece güçtü.

Bu güçlüğü ana nedeni savaş sonunda Osmanlı Devleti'nin yenilerek Mondros Mütarekesini imzalamak zorunda kalmasıydı. Bununla beraber mütarekenin ardından İstanbul; Fransız, İngiliz ve İtalyanlarca işgal edildi. Dolayısıyla işgal güçleri kamuoyu oluşturma becerisine sahip basın üzerinde sansür uygulamaya başladı. Elbette ki bu sansürden Yenigün gazetesi de etkilenmekteydi. Mehmet Zekeriya Bey'in ifadesine göre sansüre giren yayınların yarısından fazlası silinmekte ve gazeteler çiçek

³⁵⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.73-74. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.51-52.

³⁵⁹ G.Görmüş, **Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen...**, s.45. ; **Yenigün Gazetesi**, 3 Eylül 1918, Sayı:2.

³⁶⁰ G.Görmüş, **Trabzon Mebusu Nebizade Hamdi Ülkümen...**, s.45. ; Hamdi Ülkümen, **Hümanist Atatürk**, Çağdaş Yayınları , İstanbul 1994, s.27-28

hastaları gibi gözükmekteydi.³⁶¹ Buradan da anlaşılacağı üzere işgalci güçler, basının okuyucusuna özgürce haber iletmesini ve hatta en önemlisi işgallere karşı halkı bilinçlendirmesini ve direnişin başlatılmasını sansür uygulayarak önlenmeye çalışılmaktaydı.

Böyle bir kargaşa ortamında Mehmet Zekeriya Bey “Yenigün” gazetesinde çalışmaktaydı. Yazılar da tespit ettiğimiz “m.z.” imzası kendisi ait olmalıydı. İlk imzanın 6 Eylül 1918’deki sayıda bulunması Mehmet Zekeriya Bey’in gazetenin kuruluşundan itibaren çalıştığını göstermekteydi.³⁶² Dolayısıyla gazeteyle ilgili tüm olaylara vakıftı. Bununla beraber İstanbul’daki işgal nedeniyle özgürce çalıştıklarını söylemek zordu. Başlangıçta “Olumlu Milliyetçilik” görüşü aktarmaya devam edilse de bu durum bir süre sonra işgale ve sansüre karşı bir direniş hareketine dönüştü.³⁶³ Kısaca bir süre sonra arkadaşı Nebizade Ahmet Hamdi Bey ile birlikte duygu yoğunluğu içinde sansüre karşı direnişe geçmeye karar verdi.

Bu direnişi anılarında “Gençtik, heyecanlıydık, üzüntülüydük ve isyan halindeydik. Sansürün bu baskısına dayanamıyorduk. Nihayet bir gün kızdık, gazeteyi sansüre göstermeden çıkarmaya karar verdik. Halkı isyana davet beyannamelere benzer şiddetli yazılar ve çağrılar hazırladık, gazeteyi bunlarla doldurduk, baskıya verdik. Bizde İngilizlerin bulamayacakları dost evlerinden birine sığınarak saklandık” diye aktarmaktaydı. Ertesi gün dağıtımı yapılan gazete, son dönemde halkta oluşan karamsarlığı bir nebze de olsa yikarak ümitlerini yükseltmelerine ve bu duyguyu had safhada yaşamalarına neden oldu. Doğal olarak İngiliz işgal güçleri tarafından gazetenin idarehane ve matbaası basıldı. Sonucunda ise Yenigün gazetesi kapatıldı. Ayrıca o gün çıkartılan gazete toplatıldı. Bu iki genç arkadaş ise tüm aranmalarına rağmen bulunamadı.³⁶⁴ Aslında burada yapılan direniş bir başlangıç idi. Elbette diğer gazeteci ve yazarlar da aynı duygularla hareket ederek farklı direnişler sergiledi. Ancak, henüz iki yaşında bir çocuğu ve dört kardeşine bakan bu nedenle de maddi zorluklar da yaşayan bir gencin önce vatanını korumak ve sonra basına getirilen sansüre karşı her şeyi göze alarak direnmesi burada önemlidir. Özünde de bu durum genç Mehmet Zekeriya ve arkadaşının vatanseverliğinin tartışılmaması gerektiğine kanıt teşkil etmektedir.

³⁶¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.73-74. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.52.

³⁶² **Yenigün**, 6 Eylül 1918, Sayı:5.

³⁶³ Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.52.

³⁶⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.74. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.52-53.

b) Diken Mizah Mecmuası

Bahsettiğimiz işgal döneminin başlangıcında Mehmet Zekeriya Bey'in "Diken" adlı mizah dergisi çıkarttığı ifade edilmekteydi. Eşi Sabiha Sertel Hanım anılarında Mehmet Zekeriya Bey'in Sedat Simavi Bey ile birlikte dergiyi kurduklarını yazmaktaydı. Ayrıca bu durumu onaylayan kızı Yıldız Hanım'ın da kitabına buradan aldığını düşünebiliriz. Sabiha Hanım hatıratında "Zekeriya ve gazeteci Sedat Simavi, 'Diken' adında bir mizah dergisi çıkarmayı kararlaştırdılar. Derginin ilk sayısı, halk arasında büyük ilgi topladı. Dergide, harp zenginleri açığa vuruluyordu. Halk, ölüsüne kefenlik patiska bulamazken, onlar, vagon ticareti yaparak zengin olmuşlardı. Zenginlerin bir efsane gibi halk arasında dolaşan hikâyeleri 'Diken' dergisi'nde nükteli yazularla, karikatürlerle halkın önüne seriliyordu" şeklinde açıklayarak derginin iki kişi tarafından yayınlandığını ifade etmekteydi.³⁶⁵ Her ne kadar ortak oldukları bildirilse de derginin elimizdeki koleksiyonunda ve diğer araştırmalarımızda bunu destekleyecek bilgiye ulaşamadı. Ayrıca 30 Ekim 1918'de yayın hayatına başlayan derginin yazar kadrosunda da bulunmamaktaydı.³⁶⁶ Zaten dergiye göre "Sahip ve Müdür-i Mesul: Sedat Simavi" idi.³⁶⁷ Bu bilgilerden yola çıkarak Mehmet Zekeriya Bey'in hem "Yenigün" gazetesinde hem de "Diken" dergisinde çalıştığını söyleyebiliriz. Ancak ortaklıkları söz konusu olsa bile bu durum yayınlarına yansıtılmamıştır.

2- İlk Tutuklanması: Bekirağa Bölüğü

Aşâir Şube Müdürlüğünden ayrıldıktan sonra "Yenigün" gazetesi ve "Diken" mizah dergisinde çalışan Mehmet Zekeriya Bey için İstanbul'daki ortam daha önce de ifade edildiği gibi pek de iç açıcı değildi. Boğaz düşman gemileriyle dolu, işgalci askerler sokaklarda gezmekte ve halk zor günler yaşamaktaydı. Kısaca şehir eski neşeli havasından yoksundu. Basına getirilen sansür ise hareketlerini tamamen kısıtlamaktaydı. Bu dönemde Cağaloğlu Molla Fenari Sokağında Abdullah Cevdet'e ait binanın giriş katında ikamet etmekteydi. Ülkedeki bu kargaşa ortamında İTF mensuplarından yakalananlar, önceleri siyasi hükümlülerin cezaevi olan "Bekirağa Bölüğüne"³⁶⁸ hapsedilmekte aynı anda da Hürriyet ve İtilaf Fırkası³⁶⁹ üyeleri dışarı

³⁶⁵ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.14-15. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**...,s.56.

³⁶⁶ **Diken**, 30 Ekim 1918, s.1. ; Esra Oğuzhan, **Sedat Simavi'nin Türk Basın ve Basım Faaliyetleri**, YYLT, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2011, s.35.

³⁶⁷ **Diken**, 14 Kasım 1918, s.8.

³⁶⁸ Bugünkü İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi arazisinde bulunan ve hastane olması düşünülerek 1843'de inşaatı tamamlanan binadır. Önceleri Hassa Ordusu ve bölüğü olarak kullanılan bina 1870'de askeri tutukevi olmuştur. Bu tarihte tutukevi komutanı olan ve sertliğiyle tanınan alaylı Binbaşı

salınmaktaydı.³⁷⁰ Ülkenin işgal edilmesinin siyasi intikam rüzgârını durdurduğunu söylemek güçtü. Dolayısıyla son dönem Osmanlı Devleti’ndeki siyasi çatışmalar işgal ile birlikte son bulmadığı gibi ve hatta kin, nefret dolu intikam duygularını da beraberinde taşımaktadır.

Bu intikam rüzgârı Mehmet Zekeriya Bey’in ifadesiyle, emperyalizmin uşağıydı. Bu uşaklık halkına zulüm etme derecesine kadar vardı. Kurulan askeri mahkeme heyeti kendi keyfi düşüncesine göre insanlara idam cezası vermekten geri durmadı. Elbette ki bunlara karşı duran vatansever kişiler mevcuttu. Ancak onların da birleşmeye ihtiyaçları vardı. İşte bu karışık ve hassas ortamda Mehmet Zekeriya Bey’in Cağaloğlu’ndaki evi vatansever yazar ve aydın gençlerle dolmaktaydı. Yapılan bu toplantıların ana konusu ise işgale karşı kurtuluş arayışıydı. Tabi ki farklı düşünceler vardı. Bunların başında örgüt kurarak silahlı mücadele edilmesi gelmekteydi. Fakat toplanan bu gençler kalem erbabı kişilerdi. Basın üzerinden halka ümit ve moral vererek direniş duygularını uyandırmaları daha kolaydı.³⁷¹ Böylelikle işgalin ardından başlayan bu toplantılarda kararlaştırılan direniş faaliyetleri artarak devam etti.

Evinde yapılan bu toplantılara ev sahibi Abdullah Cevdet’in –ki üst katında kendisi oturmaktaydı- tanık olmaması imkânsızdı. Zaten bir süre sonra da Abdullah Cevdet’in ihbarıyla Mehmet Zekeriya Bey, İngiliz polisi tarafından tutuklanarak “*Bekirağa Bölüğüne*” götürüldü ve hapsedildi.³⁷² Ancak bu tutuklanmanın zamanı konusunda farklı ifadeler vardı. Birincisi, kendisi “*Bekirağa Bölüğü’nden çıkar çıkmaz ilk işim ‘Matbuat Umum Müdürlüğü’ne giderek Büyük Mecmua adında bir dergi çıkarmak için izin almak oldu*” diyerek derginin hapisten çıktıktan sonra yayınlandığını

Bekir Ağa üzerinden halk arasında “*Bekirağa Bölüğü*” olarak anılmıştır. II.Meşrutiyet ve I.Dünya Savaşı döneminde siyasi tutukevi haline getirilen tutukevi Milli Mücadele yıllarında ise işgalci güçlerin vatansever aydınları hapsedtikleri yer olarak kullanılmaya devam etti. İstanbul Üniversitesi’nin yeniden yapılandırıldığı 1933’den itibaren önceleri Tıp, ardından da Siyasal Bilgiler Fakültesi’ne tahsis edilmiştir. Elgün Poçan, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Bekirağa Bölüğü Mimari Değerlendirmesi ve Koruma Sorunları**, YYLT, Yıldız Teknik Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2010, s.49-54.

³⁶⁹ II.Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkası’na muhalif olarak 21 Kasım 1911’de kurulan siyasi partidir. Kurucuları arasında Rıza Nur, Damat Salih Paşa, Miralay Sadık, Rıza Tevfik gibi tanınmış kişiler vardı. Fırka özünde Osmanlı Demokrat Fırkası, Ahali Fırkası ve Mutedil Hürriyetperveran Fırkası vb. siyasi partilerin birleşmesinden oluşmuştur. Damat Ferit Paşa başkanlığında İTF’nin sert ve tek muhalifidir. Mondros Mütarekesi’nin ardından iktidara gelen parti, Anadolu Harekâtı’na karşı olduğu gibi Milli Mücadele mensupları hakkında da yakalama, hapis ve idam kararları alınmasındaki siyasi sorumluluğu taşımaktaydı. Büyük Taarruzun ardından mensupları yurtdışına kaçırmıştır. Ali Birinci, “*Hürriyet ve İtilaf Fırkası*”, **Türkiye Diyanet Vakfı İSAM Ansiklopedisi**, XVIII, İstanbul, 1998, s.507-511.

³⁷⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.73. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.15.

³⁷¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.73-75. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.15.

³⁷² Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.76.

yani 6 Mart 1919'dan önceyi işaret etmekteydi.³⁷³ Diğeri ise eşi Sabiha Hanım'ın bahse konu tutuklanmayı 15 Mayıs 1919'da İzmir'in işgalinin ertesi günü gerçekleştiğini ve sonraki günlerde dergiye ait imtiyazı kendi adına almak zorunda kaldığını ifade etmesiydi.³⁷⁴ Öncelikle söylemek gerekirse “*Büyük Mecmua*”nın ilk sayısı 6 Mart 1919 tarihliydi. İlk yedi sayıda mesul müdür ve imtiyaz sahibi Mehmet Zekeriya iken 28 Mayıs 1919'daki sekizinci sayıdan itibaren bu defa Sabiha Zekeriya Hanım'dı.³⁷⁵ Böylelikle ilk tutuklanmanın, imtiyaz değişikliği yapılan Mayıs 1919 ortasında gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

İhbarın Abdullah Cevdet tarafından yapıldığı anılarındaki “...*Belli ki, mütareke'de İngiltere'nin ajanlığını kabul etmek alçaklığına düşen ve İngilizler tarafından himaye edilen Abdullah Cevdet, efendilerine yaranmak için bu toplantıyı haber vermişti. Kendisine saygı duyduğum bu adam bana böyle bir oyun oynamıştı. 'Bekirağa Bölüğü'nden kurtulup eve döndüğüm zaman kendisiyle merdivenlerde karşılaştım. Sanki hiçbir şey olmamış gibi beni güler yüzle selamlamak istedi. Yüzüne tükürdüm. 'Yaptığın alçaklıktan utan', dedim. Fakat onda utanacak yüz yoktu*”³⁷⁶ ifadesinden anlaşılmaktadır. Abdullah Cevdet'in bu duruma herhangi bir cevap vermemesi ve kendisini de savunmaya kalkışmaması onun için bir kabullenmeydi. Sonuçta Mehmet Zekeriya Bey savaş yıllarında siyasilerin hapisanesi haline getirilen “*Bekirağa Bölüğü*”nde ilk tutuklanmasını yaşadı. Ancak bu son olmayacaktı.

Bekirağa Bölüğü'ne girdiğinde içeride birçok eski İTF mensubu vardı. Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyeleri de serbest bırakılmaktaydı. Hapsedilen İTF mensupları arasında Ziya Gökalp, Ağaoğlu Ahmet, Köprülüzade Fuat gibi bir döneme iz bırakan yazar ve akademisyenler vardı. Ziya Gökalp İTF'nin ideologu ve teorisyeniydi. Koğuşun bir köşesinde oturur ve etrafındakilere teorilerini anlatırdı. Ona göre içlerinde imanı sarsılmayan, ümidini ve iyimserliğini kaybetmeyen tek kişi Ziya Gökalp Bey'di. Köprülüzade Fuat Bey ise karamsar içine kapanık bir durumdaydı. İlk siyaset tecrübesinde geldiği konum ortadaydı. Bundan da pek de memnun değildi. Kendilerinden başka Ermeni olaylarından hükümlü olanlar da aynı cezaevinde idi. Onların içinde Eski Vali Nevzat Bey de vardı. Kendisini Aşâir ve Muhâcîrin Müdürîyeti'nde müfettişlik yaptığı dönemden tanımaktaydı. İdam cezası alan Nevzat Bey'in belki de tek arkadaşıydı. Kendisinin suçsuz olduğunu gazetede yazması

³⁷³ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.80.

³⁷⁴ S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.23-25.

³⁷⁵ *Büyük Mecmua*, 6 Mart 1919, s.1. ; *Büyük Mecmua*, 28 Mayıs 1919, s.1

³⁷⁶ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.76. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.58

konusunda söz verdiği eski Vali'nin bir süre sonra idam edildiğini öğrendi. Tüm tutuklu ve hükümlüler uyurken habersizce koğuştan alınarak idam edilmesi elbette herkesi derinden etkiledi. Bu hissettikleri ise sıranın kimde olduğu korkusuydu. Bahse konu idamın ardından kaçma hazırlığı da yapıldı. Ancak olaydan bir hafta sonrası Mehmet Zekeriya Bey'in de aralarında bulunduğu bir grup serbest bırakıldı. Geri kalanlar ise Malta Adası'na sürgüne gönderildi.³⁷⁷ Dolayısıyla kaçma girişimi plan aşamasından öteye gidemedi. Ayrıca Nevzat Bey'e verdiği sözü anılarını anlatırken yerine getirdiği söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey'in bahsettiğimiz bu ilk tutuklanması, içindeki işgale karşı direniş duygusunu daha da arttırdı. Dolayısıyla ona göre düşmana karşı nasıl bir yol izleneceği tespit edilmeli, halka anlatılmalı ve öğretilmeliydi. Bu görevi, kendisinin tek amacı olarak nitelendirdiği ifade edilebilir.

3- Büyük Mecmua

Mondros Mütarekesi'nden sonra ülkenin kritik şehirleri kısmen işgal edilmiş veya edilmekteydi. İlk olarak İstanbul'un işgal edilerek kontrol altına alınması da idare mekanizmasının ve Payitaht'ın burada bulunmasından kaynaklanmaktaydı. Çanakkale'de silahlı güç ile elde edemedikleri bu başarıyı mütareke ile kazandıklarını ifade etmek yanlış bir düşünce değildi. Daha önce de bahsettiğimiz gibi Mehmet Zekeriya Bey, İstanbul'un bu kargaşa ortamında hem işgale hem de basın özgürlüğüne karşı bir direniş başlattı. Yenigün gazetesi ve ardından Diken dergisindeki çalışmaları bunun bariz bir göstergesiydi. Her ne kadar imzasını tüm yazılarda kullanmadığı görülse de bu durum dönemin zor koşullarında normal karşılanmalıdır.

Böyle bir ortamda kendi gibi genç ve vatansever aydınlarla birlikte her gün akşam evinde toplantılar düzenledi. Polis, bu toplantılardan şüphelendiği için takip etmekteydi. Bu toplantılara katılanlar Ömer Seyfettin, Ali Canip, Falih Rıfkı, Yusuf Ziya, Orhan Seyfi, Faruk Nafiz, Köprülüzade Fuat ile Üniversite de hocalık yapan Mehmet Emin, İsmail Hakkı, Moiz Kohen ve Reşat Nuri gibi aydınlardı. Sonraları Milli Eğitim Bakanı olarak hizmet edecek olan Hasan Ali (Yücel)'de bu toplantılara katılmaktaydı. Herkesin ortak buluştuğu bir nokta vardı. O da ülkenin kurtuluşuydu. Bütün konuşma ve tartışmalar bu konuda birleşmekteydi. Yapılan bu görüşmeler sonucunda Mehmet Zekeriya Bey tarafından bir dergi çıkarılması kararlaştırıldı. Adı

³⁷⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.77-80. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.64. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.24-25.

“*Büyük Mecmua*” olarak belirlendi.³⁷⁸ Aslında bu dergi hayatındaki önemli yayınlardan biriydi. Ve iki farklı öneme sahipti. Birincisi tek başına ortaksız bir şekilde çıkardığı ilk dergi olmasıydı. İkincisi ise kurtuluşun çaresini arayan aydınların bir noktada birleşmeyi başararak halkı direnişe hazırlamak amacıyla dergiyi kullanmaları yani kamuoyu oluşturmaya çalışmalarıydı. Her iki durumda da “*Büyük Mecmua*” istiklâl mücadelesinde ve gazetecilik tarihinde önemli bir konumdadır.

Hazırlanan bu derginin ilk sayısı 6 Mart 1919’da yayınlandı. Bu sayıdaki “*Perşembe günleri çıkar. Edebi ve ilmi haftalık mecmuadır*” ifadesinden siyasi bir kimliğe sahip olmadığı anlaşılmaktaydı.³⁷⁹ Aslında Mehmet Zekeriya Bey, “*Yenigün*” gazetesinde sansür ve işgale karşı verdikleri mücadele nedeniyle yayın sık sık durdurulmuştu. Kısaca tecrübeliydi. Dolayısıyla bu dergide kimsenin dikkatini çekmeden amaca ulaşmak istedi. Bu nedenle “*Büyük Mecmua*” sadece ilmi ve edebi bir yayın olarak çıkarıldığı görüntüsüne sahipti.³⁸⁰ Böylelikle, başlarda derginin içeriği edebi ve ilmi bir görünüm sergilenerek gizlenmektedir.

Derginin yazarları arasında İsmail Hakkı, Moiz Kohen (Tekinalp), Köprülüzade Fuat, Sabiha Zekeriya, Ömer Seyfettin, Falih Rıfkı, Yusuf Ziya, Faruk Nafiz, Mehmet Emin vardı. Kendisine ait bizzat imzalı dört yazı vardı.³⁸¹ İlki “*Yaşamak Hak ve Kabiliyeti*” başlıklı yazısıydı. Ve bu makalede sulh konferansında ortaya çıkan bir kanaati incelemeye aldı. Bu kanaatin ana teması ise milletlerin ikiye ayrılmasıydı. Bunlardan biri bağımsızlık hakkına sahip olanlar diğeri ise yaşamak hak ve kabiliyetine uygun bulunmayanlardı. Dolayısıyla bu yaygın görüşün Türkiye’deki yansımalarıyla beraber duyulan endişe yazının akışını belirlemekteydi.³⁸² İkinci makalesi ise “*Asri Cemiyetlerde Dinin Mevkii*” adını taşımaktaydı. Dinlerin tekâmül devirlerini anlattığı bu yazısında üç safhadan bahsetmekteydi. İktisadi Devir, Hukuki Devir ve Bedîî Devir³⁸³ olarak nitelendirdiği bu safhaları açıklamaktaydı.³⁸⁴ Üçüncü makale “*İki Yol, İngiltere’de Fikri Hareket*” başlığıyla yayınlandı. Makalede otokrasiden demokrasiye geçilen Avrupa’daki iktisadi ve sosyolojik gelişim izah edilmekteydi.³⁸⁵

³⁷⁸ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.75-81; Y.Sertel, *Susmayan Adam*, s.57-58. ; S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.15.

³⁷⁹ *Büyük Mecmua*, 6 Mart 1919, S:1, s.1.

³⁸⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.80.

³⁸¹ Nuran Özlük, “Büyük Mecmua ve Sistematik İndeksi”, *Turkish Studies*, V/3 (Yaz 2010), Erzincan, s.1814-1825. ; *Büyük Mecmua*, 06 Mart-25 Aralık 1919, S:1-17

³⁸² *Büyük Mecmua*, 20 Mart 1919, S:3, s.35-36

³⁸³ Eşi benzeri olmayan, emsali olmayan anlamına gelmektedir. Şemsettin Sami, *Kamus-i Türki*, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 284.

³⁸⁴ *Büyük Mecmua*, 27 Mart 1919, S.4, s.51-52.

³⁸⁵ *Büyük Mecmua*, Tarihsiz, S:5, s.73.

“*Tarikatların Felsefesi*” adını verdiği dördüncü yazıda ise Türkiye’deki mevcut tarikatlar içerik bakımından analiz edilmekteydi.³⁸⁶ Kızı Yıldız Sertel Hanım’a göre dergide imzasız olarak yayınlanan “*Haftanın Muhasebesi*” başlıklı makale de babası Mehmet Zekeriya Bey’e aitti.³⁸⁷ Ancak bu konuda net bir bilgi yoktu. İmtiyaz sahibi ve mesul müdürün kendisi olduğunu düşünülürse en azından ilk sayılarda yazıların Mehmet Zekeriya Bey’e ait olması mümkündür. Bununla beraber 11’inci sayı ve ardılarında “*Haftanın Muhasebesi*” Halide Edip Hanım tarafından yazıldı.³⁸⁸ Ayrıca derginin evinde hazırlandığı ve polis tarafından da takip edildiği düşünülürse dikkatli olması doğaldır. Bu nedenle “*Büyük Mecmua*” görüntüde ilmi ve edebi olsa da aslında halkın ümidini artırmayı ve böylelikle de mücadele ruhunu aşlamayı amaçlayan bir yayındır.

Derginin sahibi ve müdürü 28 Mayıs 1919’da yayımlanan 8’inci sayıdan itibaren Sabiha Zekeriya Hanım’dı. Ayrıca 7’nci sayının 8 Mayıs 1919’da yayınlandığı düşünülürse Mehmet Zekeriya Bey’in “*Bekirağa Bölüğü*”ndeki tutukluluğu bu zaman aralığında olmalıydı.³⁸⁹ Daha önce de bahsettiğimiz gibi kendi anılarında tutuklanmanın tarihi konusunda bir çelişki vardı. Bu çelişkinin böylelikle kaldırıldığı söylenebilir.

Bilindiği üzere “*Büyük Mecmua*”yı başlarda haftada bir çıkaran Mehmet Zekeriya Bey polis tarafından takip edilmekteydi. Her yapılan toplantı izlenmekteydi. Bu zor şartlar altında yayına devam eden derginin ikinci ayında İzmir Yunanlılarca işgal edildi. İşgalin 14/15 Mayıs 1919 gecesi başladığı ve çatışmaların devam ettiği İstanbul basını tarafından anında öğrenilmişti. Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey ve arkadaşları da bu işgali aynı gün haber aldı. Böylece Ömer Seyfettin, Ruşen Eşref, Ali Canip, Falih Rıfkı ve diğer yazarlar ile yapılan toplantıda her şeyin göze alınması ve daha sert yayın yapılması konusunda fikir birliğine varıldı. Ertesi gün ise geniş katılımlı bir toplantı yapılması kararlaştırıldı. Ancak Mehmet Zekeriya Bey’in tutuklanması nedeniyle bu toplantı yapılamamıştır.³⁹⁰ İzmir’in işgalinin ertesi günü “*Büyük Mecmua*”nın sahibi ve mesul müdürünün tutuklanması yapılan takibin amacını ortaya koymaktaydı. Bu amaç, basını kontrol altına alarak halkı uyandırmalarını engellemektir. Her ne sebeple olursa olsun baskı ve yıldırma emperyalizme karşı başlatılan bu hareketi ancak kısa süreli durdurabilirdi.

³⁸⁶ *Büyük Mecmua*, 5 Haziran 1919, S:9, s.141.

³⁸⁷ *Büyük Mecmua*, 6 Mart 1919, S:1, s.1. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.61.

³⁸⁸ *Büyük Mecmua*, 18 Eylül 1919, S:11, s.1.

³⁸⁹ *Büyük Mecmua*, 8 Mayıs 1919, S:7, s.1. ; *Büyük Mecmua*, 28 Mayıs 1919, S:8, s.1.

³⁹⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.81. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.63-64. ; S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.23-24.

Bahsettiğimiz bu imtiyaz sorununu halledildikten sonra Sabiha Hanım yapılan görev dağılımını anılarında “*Herkes ordunun dağılmış olmasından ürküyordu. Büyük Batı devletlerine ordusuz nasıl karşı koyabilirdik? Dergi kapağının çepeçevre siyah çıkmasında oylar birleşti. Bundan sonra yazarlar istediğini yazmakta serbest bırakıldı. Matbaa işleriyle uğraşmayı Ömer Seyfettin üzerine aldı.... Yazıların sansüre götürülmesi, düzenlenmesi işi bana bırakıldı*”³⁹¹ şeklinde anlatmaktaydı. Bu ifadeden yazarların İzmir’in işgaline kadar yazılarında pek de özgür olmadığı anlaşılmaktaydı. Bunun sebebi ise daha önce de ifade ettiğimiz gibi Mehmet Zekeriya Bey’in önceki gazete ve dergilerdeki tecrübeleriydi. Önemli olan halka ulaşarak ümitlerini ve direnme güçlerini kaybetmemelerini sağlamaktı. Yazarlarla birlikte evinde yapılan toplantıların amacı buydu. Kısaca buradan hareketle yazılardaki bu kısıtlamanın ortak bir karar olduğu anlaşılmaktadır.

Her ne kadar bu kısıtlama kaldırılmış olsa da “*Büyük Mecmua*”nın önündeki en büyük engel işgalci sansürüydü. Bu sansür baskısı altında İzmir işgaline karşı Sultan Ahmet Meydanında yapılan mitingler halkın milli duygularını ayaklandırdığı gibi tereddüt ve korkularını da yok etti. Aslında mitingler bir direnişin sokağa aktarılan yansımasıydı. Dergi mitingin ardından halkın bu duygusuna hitap edecek tarzda hazırlandı. Hatta bu sayıda halkı savaşa davet edecek bir başyazıda kaleme alındı. Yazı siyah bir kapak içindeydi. Ancak sansüre takılan bu sayı kısmen yayınlanabildi.³⁹² Bu sansürü yapan dönemin Basın Yayın Genel Müdürü Haydar Bey, bilakis halkı ve mitingi küçümseyerek saltanatın korunması gerektiğini ifade etmekteydi. Bir yandan işgalciler diğer yandan idaredeki yandaşları nedeniyle İzmir sayısı yoğun sansür altında yayınlandı. Sansüre giren alanların beyaz halde bırakıldığı dergi, mitingde bedava olarak dağıtılmıştır.³⁹³

Bu sansürler nedeniyle yamalı bir halde çıkartılan dergi, 19 Haziran 1919’daki onuncu sayıdan sonra kapatıldı. Nedeni belliydi. Ülke genelinde başlayan İstiklal Savaşına verilen destektir. Tekrar yayın hayatına 18 Eylül 1919’da dönen “*Büyük Mecmua*” sansürün ağır koşulları altında günlük hayatın konularından uzaklaştı. Ancak yeni bir şekli ve yeni bir yazar kadrosu vardı. Yazar kadrosu resimli olarak kapak sayfasında yayınlandı. Bu kapakta özetle “*Büyük Mecmuanın iki ay sansür tarafından geçici kapatıldığı, İzmir işgalinden dolayı tüm memleketi kapsayan keder ve üzüntüden*

³⁹¹ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.26.

³⁹² **Büyük Mecmua**, 28 Mayıs 1919, S:8, s.1.

³⁹³ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.28-29. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**..., s.83.

dergininde etkilendiği ve kendisinin eksikliklerini tamamlayarak yeni bir şekil ve yeni yazar kadrosuyla tekrar yayınlandığı, ayrıca ‘Haftanın Muhasebesi’ yazısının Halide Edip Hanım tarafından yazılacağı”³⁹⁴ okuyucularına duyurulmaktaydı. Artık başyazarda Halide Edip Hanım’dır.

Yeniden yayınlanan “*Büyük Mecmua*” 18 Eylül 1919’daki 11’inci sayıdan itibaren on beş günde bir perşembe günleri çıkmaya başladı. Ancak sansürün etkisi çok fazla hissedilmektedir. Mevcut koleksiyonda son sayının tarihi 25 Aralık 1919’dur. Böylece dergi toplamda 17 sayı yayınlandığı söylenebilir.³⁹⁵ Sabiha Hanım derginin kapatılmasını “*Birçokları ‘İttihatçı’, ‘Ermeni kıtaline katılmış’ damgalarıyla tevkif ediyor, gazetelerde milli kurtuluş yararına konuşanlar susturuluyor, birçok dergiler kapatılıyordu. Bu arada ‘Büyük Mecmua’da İngiliz sansürünün emriyle, Basın Yayın Müdürlüğü tarafından kapatıldı*”³⁹⁶ şeklinde ifade etmekteydi. Böyle bir ortamda Mehmet Zekeriya Bey için başka mücadele ortamlarının var olduğunu söylemek güçtür. Çünkü işgal güçleriyle birlikte hükümetin yoğun baskısı altındaydı. Sonuçta basın dünyasına kazandırdığı “*Büyük Mecmua*”, işgal yıllarının İstanbul’unda halkın direnişine önemli katkılar sağladı. Sansüre karşı mücadelesi de başkaldırı sembolü olarak değerlendirilmelidir.

4- Halide Edip (Adıvar) ile Tanışması

Mehmet Zekeriya Bey ile Halide Edip Hanım’ın tanışması “*Büyük Mecmua*” dönemine denk gelmekteydi. Derginin 2’nci sayısında bulunan “*Edebiyatımızın Son Sımaları*” başlıklı makale de bunu gösteriyordu.³⁹⁷ Dolayısıyla tanışmalarının en iyimser tahminle Mart 1919’da gerçekleştiği düşünülebilir. Kendisinin anılarında bu konuyla ilgili bir ifade bulunmadığı gibi sadece eşinin Halide Edip Hanım ile tanışması ve ilişkisinden bahsetmektedir.³⁹⁸ Özetle dergisinde yazan bir yazarı tanımaması olağan akışa ters olduğundan tanışmalarının “*Büyük Mecmua*”nın kuruluşuyla beraber başladığı söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey’e göre ülkenin işgaline kadar Halide Edip Hanım siyaset ile ilgilenmedi. Çünkü en başta bir Türk romancısı ve yazarıydı. Ancak bu tarihten sonra aktif siyasetin içinde olduğu iddiasındaydı. Böyle bir kargaşa ortamında tüm

³⁹⁴ *Büyük Mecmua*, 18 Eylül 1919, S:11, s.1. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.82.

³⁹⁵ *Büyük Mecmua*, 25 Aralık 1919, S:17, s.1.

³⁹⁶ S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.34.

³⁹⁷ *Büyük Mecmua*, 13 Mart 1919, S:2, s.23.

³⁹⁸ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.81.

aydınlar gibi onun da kendisine göre kurtuluş çaresi vardı. Mehmet Zekeriya Bey'in gözüyle Halide Edip Hanım'ın çaresi “*Onun düşüncesi şuydu; Ordumuz kalmamıştı. Düşman kuvvetli, biz ise zayıftık. Dağınık ve perişan bir hale düşmüştük. Bu durumda İngiltere, Fransa, İtalya gibi büyük düşmanlara karşı duramaz ve onları memleketten çıkaramazdık. Bu kuvvetleri ancak Amerika'nın yardımıyla memleketten kovabilirdik*”³⁹⁹ şeklindedir. Bununla birlikte Halide Edip Hanım'a göre dünyanın güçlü devletleri arasında sayılan ABD emperyalist değildi. Buna inanmaktaydı. Ülkeye ABD'den gelen heyetlerle görüşmeler yapıyordu. Özellikle heyet içinde olan Charles Richard Crane ile dostluğu vardı. Bu dostluktan istifade ederek İstanbul'daki vatansever komutanlarla görüştürüp ABD nezdinde bir kamuoyu oluşturmayı amaçladığı söylenebilir. Özünde ise tüm bu yaklaşımların ana teması, ülkenin düştüğü zor durumdan çıkış yolunun tespit edilmesiydi.⁴⁰⁰ ABD Heyeti'ne hitaben “*Vakit*” gazetesinde yayınlanan “*Amerikan Tahkik Heyetine*” başlıklı makalesi de bu yöndeydi. Yazının ana teması özetle “*Türkiye'yi birlik olarak muhafaza etmek ve tüm unsurların gelişimi sağlamak*” üzerine kuruluydu.⁴⁰¹ Mehmet Zekeriya Bey'e göre ise bu düşünce çocukça yani safçaydı. Ona göre ABD savaş yorgunu olan İngiltere'nin bu gafletinden faydalanarak Ortadoğu'ya girmek ve emperyalist amaçlarını uygulamak istemekteydi. Dolayısıyla ona göre Halide Edip Hanım'ın bu düşüncesi özünde siyasetten anlamadığını göstermekteydi. Ancak onu vatansever ve romantik biri olarak tanımlamayı da ihmal etmemişti.⁴⁰² Kısaca Mehmet Zekeriya Bey'in gözünde Halide Edip Hanım, siyasetin inceliklerinden uzak olduğu kadar vatanseverliği de şüphe götürmez bir aydıdı.

İzmir'in resmen Yunanlılarca işgali ise bu dönemde bardağı taşıran son noktaydı. Bu işgal İstanbul'da olduğu kadar tüm Anadolu'da protesto edildi. Dolayısıyla daha önce de bahsettiğimiz “*Büyük Mecmua*” etrafında toplanan dönemin aydınlarının yeni bir yol haritasına ihtiyaçları vardı. Ancak bu yol haritası işgalin ardından Mehmet Zekeriya Bey'in tutuklanmasıyla kısa süre sekteye uğradı. Yine de büyük özverili yazarlar sayesinde dergi tekrar yayınlanabildi. Bu özverili aydınlardan olan Halide Edip Hanım, tutukluluk döneminde Mehmet Zekeriya Bey'den haber almak

³⁹⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.82.

⁴⁰⁰ İ.Çalışlar, **Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edib...**, s.177-178. ;

⁴⁰¹ Halide Edip (Adıvar), “*Amerikan Tahkik Heyetine*”, **Vakit**, 4.Ağustos 1919, N:635, s.1.

⁴⁰² Anıların yazıldığı tarihin 1970'ler olduğu değerlendirildiğinde Mehmet Zekeriya Bey'in 1919'daki gözleminin doğruluğu tartışılmaya açık hale gelmektedir. Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.82.

için evine gittiğinde Sabiha Hanım ile tanıştı.⁴⁰³ Sabiha Hanım bu tanışmayı “...*Kapı çalındı. Açtığım zaman önümde kısa boylu, zayıf, siyah çarşaflı bir hanım duruyordu. Kimi istiyorsunuz dedim. Ben Halide Edip, dedi*”⁴⁰⁴ şeklinde bizlere aktardı. Aslında evlerinde yapılan toplantılara Halide Edip Hanım da katılmaktaydı. Tanımaması ilginçtir. Buradan da anlaşılacağı üzere evde yapılan toplantılara Sabiha Hanım’ın dâhil edilmediği söylenebilir. Dolayısıyla katılımcıların hepsini tanımaması normaldi. Bu karşılaşmanın ardından ise artık İstanbul’da hem Mehmet Zekeriya Bey hem de Sabiha Hanım basın faaliyetleri yanında aktif olarak Milli Mücadeleye destek vermeye başladı. Her ikisi de Anadolu harekâtını destekleyen tüm cephelerde çalışan Halide Edip Hanım’dan bilgiler almakta ve onun vereceği gizli görevlerde aktif olarak çalışmaktadır.⁴⁰⁵ Diğer bir ifadeyle her ikisi de gazeteciliklerinin yanında İstiklâl Savaşı’nın da birer ferdidir.

Halide Edip Hanım ile gelişen dostluk bir süre sonra önlerine ABD’de burslu eğitim için yeni bir fırsatın çıkmasını sağladı. Artık Mehmet Zekeriya Bey’in önünde iki yol bulunmaktadır. Birincisi mensubu olduğu Milli Mücadeleye ülkede kalarak devam etmesiydi. Zaten Mondros Mütarekesi’nin ardından bir şekilde bu mücadelenin içindeydi. İkincisi ise kendisinin yarım kalan üniversitesini tamamlaması ve eşi Sabiha Hanım’ında yüksek öğrenime devam edebilmesidir. Böyle yol ayrımlarında çocukluğundan beri yaptığı gibi tercihini eğitim için kullandı.⁴⁰⁶ Özünde pragmatik bir yapıya sahip Mehmet Zekeriya Bey, artık mücadelesini yeni bir ülkede devam ettirmek zorundadır.

Burada üzerinde durulması gereken bir husus var ki, o da “*Neden Milli Mücadelenin başladığı bir zamanda ülkeden gittiler?*” sorusuydu. Aslında bu hayattayken kızı Yıldız Sertel Hanım’ın da karşılaştığı bir soru idi.⁴⁰⁷ Hem eşi Sabiha Hanım hem de kendisinin böyle bir durumda ülkeyi terk edip gidecek bir yapıda olmadıkları “*Büyük Mecmua*”daki faaliyetlerinden ve tutuklanmasından anlaşılmaktadır. Ayrıca İzmir’in işgalinin ardından yaptıkları da önemsenmeyecek bir durum değildir. Dolayısıyla bu kararın düşünülmeden, salt bir fırsatın değerlendirilmesi amacıyla verilmiş olduğu iddiasında bulunmak haksızlık olarak nitelendirilebilir. Daha önce de bahsettiğimiz gibi bu kişiler kalem erbabıydı. Son kertede elbette ki ellerine

⁴⁰³ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.26-27.

⁴⁰⁴ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.26. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**..., s.81.

⁴⁰⁵ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.31-33. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**..., s.83.

⁴⁰⁶ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.34. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**..., s.84.

⁴⁰⁷ Y.Sertel, **Susmayan Adam**...,s.70.

silah olarak savaşmak onların göreviydi. Ancak ülkenin aynı zamanda yüksek öğrenimini tamamlamış kişilere de ihtiyacı vardı. Bununla beraber Amerika’da yaptıkları faaliyetlerle Türk’ün haklı mücadelesinin dünya kamuoyuna duyurmaya çalışmaları son derece önemli bir görev olarak nitelenmelidir.

F- AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ’NE İLK GİDİŞİ, GAZETECİLİK EĞİTİMİNE BAŞLAMASI VE DİĞER FAALİYETLERİ

1- ABD Yılları: Gazetecilik Eğitimi

a) Amerika’ya Gidiş

Mehmet Zekeriya Bey için ABD’ye gitme kararı son derece önemliydi. Artık yalnız değildi. Kendisiyle birlikte eşi Sabiha Hanım ve henüz çok küçük olan kızı Sevim Hanım vardı. Tanımadığı, dilini bilmediği yeni bir ülkeye gitmekteydi. Dolayısıyla bir tereddüt yaşaması doğaldı. Sabiha Hanım ise anılarında “ *Bu sırada Amerika’ya tahsile gitmek için bir imkân elimize geçti. Bu imkândan faydalanarak Amerika’ya gitmeye karar verdik. Okumak, yüksek tahsil görmek en büyük isteklerimden biriydi*” diyerek eşiyle aynı fikirde olduğunu teyit etmekteydi. Aynı zamanda da “*Büyük Mecmua*” yayınlanmaktaydı. Ancak sansürün baskısı dayanılmaz bir halde idi. Ayrıca ev sahibi olan Abdullah Cevdet Bey, kira süresi dolduğu için tahliyelerini istemekteydi. Hâlbuki Amerika’ya gitmelerine daha on beş gün vardı. Tam zamanında Ömer Seyfettin Bey’in evini geçici olarak vermesiyle sorun çözüldü. Artık toplantılar ve derginin yayına hazırlanması burada yapılmaktaydı. Fakat bu uzun sürmedi. Dergi kısa süre sonra sansür komisyonunca kapatıldı.⁴⁰⁸ Böylelikle başta Mehmet Zekeriya Bey olmak üzere “*Büyük Mecmua*”yı hazırlayan aydınlar, Milli Mücadele’ye farklı alanlarda katkı sağlamak üzere yollarını ayırdı.

Böyle bir ortamdan ayrılan Mehmet Zekeriya Bey, eşi ve henüz 2,5 yaşındaki kızı Sevim ile 1919 sonunda gemiyle yola çıktı. Amerika’ya hareket ettikleri zaman yollarında iki kız ve iki erkekten oluşan diğer burslu öğrenciler de vardı. Kızlardan biri seyahat esnasında hastalandı ve verem teşhisi konuldu. Eşiyle birlikte hasta olan kıza yardımcı olan Mehmet Zekeriya Bey’in bu yardımseverliği gemi doktoru tarafından yanlış anlaşılmıştır. Doktora göre Mehmet Zekeriya Bey iki evlidir ve ABD yasalarına göre birden fazla evli olanlar ülkeye giremezdi. Dolayısıyla limana çıkmalarına izin

⁴⁰⁸ S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.34. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.71.

verilmedi. Aslında sorun basit bir hatalı gözlemden kaynaklanmaktadır. Pasaportlar ve diğer belgelerle bunun aksini ispat etmesi üzerine Amerika'ya giriş yapmasına müsaade edildi.⁴⁰⁹ Böylelikle denizde bir ay süren zorlu bir yolculuk ve ardından yaşanan haksız bir uygulama sonunda New York şehrine adım attı.

Amerika'nın bu gelişmiş büyük şehrine geldiklerinde diğer öğrencilerle lüks bir otele yerleştirildi. Otelin otuz dört katlı olduğunu yaklaşık elli sene sonra yazdığı anılarında ifade etmesi, üzerindeki etkisinin bir göstergesiydi. Oteldeki ilk gün sorunluydu. Bunun kaynağı ise dil sorunuydu. Ancak şans eseri burada komi olarak çalışan bir Türk'ün yardımıyla sorunlar çözüldü. Oteldeki ilk günde bir Türk ile karşılaşmaları hem sevindirdi hem de şaşkınlıklarına neden oldu. Sonuçta Amerika'daki ilk günler Çanakkaleli olan komi aracılığıyla rahatlıkla atlatıldı.⁴¹⁰ Artık buraya gelmelerindeki amaca yani eğitimlerine başlayabilirlerdi.

Araştırmamızda dikkate çeken bir konu daha vardı. O da Amerika'ya gitmelerini sağlayan yani bu yardımı yapan kişinin kimliğiydi. Kim olduğuna dair anılarında herhangi bir ifade yoktu. Kızı Yıldız Sertel Hanım *"Bu öğrenci grubunu Halide Edip, bir Amerikan milyonerinin isteği üzerine örgütlemişti. 1919 Mayıs'ında Türkiye'ye gelen bir Amerikalı milyoner, Halide Hanım'dan, kendisine Amerika'da okutmak üzere altı genci önermesini rica etmişti. Yani bu gençler, Amerika'ya bu milyonerin misafiri olarak gitmişlerdi"* diyerek bu kişiyi işaret etmekteydi.⁴¹¹ Burada bahsedilen kişi Halide Edip Hanım'ın kolej yıllarından tanıdığı ve Haziran 1919'da İstanbul'a gelen Amerikalı milyoner Charles Richard Crane⁴¹² olmalıydı. Kendisi Osmanlı Devlet'inde genel bir ABD *"mandası"*⁴¹³ kurmak için araştırma yapmaya gelen komisyonun ilki olan *"King-Crane"*⁴¹⁴ heyetinde görevliydi.⁴¹⁵ Dolayısıyla Yıldız

⁴⁰⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.85.

⁴¹⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.86.

⁴¹¹ Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.71.

⁴¹² Amerikalı işadamıdır. İlgi alanı Doğu Avrupa ve Orta Doğu olan Mr.Crane, 1858-1939 arasında yaşadı. ABD Başkanı Taft bir dönem kendisini Çin Bakanı olarak görevlendirdi. Fakat bu görev tecrübesizliği nedeniyle kısa sürmüştür. Antisemitik olduğu ifade edilmektedir. Osmanlı Devleti'nde ABD mandası kurulması amacıyla 3 Haziran 1919'da gelen King-Crane komisyonunun üyesidir. Ali Karakaya, **Milli Mücadele'de Manda Sorunu Harbord ve King-Crane Heyetleri**, Başkent Matbaacılık, Ankara, 2001, s.83-85. ; https://en.wikipedia.org/wiki/Charles_Richard_Crane (E.T.:21.03.2017)

⁴¹³ Terim olarak siyasi tarihe I.Dünya Savaşında girmiştir. Latince *"Mandatum"*, Fransızca *"Mandat"* kelimelerinden gelen ve başlarda kavram olarak *"Vekâlet"* anlamında kullanılmıştır. Savaş yıllarında ise anlamı genişletildi. Kısaca *"Manda"* henüz kendilerini idare edemeyen milletlerin gelişmesi amacıyla Milletler Cemiyeti koordinesinde tecrübeli bir devletin sorumluluğu ve yönetimine yani vekâletine verilmesi anlamında kullanılmıştır. Metin Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, TTK Yayınları, Ankara, 2004, s.7.

⁴¹⁴ Paris Barış Konferansında Milletler Cemiyeti'nin *"Manda"* maddesinin Osmanlı Devleti coğrafyasında uygulanabilirliği yönünde bir araştırma yapılması talep edildi. Bu araştırmayı yapmak

Sertel Hanım'ın işaret ettiği kişi olmalıydı. Bununla beraber Halide Edip Hanım'ın çocuklarını Amerika'ya aldırması konusunda Mr.Crane'den ricada bulunduğu 24 Mayıs 1920'deki mektupta "...Mr.Moore (Kolejin Müdürü)aracılığıyla onları Amerika'ya aldirıp geçen sene nazikâne teklif ettiğiniz gibi gözetiminizde bulundurabilir misiniz?" cümlesi geçmekteydi.⁴¹⁶ Ayrıca sonraları "Tan" gazetesinde ortak olacakları Ahmet Emin Yalman'da burs veren kişinin Charles Crane olduğunu bizlere aktarmaktaydı.⁴¹⁷ Bu bilgilerden eğitim bursunun Charles Richard Crane tarafından verildiği anlaşılmaktadır.

b) Gazetecilik Eğitimi

Mehmet Zekeriya Bey gazeteci idi. Amerika'ya geldiğinde de dünyanın ilk gazetecilik okulunda eğitim almak istemesi gayet doğaldı. Dil sorununu çözdükten sonra 1920 ders döneminde Columbia Üniversitesi Gazetecilik Bölümü'ne girdi. Burada verilen dersler kendisinin diğer faaliyetlerini engellemedi. Bu yüzden hem derslerini takip etti hem de Amerika kamuoyunu Türk Milli Mücadelesi hakkında bilgilendirmeye başladı.⁴¹⁸ Kısaca eğitimi teori ve pratik olarak almaktadır.

Gazetecilik Bölümü'nde sayfa düzenlerine ait teknik bilgilerden başlayarak demokratik bir toplumda basın görevi ve konumuna kadar olan tüm bilgiler öğrencilere aktarılmaktaydı. Bu aktarım teorik olduğu kadar aynı zamanda pratiğe de dönüktü. Kendisi yaklaşık on yıldır basının bizzat içindeydi. Muhabirlik görevinden başlayarak sayfa hazırlanması, baskısı, makale yazarlığı ile imtiyaz ve mesul müdürlük işlerini sırasıyla yerine getirdi. Yani bu konuda geniş bir tecrübeye sahipti. Aldığı eğitimle de öğrendiklerini birleştirerek mesleğinde mükemmelleşmeyi amaçladı. Aldığı eğitim sonunda demokratik ortamdaki basının görevini haberin doğru, tarafsız ve gecikmeksizin verilmesi şeklinde ilke haline getirdi.⁴¹⁹ Vefatına kadar da bu ilkeden vazgeçmediği yayınlarından anlaşılmaktadır.

üzere oluşturulacak heyete İngiltere ve Fransa üye vermemiştir. Bu nedenle ABD Başkanı Wilson tarafından Henry Churchill King ve Charles Richard Crane başkanlığında kurulan heyet bölgeye gönderildi. Kısaca görevi bölgenin bir manda yönetimine uygun olup olmadığını araştırmak olan komisyon tarihte başkanlarının soyadlarıyla yani "King-Crane" heyeti olarak anılmaktadır. Heyet bu görevi için İstanbul'a 3 Haziran 1919'da gelmiştir. M.Ayışığı, **Kurtuluş Savaşı Sırasında Türkiye'ye Gelen Amerikan Heyetleri**, ..., s.75.

⁴¹⁵ İpek Çalışlar, **Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edib**, Everest Yayınları, İstanbul, 2011², s.177.

⁴¹⁶ İ.Çalışlar, **Biyografisine Sığmayan Kadın Halide Edib**,..., s.215.

⁴¹⁷ Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, III, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1970, s.223.

⁴¹⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.90.

⁴¹⁹ Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.72-73.

Sonuçta Mehmet Zekeriya Bey, Gazetecilik Bölümü'nde üç yıl kadar bir eğitim aldı. Aldığı bu eğitimden meslek hayatı boyunca faydalandı. Bu kadar tecrübesine rağmen gazeteciliği bu fakültede öğrendiğini söylemekten çekinmedi. Okul hayatı boyunca edindiği birikim ve tecrübeler emperyalizme bakış açısını da değiştirdi. Bu değişim salt bir fikirden oluşmamakta tüm bilgi birikimini kapsamaktaydı. Kısaca Mehmet Zekeriya Bey artık Anadolu'dan gelen bir gazeteci değildi. Kendisi bu durumu *“Memleketten çıktığımız zaman yalnız emperyalizm düşmanı milliyetçiydik. Bu kez memlekete devrimci olarak döndük”* şeklinde özetlemekteydi.⁴²⁰ Elbette ki böyle bir değişim ve birikim salt aldığı eğitime bağlanmamalıydı. Amerikan toplumunun gelişmiş yapısının da payı vardı.

2- New York Times'ta yayımladığı Makaleler

Amerika'daki yaşamları öğrenim ağırlıklı geçmekteydi. Aynı zamanda Mustafa Kemal Paşa'nın başlattığı Anadolu Harekâtını da yakından takip etmekte ve Milli Mücadele'ye buradaki basının bakış açısını da izlemektedir. Anılarındaki *“Bir gün New York Times gazetesinde Mustafa Kemal hakkında bir başyazı çıktı. Baştan başa yanlış ve uydurma bilgiye dayanan bir yazıydı. İngilizce öğretmenimin yardımlarıyla gazeteye bir mektup yazarak başyazıdaki yanlışları belirttim. New York Times gibi ağırbaşlı tanınan bir gazetenin bu kadar büyük bir hata işlemesine şaşığımı bildirdim”* ifadesinden bu takip anlaşılmaktaydı. Mektubun üzerine gazeteye davet edilen Mehmet Zekeriya Bey, başyazarla yaptığı görüşmenin ardından Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu Harekâtı konusunda bir yazı hazırlaması istendi. Hazırladığı yazının ana teması Mustafa Kemal ve İstiklal Savaşı'ydı. Hazırladığı bu makalenin ardından başyazar, İstiklal Savaşıyla ilgili yazılara devam etmesini istedi.⁴²¹ Böylelikle New York şehrinde gazeteciliğe tekrar başlamıştır.

New York Times gazetesinde her hafta İstiklal Savaşı ve aşamalarıyla ilgili yazılar yazdığını anılarında ifade etmekteydi. Ayrıca *“Current History”* adlı dergiye de ayda bir ayrıntılı makale hazırladığını ve gönderdiğini yazmaktaydı.⁴²² Burada bahsedilen dergide iki, gazetede ise bir yazısı dışında herhangi bir makaleye ya da habere ulaşamadı. Ayrıca kızı Yıldız Sertel Hanım babasını anlattığı kitabına bahsedilen üç makalenin Türkçe çevirisini eklemiştir.⁴²³ Böylelikle yoğun bir çalışma

⁴²⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.96-97.

⁴²¹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.89.

⁴²² Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.90.

⁴²³ Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.77-91.

ortamı içine giren Mehmet Zekeriya Bey'in önünde iki sorun vardı. Birincisi bu çalışmaları yapabilmesi için Anadolu'dan haber almalıydı. İkincisi ise yazıların hazırlanma sürecinin ev koşullarında yapılamamasıydı. Kısaca büroya ihtiyaç duydu. Anadolu'dan haber alma işini Paris'te daha önce kurulmuş olan büroyla irtibata geçerek çözdü. En taze ve doğru bilgileri buradan almaya başladı. Ayrıca İstanbul ve Ankara basınından bazı gazeteleri getirmeye başladı. Çalışma ortamı içinde, resmi bir büro kurulmalıydı. Fakat bursla geldiği bir yerde bunu karşılayacak maddi bir imkâna sahip değildi. Amerika'da ticaret yapan Leon Taranto adlı bir dostunun yardımıyla bu sorunu da halletti.⁴²⁴ Artık hem doğru bilgileri alacağı bir haber kanalı hem de çalışmalarını resmi olarak yürütebileceği bürosu mevcuttu. Bu haliyle Mehmet Zekeriya Bey Amerika'da Milli Mücadele'nin bir ferdi olarak görev yapmaya başladı. Çevresini genişletti ve onlara mücadelenin haklı sebeplerini anlattı. Kısaca Anadolu Harekâtı hakkında kamuoyu oluşturarak Türk'ün haklı sesini dünyaya duyurmayı hedefledi. Bunu o dönemdeki şartlara göre başardığını söylemek abartılı bir yaklaşım değildir.

Mehmet Zekeriya Bey'in Current History dergisinde tespit edilen ilk makalesi Nisan 1922'de yayınlanan "*Ankara'daki Türk Hükümeti*" başlığını taşımaktaydı. Yazıda özetle, Türk Milli Hareketinin nasıl ve neden başladığı, Avrupa'nın bu harekâta duyarsızlığı, kabul edilen Anayasa'nın içeriği, Misak-ı Milli'nin Ankara Hükümetinin barış şartlarının ana kaynağı olduğu ve son olarak ise Padişah'ın durumu ile İslamcılık akımıyla ilgili Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerine yer verdi.⁴²⁵ Yazının içeriği incelendiğinde haber ağının ne kadar güçlü olduğu ve doğru bilgiler gönderildiği anlaşılmaktadır.

New York Times gazetesinin 26 Kasım 1922'deki nüshasında yayınlanan "*Türkiye'nin Ateşli 'Jan Dark'ı*" adlı yazı elimizdeki ikinci makaleydi. Burada Halide Edip Hanım'ı anlatmaktaydı. Makalesinde ; Halide Edip Hanım'ın öğretmenlik mesleği ve feminizm hareketinden uzak asıl işinin modern bir Türk romancısı, ateşli bir vatansever ve milliyetçi bir Jön Türk olduğu, Balkan Savaşının ardından politikadan uzaklaştığını ancak I.Dünya Savaşı yenilgisiyle başlatılan Milli Mücadele ile tekrar döndüğünü, ordunun bir ferdi olarak savaş alanında nasıl hareket ettiğini ve adının bu yüzden "*At Sırtındaki Hanım*" olarak anıldığını anlatmaktaydı. Gazetenin de makalenin başlangıcına "*Yazar daha önce İstanbul'da Halide Hanım'la beraber*

⁴²⁴ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.90.

⁴²⁵ Mehmet Zekeriya, "*The Turkish Government at Angora*", *The New York Times Current History*, (Nisan 1922), New York, s.73-75. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.77-81.

çalışmıştı. Bu yazı sempatican bir görüşle yazılmıştır” şeklinde bir paragraf ilave etmesi yazının objektif bir yaklaşımdan uzak olduğu görüşüne sahip olduklarını göstermekteydi.⁴²⁶ New York Times’ın tarafsız bir yaklaşımda bulunarak bu şekilde bir ilave yapması yani Mehmet Zekeriya Bey’in Halide Edip Hanım’a sempati duyduğunu ifade etmesi son derece doğru bir yaklaşımdı. En basit şekliyle bile orada bulunmasını Halide Edip Hanım’a borçluydu. Ancak bu durum yazının içeriğinin tartışılması gerektiğini göstermemektedir.

Bir diğer makale ise yine Current History dergisinde Aralık 1922’de yayınlandı. “*Türkiye’de Yeni Halife*” başlığıyla yayınlanan yazıda; Halife’nin artık siyasi kimlikten uzak salt dini bir yapıya sahip hale getirildiği, Osmanlı Hanedanında bırakılan Halifelik seçimine artık Büyük Millet Meclisi’nin karar vereceği ve İslam dünyasının bakış açısı anlatılmaktaydı.⁴²⁷ Buradan da anlaşılacağı üzere Anadolu’daki gelişmeler Mehmet Zekeriya Bey tarafından anlık olarak takip edilmektedir.

Bununla beraber Mehmet Zekeriya Bey’in bir çeviri makalesinin Current History’nin Kasım 1921 sayısında “*Bir İstanbul Yerlisi*” başlığıyla yayımlandığı tespit edilmiştir. Ancak ulaşılamayan bu çevirinin Talat Paşa’nın “*Vakit*” gazetesinde yayınlanan anılarının bir bölümünü içerdiği söylenmelidir.⁴²⁸

Söz konusu bu makalelerin başında önce tarihsel bir gelişime değinen Mehmet Zekeriya Bey, ardından ise Anadolu Harekâtının haklılığını vurgulamaktaydı. Dolayısıyla Milli Mücadele’nin ferdi olmaya devam etti. Amerika kamuoyunu Türk’ün haklı İstiklal Savaşı konusunda bilgilendirdi. Elbette ki gazetenin Türkiye’ye bakışındaki belirgin iyileşmede bir payı vardı. Bununla beraber Türkiye’ye iki kez giderek Mustafa Kemal Paşa ile görüşen muhabir Clair Price’nin yazdığı olumlu makalelerin etkisi de göz ardı edilmemelidir.

Mehmet Zekeriya Bey, muhabirin Ankara’daki yaşanan savaşı bir kez daha yerinde görmek isteğini iletmesi üzerine kendisine yardım ederek Anadolu’ya gitmesini sağladı.⁴²⁹ Ayrıca bu seyahat ile ilgili olarak “*Anadolu’da Yenigün*” gazetesinin 19 Aralık 1921’deki sayısında “*Amerikalı Misafirimiz ve Amerika ve Biz*” başlıklı bir yazısı yayınlandı. Makalesinde Türkiye’nin Amerika’da tanınmadığı ve tanıyan

⁴²⁶ Mehmet Zekeriya, “*Turkey’s Fiery Joan Of Arc*”, **The New York Times**, 26 Kasım 1922, s.2 ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.84-91.

⁴²⁷ Mehmet Zekeriya, “*The New Turkish Caliph*”, **The New York Times Current History**, (Aralık 1922), New York, s.669-671. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.82-84.

⁴²⁸ M.Bülent Varlık, “*Zekeriya Sertel’in Milli Mücadele Yazıları Current History’de Yayınlanan Makaleler*”, **Mülkiyeliler Birliği Dergisi**, XVII/161 (Kasım 1993), Ankara, s.54.

⁴²⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.96.

kesimlerinde olumsuz yönde yaklaştığını bildirmektedir. Ayrıca Clair Price'nin yazdığı yazılarla Türk dostu olduğunu ve Anadolu insanının haklı davasını desteklediğini özetlemektedir. Kısaca gazeteci Clair Price hakkında Türk kamuoyuna bilgi aktarmaktadır.⁴³⁰ Bu yardımı ve yayımlanan makalesi bizlere Mehmet Zekeriya Bey'in ABD nezdinde Türkiye ile ilgili olumlu kamuoyu oluşturma çabasını göstermektedir. Dolayısıyla bu açıdan Milli Mücadele'nin yurtdışındaki bir ferdi olduğu söylenebilir.

3- Türk Teavün Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

Mehmet Zekeriya Bey'in Amerika'daki ilk gününde Çanakkaleli bir Türk komi ile karşılaşmasının tesadüften ibaret olması düşünülemezdi. Elbette ki bölgeye onlardan önce gelerek yerleşmiş olan Türk asıllı bir topluluk vardı. Türk, Kürt, Laz, Ermeni, Yahudi fark etmezdi. Bunları ırki ve dini bir ayrıma tabii tutmadan "*Türk Kolonisi*" diye tanımlamaktaydı.⁴³¹ Genelde işçilerden oluşan bu topluluğun arasında az sayıda elektrikçi, teknisyen ve mühendis vardı. Onlarda kendilerine farklı bir kimlik arayışı içindeydi.⁴³² Kısaca bahse konu Türk topluluğu hem örgütsüz hem de yalnız başıydı.

Örgütsüz bir şekilde ayrı ayrı şehirlerde bulunan Türkler, genelde fakir semtlerde yaşamaktaydı. Fabrikaların ağır işlerinde çalışan işçiler bu topluluktandı. Aldıkları maaş ise işin karşılığı değildi. Topluluğu yaşadığı bu durum hem Mehmet Zekeriya Bey'in hem de eşi Sabiha Hanım'ın gözünden kaçmadı. Hatta Sabiha Hanım Cemaat Teşkilatçılığı üzerine eğitim almaktaydı. Yani konu üzerinde teoride de olsa bir uzmanlığı söz konusuydu. Harekete geçmeye karar verildi. İlk önce dağınık halde olan Türkler ile irtibata geçildi. Yapılması gerekenler anlatıldı. Onlarında bu duruma sıcak bakmaları sonucu topluluk örgütlenmeye başladı.⁴³³ Böylelikle Amerika'da her milletin olduğu gibi Türklerinde bir cemaat oluşturma için adımlar atıldı.

Kurulması düşünülen örgütün iki önemli amacı vardı. Birincisi, Amerika'daki her Türk'ün yalnız olmadığını bilmesi ve gerektiğinde yardım alacağı bir teşkilatının bulunmasıydı. Diğeri ise İstiklal Savaşı'nda Anadolu'da yetim ve öksüz kalan korumasız çocuklara yardım yollarının aranması ve sağlanmasıydı.⁴³⁴ Kısaca özünde;

⁴³⁰ Serpil Sürmeli, "*Ankara'da Amerikalı Bir Gazeteci: Clair Price*", **Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi**, IV/4 (Temmuz 2005), s.22. ; **Anadolu'da Yenigün**, 19 Aralık 1921, N:755-368, s.1.

⁴³¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.91.

⁴³² S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.41.

⁴³³ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.91. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.41-42.

⁴³⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.91.

Anadolu insanının vicdanını, içinden geldiği topluma olan özlemini, sevdası ve merhametini taşımaktaydı.

Bununla beraber Sabiha Hanım anılarında Ankara'daki bir dostundan aldığı mektuptan bahsetmekteydi. Bahse konu mektup; Anadolu'daki sefaletten, çocukların kimsesizliğinden ve savaş nedeniyle babaları öldürülen doksan bin kadar çocuğun sokaklarda adeta süründüğünden bahsetmekteydi. Kimsesiz çocuk yuvalarının da ancak on iki bin kapasiteli olduğunu, Amerika yetimhanelerinin sadece Ermeni çocukları aldığını, Türk ve Kürt çocuklarının sokaklarda perişan olduğunu vurgulamaktaydı. Amerika'daki Türkleri yardımcı olmaları konusunda ikna etmesini ve bu duruma bir nebze de olsa katkı sağlaması beklenmekteydi.⁴³⁵ Dolayısıyla eşi Mehmet Zekeriya Bey ile başlattıkları hareket bu doğrultuda ilerledi.

Bu amaçla New York ve diğer şehirlerde toplantılar düzenlendi. Bu toplantılarda farklı ve aykırı görüşler dile getirildi. Ancak başlangıçta Sabiha Hanım'ın New York'ta bir Türk Mezarlığı yapılması sorununu üniversitedeki danışmanı aracılığıyla çözmesi topluluğun onlara inanmalarını sağladı.⁴³⁶ Ve her yaptıkları toplantıda cemaat biraz daha büyüdü. Artık yardımlar toplanmakta ve Ankara'ya gönderilmekteydi. Bu örgütün yaptıkları tüm Amerika'daki diğer Türkler tarafından duyuldukça örnek alındı. Onları da kendi örgütlerini kurlmaları yönünde harekete geçirdi.

Mehmet Zekeriya Bey eşiyle birlikte bu topluluğun faaliyetlerinde aktif olarak çalışmaktaydı. Başlarda kahvehanelerde yapılan toplantılar uygun görülmediğinden kiralık bir binaya geçildi. Binaya geçmeleriyle birlikte topluluk faaliyetleri de arttı. Dil kursları, konferanslar gibi etkinliklerle sosyal merkez haline geldi. Mehmet Zekeriya Bey'in başında olduğu haftalık "*Birlik*" adında bir gazete yayınlandı. Gazetenin birinci sayısının Hakkı Tarık Us koleksiyonunda olduğu öğrenilmesine rağmen bu nüsha temin edilemedi.⁴³⁷ Aynı zamanda Sabiha Hanım'ın yaptığı anketlerde topluluğun gelişmesine dair yol haritası ortaya çıkarılmaktaydı. Bu anketlerin biri de örgüte verilecek isim

⁴³⁵ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.41-42.

⁴³⁶ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.45-46.

⁴³⁷ Veysi Akın, Esin Umay aracılığıyla bahsedilen "*Birlik*" gazetesinin iki sayısına ulaşılabilmıştır. Yaptığı incelemede; ilk nüshanın Ağustos 1922'de çıktığı, on günde bir yayınlandığı, ilk idare yerinin 36 Rivington New York sonraları ise 217 Doğu altıncı cadde olarak yazdığını belirtmiştir. İlk sayfada İngilizce ve Osmanlı Türkçesiyle "*Nüshası on beş senttir. On günde bir çıkar. İslam cemaatinin menfaatine hizmet eder yegâne Türk gazetidir. Naşiri: Türk Teavün Cemiyetidir. Abone bedeli senevi dört dolardır*" ibaresinin bulunduğunu ve gazetenin yayınlanma amacının iletişim ve yardımlaşma olduğunu bizlere aktarmıştır. Veysi Akın, "*Amerika'da İlk Türk Lobisi Türk Teavün Cemiyeti*", **ATAM**, XX/59 (Temmuz 2004), s.495-496.

üzerineydi. Sonuçta iki isim öne çıktı. Bunlardan ilki “*Osmanlı Teavün Cemiyeti*” ikincisi ise “*Türk Teavün Cemiyetiydi*”. Çoğunluğun kararına uyularak örgütsel yapının adı “*Türk Teavün Cemiyeti*” olarak belirlendi.⁴³⁸ Buradan da anlaşılacağı gibi basit bir topluluktan resmi bir örgütsel yapıya doğru hareket söz konusuydu.

New York şehrinde kurulan “*Türk Teavün Cemiyetinin*” ilk başkanı Sabiha Hanım’dı.⁴³⁹ Aldığı eğitim bunu gerektirmekteydi. Mehmet Zekeriya Bey ile başladıkları bu sosyal sorumluluk artık örgütsel aşamalarını da tamamlamaktaydı. Aynı bir binaya sahip olmaları ve cemiyet adının belirlenmesi bunun bariz bir göstergesiydi. Her ne kadar cemiyetin adı, merkezi ve başkanı belli olsa da elimizdeki bilgilere göre ABD makamlarınca tanınan resmi kuruluşu 1924’de gerçekleşti. Kuruluş belgesine göre cemiyetin merkezi New York’taydı. Detroit, Cleveland ve Chicago’da ise şubeleri vardı.⁴⁴⁰ Elbette ki 1923’de yurda dönen Sabiha Hanım’ın resmi kuruluş belgesinde adının olmasını düşünmek mümkün değildi. Burada bahsettiğimiz 1924’deki resmi kuruluşun önceki yani ilk kuruluş aşamasındaki cemiyetti. Bununla beraber başlangıçtaki bu yapı için ABD makamlarından herhangi bir izin alındığına dair bilgi ve belgeye de ulaşamadı.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi “*Türk Teavün Cemiyeti*” bir sosyal yardım kuruluşuydu. Özellikle Anadolu’daki yetim ve öksüz çocuklar için yardım toplamakta ve bu yardımları ise Ankara’daki “*Himaye-i Etfal Cemiyetine*” göndermekteydi.⁴⁴¹ Yapılan bu yardımlar günden güne arttı. Bu artışla beraber her iki cemiyet arasında yoğun bir diyalog başladı. Bu iletişim sonucunda Ankara’dan bir yetkilinin Amerika’ya gelmesi ve burada Anadolu ve İstiklal Savaşı hakkında bilgi vermesinin amaca daha fazla hizmet edeceği kararlaştırıldı. Bu talep üzerine Ankara, Bolu Milletvekili ve aynı

⁴³⁸ S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.46-49.

⁴³⁹ Mehmet Fuat Umay, *Bir Devrimci Doktor’un Anıları*, Çeviren: Cahit Kayra, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006², s.26.

⁴⁴⁰ Semih Bulut, *Atatürk Dönemi Türkiye-ABD İlişkileri (1923-1938)*, ATAM yayınları, Ankara, 2010, s. 57.

⁴⁴¹ Cemiyetin bu adla ilk kez kuruluşu 1908’de Kırklareli’nde gerçekleşti. Ancak asıl kuruluşunu ise 6 Mart 1917’de tamamlayan cemiyetin amacı, kısaca kimsesiz çocukların korunmasıydı. Kuruluşla beraber nizamnamesi yayınlandı. Ardından ise İstanbul Şubeleri Teşkilat Nizamnamesi yürürlüğe girdi. Mondros Mütarekesinin ardından başlayan Milli Mücadele ile Ankara’da 30 Haziran 1921’de yeniden yapılanması sağlandı. Savaş yıllarında kimsesiz çocuklara özellikle yurtdışından yapılan yardımlar son derece yüksekti. Böylelikle yurt yapımına hız verildi. Cumhuriyet döneminde de asli görevine devam eden kurum günümüzde Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı bünyesinde Çocuk Hizmetleri Genel Müdürlüğü olarak faaliyetine devam etmektedir. Makbule Sarıkaya, “*Savaş Yıllarında Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin Çocuk Misafirhanesi ve Çocuklar*”, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Dergisi*, III/3 (2003), s.193-194. ; <http://cocukhizmetleri.aile.gov.tr/hakkimizda/tarihce> (E.T.: 29.03.2017).

zamanda Cemiyet Genel Sekreteri olan Dr. Mehmet Fuat (Umay) Bey'i⁴⁴² ABD'ye göndermeye karar verdi.⁴⁴³ Böylelikle hem ABD kamuoyu hem de Türk topluluğunun Anadolu'da yaşananlar hakkında aydınlatılmasının amaçlandığı düşünülebilir.

Dr. Mehmet Fuat Bey "*Aquitania*" adlı gemiyle 31 Mart 1923'de Fransa'nın Cherbourg limanından Amerika'ya hareket etti. Yaklaşık yedi gün süren deniz yolculuğunun ardından yani 7 Nisan 1923'de New York'a ulaştı. Mehmet Zekeriya Bey'den Ankara'dan hareketinden itibaren telgraf ile ABD'deki programı hakkında bilgi almaktaydı. Dolayısıyla Amerika'daki faaliyetler ve yapılacak görüşmeler "*Türk Teavün Cemiyeti*" aracılığıyla Mehmet Zekeriya Bey ve arkadaşlarınca planlanmakta ve Dr. Mehmet Fuat Bey'e aktarılmaktaydı.⁴⁴⁴ Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey, bu heyetin yolcuğu da dâhil olmak üzere her türlü faaliyetinin içindeydi.

Bolu Milletvekili ve Himâye-i Etfâl Cemiyeti Genel Sekreteri Dr. Mehmet Fuat Bey'in Amerika'daki faaliyetleri "*Türk Teavün Cemiyeti*" ve diğer cemiyetlere yönelikti. Bu faaliyetlerde, Mehmet Zekeriya Bey ile birkaç cemiyet üyesi hem sekreterlik hem de tercümanlık görevini de üstlendi.⁴⁴⁵ Böylece oluşturulan bu heyet şehir şehir dolaşarak Anadolu ile bağları bulunan tüm cemiyetlerle irtibata geçti ve toplantılar düzenledi. Yardımlar toplandı. Irki veya dini bir ayırım söz konusu değildi. Bir yerde Türklerle yapılan toplantı diğer yerde Musevilerle devam etmekteydi. Aynı zamanda New York'ta Türk sergisi de açıldı.⁴⁴⁶ Buraya Türkiye ile bağları olan herkes akın etmeye başladı. Bu durum en basit bir ifadeyle özlem duygusunun varlığını göstermektedir.

Yapılan bu etkinlikler Amerika kamuoyunda Ermenilerin yaptığı propaganda sonucu oluşan olumsuz havayı yok etmeye başladı. Mehmet Zekeriya Bey bu durumu anılarında "*...Amerikalı, bir Türkle karşılaşmak bile istemezdi. Bir toplulukta, bir tanışmada Türk olduğumuzu öğrendiler mi, hemen başlarını çevirirler, bizi görmezden gelmeye çalışırlardı*"⁴⁴⁷ diyerek açıklamaktaydı. Bu durum sonuçta değişti. Amerika

⁴⁴² Kırklareli 1885 doğumlu olan Fuat Bey, Tıp eğitiminin ardından Bolu ve Düzce'de hükümet tabipliği görevinde bulunduğu sırada başlayan İstiklal Savaşında Bolu Milletvekili olarak Anadolu Harekâtına katıldı. Eylül 1922'de Sağlık Bakanı, Himaye-i Etfal Cemiyeti Genel Sekreterliği, Türk Hava Kurumu gibi diğer kuruluşlarda kurucu üyelik gibi görevlerde bulundu. Harika Çocuklar Yasasının çıkarılmasında aktif rol üstlendi. 1963'de vefat etti. M.F.Umay, **Bir Devrimci Doktor'un Anıları**, ..., s.8-9.

⁴⁴³ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.92. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.56. ; M.F.Umay, **Bir Devrimci Doktor'un Anıları**, ..., s.9.

⁴⁴⁴ M.F.Umay, **Bir Devrimci Doktor'un Anıları**, ..., s.14-23.

⁴⁴⁵ M.F.Umay, **Bir Devrimci Doktor'un Anıları**, ..., s.27.

⁴⁴⁶ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.92-95.

⁴⁴⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.95-96.

halkının Türklere başlangıçtaki olumsuz tavrı bir süre sonra yerini olumlu bir bakış açısına bıraktı.

Aldıkları öğrenim bursuyla geldikleri Amerika'da iki genç Türk aydınının başardığı bu hareket küçümsenecek bir durum değildi. Elbette ki ülkesinde İstiklal Savaşı verilmekteydi. Ancak daha öncede ifade ettiğimiz gibi savaş sadece cephe verilemezdi. Cephe arkasında da Türk'ün haklı davası anlatılmalıydı. Mehmet Zekeriya Bey'in İstanbul'da yaptıkları bizzat Milli Mücadele'nin bir ferdi olduğunu göstermekteydi. Amerika'daki faaliyetleri de cephe gerisinde yapılan Türk'ün haklı davasının anlatılarak kamuoyu oluşturulmasıydı. Dolayısıyla her iki gençte Milli Mücadele'nin birer ferdiydi. Ayrıca eşi Sabiha Hanım ile kurdukları "*Türk Teavün Cemiyetinin*" savaş nedeniyle aç, yetim ve öksüz kalmış çocuklara dönemine göre son derece önemli yardımlarda bulunduğu da dikkate alınmalıdır.

4- Yurda Dönüşü

Mehmet Zekeriya Bey'in yurda dönme isteği 1922 sonlarında son derece artmıştı. Bunda Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'daki elde ettiği başarı ve zaferin etkisi yüksekti. Bu zaferin ardından kurulacak yeni sistemde yer almak istedi. ABD'de elde ettiği bilgi birikimini de halkına aktararak yardım etmeyi amaçladı. Aynı zamanda ülkesindeki Amerikan misyoner ve kolejlerine karşı mücadeleye yönelik bir çalışması vardı. Döndüğünde de bu mücadeleye devam etmeyi düşünmekteydi. Kızı Yıldız Sertel Hanım'ın doğumu ve uzun bir gemi yolculuğuna dayanamaması gibi sağlık nedenleriyle düşüncelerini gerçekleştiremedi. Kısaca ülkeye dönüşünü bir süre daha erteledi.⁴⁴⁸ Buradan da anlaşılacağı gibi dönüş aslında 1922 ortalarında yapılacaktı. Gerçekleşen doğumun buna engel olduğu bir gerçektir.

Mehmet Zekeriya Bey'in ve eşinin okul durumu da söz konusuydu. Sabiha Hanım Üniversite'den 1923'de mezun olduğunu yazmaktadır.⁴⁴⁹ Dolayısıyla yurda dönüşün ertelenmesinin tek sebebi sadece doğumun gerçekleşmesi değildi. Sebep ne olursa olsun ülkelerine dönme isteklerini bir şekilde ertelenmek zorunda kaldı. Bu arada Dr. Mehmet Fuat Bey ile birlikte Amerika'da yaptıkları toplantı ve faaliyetler son derece yararlıydı. Sonucunda o zaman ki değerle 150.000 lira yardım toplandı. Türkiye'den gelen bu heyetin ABD'deki faaliyetlerini tamamlaması üzerine onlarla birlikte dönüş yolculuğuna ailesiyle katıldı. Böylece "*Türk Teavün Cemiyeti*" ve diğer

⁴⁴⁸ Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.91.

⁴⁴⁹ S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.58.

toplulukların uğurlamasıyla bindikleri gemi 11 Temmuz 1923'de Amerika'dan ayrıldı. Yaklaşık sekiz gün süren bir deniz yolculuğunun ardından Mehmet Zekeriya Bey ve ailesi 19 Temmuz 1923'de İstanbul limanına vardı.⁴⁵⁰ Artık üç yıldır özlemini duyduğu topraklardaydı. Ancak bu defa İstanbul bıraktığı gibi işgal altında değil, özgür bir şehirdi.



⁴⁵⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.97. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.58. ; M.F.Umay, **Bir Devrimci Doktor'un Anıları**, ..., s.167-173. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.91.

IV. BÖLÜM

MEHMET ZEKERİYA BEY'İN CUMHURİYET YILLARINDA KAMU HİZMETLERİ VE GAZETECİLİĞİ (1923-1980)

A- MATBUAT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ'NE ATANMASI VE FAALİYETLERİ

1- Göreve Atanması

Mehmet Zekeriya Bey Colombia Üniversitesi'nde aldığı gazetecilik eğitimi ve diğer faaliyetlerinin ardından 19 Temmuz 1923'de İstanbul'a geldi.⁴⁵¹ Kısa bir süre sonra da ailesini bırakarak Ankara'ya hareket etti. Bu gidişin elbette bir amacı vardı. Bu amaç, büyük zaferle sonuçlanan İstiklal Savaşı'nın ardından kurulacak yeni sistemde kendine verilecek görevlerin varlığı ve sorumluluk hissi duymasıydı. Yani Ankara'ya gitmekteki bu aşırı istek ve aceleciliği vatansever yapısından ileri gelmektedir.

Bu ruh haliyle hareket eden Mehmet Zekeriya Bey bir gün süren tren yolculuğunun ardından Ankara'ya ulaştı. Bu gidişin İstanbul'a geldikten on beş gün sonra gerçekleştiği değerlendirildiğinde Ağustos 1923 başları olduğu düşünülebilir. Bu kendisinin Ankara'ya ilk gelişi idi. Yüreği buruktu. İlk izlenimleri sanki bütün Anadolu'nun içinde bulunduğu durumun bir özeti idi. Zaten Ankara'daki sosyo-ekonomik durumu *"Zaferin neşesi bütün yürekleri sarmıştı. Ankara gülüyordu. Fakat yokluk içinde yapılan üç yıllık savaşın perişanlığı olduğu gibi duruyordu. Sokaklar ağaçsız, eğri büğrü, tozlu yollardan ibaretti. Şehirde oturulabilecek ancak birkaç ev vardı. Bütün şehirde Milli Kurtuluş Savaşı sıralarında yapılan Büyük Millet Meclisi binası ile karşısındaki küçük Millet Bahçesi'nden başka gözü okşayacak bir şey yoktu... Şehirde hiçbir taşıt yoktu. Mebuslar şehre ya atlı araba ya da atla gidip geliyorlardı"*⁴⁵² şeklinde anılarında bizlere aktarmaktadır. Sözlerinden de anlaşılacağı gibi Anadolu halkı zor durumdaydı. Ülkeyi yöneten milletvekillerinin durumu da onlar gibiydi. Çalışacakları bina bile ifade edildiği gibi savaş sırasında zorluklarla yapılmıştı.

Mehmet Zekeriya Bey'in Ankara ile ilgili izlenimlerinde dikkatimizi çeken bir hususta *"Köylülerin arabaları ve hayvanlarıyla şehre girmeleri yasak edilmişti"* cümlesiydi. Başlangıçta rahatsız edici bir uygulama gibi gözükse de bu yasağın aslında şehirde yapılan ağaçlandırmayla ilgili olduğu ifade edilmelidir. Yeni dikilen ağaçlar

⁴⁵¹ M.F.Umay, *Bir Devrimci Doktor'un Anıları*, ..., s.167-173.

⁴⁵² Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.99.

Ankara'ya gelen köylüler tarafından hayvanlarına yem yapılınca bu karar zorunlu olarak alındı.⁴⁵³ Kısaca alınan bu kararlar insanların da şehir hayatına bir şekilde uyum sağlaması düşünülmüş olmalıdır.

Mehmet Zekeriya Bey'in, Ankara'ya gelişinin amacı bahsedildiği gibi savaş sonunda yeni kurulacak sisteme faydalı olmak istemesiydi. Bu nedenle geldiği Ankara'da bir süre sonra kendisine tecrübelerinden faydalanılacağı bildirildi. Ardından da “*Matbuat Umum Müdürü*” olarak ataması yapıldı.⁴⁵⁴ Bu atama belgesini yaptığımız tüm araştırmalara rağmen tespit etmek mümkün olmadı. Kendisinden önceki müdür ise Ahmet Ağaoğlu Bey'di. Anılarında bu göreve başlamasını “*Kendisini ziyarete gittiğim zaman binanın dış merdivenlerine beygirini bağlı buldum. Ahmet Bey işine bu hayvanla gidip geliyordu. Beni görünce pek çok sevindi. Belli ki, savaş boyunca yaptığı bu işten bıkmıştı. Kendisine, Hâkimiyeti Milliye gazetesinin başyazarlığı verilmişti. Yeni işine başlayabilmek için bir an önce görevden çekilmek istiyordu*”⁴⁵⁵ şeklinde anlatmaktadır. Ahmet Ağaoğlu Bey bu görevinden ayrıldıktan sonra “*Hakimiyet-i Milliye*” gazetesinde başyazar oldu. Aynı zamanda hem Kars Milletvekili hem de Ankara'da yeni faaliyete geçmiş olan Hukuk Mektebi'nde “*Anayasa Hukuku*” dersi hocalığı görevini de yürüttü.⁴⁵⁶ Buradan da anlaşılacağı üzere ABD'de gazetecilik eğitimi almış ve orada Milli Mücadele'ye son derece önemli katkıları da bulunmuş Mehmet Zekeriya Bey “*Matbuat Umum Müdürlüğü*” için uygun bir adaydı. Atama belgesi temin edilemediği için gerekçesi hakkında bir fikre de sahip değiliz.

2- Matbuat Umum Müdürü Olarak Faaliyetleri

Mehmet Zekeriya Bey Ankara'ya geldiğinde otel bulunmadığı için yabancı misafirlere ayrılan bir eve yerleşti. Dönemin ABD Ankara Konsolosu ve Amerikalı haber ajansı temsilcisi de aynı evdeydi. Ev diğer yabancı misafirler için de hazırlanmıştı. Dolayısıyla dünyanın her yerinden gelen misafirlerle burada tanışma fırsatı bulunduğu söylenebilir. Bu durum ailesini Ankara'ya getirmesine kadar devam etti. Hatta “*Matbuat Umum Müdürü*” olduğunda kısa bir süre de olsa burada kalmıştı.

⁴⁵³ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.101.

⁴⁵⁴ <http://www.byegm.gov.tr/turkce/genel-mudurlerimiz> (E.T.:27.03.2017).

⁴⁵⁵ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.103.

⁴⁵⁶ Asaf Özcan, *Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu'nun Türkiye'nin Kültür ve Düşünce Hayatına Etkileri*, YYLT, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Erzurum, 2005, s.87.

Böylelikle dünya basınının temsilcilerini bu mütevazı evde ağırladı.⁴⁵⁷ Yıllarını önce Selanik ardından İstanbul ve sonra da ABD’de geçiren Mehmet Zekeriya Bey ilk defa Anadolu ile tanışmaktaydı. Dolayısıyla yaşadıklarını değerlendirirken bu durum göz ardı edilmemelidir.

Bahse konu “*Matbuat Umum Müdürlüğü*” şehrin ortasında tek katlı küçük bir binada bulunmaktaydı. Tüm yerli ve yabancı basın buradan izlenmekteydi. Yabancı basının yayınları ara sıra da olsa tercüme edilerek küçük bülten şeklinde yayınlanmaktaydı. Anadolu Ajansı da bu kurumun bünyesinde bulunmaktaydı. Buradan hareketle kurumun pek de aktif çalıştığı söylenemezdi. Mehmet Zekeriya Bey’in bulunduğu görevle ilgili ilk değerlendirmesinde ortaya çıkan bir sorun vardı. O da tüm milletvekilleri ve bürokratların yaşanan savaşın getirdiği zorluklar nedeniyle dış dünyadan habersiz olmalarıydı. Bu son derece de önemli bir durumdu. Böylelikle “*Ayın Tarihi Mecmuası*” adı altında bir dergi çıkararak yayınlamaya karar verdi.⁴⁵⁸ Buradan da anlaşılacağı gibi bakış açısı tamamen habere odaklıydı. Elbette ki bahsettiğimiz bu durum, doğru haberin zamanında ve çok fazla kişiye ulaşmasının sağlanmasıdır.

Mehmet Zekeriya Bey “*Ayın Tarihi Mecmuası*”nın ilk sayısını Eylül 1923’de yayınladı. Derginin birinci sayfasında da belirtildiği üzere özetle; “*Meydana gelen siyasi, sosyal ve ekonomik önemli olayları takip etmek ve bu suretle aylık bir belge halinde yayınlamak, dünyada olan olaylar hakkında bilgi vermek, uluslararası siyasi birleşme, sorun ve uzlaşmaları aktarmak ve dünyadaki değişimleri izlemek gibi*”⁴⁵⁹ bir amacı ve görevi vardı. Kısaca dergi ait olduğu aya ait yurt içi ve dışındaki önemli olayları aktarmaktaydı. Böylelikle devletin her kademesindeki görevlilerin tüm gelişmelere vakıf olması sağlandı. Bununla beraber derginin günümüze kadar kısa süreli aksamalar hariç geliştirilerek yayımlandığını da ifade etmeliyiz.

1’inci sayının konu başlıkları incelendiğinde mecmuanın çıkış amaçları hususlar doğrultusunda yayımlandığı görülmekteydi. İlk sayısındaki başlıklar;

- a) “Kara Günler, Ak Günler”,
- b) “Dâhili Meseleler, Mübadele ve İmar Meselesi, İhtiyat Zabıtları, Halk Fırkası”,
- c) “İspanya’da Bir Darbe-i Hükümet Neticesinde Teessüs Eden Yeni Direktuar İdare”,

⁴⁵⁷ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.99-100.

⁴⁵⁸ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.103-104. ; S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.71-72.

⁴⁵⁹ Bünyamin Kocaoğlu, “*Ayın Tarihi Mecmuası İndeksi*”, *ATAM*, XVIII/53 (Temmuz 2002), s.635. ; *Ayın Tarihi Mecmuası*, Matbuat Müdüriye-i Umumiyesi, I/1 (Eylül 1339/1923), s.1.

- d) “Avrupa’nın Müzmin Çıbanı”,
- e) “Adriyatik’in Daimi Volkanı Sönmek Üzeredir. Fiyuma Meselesi”,
- f) “Cemiyet-i Akvam Heyet-i Umumiyesi Dördüncü İctimai Devresi”,
- g) “Zelzelelerin Mahiyeti ve Japon Felaketi”,
- h) “Eski Japonya Yeni Japonya”,
- i) “Afettede Japonya”,
- j) “Avrupa Sulhunu Tehdit Edip Geçen Büyük Tehlike”,
- k) “Yeni Hükümetin Sulh Programı”,
- l) “İtalya’nın Yeni Diktatörü Dünyanın da Yeni Napolyon’udur”,
- m) “Bugünkü Avrupa”,
- n) “Bulgaristan’da Fırkalar Birleşmiştir”,
- o) “Amerika’nın Yeni Reis-i Cumhuri Sakıt ve Muhafazakâr Bir Adamdır”,
- p) “Fas’ta İspanyollarla Araplar Arasındaki Harp”,
- q) “Halk Fırkası Nizamnamesi”,
- r) “İngiltere’de Yeni Bir Kuvvet: Amele Fırkası”,
- s) “İngiltere Amele Kongresi”,
- t) “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri İttihadının Yeni Kanun-i Esası”,
- u) “Dünyanın Bir Aylık Vukuat Ceridesi, şeklinde sıralanmaktaydı”.⁴⁶⁰

Buradan da anlaşılacağı üzere Mehmet Zekeriya Bey’in “*Matbuat Umum Müdürlüğü*” görevine getirilmesiyle kurum daha aktif bir hale geldi. Aynı zamanda da kurumun bünyesinde bulunan Anadolu Ajansını, dünyanın diğer ajanslarıyla ilişki kurarak geniş bir haber ağına sahip olmasını sağladı.⁴⁶¹ Kısaca kurum dünyadaki emsallerinin seviyesine çıkmının ilk adımlarını atmaktadır.

Bilindiği üzere “*Matbuat Umum Müdürlüğü*” Dışişleri Bakanlığına bağlı olan bir kurumdu. Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey bu dönemde Bakan olan İsmet (İnönü) Paşa’nın emrinde çalışan bir genel müdüdü. Mustafa Kemal Paşa’nın huzuruna çıkmak için birlikte yaptıkları yolculuktaki sohbette İsmet Paşa’ya Hakimiyet-i Milliye gazetesi için “...böyle bir gazete tanımıyorum” cümlesini söyledi. İfadenin amacını aştığı söylenebilir. Hâlbuki gazetenin geliştirilmesi ve daha fazla okuyucuya ulaşması için bu cümleyi sarf etmişti. Yani teknik bir durumdan bahsetmekteydi. Ancak cümle burada biraz sert kaçtığı için karşılığının da aynı ayarda olması beklenmeliydi. Mustafa Kemal Paşa ile tanışılırken de bu cümlenin dile getirilmesi bunu açık bir şekilde

⁴⁶⁰ B.Kocaoğlu, “*Ayin Tarihi Mecmuası İndeksi*”, **ATAM**, XVIII/53 (Temmuz 2002), s.639-640.

⁴⁶¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.104.

doğrulamaktaydı. Bu görüşmenin ertesi günü Çankaya Köşkü'nde bir toplantı yapıldı. Toplantının konusu Hakimiye-i Milliye gazetesinin başına kimin getirileceğiydi. Mustafa Kemal Paşa, Recep (Peker) Bey'i bu göreve atadığını bildirdi. Ayrıca toplantıda bulunanlara fikirlerini tek tek sormaktaydı. Mehmet Zekeriya Bey'e de aynı soru soruldu. Verdiği cevabı anılarında *“Recep Beyefendi'yi tanımıyorum Paşam, dedim. Çok değerli bir asker olduğunu duyuyorum. O kadar. Fakat gazetecilik, ayrı bilgi isteyen bir uzmanlık işidir. Ben nasıl iyi bir komutan olamazsam, Recep Beyefendi de bu işi başaramaz sanırım”* diye aktardı. Bu cevabın ardından toplantı dağıldı. Katılanların usul hatası yaptığı yönündeki ikazları onu şaşırtmaktaydı. Ona göre fikirler özgürce ifade edilmeliydi.⁴⁶² Ancak Mustafa Kemal Paşa'nın da kendine göre bir yaklaşımı ve tarzı olduğunu ve bu yaşadığının da bundan kaynaklandığını anlaması gecikmedi.

Mehmet Zekeriya Bey'in *“Matbuat Umum Müdürlüğü”* dönemindeki bize göre en önemli çalışması *“Ayn Tarihi”* dergisiydi. Derginin yayınının günümüzde de devam etmesi bunu göstermektedir. Anadolu Ajansını dünyanın diğer ajanslarıyla irtibatlı hale getirme çabaları da dikkate alınması gereken diğer bir çalışmasıydı.

3- Görevden Ayrılması

Mehmet Zekeriya Bey *“Matbuat Umum Müdürlüğü”* görevine atanmasıyla birlikte İstanbul'da bulunan ailesini Ankara'ya getirdi. Eşi Sabiha Hanım da bu dönemde yeni geldiği için işsizdi. Dönemin Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanı Dr. Fuat (Umay) Bey'den gelen teklif üzerine ön çalışma yaptı. Bu çalışma savaş nedeniyle Anadolu'nun çeşitli yörelerinde yetim ve öksüz kalan çocuklarla ilgiliydi. Amacı ise genel durumu tespit etmeye yönelikti. Böylece çalışmasını bir sosyal bir inceleme halinde hem kuruma hem de oluşturulan komisyona sundu. Aynı zamanda kurumun fahri başkanı olan Mustafa Kemal Paşa'nın eşi Latife Hanım'ı da proje konusunda bilgilendirdi. Ancak Latife Hanım'ın olumsuz bakması nedeniyle hazırlanan proje uygulama alanı bulamadı.⁴⁶³ Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey'in eşi Sabiha Hanım'ın ABD'de aldığı eğitimle doğru orantılı çalışması ve fikirleri Anadolu coğrafyasına uygun bulunmamıştı.

Mehmet Zekeriya Bey'in ikinci ve son kamu görevi tam bir siyasi karmaşanın olduğu bir zamana denk geldi. İstiklal Savaşı kazanılarak Lozan Antlaşması

⁴⁶² Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.108-111.

⁴⁶³ S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.72-77.

imzalanmıştı. Ardından Cumhuriyet ilan edildi. Bu nedenle başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere bu siyasi iradeyi hayata geçirenler İstanbul basını tarafından şiddetle eleştiriliyordu. Kimi eski İttihatçı olarak bu başarıyı çekemiyor kimi de Cumhuriyet'i kabul edemiyordu. Kimi de hilafet yanlısı olarak eleştirmekteydi. Kısaca Ankara yabancı basından çok kendi içindeki İstanbul basını tarafından şiddetli bir şekilde tenkit edilmekteydi. Dolayısıyla bu yayınlar İsmet Paşa'yı rahatsız etmekteydi. Bu konuda Mehmet Zekeriya Bey'in yaptığı haftalık basın toplantısı teklifini de reddetti. Çünkü İstanbul basınına güvenmemekteydi. Milli Mücadele'deki yayınları ortadaydı. İsmet Paşa'ya göre basın toplantılarında sözlerin yanlış anlaşılması mümkündü. Ayrıca gizli bilgilerin aktarılması da yeni kurulan ülkenin geleceğini tehlikeye düşürebilirdi. Mehmet Zekeriya Bey bu kararı "*Paşa bu sözlerle endişesini belirtti ve basın konferansı fikrine yanaşmadı. Çünkü basın hürriyetine alışmamıştı. İlk aklına gelen, basını aydınlatmak değil, emirle susturmaktı*"⁴⁶⁴ şeklinde anılarında açıkladı. Böylece basına getirilen sansüre karşı olduğunu bir kez daha vurgulamaktadır.

İstanbul basınının bir iddiası ise son derece etkili olmaya başlamıştı. O da, Hükümet'in basına sansür getirmesi dedikodusuydu. Son safhada ise diktatörlüğe doğru bir gidişten bahsedilmekteydi. Mehmet Zekeriya Bey bu yanlış dedikodunun önüne geçmek amacıyla "*Matbuât Umûm Müdürlüğü*" adına bir bildiri yayınladı. Bildirinin ana konusu hükümetin basına sansür getirme düşüncesinin olmadığı yönündeydi. Ancak bu bildiri Hükümet tarafından uygun bulunmadı. Dönemin İçişleri Bakanı Ferit Bey ile aralarında geçen konuşmada sansürün olduğu yerde çalışamayacağını bildirdi.⁴⁶⁵ Bu konuşmanın ardından da görevden alındı.

Görevden alınmasıyla ilgili yaptığımız araştırma da elde edilen Dışişleri Bakanlığı'na ait bir yazıda "*Matbuât-ı Müdüriyet-i Umûmiyesi Vekâletinde bulunan Zekeriya Bey'in dâhili ve harici siyasette âdem-i kifayesi tebeyyün etmiş olmasına mebni vazifesinden afvı hakkında tanzim olunan kararname layihası leffen irsal kılınmıştır. İcra-ı ifasına müsaade buyrulması müsterhimdir*" şeklinde yazılmaktaydı. Kısaca Mehmet Zekeriya Bey'in görevden alınmasının nedeni iç ve dış siyasette ki yetersizliği olarak belirtilmişti. Bahse konu resmi yazının tarihi ise 11 Teşrin-i Sani 1339/11 Kasım 1923'dü⁴⁶⁶. Böylece "*Matbuât Umûm Müdürlüğü*" görevi yaklaşık

⁴⁶⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.111-113.

⁴⁶⁵ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.113. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.78.

⁴⁶⁶ BCA, F.30.11.1.0, K.1, D.3, Sıra No:2.

olarak dört ay kadar süren Mehmet Zekeriya Bey için ikinci kamu görevi de artık sona ermiştir.

B- GAZETECİLİK FAALİYETLERİ

1- Cumhuriyet Gazetesi

Mehmet Zekeriya Bey ve eşi Sabiha Hanım için artık Ankara'da kalmanın bir anlamı yoktu. İstanbul'a dönerek çalışmaya karar verdi. Hareketinden bir gün önce Selanik'ten beri tanıdığı Yunus Nadi Bey'in daveti üzerine evine gitti. Burada Aşâir ve Muhâcîrin Umum Müdürlüğü'nden tanıdığı Şükrü Bey'de bulunmaktaydı. Bu davetin ana konusu Yunus Nadi Bey tarafından İstanbul'da çıkarılmak istenen gündelik gazeteye ortaklık teklifiydi. Mehmet Zekeriya Bey bu durumu anılarında *"Bu teklif hoşuma gitti. Çünkü benim de hedefim gündelik bir gazete çıkarmaktı. Önüme bir fırsat çıkmıştı. Yunus Nadi, Nebizade Hamdi ve ben, bir araya gelerek bir şirket kurduk. On biner lira sermaye koyduk. Gazeteyi hazırlayıp çıkarmak görevi bana verildi. Gazetenin adı 'Cumhuriyet' olacaktı. Sevinçle İstanbul'a döndüm ve işe başladım"*⁴⁶⁷ diyerek aktarmaktadır. Dolayısıyla kendisinin de istediği buydu. Artık özgürce kimseye tabii olmadan ve elde ettiği yepyeni bilgiler doğrultusunda gündelik bir gazete çıkarabilecektir.

Bu ruh haliyle İstanbul'a gelen Mehmet Zekeriya Bey vakit geçirmeden yeni çıkarılacak gazeteyle ilgili çalışmalara başladı. Mustafa Kemal Paşa Yunus Nadi Bey'e gazete için *"İttihat ve Terakki Fırkası'nın"* eski binasını bu amaç doğrultusunda vermişti. Binanın adını anılarında *"Kırmızı Konak"* olarak ifade etmekteydi. Gazeteyi yepyeni bir tarzda ve teknikte çıkarmayı amaçlayan Mehmet Zekeriya Bey böylelikle İstanbul'da alışılmışın dışında bir yayın ortaya çıkarmayı hedefledi. Bu nedenle tamamen yeni bir ekiple işe başladı. Şimdiye kadar gazeteler Fransız basınının tekniği üzerinde yayınlanmaktaydı. Ancak *"Cumhuriyet"* gazetesi farklı bir teknikle çıkaracaktı. Tüm zamanını bu amaç doğrultusunda kullanmakta ve çalışanlarını da bu tekniğe göre eğitmekteydi. Teknik sorunun yanında İstanbul basınının *"Cumhuriyet"* kelimesine de bakışı soğuktu. Halkın da kendileri gibi düşündüğü yanılgısında olan bu gazetecilerin yayınları düşmanlık derecesine varmaktaydı. Bu nedenle bazı arkadaşları

⁴⁶⁷ Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.103. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.114 .

gazetenin adını değiştirmesini tavsiye etti.⁴⁶⁸ Adını değiştirmediği gibi Cumhuriyet'in savunuculuğu da üstlendiği söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey ABD'deki gazetecilik eğitiminde öğrendiklerini uygulama fırsatı yakalamıştı. O zamana kadar yaptığı gazeteciliğin tamamen göstermelik olduğunu anılarındaki “*O vakte kadar gazeteci geçinirdim. Fakat okula girdikten sonra bu alanda ne kadar bilgisiz olduğumu anladım. Haber nedir, nasıl toplanır, nasıl yazılır, gazetede neler bulunması gerekir, okurun istek ve ihtiyaçları nasıl öğrenilir ve bunlara nasıl cevap verilir, kaç türlü okur vardır, her okurun gazetede aradığı nelerdir? vb...vb...*” sözlerinden anlaşılmaktaydı. Aslında ABD'den döndüğünde yapmak istediği tek şey de buydu.⁴⁶⁹ Kısaca amacı yeni bir teknikle güzel bir gazete çıkartmaktı.

Böylelikle uzun bir çalışmanın sonunda 7 Mayıs 1340/1924'de “*Cumhuriyet*” gazetesinin ilk sayısı yayınlandı⁴⁷⁰. Ancak gazete Mehmet Zekeriya Bey'in istediği şekilde değildi. Çalışma arkadaşları ve teknik personel bir türlü bu yeniliğe alışamadıkları için eskiyle karışık bir baskı hazırlanmıştı. Aslında Mehmet Zekeriya Bey'in de unuttuğu belki de dikkate almadığı bir durum daha vardı. O da ABD'de öğrendiği teknik Latin alfabesine göreydi. Oysa Arap alfabesiyle hazırlanan gazete de bu durum teknik bir karışıklığa neden oldu. Bahsedilen bu sorun Ankara'dan gelen Kemal Salih Bey aracılığıyla giderildi⁴⁷¹. Böylece sorunlarla da olsa gazete bir şekilde yayın hayatına dâhil edildi.

Mehmet Zekeriya Bey'in bahsedildiği gibi uzun ve yoğun bir şekilde çalışarak yayın hayatına kazandırdığı “*Cumhuriyet*” gazetesinin başlangıç sayılarında kendi adına rastlanmadı. Sadece Yunus Nadi Bey'in başyazar olarak adı geçmekteydi⁴⁷². Yıllar sonra 7 Mayıs 1973'de yayınlanan “*Cumhuriyet*” gazetesindeki ilk sayıya ait resmin yanına “*Benim çıkardığım ilk sayı*” ibaresini yazmıştı. Kızı Yıldız Sertel Hanım babasının “*Cumhuriyet*” gazetesine bakış açısını “*Babam, Cumhuriyet gazetesinin kurucularından olmakla daima gurur duymuştur. Çünkü gazete irticaya karşı savaş*”

⁴⁶⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.115-116.

⁴⁶⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.115.; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**s.103.

⁴⁷⁰ Gazetenin Hakkı Tarık Us koleksiyonun da mevcut olan ilk sayısının bazı bölümleri kararmış olduğundan tarih okunamamıştır. Ancak dördüncü sayının yayın tarihi 10 Mayıs 1924 olduğuna göre gündelik çıkan gazetenin ilk sayının tarihi kaçınılmaz olarak 7 Mayıs 1924'ü göstermektedir. Değerli büyüğümüz Orhan Koloğlu, ilk sayının yayın tarihini 8 Mayıs 1924 olarak ifade etmiştir. **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1340/1924, S.4 , s.1. ; O. Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, ..., s.118.

⁴⁷¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.116.

⁴⁷² **Cumhuriyet**, 10 Mayıs 1340/1924, S.4 , s.1.

veriyordu...” şeklinde anlatılmaktaydı.⁴⁷³ Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey için “Cumhuriyet” gazetesi çok önemlidir.

Bu yoğun çalışma ortamında yayınına devam eden gazetenin başlangıç sermayesi yeterli gelmemişti. Bu nedenle ortakların sırayla yirmi, otuz, kırk ve altmış bin lira daha sermaye koymaları gerekmişti. Mehmet Zekeriya Bey’in artan bu sermaye payını karşılamakta zorluk çekmesi doğaldı. Kendisinin başka bir mesleği yoktu. Sadece gazetecilik yapmaktaydı. Bunun üzerine Yunus Nadi Bey’in kendisine yaptığı ortaklıktan ayrılma teklifini kabul etti. Kabul etmesinin tek nedeni bahsedildiği gibi maddi gücünün yetersizliğiydi. Gazete ise gün geçtikçe daha fazla sermayeye ihtiyaç duymaktaydı. Verdiği bu kararın son derece yerinde olduğunu “Bu, Yunus Nadi Bey’in bana yaptığı son büyük iyilikti” sözünden anlamaktayız. Yıllar sonra yazacağı gibi onu asıl üzen tek şey gazetenin kurucuları arasında gösterilmemesiydi.⁴⁷⁴ Böylelikle ikinci gündelik gazetesinden de maddi yetersizlik nedeniyle ayrıldı.

2- Resimli Ay (I. Dönem)

Mehmet Zekeriya Bey bahsedildiği gibi “Matbuat Umum Müdürlüğü” görevinden alındıktan sonra İstanbul’a geldi. Burada öncelikle Yunus Nadi Bey ve Nebizade Ahmet Hamdi Bey ile ortak oldukları “Cumhuriyet” gazetesinin kuruluşunda ve yayınında aktif olarak çalıştı. Aynı dönemde eşi Sabiha Hanım da işsizdir. Eşiyle beraber “Büyük Mecmua” gibi bir dergi çıkarmaya karar verdi. Zaten her ikisi de hem Selanik hem de İstanbul’da bu konuda bir tecrübeye sahipti. Ayrıca ABD’de aldıkları eğitim ve yaptıkları çalışmaların da büyük bir katkısı söz konusudur.⁴⁷⁵ Dolayısıyla yeni bir dergiyi yayınlamaya hazır olduklarını düşünmekteydiler.

Böylece Mehmet Zekeriya Bey mesaisinin büyük bir bölümünü “Cumhuriyet” gazetesine ayırırken aynı zamanda dönemin tanınmış kitapçısı Suudi Bey ile yeni bir şirket kurdu. Bu şirketi kurmasının amacı “Resimli Ay” dergisinin yayınlanmasıydı. Kısa bir hazırlık sonunda derginin ilk sayısı Şubat 1340/1924’de yayınlandı.⁴⁷⁶ Ancak Mehmet Zekeriya Bey anılarında derginin 1924 sonlarında yayınlandığını ifade etmektedir.⁴⁷⁷ Sonuçta derginin elimizdeki mevcut ilk sayısına göre yayın tarihi Şubat

⁴⁷³ Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.104.

⁴⁷⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.117-118. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.104-105.

⁴⁷⁵ BCA, F.30.11.1.0, K.1, D.3, Sıra No:2. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.77. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**, ...s.106.

⁴⁷⁶ **Resimli Ay**, I/1 (Şubat 1340/1924), s.1 ; Uğur Değirmenci, **Resimli Ay Mecmuası** , YYLT, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1996, s.2. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.79.

⁴⁷⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.119.

1924'tür. Daha önce de bahsettiğimiz gibi anıların 1970'lerde yazıldığı değerlendirildiğinde tarihlerdeki küçük yanlışların normal olduğu düşünülmelidir.

Derginin içeriği ve tekniği şimdiye kadar çıkarılan yayınlardan farklıydı. Diğerlerinde ana tema yazarın veya yayın sahibinin düşüncesine hizmet etmekteydi. Okuyucunun ne düşündüğü dikkate alınmazdı. Bir diğer dergi grubu ise salt paraya yani kazanca odaklanmıştı. Özünde her iki dergicilikte halktan uzaktı. Mehmet Zekeriya Bey "Resimli Ay" dergisini bu iki yapıdan ayrı bir düşünce ve teknikte çıkardı. Renkli kapakla beraber yayınlanan yazılar, kullanılan resim ve fotoğraflar halkın sosyal hayatına dönüktü. İlk sayıda da belirtildiği gibi derginin amacı özetle halkın kültür seviyesini yükseltmekti. Elbette bunu da demokrasi ve hürriyeti kendilerine hedef belirleyerek sağlayabilirlerdi. Hatta Abraham Lincoln'ın "*Halkın, halk için, halk tarafından idaresi...*" sözünü bu nedenle demokrasinin en güzel tanımı olarak görmektedir.⁴⁷⁸ Kısaca "Resimli Ay" dergisi, sahiplerinin aldıkları eğitim ve tecrübenin bir yansımasıdır.

Derginin bu dönemindeki içeriğini Mehmet Zekeriya Bey anılarında "*Oysa Cumhuriyet ilan edilmiş olmasına, rağmen memlekette hürriyet ve demokrasiye gidildiğini gösteren hiçbir işaret yoktu. Halka önem verilmiyordu. Kurtuluş savaşında kanlarını ve canlarını verenler unutulmuştu. Şimdi başta bulunanlar, kendilerine bir saltanat kurmaya çalışıyorlardı. Halk yine sefaletiyle baş başa bırakılıyordu. Yönetim başında yeni çıkar grupları kurulmaya başlamıştı. Bunlar yönetimdeki imtiyazlı durumlarından yararlanarak servet yapmaktan başka bir şey düşünmüyorlardı. Bu gidiş diktatörlüğe, kötü politikacılığa, halkın sömürülmesine yol açabilirdi. Bununla savaşmak, her şeyin üstünde halkın iradesini, halkın çıkarlarını egemen kılmak gerekti. İşte Resimli Ay'ı çıkardığımız zaman tuttuğumuz yol bu olmuştu*"⁴⁷⁹ sözleriyle ifade etmektedir. Büyük zorluklar içinde kurulan Cumhuriyet'in korunması amaçlanarak bu doğrultuda halkın aydınlatılması ve haber alması sağlanmaya çalışıldığı söylenebilir. Elbette bu yazı ve haberlerle politikacılarında ikaz edildiğini düşünmeliyiz.

Burada ifade edilmeden geçilmemesi gereken bir hususta Sabiha Hanım'ın derginin yayın dönemini ikiye ayırmasıdır. Birincisi 1924-1928 arasında, savaş ve halkın yaşadığı problemlerin tespitine yani sosyal konulara ayırdıkları dönemi ifade etmekteydi. İkincisi ise 1928-1930 arasında yeni bir edebiyatın doğduğu, sosyalist

⁴⁷⁸ **Resimli Ay**, I/1 (Şubat 1340/1924), s.1. ; Makbule Sarıkaya, "Resimli Ay'da Kıyafet", ..., s. 152. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.79-80. ; **Z.Sertel**, Hatırladıklarım..., s.119.

⁴⁷⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**..., s.120.

fikirlerin ön plana çıktığı, toplumun gerçekleri üzerinde yoğunlaşan yeni bir yazar kadrosun bulunduğu bir zamanı işaret ediyordu.⁴⁸⁰ Dolayısıyla dönemlere bakış açısı yayınların içeriği ve yazar kadrosunun düşünce yapılarıyla ilgiliydi. Burada kesin olarak ifade etmeliyiz ki tarafımızdan yapılan dönem ayrımı tamamen Mehmet Zekeriya Bey'e odaklı kronolojik bir durumdan ibarettir.

Derginin bu ilk dönemi yazı kadrosunda; Mehmet Zekeriya, Sabiha Zekeriya, Hakkı Süha, Hıfzı Tevfik, Sabiha Emel (?), Osman Cemal, Cevat Hüsnü, Çelebi zade Sait Tevfik, Fahrettin Celal, Orhan Mithat, M.Vehbi, Hüseyin Bedrettin, Kaya Bey, Osman Nuri, Yakup Kadri, Ahmet Rasim, Mehmet Sait, Sadri Ethem, Selim Sırrı, Doktor İhsan Şükrü, Anur Bahyan, Münire Handan, Halide Edip, Mehmet Rauf, Mehmet Arif gibi yazar ve şairler sayılabilir.⁴⁸¹ Dolayısıyla yeni isimlere de dergide yer verildiği görülmektedir. Bununla beraber tanınmış aydınlar da yazmaktaydı. Kısaca derginin bu yönüyle diğer yayınlardan ayrıldığı söylenebilir.

Dergi yayın hayatına İstiklal Savaşını kazanan milli güçlerin Türkiye Cumhuriyeti'ni kurduğu bir dönemde başladı. Böylece Cumhuriyet ile beraber yapılan devrimlerin de halka anlatılması gerekmektedir. Vatansever bir aydın olan Mehmet Zekeriya Bey de “*Resimli Ay*” dergisinde bunu amaçladı. Bu yüzden magazin yanında edebiyat ile ilgili yazılar ve ayrıca sosyal hayata dönük içerikler de vardı. Böylelikle okumuş aydın kişilere ve aynı zamanda halka da hitap etmekteydi.⁴⁸² Kısaca dergi tüm Türkiye halkına yönelik yayın yapmanın tekniği ve içeriğine sahipti.

Halka yönelik olarak hazırlanan “*Resimli Ay*” dergisinin okuyucu tarafından yoğun ilgiyle karşılanması doğaldı. Satışlar yüksek rakamlara ulaştı. İçerik ve teknik yapısına yapılan geri dönüşler olumluydu. Hatta ikinci sayının ardından dönemin güçlü gazeteleri de dergi hakkında olumlu görüş bildirmekteydi. Bununla beraber aylık olarak hazırladıkları bu dergiden hariç haftalık “*Resimli Hafta*”⁴⁸³, “*Resimli Perşembe*”⁴⁸⁴, yıllık “*Resimli Yıl*”⁴⁸⁵ ve aylık olarak da “*Çocuk Ansiklopedisi*” isimli yayınları da

⁴⁸⁰ S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.81. ; Canan Maral İşışır, **Resimli Ay Dergisinde (1928-1930) Edebi ve Fikri Gelişmeler**, YYLT, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2006, s.18.

⁴⁸¹ Derginin elimizdeki koleksiyonundan yapılan inceleme sonucunda bahse konu yazarlardan bazıları buraya alınmıştır. **Resimli Ay**, II/21-9 (Ekim1341/1925), s.47. ; **Resimli Ay**, I/12 (Ocak 1341/1925), s.69-71. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.81.

⁴⁸² C.M.İşışır, **Resimli Ay Dergisinde (1928-1930)...**, s.15. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.120.

⁴⁸³ İlk sayısı 4 Eylül 1924'de Mehmet Zekeriya Bey'in başyazarlığında yayınlandı. **Resimli Hafta**, I/1 (4 Eylül 1924), s.1.

⁴⁸⁴ Sahibi Nebizade Ahmet Hamdi Bey olarak ikinci sayı da belirtilmekteydi. İlk sayısı 28 Mayıs 1925'de yayınlandı. **Resimli Perşembe**, I/1 (28 Mayıs 1925), s.1.

⁴⁸⁵ Bir yıllık halinde ilk defa 1925'de yayınlandı. Sahibi Mehmet Zekeriya Bey'di. **Resimli Yıl**, (1925), s.1-200.

çıkardı.⁴⁸⁶ Hem Cumhuriyet gazetesi hem de bahsedilen dergilerin yayınlanması, başyazı ve diğer yazıların hazırlanması bizlere Mehmet Zekeriya Bey'in mesleğine duyduğu sevgiyi ve çalışkan yapısını göstermektedir. Kısaca yoğun ama istedikleri gibi bir çalışma ortamına sahip olduğu söylenebilir. Bu ek yayınlar ise “*Resimli Ay*” ile bağlantılı olduğu için ayrı bir madde olarak değerlendirilmedi.

Bahsettiğimiz bu ilk dönemde “*Resimli Ay*” dergisinin başyazarı Mehmet Zekeriya Bey'di. Her sayının ilk sayfasında bu durum açıkça yazılmaktaydı. Ancak dergide Mayıs 1341/1925 sayısından itibaren başyazar ifadesinin artık yazılmadığı görülmektedir⁴⁸⁷. Derginin yayınlandığı Şubat 1924 ile Nisan 1925 arasındaki dönemde Mehmet Zekeriya Bey'e ait olduğunu tespit ettiğimiz yazıların başlıklarını şöyle sıralayabiliriz.

- a) “Gençlik Bize Ne Vaat Ediyor”,
- b) “Yeni Matbuat Kanununda Yeni Bir Ruh İsteriz”,
- c) “Eski Dünya Yeni Dünya”,
- d) “İnkılâpları Yapmak Kolay, Muhafaza Etmek Güçtür”,
- e) “Baş Muharrirler Saltanatına Nihayet Vermeliyiz”,
- f) “Maziye Değil İstikbale, Arkamıza Değil Önümüze Bakalım”,
- g) “Meçhul Asker Kimdir?”,
- h) “Yaratıcı Bir İnsan Olarak mı Yaşıyorsunuz? Yoksa Mukalid Bir Hayvan Gibi mi?”,
- i) “Neticesiz Demokrasi”,
- j) “Ziya Gökalp Hazin Bir İnkisar İçinde Ölmüştür”,
- k) “Politikacılar Millete Mazardır”,⁴⁸⁸
- l) “Mecmuamız Bir Yaşında”,
- m) “İrtica Niçin Revaç Bulunuyor”,
- n) “Çocukları Kurtaralım”.⁴⁸⁹

Mehmet Zekeriya Bey tarafından yazılmış başka makale veya haberlerin de dergide bulunması son derece normaldir. Burada yaptığımız sadece imzasını tespit

⁴⁸⁶ Ek bir yayın olarak çıkarılan dergiler “*Resimli Ay*” dergisinde halka duyurulmaktaydı. **Resimli Ay**, I/11 (Aralık 1924), s.34. ; U.Değirmenci, **Resimli Ay Mecmuası** ,..., s.4. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.80. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,..., s.120.

⁴⁸⁷ **Resimli Ay**, II/4 (Mayıs 1341/1925), s.1.

⁴⁸⁸ Zararlar ve ziyanlar anlamında kullanılmaktadır. Burada başlı günümüz Türkçesiyle ifade edilecek olursa “*Politikacılar Millete Zararlıdır*” şeklinde yapılabilir. F.Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, ..., s.681.

⁴⁸⁹ **Resimli Ay**, I/1-12 (Şubat 1924-Ocak 1925), s.1. ; **Resimli Ay**, II/1-14 (Şubat 1925-Nisan 1925), s.1.

edebildiğimiz yazılara ait başlıklardı. Hatta dergi adıyla yazdığını değerlendirdiğimiz yazılar da eklenmiştir.

Dergi başlarda 48 sayfa yayınlansa da ara ara bu sayı 70'leri bulmaktaydı. Bahsedildiği gibi başyazar Mehmet Zekeriya Bey'dir. Bununla beraber 47 ve 48'inci sayfalar da başyazara ayrılmıştı. Bu son sayfalarda hem derginin yayın politikası hakkında bilgi vermekte hem de okuyucudan gelen mektuplar cevaplamaktaydı. Ayrıca abone ve okuyuculara ait fotoğrafların da yayımlandığı görülmektedir⁴⁹⁰. Mehmet Zekeriya Bey derginin sahibi, başyazarı, yazarı, muhabiri, teknik elamanı kısaca her şeyidir.

Derginin her şeyi olması aslında büyük bir sorumluluk altında olduğunu da bizlere göstermekteydi. Başyazar ve sahiplerinden biri olarak tüm içerikten sorumluydu. Tam da bu dönemde kendi yazdığı "*Meçhul Asker Kimdir*"⁴⁹¹ başlığını taşıyan yazısında özetle "*İstiklal Savaşı adsız kahramanlarını temsil edecek bir anıtın yapılmasını*" önerdi. Ancak verilen cevap yazıları bu teklife sıcak bakılmadığını göstermekteydi. Onlara göre başkomutansız bir savaş olamaz ve Anadolu Harekâtı gerçekleşemezdi. Bu nedenle karşı fikre göre meçhul asker anıtı Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın önemini azaltacak bir yaklaşımdır. Hatta bahsedilen bu cevap yazısının Gazi Mustafa Kemal Paşa tarafından yazdırıldığı iddiası da vardı⁴⁹². Dolayısıyla kahramanları onurlandırmayı amaçladığı yazıya verilen cevap ile bahsettiğimiz bu sorumluluğun ne kadar hassas bir çizgiye sahip olduğu değerlendirilebilir. Zaten bir süre sonra da Cevat Şakir⁴⁹³ tarafından yazılan bir makale nedeniyle hem yazar hem de Mehmet Zekeriya Bey tutuklanmıştır.

3- İkinci Kez Tutuklanması ve Sürgün Edilmesi

Yayınladıkları "*Resimli Ay*" dergisi daha bir yılını doldurmadan Şubat-Nisan 1925 arasında Doğu Anadolu'da bir isyan çıktı. Bu isyanın başındaki; Nakşibendî Şeyhi Sait adında biriydi. Mehmet Zekeriya Bey, tarihe Şeyh Sait İsyanı olarak geçen bu olaya bakışını anılarında "*Tam o günlerde Doğu'da bir Kürt isyanı çıktı. Memleket içinde el*

⁴⁹⁰ U.Değirmenci, **Resimli Ay Mecmuası**,..., s.10. ; **Resimli Ay**, I/12 (Ocak 1925), s.68.

⁴⁹¹ Mehmet Zekeriya, "*Meçhul Asker Kimdir*", **Resimli Ay**, I/8 (Eylül 1924), s.1.

⁴⁹² Y.Sertel, **Susmayan Adam**,..., s.124-125. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**..., s.121-122.

⁴⁹³ Asıl adı Musa Cevat Şakir olan yazar Girit 1886 doğumludur. 1925'de sürgün olarak geldiği Bodrum'da "*Halikarnas Balıkcısı*" olarak ünlenmiştir. Kısa öykü, roman ve denemeleri mevcuttur. Sultan II.Abdülhamit döneminde etkili olan Şakir Paşa'nın oğluydu. İngiltere Oxford mezunu olan Cevat Şakir Kabağaçlı İngilizce, Fransızca, İtalyanca, İspanyolca, Rumca ve Latince dillerini iyi seviye bilmekteydi. İzmir'de 13 Ekim 1973'de vefat etmiştir. Z.Sertel, **Hatırladıklarım**..., s.125. ; https://en.wikipedia.org/wiki/Cevat_Şakir_Kabağaçlı (E.T.: 6.04.2017)

altından bu hücumları körükleyen emperyalistler ve özellikle İngilizler, Doğu'daki Kürtleri isyana kıskırtmıştı. Böylece yeni rejimi içinden yıkarak Lozan Antlaşması'nda kaybettiklerinin intikamını almak istiyorlardı” diyerek açıklamakta ve İstanbul'daki gerici basının Cumhuriyet karşıtı yayınlarını da buna bağlamaktaydı.⁴⁹⁴ Dolayısıyla ona göre Lozan Antlaşması büyük bir başarıdır. Emperyalist güçler bu nedenle elde edemedikleri amaçlarına ulaşmak için her türlü yolu denemekteydi. Bunlardan biri de ifade ettiği gibi Şeyh Sait İsyanı'dır.

Bununla beraber Hükümet bu durumu önlemek üzere birçok yola başvurmuş ancak engelleyememişti. Son olarak da her türlü önlemin alınması yetkisinin Bakanlar Kurulu'na verildiği “*Takrir-i Sükûn Kanunu*” 4 Mart 1925'de kabul edilerek resmi gazetede yayınlandı. Kanunda “*İrtica ve isyana ve memleketin sosyal düzenini, huzur ve sükûnunu bozmaya yarayan her türlü teşkilatı, tahrikleri, teşvikleri, teşebbüsleri ve yayınları hükümet Cumhurbaşkanı'nın onayı ile yasaklamaya yetkilidir. Sanıklar ise İstiklal Mahkemelerine verilebilir*”⁴⁹⁵ hükmüyle Hükümet'in sert tedbirler almak üzere harekete geçtiği anlaşılmaktadır.

Kanunun ardından isyan kontrol altına alındı. Bununla beraber bazı gazetelerin 6 Mart 1925'den itibaren kapatılmasına da karar verildi. Bunlar tarih sırasıyla “*Tevhid-i Efkâr, Son Telgraf, İstiklal, Sebilürreşat, Aydınlık, Orak Çekiç, Toksöz (Adana), Sadayı Hak (İzmir), İstikbal (Trabzon), Kahkaha (Trabzon), Presse Du Soir (İstanbul), Savha (Adana) ve Tanin*” gazeteleridir. Son gazete olan Tanin ise 15 Nisan 1925'te kapatıldı.⁴⁹⁶ Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey'in yayınladığı dergi her ne kadar magazin, kültür ve edebi içeriğe sahip olsa da bu ortamda zarar görebilirdi. Ve öyle de oldu.

Gazetelerin kapatıldığı ve yazarların tutuklandığı bu dönemde Mehmet Zekeriya Bey Nisan 1925'de ailesiyle dolaşmak üzere gittiği Gülhane Parkı'nda polis tarafından gözaltına alındı. Kendisine herhangi bir açıklama yapılmadı. Hemen ardından da yine polis eşliğinde trenle Ankara'ya götürüldü. Bu yolculukta kendi dergisinde yazarlık yapan sonradan tüm Türkiye'nin “*Halikarnas Balıkçısı*” olarak tanıdığı Cevat Şakir ile birlikteydi. İkisinin de tutuklanma nedenlerine dair en ufak bir fikirleri yoktu. Ancak ikisinin de aynı anda tutuklanmaları yazılarına yoğunlaşmalarına neden oldu. Çok geçmeden durum anlaşıldı. Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklanmalarına

⁴⁹⁴ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.122-123.

⁴⁹⁵ *Resmi Gazete*, 4 Mart 1925, s.26. ; Hıfzı Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.138-139.

⁴⁹⁶ H.Topuz, *100 Soruda Türk Basın Tarihi*, ..., s.140. ; S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.96.

neden olan Cevat Şakir'in bir yazısıydı. Hüseyin Kenan imzasıyla yazdığı bahse konu makale "*Hapishane'de idama mahkûm olanlar bile bile asılmaya nasıl giderler?*" başlığını taşımaktaydı. Cevat Şakir'in bu makalesi "*Resimli Hafta*" dergisinin 13 Nisan 1925'deki sayısında yayınlanmıştı. Bu dergi Mehmet Zekeriya Bey'in haftalık olarak çıkardığı, aynı zamanda müdür ve başyazarlığını yaptığı bir yayındı.⁴⁹⁷ Aslında yazı içeriği Cevat Şakir'in daha önce kaldığı cezaevindeki anılarına aitti. Orada idama mahkûm asker kaçaklarının davranışlarından bahsedilmekteydi. Onların sehpaya gitmeden önce eşyalarını fakir mahkûmlara vermelerinden etkilenmiş ve bu olayı yazıya dökmüştü. Ancak yazı dönemin eleştirisi olarak değerlendirildi. Sonuçta ikisi de Ankara İstiklal Mahkemesi tarafından tutuklandı.

Bahse konu yazı her ne kadar geçmiş yıllardaki bir anıdan bahsetse de hükümet tarafından bir eleştiri olarak algılandı. Bu nedenle her ikisi de tutuklanarak Ankara Cebeci Cezaevine götürüldüler.⁴⁹⁸ Burada ne kadar süre kaldığını tüm araştırmalarımıza rağmen tespit etmek mümkün olmadı. Sadece eşi Sabiha Hanım anılarındaki "*Zekeriya'nın Ankara'da kaldığı iki hafta, bana iki yıl kadar uzun geliyordu*" ifadesiyle bu sürenin on beş gün olduğu değerlendirilebilir.⁴⁹⁹ Bu konudaki bilgi eksikliği İstiklal Mahkemelerine ait tutanakların kısmen yayınlanmasından kaynaklanmaktadır. Hazırlanan ve çevrilen tutanaklar TBMM'nce yayınlanmıştı. Ancak Ankara İstiklal Mahkemesi tutanakları bu yayınlar arasında değildir. Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey'in yaşadığı bu tutuklanma ve ceza süreci bahsedilen tutanakların yayınlanmasıyla netleşebilirdi. Bilinen bir durum var ki o da mahkeme tarafından "*Askerliğe hakaret ve askeri isyana teşvik*" suçu nedeniyle her ikisine de üçer yıl "*Kalebentlik*"⁵⁰⁰ cezası verilmesiydi. Mehmet Zekeriya Bey Sinop, Cevat Şakir Bey ise Bodrum'a gönderildi⁵⁰¹.

Verilen ceza beklentilerine göre çok düşüktü. Her ne kadar suçsuz olduklarını anlatmaya çalışsalar da cezaevindeki diğer mahkûmların yorumlarından etkilenmekteydi. Hatta Selanik yıllarından beri arkadaşı ve ortağı olan Nebizade Ahmet Hamdi Bey'in bile idam cezası ile ilgili beklentisi vardı. Kendisi o dönem aynı zamanda

⁴⁹⁷ Hüseyin Kenan, "*Hapishane'de idama mahkûm olanlar bile bile asılmaya nasıl giderler?*", **Resimli Hafta**, I/25 (13 Nisan 1341/1925), s.6. ; Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı), **Mavi Sürgün**, ..., s.48.

⁴⁹⁸ Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı), **Mavi Sürgün**, ..., s.52.

⁴⁹⁹ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.100.

⁵⁰⁰ Osmanlı döneminde kullanılan bir ceza uygulamasıdır. Bir kalenin hisarından dışarı çıkmamak suretiyle cezanın kale içinde çektilmesidir. M.Sertoğlu, **Osmanlı Tarih Lügati**, ..., s.168.

⁵⁰¹ H.Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, ..., s.143. ; O.Koloğlu, **Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi**, ..., s.1117-1118. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**..., s.133-134. ; Halikarnas Balıkcısı (Cevat Şakir Kabaağaçlı), **Mavi Sürgün**, ..., s.66-71.

milletvekiliydi. Sonuçta psikolojileri ciddi anlamda bozulmuştu. Bu kadar yoğun bir etkilenmenin ardından beklentileri idam olmasa bile ağır bir ceza üzerineydi. Verilen kalebentlik cezasının ardından eşi Sabiha Hanım'a yazdığı telgrafta "*Müjde... Üç sene Sinop'ta kalebentliğe mahkum oldum. Trenle geliyorum, beni Haydarpaşa'da filan saatte karşıla. Oradan doğru Sinop'a gideceğim*" demektedir.⁵⁰² Kısaca cezanın beklediğinden daha az olmasına seviniyordu.

Mehmet Zekeriya Bey'in hayatındaki bu ikinci tutuklanma bahsedildiği gibi "*Resimli Hafta*" dergisinin 13 Nisan 1925'deki sayısında yayınlanan yazı nedeniyle gerçekleşti. Derginin son sayısı ise 23 Nisan 1925'de yayınlandı. Bu son sayıda da Mehmet Zekeriya Bey müdür ve başyazar olarak gözükmekteydi. Bu tarihte derginin artık kapatıldığı ve bu isimle bir daha yayınlanmadığı anlaşılmaktadır.⁵⁰³ Dolayısıyla tutuklanma olayının Nisan 1925 sonları olması ve Ankara İstiklal Mahkemesince de Mayıs 1925'de cezanın verildiği yönünde bir değerlendirmenin yapılması son derece isabetlidir.

Sinop'ta kaldığı günler boyunca rahat ve serbestti. Verilen cezadaki gibi kale içinde hapis hayatı yaşamıyordu. Kendisinden başka iki sürgün daha vardı. Şehrin bürokrat ve zengin kişilerinin arasına girerek onlarla vakit geçirdi. Tek sevinci haftada bir İstanbul'dan gelen vapurdu. Bu aynı zamanda postanın gelmesini ifade ettiği için ailesinden gelen mektupları beklemekteydi. Yani bu küçük şehirde zaman pek de güzel geçmiyordu. Bir diğer hususta Mehmet Zekeriya Bey'in İstanbul'a dönüş zamanıydı. Sabiha Hanım bu tarihi anılarında "*1925 yılının ortalarında Zekeriya, bir buçuk yıl kaldığı menfasından döndü. Cumhuriyet'in yıldönümü münasebetiyle çıkan genel aftan yararlanmıştı*"⁵⁰⁴ diyerek açıklamaktadır. Ancak 1925 Mayıs'ında tutuklandığı düşünülürse tarihin 1926 olması daha doğrudur. Böylece Mehmet Zekeriya Bey'in 29 Ekim 1926'dan sonraki bir tarihte cezasının af edilmesi üzerine İstanbul'a döndüğü söylenebilir. Yaşadığı bu zorlu süreci ise "*Bu cansız, hareketsiz şehirde hayatımın bir buçuk yılını öldürdüm*"⁵⁰⁵ şeklinde özetlemektedir. Bu serzeniş Mehmet Zekeriya Bey'in üretme ihtiyacı, gazetecilik sevdası, çalışma azmi ve ailesinden uzak kalma gibi mahrumiyetlerinin bir yansımasıydı. Artık İstanbul'da bulunmadığı zamanlarda eşi Sabiha Hanım'ın zor şartlarda çıkardığı derginin başına geçebilirdi. Kısaca tek sevdası gazeteciliğine dönüş yaptı.

⁵⁰² Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.129-134. ; S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.100-101.

⁵⁰³ *Resimli Hafta*, I/28 (23 Nisan 1341/1925), s. 1.

⁵⁰⁴ S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.110.

⁵⁰⁵ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.137.

4- Resimli Ay (II. Dönem)

Mehmet Zekeriya Bey'in tutuklanması ve ardından kalebentlik cezası alarak Sinop'a gönderilmesi üzerine Sabiha Hanım yalnız kalmıştı. Ağabeyi Avukat Celal Bey'in önerisi onunda çocuklarla birlikte Sinop'a taşınması yönündeydi. Ancak bu durumda dergi nasıl yayınlanacaktı. Sonuçta Mehmet Zekeriya Bey bu dergi ile beraber çıkarılan yan dergilerin de ortağıydı. Sabiha Hanım böyle bir ortamda zor bir karar verdi. İstanbul'da kalacak ve dergileri yayına hazırlayacaktır. Diğer ortak kitapçı Suudi Bey ise Mehmet Zekeriya Bey'in bu durumundan yararlanarak tek başına şirkete sahip olmak için türlü engeller çıkarmaktaydı. Öncelikle hükümlü bir şahsın imtiyazıyla bir derginin çıkarılamayacağını iddia etti. İmtiyaz sorunu ise Nebizade Ahmet Hamdi Bey'e devredilerek çözüldü. Böylelikle "*Resimli Ay*" ve "*Resimli Perşembe*" yayınlarına devam edebildi. Suudi Bey bu kez de bayilerden para gönderilmediği gerekçesiyle şirketin zor durumda olduğunu ve yeni bir ortağa ihtiyaç duyulduğunu savunmaktaydı. Fakat kendisinin muhasebe kayıtlarında oynama yaptığının öğrenilmesi üzerine mahkeme tarafından tüm kayıtlara el konuldu. Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey Sinop'ta iken ortakları tarafından şirket ele geçirilmeye çalışılmıştır. Sabiha Hanım'ın direnmesi ve kütüphanede görevli bir gencin de Suudi Bey'i ihbar etmesiyle bu durum önlenildi.⁵⁰⁶ Mahkeme tarafından her türlü kayıt ve belgeye büroda dâhil olmak üzere el konulması ve mühürlenmesi doğal olarak dergilerin hazırlanarak yayınlanmasını zorlaştırmıştır.

Dergi ortakları arasında yaşanan bu olayın tarihi anlarda ifade edilmese de "*Resimli Ay*" dergisinin bu dönemdeki son sayısının Aralık 1925'te yayınlandığı bilinmektedir. Ayrıca mevcut koleksiyonlarda derginin Ocak 1926 sayısı da bulunmadığına göre bu hukuki sürecin Aralık 1925-Ocak 1926 arasında yaşandığı söylenebilir. Derginin mahkeme tarafından tüm imtiyazına geçici el konulması nedeniyle "*Resimli Ay*" adıyla bir yayının yapılması da mümkün değildi. Bu nedenle Nebizade Ahmet Hamdi Bey "*Resimli Ay*" yerine bu defa "*Sevimli Ay*" dergisinin imtiyazını üzerine almıştır. Böylelikle Şubat 1926'da "*Sevimli Ay*" yeni yayın dönemine başladı.⁵⁰⁷ Kısaca dergi bir şekilde yayın hayatına tekrar girdi. Bunda Sabiha Hanım'ın azmi ve çalışkanlığı ile Mehmet Zekeriya Bey'in Sinop'tan yönlendirmesinin katkısı büyüktür.

⁵⁰⁶ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.137. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.103-105.

⁵⁰⁷ **Resimli Ay**, II/11 (Aralık 1341/1925), s.1. ; **Sevimli Ay**, III/1 (Şubat 1926), s.1. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.103107.

Mehmet Zekeriya Bey'in bahse konu Sinop'taki bu sürgün hayatı hükümetin yayınladığı af nedeniyle bir buçuk yılda tamamlandı. Cezasının sona ermesiyle İstanbul'a gelerek derginin başına geçti. Eski ortaklarıyla da ilişkisini sonlandıran Mehmet Zekeriya Bey, eşi Sabiha Hanım'ın ağabeyleriyle birlikte "*Resimli Ay Limited Şirketini*" kurdu. Böylece dergi eski adına da kavuşmuş oldu.⁵⁰⁸ Sonuçta dergi "*Resimli Ay*" adıyla tekrar Mart 1927'de çıktı.⁵⁰⁹ Önceki isimle yani "*Sevimli Ay*" adıyla ise son sayı Şubat 1927'de yayımlandı.⁵¹⁰ Dolayısıyla şirketin faaliyete 1927 başlarında geçtiği söylenebilir.

Son dönemde bir buçuk yıl ayrı kaldığı İstanbul'a dönen Mehmet Zekeriya Bey'in şirketin başına geçmesiyle dergi eski aktif yapısına tekrar kavuştu. Şirket için yeni bir bina kiralandı. Burada aynı zamanda yeni bir matbaa da kurulmuştu. Matbaada dönem edebiyatının ünlülerine ait eserler de basılmaktaydı. Reşat Nuri, Vâlâ Nurettin, Ercüment Ekrem, Aka Gündüz ve diğer yazarlar bunlara örnekti. Aylık olarak yayınlanan "*Resimli Ay*" dergisinin ikinci döneminde yazar kadrosu da haliyle değişti. Dergide "*Selim Sırrı, Ahmet Rasim, Münire Handan, Mehmet Rauf, Sabiha Zekeriya, Sadri Ethem, Reşat Nuri, Ercüment Ekrem, Ahmet Hamdi, Abdülhak Hamit, İsmail Hayri*" gibi yazarların makale ve hikâyeleri yayınlanmaktaydı.⁵¹¹ Kızı Yıldız Sertel dergi için "*M.Zekeriya bütün gazetecilik deneyimini, Amerika'da edindiği bilgileri dergiye döktü. 'Resimli Ay' artık bol resimli, güzel mizanpajlı (sahife düzeni), hafif, kolay okunan bir dergi olarak çıkıyordu. Bu, Türkiye için bir yenilikti ve okuyucu tarafından sevilmişti. M.Zekeriya'nın getirdiği ikinci yenilik kolektif çalışmaydı. Bu galiba, Batı'da da eşi görülmemiş bir çalışma idi. Örneğin bir konu ve bu konuya uygun bir başlık ortaya atılıyor, bu başlık altında 'Resimli Ay' ekibinden değişik kimseler, çoğu sefer imzasız yazı yazıyordu. Başyazarın dahi kim olduğu çok açık değildi. 'Başyazarımız Diyor ki' diye bir başlık atmışlardı. Bu başlık altında çoğu sefer, M.Zekeriya bazen de Sabiha Zekeriya yazıyordu. Her ikisi de başyazardı*" ifadelerini yazmaktaydı.⁵¹² Kısaca dergi dönemindeki diğer yayınlara göre yenilikçi bir yapıdaydı. Sayfa düzeni farklıydı. Yazıların çoğu halk seviyesinde ve ağır bir dilde değildi. Her gruptan kişilerin rahatlıkla faydalanabileceği şekilde yayınlanmaktaydı. Kısaca Mehmet

⁵⁰⁸ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.137. ; S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.110. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*, ...s.133.

⁵⁰⁹ *Resimli Ay*, IV/1 (Mart 1927), s.1.

⁵¹⁰ *Sevimli Ay*, III/12 (Şubat 1927), s.1.

⁵¹¹ *Resimli Ay*, IV/1 (Mart 1927), s.1. - *Resimli Ay*, V/9 (Kasım 1928), s.1. ;

⁵¹² Y.Sertel, *Susmayan Adam*, ...s.134.

Zekeriya Bey kızı Yıldız Hanım'ın da dediği gibi yepyeni bir bakış açısı ve teknikle dergiyi yayınladı.

Dergiyi bu bakış açısıyla çıkartmakta olan Mehmet Zekeriya Bey zamanın önemli yazar ve şairleriyle çalışmaktaydı. Ayrıca Sovyetler Birliği'ndeki eğitimini tamamlayarak dönen Nazım Hikmet ile burada tanıştı. Vâlâ Nurettin aracılığıyla 1928'de tanıdığı Nazım Hikmet'i dergide musahhah⁵¹³ olarak işe aldı.⁵¹⁴ Aslında dedesi Nazım Paşa'yı Selanik'ten, babası Hikmet Bey'i de "*Büyük Mecmua*" dergisi zamanında Matbuat Umum Müdürü olduğu dönemden tanımaktaydı.⁵¹⁵ Fakat Nazım Hikmet ile ilk karşılaşması bahsedildiği gibi Vâlâ Nurettin aracılığıyla oldu.

Nazım Hikmet'in kadroya dâhil edilmesinin ardından Sabahattin Ali, Suat Derviş gibi yazarlar da dergide yazmaya başladı. İlk defa yayınlanan Nazım Hikmet şiirleri halk tarafından son derece ilgiyle karşılandı. Bu ilgi "*Resimli Ay*" dergisinin satışlarında ciddi bir artışı da beraberinde getirdi. Sonuçta derginin içeriği sosyal konular ağırlıklı olmak üzere değişmişti. Bununla beraber ortak fikirler üzerinde yapılan bilgi paylaşımı ve tartışmalar derginin cazibesini artırmaktaydı. Bu fikirlerden biri de "*Putları Yıkıyoruz*" başlığı adı altında yayınlandı.⁵¹⁶ Kısaca derginin yayın içeriği değişmektedir.

Bahsedilen "*Putları Yıkıyoruz*" yazısı başlangıçta bir kampanya şeklinde Ahmet Haşim ve ardından Abdülhak Hamit'e yönelikti. Abdülhak Hamit için büyük bir dahi olmadığı sıradan bir yazar olarak ele alınması gerektiği vurgulanmaktaydı. Ardından ise Mehmet Emin Bey'in milli şair olarak anılması eleştirildi. Milli bir şairin Türkçe yazması gerektiği Mehmet Emin Bey'in şiirlerindeki dilin sanki bir çeviri gibi olduğu iddiasındaydılar. Dolayısıyla "*Resimli Ay*" bu dönemde tüm yazar ve şairlere başkaldırmıştı. Yakup Kadri, Hamdullah Suphi ve Tefik Fikret bu kampanyanın hedefleri arasındaydı. Mehmet Zekeriya Bey ve Nazım Hikmet kendilerince haksız olarak ünlenen yazar ve şairleri hedef alarak putlarını kırmaktaydı. Bu kampanyaya Hamdullah Suphi'nin verdiği bir cevap yazısı üzerine kışkırtılan üniversiteli gençler yazı bürosunu bastı. Mehmet Zekeriya Bey'in sakin tavırları sonucunda bu durum

⁵¹³ Düzeltici, yanlış düzelten anlamında kullanılmaktadır. Burada gazete basılmadan önce tüm yazıların kontrol edilmesi ve düzeltilmesi olarak düşünülmelidir. F.Devellioğlu, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, ..., s.800.

⁵¹⁴ M.Zekeriya Sertel, **Mavi Gözlü Dev**, Belge Yayınları, İstanbul, 1996³, s.165-166. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.139-140. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.116-117.

⁵¹⁵ Z.Sertel, **Mavi Gözlü Dev**, ..., s.13-14. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.41.

⁵¹⁶ U.Değirmenci, **Resimli Ay Mecmuası**,..., s.16. ; **Resimli Ay**, VI/4 (Haziran 1929), s.25.

herhangi bir saldırı olmadan atlatıldı.⁵¹⁷ Ardından gençlere hitaben Ağustos 1929 sayısında bir yazı yayınladı. Bu yazıda özetle “*Derginin edebi bir tartışma ortamı açtığını, ancak bazı yazarların buna komünizm süsü vererek kendilerine saldırdıklarını ve gençlerin de buna inandıklarını anlatmaktaydı*” Son söz olarak da gençlere “*Ben sizi mazi olmaya mahkûm fikirleri ve insanları müdafaa eden cephede değil, bizim cephede demokrasiyi yıkanlara karşı heyecan duyan cephede görmek isterdim*” diyerek gençlerin bakış açısının yanlışlığını ve doğru olanın demokrasi olduğunu ortaya koymaya çalıştı.⁵¹⁸

Mehmet Zekeriya Bey “*Putları Yıkıyoruz*” kampanyasıyla birlikte hem misyonerlere karşı da bir savaş başlattı. Eşi Sabiha Hanım ve Nazım Hikmet ile birlikte yaptıkları bu mücadele kapitülasyonlar nedeniyle ülkenin her yerinde bulunan yabancı misyoner okullarına karşı yapılmaktaydı. Lozan Antlaşmasıyla bu durum çözüme kavuşmamıştı. Dolayısıyla gençleri etkileyerek propaganda yapan bu okullara ailelerin çocuklarını göndermemeleri amacıyla yazı dizisi başlatıldı. Sabiha Hanım da anılarında; bu okulları “*Bunlar açtıkları mekteplerde, Türkleri Hıristiyanlaştırmaya, Amerikanlaştırmaya çalışıyorlardı. Amerika'nın yüksek bir uygarlığa sahip olduğu telkinleriyle, öğrencilerde aşağılık duygusunu geliştiriyorlardı. Osmanlı İmparatorluğu zamanında olduğu gibi, Cumhuriyet devrinde de Ermenileri Türklere karşı kışkırtıyor, halk arasına din ve milliyet kinleri aşıyorlardı....Türkiye’de de amaçları, bu azınlıklara bağımsızlık vaadiyle bunları Türk halkına karşı kışkırtmak, Amerikan kapitalistlerine öncülük etmektir*” şeklinde tanımladı.⁵¹⁹ Kısaca onlara göre misyoner okulları ülkenin geleceği adına son derece zararlı faaliyetler yapmaktaydı. Bu nedenle dergide misyoner faaliyetlere karşı aileleri de ikaz eden yazılar yayınlardı.

Mehmet Zekeriya Bey ve ekibi bahsedilen iki kampanya dolayısıyla hem yazarlar tarafından hem de misyonerlerin yayın organlarınca yoğun bir baskı altına alınmıştı. Yazarlara fikri bir ortamda cevap verilebildi. Ancak misyonerlere karşı başlattıkları bu kampanya bir şekilde polis tarafından engellendi. Bu dönemde “*Resimli Ay*” yazarları hakkında soruşturmalar açılmakta ve ceza verilmekteydi. Sabiha Hanım hakkında açılan davada adı geçen “*Savulun Geliyorum*” adlı yazı aslında ABD’deki bir yayından çeviriydi. Böyle bir durumda bile soruşturma açılması ve ceza verilmesi

⁵¹⁷ Mete Tunçay, *Türkiye’de Sol Akımlar-II (1925-1936)*, BDS Yayınları, İstanbul, 1992, s.76. ; Zekeriya Sertel-Sabiha Sertel-Yıldız Sertel, *Sertel’lerin Anılarında Nazım Hikmet ve Babiâli*, Adam Yayınları, İstanbul, 1993, s.98-100. ; S.Sertel, *Roman Gibi,...*, s.126-129. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım..., s.149.*

⁵¹⁸ U.Değirmenci, *Resimli Ay Mecmuası,...*, s.20-21. ; *Resimli Ay*, VI/6 (Ağustos 1929), s.33.

⁵¹⁹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım..., s.151.* ; S.Sertel, *Roman Gibi,...*, s.132-133.

dergiye bakışın son dönemde nasıl değiştiğini bizlere göstermektedir.⁵²⁰ Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey ve yazı heyeti bu baskı karşısında son derece yıprandı. Mücadeleyi bırakmamakta kararlıydı. Ancak sonuçta dergi bir şirketin yayın organıydı. Doğal olarak da diğer ortaklar bu durumdan rahatsızdı. Aralarındaki en büyük anlaşmazlığın Nazım Hikmet'in dergide çalışmasına dair olduğu iddiası mevcuttur. Yani ortaklar Nazım Hikmet'in ayrılmasını istemekteydi. Bununla beraber son dönemin satışlarında bir azalma söz konusuydu. Bu ve buna benzer nedenlerin varlığında çalışamayacağını anlayan Mehmet Zekeriya Bey şirketten ayrıldı. Aynı isimle yayına devam etmeleri de şirketçe engellendi.⁵²¹ Böylelikle son yedi yıldır yayınladıkları ve her yönüyle ilk olan “*Resimli Ay*” dergisi kapanmıştır.

Sonuç olarak Mehmet Zekeriya Bey “*Resimli Ay*” dergisinde, putlaştırılan yazar ve şairler ile misyoner faaliyetlerine karşı bir hareket başlattı. Edebiyatta “*Sanat Toplum İçin*” anlayışı benimsendi.⁵²² Aynı durumun “*Divan Edebiyatından Tanzimat Edebiyatına*” geçişte de yaşandığı söylenebilir. Dolayısıyla gelişim için bu değişim zorunluydu. Misyoner okullarına karşı verdikleri mücadelede ise başarılı olamadılar. Yine de sorun ne olursa olsun sonuçta dergi kapanmaktan kendini kurtaramamıştır.

5- Son Posta Gazetesi'nin Çıkarılması ve Serbest Cumhuriyet Fırkası ile İlişkileri

Mehmet Zekeriya Bey yaklaşık yedi yıl yayınladıkları “*Resimli Ay*” dergisinin kapanmasıyla gündelik bir gazete çıkartmak için bir fırsat yakaladı. Zaten derginin son zamanlarında da bu amaca dönük çalışmalar yapmaktaydı. Böylece bir tesadüf eseri Ekrem (Uşaklıgil) Bey, Selim Ragıp (Emeç) Bey⁵²³ ve Halil Lütfi (Dördüncü) Bey'lerin de aynı düşüncede olduğunu öğrendi. Ancak bu kişiler gazetecilik konusunda yeterli tecrübe ve eğitime sahip değildi. Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey'in eğitimi ile bilgi

⁵²⁰ BCA, F.30.10.0.0, K.36, D.214, Sıra No:16, s.1-4. ; **Resimli Ay**, VI/10 (Aralık 1929), s.1. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.151. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.137-150.

⁵²¹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.152. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.164.

⁵²² Selma Arslantaş, “*Mecmua Devrinin Sol Devlerinden Resimli Ay*”, **Agora Dergisi**, 37 (Mayıs-Haziran 2004), s.72.

⁵²³ Asıl adı Mehmet Selim Emeç olan Selim Ragıp Bey 1899 İstanbul doğumludur. İstanbul Hukuk Fakültesi mezunu olarak hukukçu kimliğinin yanında Demokrat Parti kurucularındandır. IX ve X. Dönem Bursa Milletvekili olarak TBMM'de görev yapmıştır. Vakıf, Tercüman-ı Hakikat gazetelerinde yazarlık yaptı. Son Saat ve Son Posta gazetelerinin ortağı ve yazarıydı. Bir suikast sonucu 7 Mart 1990'da öldürülen gazeteci yazar Çetin Emeç'in babasıdır. Selim Ragıp Bey 2 Ağustos 1970'de vefat etmiştir. https://www.tbmm.gov.tr/TBMM_Album/Cilt2/index.html (E.T.: 13.07.2017)

birikimine ihtiyaçları vardı.⁵²⁴ Böylece gündelik bir gazete yayınlamak amacıyla birleşerek çalışmalara başlanır.

Bu çalışmaların başlangıcı bilindiği üzere ortalık şirketinin kurulmasıydı. Ancak şirket kurulmadan önce ortakların Mehmet Zekeriya Bey'den tek bir isteği vardı. O da eşi Sabiha Hanım'ın bu gazetede yazılarına yer verilmemesiydi.⁵²⁵ Aslında bu talep ideolojik yapıdan ziyade tamamen maddi kaynaklı bir durumdu. Çünkü bu dönemde dünya ekonomik kriz ile boğuşmaktaydı. Türkiye Cumhuriyeti'nin de bu krizden etkilenmemesi mümkün değildi. Böyle bir ortamda kısıtlı sermaye ile kurulan bir gazetenin yayınının durdurulması veya kapatılması ortaklar açısından büyük bir kayıp olacaktı. Mehmet Zekeriya Bey ortakların bu yaklaşımını anlayışla karşıladı. Ancak kendi çalışmalarına müdahale edilmeyeceği teminatını da aldı. Böylelikle bu kaygı çerçevesinde ortaklar arasında iş bölümü yapıldı. Gazetenin yayın politikasından kendisi sorumluydu. Yazılarında da özgürdü. Diğer ortaklar ise işin teknik boyutuyla ilgiliydi. Ayrıca gazete hiçbir zaman bir partiye, kişiye ve kuruluşa bağlı hareket etmemeliydi. Başlangıçtaki bu prensiplerin ortaklarca kabul edilmesi üzerine “*Nuruosmaniye Şeref sokağında kısaca Çatalçeşme Sokak No: 25/1*” adresinde bulunan “*Tasvir-i Efkâr*” gazetesinin eski binasında üç oda kiralandı. Böylece gazetenin yayına hazırlanmasındaki tüm problemler çözüldü. Ardından da “*Son Posta*” adıyla gazetenin ilk sayısı 27 Temmuz 1930'da yayınlandı. Her ne kadar Mehmet Zekeriya Bey “*Son Posta*” gazetesinin 1931'de yayınlandığını anılarında ifade etse de bu durum basit bir anımsama hatasından ibaretti. Yaptığımız araştırma bizlere ilk sayı çıkış tarihinin 27 Temmuz 1930 olduğunu gösterdi. Hatta “*Cumhuriyet*” gazetesi “*Dünden itibaren (Son Posta) unvanı ile yeni bir öğle gazetesi intişara başlamış...*”⁵²⁶ şeklinde tanıtımını da yapmaktaydı. Kısaca Mehmet Zekeriya Bey ABD'de aldığı gazetecilik eğitiminden beri hayalini kurduğu gündelik bir gazeteye 27 Temmuz 1930'da sahip oldu.

Gazetenin bahsedilen ilk sayısında Mehmet Zekeriya Bey'in yazdığı makale “*Boğuluyoruz Biraz Hava İstiyoruz*” başlığını taşımaktaydı. Başlık ciddi anlamda dikkat çekti. Batmakta olan bir denizaltında mürettebatın havasız kalmalarıyla ilgili dönemin gazetelerindeki bir haberden esinlenmişti. Mehmet Zekeriya Bey de ülkenin son zamanlardaki halini bu denizaltı personelinin durumuna benzetmekteydi. Gazetenin

⁵²⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.167. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.166. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**, ...s.169-170.

⁵²⁵ S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.166.

⁵²⁶ **Son Posta**, 27 Temmuz 1930, s.1. ; Ali Selim Emeç, **Bir Ulusal Gazetenin Siyasal Serüveni (1950-1960)**, YYLT, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s.4. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.167-168. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**, ...s.170.

ilk yayını bu nedenle çok ses getirmiştir. Çünkü o zamana kadar vatandaşlar bunalmakta ancak seslerini duyuramamaktaydı. Dolayısıyla “*Son Posta*” gazetesindeki bu yazı halkın sesinin bir yansımasıydı.⁵²⁷ Bu dönemdeki halkın bunalmasına etken olarak dünya ekonomik krizi, Osmanlı Devleti’nden kalan borç yükü, üretim düşüklüğü ve fakirlik sayılabilir.⁵²⁸ Bunların yanında hükümetin halktan kopmaya başlaması sorunu daha da katlamış ve çıkılmaz bir hale getirmişti. Biraz hava istenmesinin açıkça nedeni buydu.

Mehmet Zekeriya Bey ülkede yaşanan bu ortamı anılarında “*Tek parti rejimi, memlekette her türlü örgütlenmeyi de yasaklamıştı. Herhangi bir örgüt, iktidara karşı kafa tutabilirdi. Onun için Halk Partisi’nin dışında siyasi parti kurmak yasaktı. İşçiler, kendi haklarını savunmak için sendika kuramazdı....Köylü örgütlenemezdi, gençlik örgütlenemezdi, aydın örgüt kuramazdı. Kuruluş diye ne varsa hepsi Halk Partisi’nin kurduğu örgütlerdi ve hepsi partinin sıkı kontrolü altındaydı. Basın da sıkı bir baskı altında yaşıyordu. Telefonla gazete başyazarlarına verilen emirlerin dışına çıkılamazdı. En ufak bir hata yüzünden gazete haftalarca kapatılır, sorumlular mahkemeye verilirdi. Yani tek kelime ile halk nefes alamıyordu. Havasızlıktan ve hürriyetsizlikten boğuluyordu*”⁵²⁹ diyerek özetlemektedir. Kendisince demokratik toplumlarda böyle bir durum düşünülemezdi. Ona göre durdurulamaz bir baskının söz konusu olduğu bir rejim diktatörlük ile açıklanabilirdi.⁵³⁰ Gazetenin 4 Eylül 1930’daki nüshasında yayınlanan yazıda Kunduracılar Cemiyeti’ndeki Cumhuriyet Halk Fırkası üyelerini sorgulaması da bu nedenleydi. Yani fırka üyelerinin bu cemiyette kendilerine yer bularak onları kontrol altına almalarına itiraz etmekteydi.⁵³¹ Dolayısıyla anılarında ifade etmeye çalıştığı hususta iktidar partisinin sivil toplum kuruluşlarına açıkça müdahale edebilecek şekilde örgütlenmesidir.

Böyle bir ortamda gazete çıkarması üzerine yakın arkadaşları “*Sen sözünü esirgemeyen bir adamsın. Hiç böyle bir zamanda gazete çıkarılır mı? Başını belaya sokmak istemiyorsan bu işten vazgeç*” şeklinde tavsiye de bulunuyordu. Kendisi de bu ve bunun gibi korku sürecini içine alan bir yazı hazırlayarak gazetede yayınladı. Yazı da halkın iktidardan korktuğu ve bu nedenle sinmiş bir kitle haline döndüğünden

⁵²⁷ **Cumhuriyet**, 27 Temmuz 1930, s.2. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.168.

⁵²⁸ Burak Sönmezer, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile Çok Partili Hayat Denemesinde Bir Gazete: Zekeriya Sertel Yönetiminde Son Posta**, YYLT, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı, Ankara, 2002, s.55-56.

⁵²⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.168-169.

⁵³⁰ B.Sönmezer, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...**,s.56.

⁵³¹ **Son Posta**, “*Halk Fırkası Murahhaslarının Kunduracılar Cemiyeti’nde Ne İşleri Var?*”, 4 Eylül 1930, s.1.

bahsetmekteydi. Buradan da anlaşılacağı gibi gazetede yazılarını halkın sorunlarına yönelik yazdı. Doğal olarak hükümeti de ciddi bir şekilde eleştirmekteydi. Ona göre mutlakiyetle yönetilen bir ülkede, halkın korkutulmasının amacı hükümdarın gücünün korunması ve artırılması anlamına gelmekteydi.⁵³² Bu bilgiler ışığında Mehmet Zekeriya Bey'in sözünü esirgemediği ve doğru bildiklerini ısrarla yazmaya devam ettiği söylenebilir. Gazetecilik hayatında her zaman başının beladan kurtulamayışını ve sonucunda kendini cezaevinde bulmasını da buna bağlayabiliriz. Önce usta-çırak sonra akademik eğitimini aldığı gazeteciliğini de bu temel üzerinde değerlendirmek doğru bir yaklaşımdır.

Genel olarak bahsettiğimiz “*Son Posta*” gazetesindeki yazılarını “*HerGün*” adlı köşede yazmaktaydı. Elbette tüm yazılarını buraya aktarmak konunun dışına çıkmamıza neden olacağı için mümkün değildi. Başlangıçta tespit edebildiğimiz yazılarına ait bazı başlıkları ise;

- a) “Boğuluyoruz Biraz Hava İstiyoruz”,
- b) “Neden Bu Korku”,
- c) “Fethi Bey’in Yeni Partisi”,
- d) “Üçüncü Bir Partiye İhtiyaç Vardır”,
- e) “Fakire Hürmet Zamanı Geldi”,
- f) “Fakiri Savunduğum İçin Mahkemede”,
- g) “Bu Milletın İstırabına Kim Cevap Verecek”,
- h) “İrticai Kimler Yapıyor”,
- i) “Gafçı Vekil”,
- j) “Hükümet Hangi Kuvvete İstinat Eder”,
- k) “Hükümet Halktan Niçin Uzaklaştı”,
- l) “Halk Reyini Veriyor”,
- m) “Demokratik Cumhuriyet Ne Demektir, şeklinde sıralayabiliriz”.⁵³³

Mehmet Zekeriya Bey’e ait olduğu tespit edilen bu yazıların sadece başlıkları bile kendisinin sözünü sakınmayan devletçi ve halkçı biri olduğunu göstermektedir. Zaten ilk sayısında “*Son Posta kimsenin değil halkın malıdır*” diyerek başlangıcında da

⁵³² Y.Sertel, **Susmayan Adam**, ...,s.172-173. ; Mehmet Zekeriya, “*Neden Bu Korku?*”, **Son Posta**, Ağustos 1930, s.2.

⁵³³ B.Sönmezer, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...**, s.55-56. ; **Son Posta**, 27 Temmuz 1930- Aralık 1930, s.2.

yayın politikasını açıkça belli etmişti.⁵³⁴ Bu yapısı nedeniyle de tekrardan hapse girmekten kendini kurtaramamıştır.

Aslında Mehmet Zekeriya Bey'in "Son Posta" gazetesinde yayınladığı haber ve yazılarda bahsettiği halkın zor durumundan Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın haberinin olmaması düşünülemezdi. Cumhurbaşkanı, gazete daha yayına başlamadan önce iktidara karşı oluşan bu olumsuz havayı dağıtacak kısaca hükümeti denetleme görevi üstelenecek bir muhalefet partisi kurmaya karar vermişti. Ancak Cumhuriyet'i de tehlikeye atmadan güvendiği arkadaşları aracılığıyla muhalefetin yapılmasını istemekteydi. Bu nedenle yakın arkadaşı Fethi Bey'i "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nı kurmakla görevlendirdi. Kurulan partiye de yine kendi arkadaşlarından bazı milletvekilleriyle kız kardeşi Makbule Hanım'ın da katılmasını sağladı.⁵³⁵ Böylece Fethi Bey, bizzat Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın adını verdiği partisinin kuruluş müracaatını 12 Ağustos 1930'da yaptı. Ertesi günde İstanbul Valiliğince onaylandığı bildirilmiştir. Artık ülkenin meclisi iki partili bir yapıya kavuşmuştu.⁵³⁶ Kısaca demokrasinin olmazsa olmazlarından biri olarak muhalefet partisi kuruldu.

Burada ifade etmemiz gereken bir durum da Mehmet Zekeriya Bey'in kurulan ikinci partiye bakışıydı. Ona göre Cumhurbaşkanı alttan gelen tepkilere kayıtsız kalamadı. Bu nedenle ikinci partiyi kurdurdu. Ancak kurulan partiyi de kontrolsüz bırakmak istemedi. Böylece muhalif partiyi bizzat kendisi kurdurdu. Anılarında bu durumu "Nasıl İngiltere'de İşçi Partisi muhalefet rolü oynamakla beraber, kralın partisi ve kral adına muhalefet ederse, yeni kurulacak muhalif parti de yine Atatürk'ün partisi olacak, partinin ipleri onun elinde bulunacak, böylece ikinci partinin yoldan çikıp kendisine kafa tutması önlenecekti"⁵³⁷ diyerek açıkladı. Buradan da anlaşılacağı gibi "Serbest Cumhuriyet Fırkası"nı İngiltere'deki İşçi Partisine benzetmekteydi. Kısaca partinin tam olarak bağımsız olmadığını vurgulamaktaydı. Yeni parti lideri Fethi Bey'in eski arkadaşı olması nedeniyle Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın sözünden çıkmayacak bir yapıda olduğunu yazmaktaydı. Bu nedenle muhalif olarak kurulan

⁵³⁴ **Son Posta**, 27 Temmuz 1930, s.1. ; A.S.Emeç, **Bir Ulusal Gazetenin Siyasal Serüveni (1950-1960)**,... s.8.

⁵³⁵ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Kitapevi, İstanbul, 1999², s.119.; Ayşe Aydın, "Serbest Cumhuriyet Fırkası Ve Adnan Menderes'in Siyasi Hayatının Başlaması", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 8(Sonbahar 2011), s.2. ; **Akşam**, 12 Ağustos 1930, s.1. ; **Akşam**, 13 Ağustos 1930, s.1.

⁵³⁶ Çetin Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 1997², s.47-48.; Firuzan Hüsrev Tekin, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasi Düşüncenin Gelişmesi**, Elif Yayınları, İstanbul, 1965, s.73. ; H.Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, ..., s.119.

⁵³⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.169-170.

partinin bağımsız olamayacağı düşüncesindeydi. Eşi Sabiha Hanım'ın anılarındaki ifadeleri de bu fikri destekler nitelikteydi.⁵³⁸ Mehmet Zekeriya Bey'in bu düşüncesini, anılarını yazdığı dönemden geçmişe bakışının bir yansıması olarak değerlendirdiğimizi söylemeliyiz.

Her demokratik toplumda olduğu gibi partileşme sürecinde basın etkilenmemesi mümkün değildi. Dolayısıyla dönemin basınında bir taraf iktidarda bulunan “*Cumhuriyet Halk Fırkası*”nı desteklerken diğer taraf “*Serbest Cumhuriyet Fırkası*” yanlısı yayın yapmaktaydı. Elbette muhalif basın iktidarın politik baskısına maruz kalmaktaydı.⁵³⁹ Basının bu iki kutuplu yaklaşımında “*Son Posta*” gazetesinin yeri önemliydi. İlk başta iktidara muhalif olduğu ileri sürülse de bu tamamen yanlış bir değerlendirmedir. İlk sayısındaki “*Son posta kimsenin değil halkın malıdır*” cümlesi bile tarafsızlığını açıkça ortaya koymalarının bir ifadesiydi.⁵⁴⁰ Gazete yayın politikası olarak her iki partinin de yanında değildi. Partilerin halkçı ve devletçi siyasetleri yer yer övülmesine rağmen aykırı beyan ve programlara ise karşı çıkılmaktaydı.⁵⁴¹ Özetle Mehmet Zekeriya Bey'in yayın politikasını çizdiği “*Son Posta*” gazetesi bu dönemde her iki partiye de mesafelidir.

Bu mesafenin ana göstergesi bahsedildiği gibi “*Son Posta*” gazetesinin devletçi yayın politikasıydı. Hatta “*Serbest Cumhuriyet Fırkası*”nın ekonomide liberalizmi savunması Mehmet Zekeriya Bey'in yayın politikasına tamamen tersti. Bu dönemde haksız kâr elde eden “*Apullu Şeker Fabrikası*” ile ilgili yazıları da bunu göstermektedir.⁵⁴² Mehmet Zekeriya Bey için SCF ile çok partili hayata geçiş demokrasinin olmazsa olmaz kuralıydı. Hatta SCF'nin kurulmasından sonra üçüncü bir partinin kurulması yönündeki yazıları açıkça bu durumu desteklemektedir. Mehmet Zekeriya Bey'in bu girişiminin Hükümet nezdinde pek de dikkate alındığı söylenemez.⁵⁴³ Bunun sebepleri arasında Osmanlı Devleti'nin son yıllarındaki çok partili dönemde yaşanan olumsuzlukların Hükümeti temkinli yaklaştırmaya yönelttiği sayılabilir.

⁵³⁸ S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.167.

⁵³⁹ Havva Özen, **Türk Basınında Serbest Cumhuriyet Fırkası**, YYLT, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, s.90-91.

⁵⁴⁰ **Son Posta**, 27 Temmuz 1930, s.1.

⁵⁴¹ B.Sönmezer, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...**,s.76.

⁵⁴² Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...s.170-171. ; B.Sönmezer, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile...**,s.76-77.

⁵⁴³ B.Sönmezer, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...**,s.86-87. ; Mehmet Zekeriya, “*Üçüncü Bir Fırkaya İhtiyaç Vardır*”, **Son Posta**, 18 Ağustos 1930, s.3 ; Mehmet Zekeriya, “*Üçüncü Bir Fırkaya İhtiyaç Yok mu?*”, **Son Posta**, 25 Ağustos 1930, s.3

Fethi Bey'in başkanlığını yaptığı SCF ilk meclis oturumunda Mehmet Zekeriya Bey'in istediği gibi sert ve sorgulayıcı bir muhalefet yapamadı. Dolayısıyla SCF'nin halkın beklentisini karşılayamadığını, taleplerini iletmediğini ve kısaca iktidarı sıkıştıramadığını ifade ettiği makalesini gazetede yayınladı. Zaten SCF ile ilgili son yazısı da 23 Ekim 1930'da görülmektedir. Burada özetle *“Partilerin hem fikirlere hem de toplumsal sınıflara dayanması gerektiğini, bu iki ana yapıdan uzaklaşılınca sadece günlük ihtiyaçların karşılandığını ve bu ihtiyacın sona ermesiyle partinin yok olacağını, dolayısıyla SCF'nin de bu yapıda olduğunu”*⁵⁴⁴ yazmaktaydı. Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey için partiler, düşüncenin yanında toplumdaki sınıfları da temsil etmeliydi. Böylelikle demokrasinin tamamlanabileceğini düşünmekteydi. Ona göre bu özellikleri taşımayan SCF ülkenin demokratik siyasi hayatına katması gereken değeri verememişti. Bir süre sonra da seçimlerde yaşanan baskı ve yolsuzluklar ile ilgili verilen önerenin görüşülmesinde parti rejim düşmanlığıyla suçlandı. Bu suçlama üzerine de Fethi Bey, SCF'nin siyasi hayattan 17 Kasım 1930'da çekilerek kapatıldığını kamuoyuna duyurdu.⁵⁴⁵ Böylece yaklaşık dört ay süren çok partili hayata geçiş denemesi başarılı olamamıştır.

6- Hayat Ansiklopedisi

Mehmet Zekeriya Bey *“Son Posta”* gazetesinden arta kalan zamanında *“Hayat Ansiklopedisi”* çıkarmak üzere çalışmaya başladı. Daha önceden bu konuda yapılan çalışmaların yetersizliğini bilmekteydi. Zaten *“Resimli Ay”* dergisi döneminde belirli bir tecrübeye sahipti. Böylece ilk iş olarak ansiklopedi hazırlamak üzere bir kurul kurdu. Bu kurulda görevli kişilerin her birinin sorumluluğu farklıydı. Coğrafya konuları Faik Sabri Bey, tarih konuları yazar Samih Fethi Bey ve fen konuları ise üniversiteden Salih Murat Bey tarafından yazılmaktaydı. Diğer genel konulardan ise Mehmet Zekeriya Bey sorumluydu. Farklı uzmanlardan da yararlanılmaktaydı.⁵⁴⁶ Böylelikle bir hayalini daha gerçekleştirmenin adımını atar.

⁵⁴⁴ Mehmet Zekeriya, *“Ne Bekliyorduk Fakat Ne Gördük”*, **Son Posta**, 5 Ekim 1930, s.3. ; Mehmet Zekeriya, *“Serbest Fırkanın Hataları”*, **Son Posta**, 23 Ekim 1930, s.3. ; B.Sönmezer, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...**,s.89. ; A.S.Emeç, **Bir Ulusal Gazetenin Siyasal Serüveni (1950-1960)**,... s.14.

⁵⁴⁵ Ç.Yetkin, **Serbest Cumhuriyet Fırkası**,... s.225.

⁵⁴⁶ Çocuk Ansiklopedisi, *“Ansiklopedi”* terimin ilk kez kullanıldığı bir eserdir. Aynı zamanda eski harfle yayınlanan son ansiklopedi olma özelliğini de taşımaktaydı. Ayhan Aykut, *“Ansiklopedi”*, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, III, İstanbul,1991, s.224. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...s.182. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...s.191-192.

Her ne kadar fikir Mehmet Zekeriya Bey'den gelse de tek başına “*Hayat Ansiklopedisi*”nin üstesinden gelme maddi gücüne sahip değildi. Daha önceden “*Cumhuriyet*” gazetesini birlikte çıkardıkları Yunus Nadi Bey ile yine beraber çalışmaya karar verdi. Ansiklopedi içeriği Mehmet Zekeriya Bey ve yayın kurulu tarafından hazırlanacak ancak Yunus Nadi Bey'in matbaasında basılacaktı. Zaten “*Hayat Ansiklopedisi*”nin ilk cildinde de görüleceği gibi baskı “*Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi*” tarafından yani “*Cumhuriyet*” gazetesince 1932'de gerçekleşti.⁵⁴⁷ Ansiklopedinin yayınlanmasına dair reklamın ise 14 Kasım 1930'den itibaren “*Mektebi Eve Getirecektir*” şeklinde yapıldığı görülmekteydi. Zaten 1 Şubat 1931'de ilk cüzü yayınlanmıştır.⁵⁴⁸ Dolayısıyla ansiklopedinin halka tanıtılmasının birkaç ay önceden başladığı söylenebilir. Ayrıca böyle kapsamlı bir ansiklopedinin hazırlanması yayıncılık tarihinde bir ilkti. Daha önceden yapılanlar tam olarak ansiklopedik bir yayın olma özelliğine sahip değildi. Ansiklopedik bir yapıya yakın olanlar ise ilk ciltten sonra bir daha yayınlanamadı.⁵⁴⁹ Bu bilgiler ışığında Mehmet Zekeriya Bey'in hazırladığı “*Hayat Ansiklopedisi*” Türkiye Cumhuriyeti'nde bir ilki temsil etmekteydi. Ardından gelen bu tür yayınlara da örnek teşkil ettiği söylenmelidir.

Ansiklopedinin sunuş bölümünü yazan Yunus Nadi Bey bu çalışmanın gerekliliği hakkında bilgi vermekteydi. Önsöz kısmını yazan Mehmet Zekeriya Bey ise yayının nasıl hazırlandığını ve nerede tecrübe kazandıklarını yazdıktan sonra içeriğine değinmekteydi. Özellikle dikkat ettikleri esasları üç madde altında ifade etti. Birincisi bilgiyi meraklı, kolay anlaşılır, zevkle okunur bir biçime sokmaktı. İkincisini ise hayatta bilinmesi gereken her türlü bilgiyi ansiklopedide bulundurmak şeklinde aktardı. Üçüncü esas da bütün bilgiyi toplu ve canlı olarak okuyucuya aktarma göreviydi.⁵⁵⁰ Buradan da anlaşılacağı gibi “*Hayat Ansiklopedisi*” akademik bir kurul tarafından esasları da belirlenmek kaydıyla yayınlanmıştır.

Mehmet Zekeriya Bey “*Hayat Ansiklopedisi*”ni dört yıllık bir çalışma sonucu on cilt olarak yayınladıklarını anılarında ifade etmektedir. Yaptığımız incelemede onuncu cildin 1935'te basılmış olması bu durumu doğrulamaktadır. Kısaca ilk cildin

⁵⁴⁷ **Hayat Ansiklopedisi, I**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Cumhuriyet Müesseseleri, İstanbul, 1932, s.1. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.190.

⁵⁴⁸ **Cumhuriyet**, 14 Kasım 1931, s.5. ; **Cumhuriyet**, 30 Ocak 1932, s.3.

⁵⁴⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...,s.183.

⁵⁵⁰ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.192. ; **Hayat Ansiklopedisi, I**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Cumhuriyet Müesseseleri, İstanbul, 1932, s.Önsöz.

yayını 1932’de gerçekleşmiş son cilt olan onuncusu ise 1935’de tamamlanmıştır.⁵⁵¹ Bununla beraber eşi Sabiha Hanım, Mehmet Zekeriya Bey’in bir buçuk yıl süren cezaevindeki hükümlülük dönemi sırasında bahsedilen tüm görevleri üstlenmiştir. Aslında tüm işler daha önceden organize edilmiş ve sistemli bir halde devam etmekteydi. Sabiha Hanım’a sadece teknik işler kalmıştı.⁵⁵² Bu bilgilerden hareketle “*Hayat Ansiklopedisi*”nin Mehmet Zekeriya Bey’in bir eseri olduğu söylenebilir.

7- Üçüncü Kez Tutuklanması ve Son Posta Gazetesi’nden Ayrılışı

Mehmet Zekeriya Bey bahsedildiği gibi “*Son Posta*” gazetesinde devletçiliği savunmaktaydı. Onun devletçilik anlayışı dönemin aydınlarından bir noktada ayrılmaktadır. Bu ayrıldığı noktada devletçilik, ne sosyalizme yaklaşan bir yapı ne de kapitalizme uzanan bir yoldan geçmekteydi. Ona göre halka hizmeti ön planda tutan ve devletin kalkınmasına yardım eden bir anlayıştı. Devlet halk için, halka hizmet için vardı. Bu hizmetlerinde kar amacı güdemezdi. Devletin özel sermayeye yardım etmesini kabul edemiyordu. Anılarındaki “*Bu arada, özel sermaye ile kurulmakta olan şeker şirketlerinin halkı nasıl soyduklarını, devlet yardımıyla palazlanmış özel teşebbüslerin halkın zararına çalıştıklarını rakamlarla gösteriyorduk. Bunlar arasında en çok Alpullu şirketine hücum ediyorduk. Bu fabrika yüzünden halk dışarıdan 37 kuruşa getirilen şekere 70 kuruş ödemek zorunda kalıyordu*” şeklinde açıklaması özel girişime bakışını özetlemekteydi. Buradan anlaşılacağı gibi özel girişimin desteklenmesini savunanların yanında sosyalizme uzanan bir devletçiliği talep edenlerin de varlığı söz konusuydu. Ancak “*Son Posta*” gazetesi her iki görüşten de uzak bir yayın politikasına sahipti.⁵⁵³ Kısaca Mehmet Zekeriya Bey aynı dönemde farklı fikirlere sahip yayınlardan bu düşünçesi nedeniyle ayrılmaktadır. Bununla beraber özel teşebbüsü destekleyen iktidarı da sert bir dilde eleştirmesinin gayet normal olduğu söylenebilir.

Özellikle “*Alpullu ve Uçak şeker Fabrikalarına*” devlet desteğinin verilmesine bahsedildiği gibi karşı çıkmaktaydı. Bu yazısını “*Son Posta*” gazetesindeki “*Hergün*” adlı köşesinde “*Fakire Hürmet Zamanı Geldi*” başlığıyla yayınladı. Köşesinde yazdığı makalede kısaca “*Bir zengin, devlet adamıyla anlaşır, 9 kuruşa elde ettiği şekeri halka 60 kuruşa satarlar. Hasta, fakir çocuklar, dermansız fakir köylüleri, ayda otuz lira*

⁵⁵¹ **Hayat Ansiklopedisi, I**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim şirketi Cumhuriyet Müesseseleri, İstanbul, 1932, s.1. ; **Hayat Ansiklopedisi, X**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim şirketi Cumhuriyet Müesseseleri, İstanbul, 1935, s.1. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...s.182.

⁵⁵² S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.171. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.193.

⁵⁵³ B.Sönmez, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...**,s.66. ; A.S.Emeç, **Bir Ulusal Gazetenin Siyasal Serüveni (1950-1960)**,..., s.12. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...s.176-177.

kazanan işçiler, küçük memurlar, küçük esnaf velhasıl; memleketin muazzam, büyük çoğunluğu, hava kadar gerekli bir gıdayı alamazlar. Ancak 'bir zenginle' 'bir devlet adamı' bu işten milyonlar kazanırlar... Biz 'derebeyliği kaldırdık' derken bu memlekette cereme, haraç, angarya dönemi geçmiştir demek istiyoruz. Oysa 9 kuruşa mal edilen şeker 60 kuruşa satmak ve bu işlemde yüz binlerce lira kazanmak; haracın, ceremenin en açık bir görüntüsüdür. Köylüye zorla 'bir zenginin' işine gelen traktörü kullandırmak angaryanın mükemmelidir...Bizim gazete bu haraç, cereme ve angaryayı eleştirir...Fakir Türk'e saygı sırası gelmiştir” sözleriyle hem devleti hem de özel teşebbüsü eleştirdi.⁵⁵⁴ Aslında bu yazıda Mehmet Zekeriya Bey'in devletçilik anlayışının izleri bariz bir şekilde görülmektedir. Ona göre kısaca devlet halk için olmalıydı. Özel girişimlerin bu şekilde desteklenmesini şiddetle eleştirmektedir.

Yazının yayınlanmasının ardından şirket sahipleri Hayri İpar ve Şakir Kesebir tarafından Mehmet Zekeriya Bey aleyhine bireysel olarak “*Hakaret*” davası açıldı.⁵⁵⁵ Davanın açılması onun bu yazılarını durdurmadığı gibi daha da aktif hale getirdi. Bu defa yönü belliydi. Mahkemede yaptığı savunmanın ardından yazdığı “*Fakiri Müdafaa Ettiğim İçin Mahkemedeyim*” başlıklı yazıyla halka seslenmekteydi. Makalede “*Şeker ve traktör sorunundan dolayı, 'Fakire Hürmet Zamanı Geldi'* başlığıyla yayımladığım bir yazıdan dolayı, dün kendimi mahkeme huzurunda savunmak zorunda kaldım....*Şeker ve traktör meselesi bir memleket meselesidir... Gazeteci zenginin değil, halkın savunucusudur. Servet meşru yapılırsa iyidir. Ancak millet ve devletin zararına olunca gazetecinin görevi halkı tufeyli zenginlere karşı savunmaktır...İşte Son Posta bu memleket sorunlarında halkın hakkını savunmakla yetinmiş, gayri-meşru zengini değil, fakiri savunmuştur. Bu onun için en büyük onurdur...*” diyerek bahse konu yazının amacını anlatmaktaydı.⁵⁵⁶ Makaleden de anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey sadece şeker şirketine karşı bir duruş sergilemiyordu. Aynı zamanda iktidarın özel girişimciye bu imkânı sağlamasını da eleştirmektedir. Dolayısıyla hem hükümet hem de şirketin tepkisini çekti. Bu durumun dönemdeki doğal sonucu olarak da kendini mahkemede savunma yaparken bulur.

Söz konusu mahkemelerin Mehmet Zekeriya Bey'i durdurduğunu söylemek mümkün değildi. Kendisince doğru bildiği gazeteciliği yapmaya devam etti. Halkın

⁵⁵⁴ Mehmet Zekeriya, “*Fakire Hürmet Zamanı Geldi*”, **Son Posta**, 30 Ağustos 1930, s.3. ; A.S.Emeç, **Bir Ulusal Gazetenin Siyasal Serüveni (1950-1960)**,... s.15. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.181-182. ; B.Sönmez, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...**,s.97-98.

⁵⁵⁵ **Cumhuriyet**, 30 Kasım 1930, s.4.

⁵⁵⁶ Mehmet Zekeriya, “*Fakiri Müdafaa Ettiğim İçin Mahkemedeyim*”, **Son Posta**, 17 Şubat 1931, s.3. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.183. ; B.Sönmez, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...**,s.98.

menfaatine olan konularda özel girişimcilerin devlet eliyle desteklenmesini yine sert dille eleştirdi. Yazılarını devamlı olarak bu doğrultuda yazdı. Zaten gazetenin yayın politikasını da kendisi belirlemekteydi. Şeker ve traktör olayından sonra sıra İstanbul'daki inşaat sektöründeydi. Her tarafta görülen bina yapma yarışı onun ilgisini çekti. Hatta bu dönemdeki yazısının başlığı "*Apartmanları Kimler Niçin Yaptırıyorlar*" adını taşımaktaydı.⁵⁵⁷ Aslında Mehmet Zekeriya Bey'in bu mücadelesi, bizlere doğru bildiğini savunmaktan halka doğru haberi zamanında ulaştırmaya kadar gazeteciliğin tüm vasıflarını üzerinde taşıdığını göstermektedir.

Özel sermayeye karşı verdiği mücadele devam ederken 8 Ağustos 1931'de yeni "*Matbuat Kanunu*" yürürlüğe girdi. Kanunun 50'nci maddesi hükümete ülke çıkarı için genel siyasete dokunan gazete ve dergileri kapatma yetkisi vermektedir.⁵⁵⁸ Kısaca kanun otoriter bir karakterdeydi. Meclis'teki görüşmeler sırasında Urfa Milletvekili Ali Saip Bey Mehmet Zekeriya Bey'i de dâhil ettiği grup için "*Şimdi fırsat bekliyorlar. Bunu çok iyi biliniz. İşte bunlar zamanın darlığında ismi geçmeyen hainlerdir. Ötede beride saklandılar, çıkmadılar. Şimdi fırsat bekliyorlar. Bunlardan İstanbul'da. Arif Oruç, Zekeriya, Ahmet Kadri, İzmir'de Zeynel Besim, İsmail Hakkı, Sırrı zamanı gelmiştir zannediyorlar. Fırsat gelmiştir zannediyorlar. Yazılar ile hareketlerde o hainleri inlerinden çıkararak meşruiyet namını vererek bir muhalefet fırkası yapmağa çalışıyorlar*" şeklindeki konuşması zaten kanunun amacını da ortaya çıkarmaktaydı.⁵⁵⁹ Kısaca Mehmet Zekeriya Bey gazeteciliğini yapmaya çalıştığı bir ortamda sadece özel sermayenin patronları ve destekçilerince değil iktidar milletvekilleri tarafından da hainlere yardımla suçlanmaktan kurtulamamıştır.

Bununla beraber hakkında devam eden "*Hakaret*" davasında verilen karar, üç defa temyiz edilerek yerel mahkemeye tekrar yargılanma yapılması için gönderilmiştir. Sonunda ise üç yıl hapse mahkûm oldu. Bu kez karar, Yargıtay tarafından onaylanarak kesinleşti. Kendisine verilen bu cezayı yargıçların bağımsız olmamalarına bağlamaktadır. Anılarında gazeteciler hakkında karar vermeden önce hâkimlerin hükümetin durumunu gözlemlediğini yazar. Kendi hakkında verilen kararın üç kez değiştirilmesindeki gerekçeyi böyle düşünmektedir. Yani ona göre hâkim, hükümetin

⁵⁵⁷ B.Sönmezer, *Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...*,s.100.

⁵⁵⁸ *Resmi Gazete*, 8 Ağustos 1931, s.735-736.

⁵⁵⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 4, Fevkalade İçtima, c.III, Birinci Celse, 05.07.1931, s.17.

bakışını anlayamamıştı.⁵⁶⁰ Sonuçta Mehmet Zekeriya Bey her iki davadan toplamda üç yıl hapse çaptırıldı.

Verilen bu cezanın ne zaman kesinleştiğine dair anılarında bir ifadeye denk gelinemedi. Ancak “*Milliyet*” gazetesinin 10 Mart 1932’deki sayısında cezanın kesinleştiği haberi yayınlanmıştı. Ayrıca bu tarihten sonraki “*Son Posta*” gazetesinin “*Hergün*” adlı köşesinde de “*Mündericatumuzın Çokluğundan Dercedilememiştir*” yazısı görülmektedir.⁵⁶¹ Dolayısıyla cezanın kesinleşme tarihini Mart 1932 olarak ifade etmemiz mümkündür. Bu durumun önemi ise Mehmet Zekeriya Bey’in cezaevine giriş tarihi hakkında fikir vermesinden ileri gelmektedir. Kısaca “*Son Posta*” gazetesinin sorumlu müdürü Selim Ragıp Bey ile birlikte bu tarihte Sultan Ahmet cezaevine girdi. Burada diğer suçlulardan ayrı olarak bekçiler için yapılmış kulübede cezalarını çekmeye başladı. Gündüzleri bahçede akşamları ise kulübeye gitmekteydi. Çalışma ortamı içinde cezaevi doktorları odalarını verdi. Gazeteye yazılarını burada hazırlamaktaydı. Kısaca ortam son derece uygundu. Tek fark sadece bu alandan dışarıya çıkmalarının engellemiş olmasıydı. Hatta arada hastaneye çıkma bahanesiyle evine de uğrayabiliyordu. Bu çıkışlarda öğle yemeklerini bile evinde yiyebilecek bir rahatlığa sahipti. Ancak bu hapis hayatını hiçbir zaman kabullenemedi. Kızı Yıldız Hanım babasının bu durumunu “*Eve yaptığı ziyaretlerde ne kadar sinirli olduğunu görüyorduk. Bir haklı dava için, aynı zamanda bir hiç için hapse girmek onu deli ediyordu. Demokrasiye, özgürlüğe inanmış bir insan olduğu için, düşünce özgürlüğüne aykırı bu cezaya tepkileri şiddetliydi*”⁵⁶² diyerek bizlere aktarmaktadır. Her ne kadar uygun bir ortamda bulunsa bile onu rahatsız eden konu aldığı cezanın haksız yere verilmesidir. Ona göre yapılan sadece gazetecilikten ibarettir. Verilen ceza kesinlikle hak edilmemişti. Sonuçta ceza hangi nedenle verilmiş olsa da Mehmet Zekeriya Bey’in sözünü esirgemeyen biri olduğu ve haksızlığa gelemediği bir gerçektir. Ayrıca bu yapısının dikkate alınmaması nedeniyle hakkında yanlış değerlendirmelerin yapıldığı da ifade edilmelidir.

Sultan Ahmet Cezaevi’nde kaldığı dönemde hem komünistleri hem de diğer suçluları tanıma fırsatı yakaladı. Hatta komünistlerle yaptığı konuşmalarda onların teorik bile olsa bilgilerinin yetersiz olduğunu gördü. Diğer suçlularla ara sıra da olsa

⁵⁶⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...s.177. ; B.Sönmezer, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...**,s.115.

⁵⁶¹ B.Sönmezer, **Serbest Cumhuriyet Fırkası ile ...**,s.115. ; **Milliyet**, 10 Mart 1932, s.1. ; **Son Posta**, 15 Mart 1932, s.3.

⁵⁶² A.S.Emeç, **Bir Ulusal Gazetenin Siyasal Serüveni (1950-1960)**,... s.17. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...s.177-178. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,... s.171. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...s.185-186.

karşılaşmaktaydı. Bunlar hırsız, yankesici, serseri ve katillerdi.⁵⁶³ Kendi suçu ise bunlardan tamamen farklıydı. Kısaca tek yaptığı halkı savunmaktı. Doğru bildiklerini yazılarında ifade etmekte. Bu nedenle son derece kızgındır.

Aslında bu kızgınlığında haklıydı. Gazeteci kimliğiyle bir haber ortaya çıkararak yayınlamıştı. Özünde gazeteciliğe odaklı olan bu haber bir süre sonra iktidarın taraf olmasına neden oldu. Hatta meclis görüşmelerinde bile dile getirildi. Denizli Milletvekili Mahzar Müfit Bey'in meclis konuşmasındaki "*Efendiler serbest-i matbuat maskesi altında bir vatandaşın şan ve şeref ve haysiyeti ile uğraşılır, sonra bütün rejime ve Devlete ve en nihayet bunların kuvve-i muhassalası olan en büyük bir makama yani, Gazimize kadar taarruz edilir. Hürriyeti matbuat bu mudur?*" ifadesi açık bir şekilde hedef alındığını göstermekteydi.⁵⁶⁴ Mehmet Zekeriya Bey "*Son Posta*" gazetesinde halkı kandıran ve sömüren özel girişime savaş açmış ve buna göz yuman iktidara saldırmıştı. Dolayısıyla verilen ceza bu kapsamda ele alınmalıydı. Kısaca cezayı sadece "*Hakaret*" davasına bağlamak fazla iyimser bir tahmin olacaktır.

Verilen üç yıllık ceza dolmadan Hükümet Cumhuriyet'in onuncu yıldönümü nedeniyle genel bir af çıkardı. Bu aftan hem Mehmet Zekeriya Bey hem de ortağı ve "*Son Posta*" gazetesinin müdürü Selim Ragıp Bey yararlandı. Böylece cezaevi hayatının bir buçuk yılında 29 Ekim 1933'de özgürlüğüne kavuşarak evine döndü.⁵⁶⁵ Ancak, bahsedildiği gibi son derece yıpranmıştı. Sinirleri bozuk ve çalışacak durumda değildi. Eşi Sabiha Hanım ile birlikte termal tatili yapmak üzere Budapeşte'ye gitti. Tatilin ardından geldiğinde artık rahatlamıştı. Tekrar işinin başına geçti. Ardından iktidar ile bozulan ilişkileri yeniden düzeltmek amacıyla Ankara'ya gitti. Anılarında burada Basın Yayın Genel Müdürünün davetlisi olarak Türk Ocağında bir kabul törenine katıldığından bahsetmektedir. Hatta dönemin Türk Ocağı Başkanı ile yaşadığı ufak tartışma sonucu buradan ayrıldığını da ifade etmekteydi. Aslında böyle bir olay yaşamıştı. Ancak tarihleri karıştırmış olduğunu söylemeliyiz. Çünkü Hamdullah Suphi ile yaşadığı bu olay 29 Ekim 1930'da geçmişti.⁵⁶⁶ Kısaca daha önceden de ifade ettiğimiz gibi bu durum basit bir anımsama hatasından ibarettir.

Mehmet Zekeriya Bey'in yaklaşık bir buçuk yıl süren cezaevi günlerinin ardından genel af ile özgür olması ortaklar arasında yeni bir anlaşmazlığı da beraberinde getirdi. Ekrem Bey ve Selim Ragıp Bey yayın politikasının değişmesini istemekteydi.

⁵⁶³ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,...s.178-179.

⁵⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 4, Fevkalade İçtima, c.III, Birinci Celse, 05.07.1931, s.7.

⁵⁶⁵ *Cumhuriyet*, 29 Ekim 1933, s.4. ; *Cumhuriyet*, 27 Ekim 1933, s.2.

⁵⁶⁶ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1930, s.1-2. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,...s.181.

Bu talebin daha önceden de bahsettiğimiz gibi altında sadece maddi kaygı olduğunu ifade etmeliyiz. Böyle bir ortamda Mehmet Zekeriya Bey ile ortakları arasında anlaşmazlık büyüdü ve doğal olarak ayrılma noktasına gelindi. Sonucunda 1934 başlarında Halil Lütü Bey ile gazetede ki paylarını alarak ayrıldı.⁵⁶⁷ Burada ifade etmeden geçemeyeceğimiz bir husus var ki o da hükümet tarafından gazete ye yapılan baskının sadece Mehmet Zekeriya Bey'in yazılarına odaklı olmamasıydı. Bahsedildiği gibi basın üzerinde genel bir sıkı denetim vardı. Hatta 27 Ekim 1934'de yayınlanan ve "Son Posta" gazetesinin on gün süreli kapatılmasına dair kararname bu düşüncemizi destekler niteliktedir.⁵⁶⁸ Çünkü bu dönemde gazetede artık Mehmet Zekeriya Bey yazmamaktaydı. Kısaca eğitimli gazetecilik hayatında gündelik olarak çıkardığı ilk gazetesi olan "Son Posta" ile yolları ayrılmıştır.

C- TAN GAZETESİ ve TAN OLAYI

1- I. Dönem: Gazetenin Kurulması ve Başyazar Ahmet Emin Yalman

Mehmet Zekeriya Bey, "Son Posta" gazetesinden ayrılmasıyla birlikte yeni bir yayın çıkarmanın yollarını aramaya başladı. Aynı arayışta olan Ahmet Emin Yalman ise bu dönemde satılığa çıkarılan "Tan" gazetesini birlikte alarak yayınlamayı teklif etti. Kendisi İstiklal Mahkemeleri zamanında kapatılan "Vatan" gazetesinin ortağı ve başyazarıydı. İş Bankası o dönemde gazeteyi alarak önce "Milliyet" ve sonra "Tan" adıyla yayınladı. Bu isim değişikliği 18 Ocak 1935'deki gazetede "Tan Milliyet'in yeni adı olacaktır" şeklinde okuyucuya bildirildi. Ancak değişikliğin yapılması yani gazetenin "Tan" olarak ilk defa yayınlanması 23 Nisan 1935'de gerçekleşti. Bahsedilen bu ilk dönemde "Milliyet" gazetesinin başyazarı aynı zamanda hem Siirt Milletvekili hem de İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanı olan Mahmut Soydan'dı. Başyazarlığı gazetenin "Tan" adını aldığı dönemde de devam etti. Sonraları başyazar olarak Ali Naci Karacan görevlendirildi. Ancak tüm çabalara rağmen gazetenin zarar etmesine engel olunamadı. Doğal olarak da İş Bankası "Tan" gazetesini satılığa çıkarmak zorunda kaldı.⁵⁶⁹ Ancak bu süreç yaklaşık bir yıl kadar devam etti. Böylece "Son Posta" gazetesinin ardından bir süre arayışlarda bulunan Mehmet Zekeriya Bey

⁵⁶⁷ A.S.Emeç, **Bir Ulusal Gazetenin Siyasal Serüveni**,... s.18. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...s.183.

⁵⁶⁸ BCA, F.30.18.1.2, K.49, D.72, Sıra No:13.

⁵⁶⁹ **Milliyet**, 18 Ocak 1935, s.2. ; **Milliyet**, 22 Nisan 1935, s.1. ; **Tan**, 23 Nisan 1935, s.1. ; Hülya Öztekin, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafif Bir Gazetenin Tarihi**, YDT, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik Ana Bilim Dalı, Kayseri, 2013, s.112. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...s.185.

için yeni bir yayın çıkarma imkânı doğdu. Ayrıca Ahmet Emin Bey'in "Vatan" gazetesi aracılığıyla "Tan" gazetesine tarihi yakınlığı da unutulmamalıdır. Bu çalışmalar sırasında resmi gazetede yayınlanan "Soyadı Kanunu" üzerine "Moğol" soyadını aldı. Ancak eşi Sabiha Hanım'ın itirazı üzerine bundan vazgeçildi. Her ikisinin de yazılarındaki sertliği vurguladığı düşüncesiyle "Sertel" soyadında karar kılındı.⁵⁷⁰ Böylelikle "Tan" yıllarında Mehmet Zekeriya Sertel olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu ortaklık teklifini yapan Ahmet Emin Bey, sonraları yayınladığı anılarında bu döneme ilişkin olarak "Talihime Zekeriya ve Halil Lütfi ortak adayı diye karşıma çıktılar. Dostlarım bunun iyi bir fırsat olduğunu söylüyorlar ve şunu ilave ediyorlardı. 'Zekeriya atılgan bir gazetecidir. Amerikan milyoneri Charles Crane'nin Amerika'da okuttuğu Türk öğrencilerinden biri olarak senin gibi Columbia Gazetecilik mektebinde tahsil görmüştür. Halil Lütfi ise eli sıkı bir idarecidir. Senin hesaba aklın ermediği için böyle bir yol arkadaşına ihtiyacın var" ifadesini kullanmaktaydı.⁵⁷¹ Kısaca Ahmet Emin Bey için her iki ortakta bulunmaz bir fırsattı.

Mehmet Zekeriya Bey de bu durumu aynı şekilde değerlendirmekteydi. Ona göre de "Tan" gazetesini bütün tesisleriyle birlikte uygun fiyata almak son derece kârlıydı. Ancak Ahmet Emin Bey'in ortak olarak sadece gazetecilik tecrübesini sunmak istemesi bir sorun teşkil etti. Hatta Mehmet Zekeriya Bey anılarında "Fakat bu satın alma işi Ahmet Emin Yalman'ın foyasını meydana çıkardı. Ahmet Emin, payına düşen sermayeyi yatırmak istemiyordu. Şirkete sermaye koymadan girip ortak olmak istiyordu. O, ilk hamlede toplu bir sermayeye ihtiyaç olmadığını sanmış ve işi böyle idare edebileceğini ummuştu. Kendisinden, payına düşen sermayenin bütünü istenince, şaşırdu. Derhal gerekli yerlere başvurdu. Bazı banka müdürlerinden, ne yaptı etti, gerekli sermayeyi buldu"⁵⁷² diyerek durumu özetlediği gibi bulunan yolu da açıklamaktadır. Böylece Ahmet Emin Bey bir şekilde ortak olabilmesi için gerekli olan sermayeyi temin etmiştir.

Mehmet Zekeriya Bey ve arkadaşları arasındaki parasal sorunun çözümüne müteakip "Gazetecilik ve Neşriyat Türk Limited Şirketi" adında ve altmış bin lira sermayeli bir ortaklık kuruldu. Diğer ortaklar ise Halil Lütfi Dördüncü, Ahmet Emin Yalman ve kardeşi Mehmet Rıfat Yalman Bey'di. Her ortağın şirketteki sermaye payı ise on beşer bin lira olarak belirlendi. Ardından "Tan" gazetesi bu yeni şirket tarafından

⁵⁷⁰ Resmi Gazete, 2 Temmuz 1934, s.1. ; Y.Sertel, *Annem...*, s.178.

⁵⁷¹ A.E.Yalman, *Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)*,..., s.223.

⁵⁷² H.Öztekin, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...*, s.113-114. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*,s.185. ; S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.173. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*,s.198-199.

iki yüz bin lira karşılığında satın alındı.⁵⁷³ Bu devir işlemi 16 Temmuz 1936'da yayınlanan gazetede “*Tan Yeni Ellerde*” başlıklı ilan ile duyuruldu. Bu ilanda özetle “*Tan gazetesinin 16 Temmuz itibarıyla Gazetecilik ve Neşriyat Türk Limited Şirketi tarafından çıkarılacağı, başyazarın Ahmet Emin Bey olacağı, 1 Ağustos 1936'da ise yeni değişikliklerle gazetenin yayınlanacağı*” ifade edilmekteydi.⁵⁷⁴ Hatta gazetenin 31 Temmuz 1936 nüshasında benzer bir ilan vardı. Bu ilanda da “*Yarın Tan yeni şekilde intişar etmeye başlıyor*” denilmekteydi.⁵⁷⁵ Her ne kadar elimizdeki koleksiyon bu durumu teyit etse de eşi Sabiha Hanım ve kızı Yıldız Hanım “*Tan*” gazetesinin Mehmet Zekeriya Bey tarafından yayınlanma tarihini 1934 olarak ifade etmekteydi.⁵⁷⁶ İlk başta basit bir anımsama hatasından kaynaklı olduğu düşünülebilir. Ancak 1934 “*Son Posta*” ile yolların ayrıldığı ve yeni bir gazete kurma düşüncesinde olduğu bir dönemi de işaret etmekteydi. Dolayısıyla eşi ve kızı hanımefendilerin yayına başlanmasını 1934 olarak nitelendirmelerini bu şekilde değerlendirmek doğru bir yaklaşımdı. Böylece başlangıçta “*Vatan*” ardından “*Milliyet*” olarak yayınlanan ve son olarak da “*Tan*” adıyla çıkan gazete, bu defa el değiştirmek suretiyle yeni bir kimliğe sahip olmuştur.

Burada bahsettiğimiz yeni kimlik sadece gazetenin sahipliğinde yaşanan değişiklikten ibaretti. Yazar kadrosu İş Bankası zamanında işe alınan ve ekonomide liberalizmi savunan kişilerden oluşmaktaydı. Burhan Felek, Fikret Adil, Eşref Şefik, gibi yazarlar bahsedildiği gibi gazetenin köşe yazarıydı. Mehmet Zekeriya Bey anılarında “*Her gün fıkralar yazıyor, kendilerini yeni çevreye ve yeni patronlara uydurmaya çalışıyorlardı. Her üçü de eski Osmanlı tipi yazarlardı. Geçmişin adamlarıydılar. İleriyi göremiyorlardı*”⁵⁷⁷ diyerek yazar kadrosunun durumunu özetlemektedir. Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey'in fikri olarak hem Ahmet Emin Bey ile hem de yazar kadrosuyla uyduğu söylenemez.

Eşi Sabiha Hanım ise biraz daha ileri giderek Ahmet Emin Yalman'ı “*...Amerikan emperyalizminin ajanı, eskiden Amerikan mandasını savunan...*” biri olarak suçlamaktaydı. Ona göre Başyazar Amerika'nın emperyalist olmadığını iddia etmekte ve devletçiliğe karşı özel sermayeyi savunmaktaydı. Ayrıca Refik Halit Karay ve Refi Cevat Ulunay gibi gerici ve halife taraftarı iki yazarı da gazeteye getirmesini eleştirmektedir. Böyle bir yazar kadrosuyla yayına devam eden “*Tan*” gazetesini

⁵⁷³ A.E.Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, ..., s.223-224.

⁵⁷⁴ **Tan**, 16 Temmuz 1936, s.1 ; H.Öztekin, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafif Bir...**, s.115.

⁵⁷⁵ **Tan**, 31 Temmuz 1936, s.1

⁵⁷⁶ S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.172. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**,s.199.

⁵⁷⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**,s.186.

“Asma bahçeleriyle ünlü Babil Kulesine” benzetti. Asma bahçelerinin katlarında gericiiler, fanteziciler, koyu Müslümanlar ve ilericiiler kendilerine bir yer edinmişti. Kendisi de “Görüşler” adlı köşede yazdığından bu kulede yer bulmaya çalıştığını ifade etmekteydi.⁵⁷⁸ Bu bilgilerle gazetenin tek bir düşüncenin değil karışık bir yapının yayını izlenimi verdiği söylenebilir.

Bu karışık yapıyla yayınlanan “Tan” gazetesinde Mehmet Zekeriya Bey teknik işlerle ilgileniyordu. Halil Lütfi Bey ise muhasebe bölümünden sorumluydu. Daha önce de ifade edildiği gibi Ahmet Emin Bey’de hem başyazar hem de gazetenin imtiyaz sahibiydi. Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey’in yayın politikasıyla bu dönemde herhangi bir ilgisi söz konusu değildi. Eşi Sabiha Hanım ise “Son Posta” yıllarında konan yazma yasağının kalkması üzerine “Tan” gazetesinin yazarları arasına dâhil edildi. Ancak yazıları başyazarın sansüründen geçmekteydi. Yani Amerikan emperyalizminden ve işçilerin haklarından bahsedemezdi. Çünkü o dönemde işçi hakları komünistlikle aynı ayarda tutulmaktaydı. Amerikan emperyalizmi konusunda ise zaten başyazar ile fikri çatışmaları vardı. Kısaca gazete yazarı olan eşi yazılarında özgür değil, kendisi ise her gün yazmamaktaydı.⁵⁷⁹ Böylece “Tan” gazetesinin birinci dönemi Mehmet Zekeriya Bey için yazar olarak açıkça pasif kaldığı bir zamanı da işaret etmektedir.

Bununla birlikte Ahmet Emin Bey gazetenin yayın politikasını “*Haberde, fikirde her şeyde temiz, dürüst, samimi olmak, okuyucu gazetesi olmaya çalışmak ve demokrasi yolunda her türlü yolsuzluğa ve bürokrasiye karşı mücadele etmek*”⁵⁸⁰ olarak özetlemektedir. Ancak bu politikaları uygulamayı başardığını söylemek güçtür. Çünkü gazete kısa süreli kapanmaktan kendini koruyamamıştır. İlk kez “Tan” gazetesi 28 Eylül 1937’de yayınlanan hükümet kararnamesiyle on gün süreyle geçici olarak kapatıldı. Gerekçe “Tan” gazetesinde çıkan anayasanın tatil edileceğine dair bir haberdi.⁵⁸¹ Dolayısıyla buradan yola çıkarak basın üzerinde iktidar baskısının yoğun olduğu söylenebilir.

Gazetenin ikinci kez kapatılması ise aslında ortaklar arasında bardağı taşıran son damlaydı. Bu kez de gazete Ahmet Emin Yalman’ın 7 Ağustos 1938’deki “*Türk*

⁵⁷⁸ H.Öztekin, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafif Bir...**, s.117. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.173-174. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**s.187. ; **Tan**, 27 Şubat 1938, s.5.

⁵⁷⁹ S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.173-174. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**s.186-187.

⁵⁸⁰ Murat Sadullah Çebi, **Siyasal Bir Muhalefet Aracı Olarak Tan Gazetesi (1935-1945)**, YYLT, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1988, s.17. ; A.E.Yalman, **Yakın -Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, ..., s.224. ; **Tan**, 20 Kasım 1936, s.5.

⁵⁸¹ BCA, F.30.18.01.02, K.79, D.82, Sıra No:4.

Kalp ve Ruhlarını Birleştiren Sevgi Bağları” başlıklı yazısı nedeniyle üç ay süre ile kapandı. Yazı Atatürk’ün sağlık durumuyla ilgiliydi. Gizli tutulan sağlık bilgilerinin gazeteye aktarılmış olması tüm iktidar ve çevresinden son derece yüksek tepki gördü. Sonuçta hükümet kararnamesiyle “*Tan*” gazetesi üç ay kapatıldı. Gerekçe ise başyazının ülkenin genel siyasetine zarar vermesiydi.⁵⁸² Bahsedildiği gibi bu kapanma diğer ortakları harekete geçirdi. Böylece Mehmet Zekeriya Bey “*Tan*” gazetesindeki sermayesini ödemek suretiyle Ahmet Emin Yalman ile ortaklıklarını sona erdirdi.⁵⁸³ Sonuçta ise gazetenin ilk dönemi kapanmış oldu.

Bu dönemde Mehmet Zekeriya Bey’in tespit edebildiğimiz bazı yazılarına ait başlıkları şöyle sıralayabiliriz.

“Hayatı Ucuzlatmak”, “Hayat Niçin Pahalıdır”, “İlk Adım”, “Üniversitede Demokrasi”, “Harp Hazırlığı Ne Demektir”, “Almanya’daki Durum”, “Yabancı Telkinler”, “Matbuat Hürriyeti”, “Harp Psikozu”, “Milletler Cemiyeti’nin Hatay’daki Rolü”,⁵⁸⁴ idi.

Kısaca güncel konuların yanında halkı eğitici ve aydınlatıcı yazılara ağırlık verdiği söylenebilir. Ancak her gün yazmadığı da bir kez daha ifade edilmelidir.

2- II. Dönem: Başyazar Mehmet Zekeriya Sertel

Ahmet Emin Yalman ile ortaklığın bitirilmesiyle gazetenin başyazarı her ne kadar başlarda gözükme de artık Mehmet Zekeriya Bey’di. Halil Lütfi Bey ise diğer yönetim işlerini üstlendi. Böylece iki ortak arasında bir şekilde uyum sağlandı. Halil Lütfi Bey yazı işlerine, Mehmet Zekeriya Bey’de yönetim faaliyetlerine karışmamaktaydı. Burada ifade etmeden geçilmemesi gereken bir diğer husus ise Ahmet Emin Yalman’ın ayrılığa neden olarak “*diğer ortakların kendisini arkadan vurduğu*” iddiasıdır. Ona göre ortakları, üç ay süreyle gazetenin kapatılmasında kendisini suçlu görmektedir. Hatta diğer ortakların dönemin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya’ya kendisini suçlayıcı şekilde “*yazıdan haberlerinin olmadığını ve gizlice yayınlandığını*” bildirdiğini söylemektedir. Dolayısıyla Ahmet Emin Bey, bu gelişmeler üzerine artık ortak olarak çalışamayacağını ve gazeteden ayrıldığını anılarında yazmıştır.⁵⁸⁵ Ancak

⁵⁸² BCA, F.30.18.01.02, K.84, D.73, Sıra No:9. ; A.E.Yalman, **Yakın -Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, ..., s.238-240. ; **Tan**, 7 Ağustos 1938, s.1.

⁵⁸³ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,...s.187.

⁵⁸⁴ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.208-210. ; **Tan**, 15 Haziran 1938, s.5. ; **Tan**, 16 Haziran 1938, s.5. ; **Tan**, 27 Mart 1938, s.5. ; **Tan**, 22 Şubat 1938, s.5. ; **Tan**, 11 Şubat 1938, s.5. ; **Tan**, 9 Şubat 1938, s.5. ; **Tan**, 18 Ocak 1938, s.5. ; **Tan**, 14 Ocak 1938, s.5. ; **Tan**, 11 Ocak 1938, s.5.

⁵⁸⁵ A.E.Yalman, **Yakın -Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1944)**, ..., s.41.

Mehmet Zekeriya Bey'in anılarında bu konuyla ilgili herhangi bir ifade bulunmadığı gibi bu durumu teyit edecek başka bir bilgiye de ulaşamadı. Her ne şekilde olursa olsun artık ortaklık bitirilmiş ve yeni bir yayın dönemine girilmiştir.

Mehmet Zekeriya Bey verilen bu üç ay kapatma cezasının tamamlanmasıyla “Tan” gazetesini 8 Kasım 1938’de tekrar yayınladı. Gazetenin ilk sayfasında bulunan “Başmuharrir: Ahmet Emin Yalman” yazısı bu defa “Günlük Siyasi Halk Gazetesi” olarak değişti. Bu yeni dönemde gazetenin sahip ve müdürü Halil Lütfi Dördüncü’yü.⁵⁸⁶ Sorumlu müdür olarak Halil Lütfi Bey belirtilse de gazetenin tüm yazı işlerinden Mehmet Zekeriya Sertel sorumluydu. İlginç olan diğer husus da anılarda herkesin ortaklığın bu dönemde bitirildiğini ifade etmesine rağmen Ahmet Emin Yalman’ın bu sayıda “Azlık Halinde Bir Tip” başlıklı yazısına denk gelinmesiydi.⁵⁸⁷ Dolayısıyla bir süre daha gazetede yazdığı söylenebilir.

Bu dönemde bir gazetenin yazı işlerinden sorumlu olmak pek de kolay bir iş değildi. Çünkü “Matbuât Kanunu” Hükümete basın üzerinde uygulayabileceği geniş yetkiler vermekteydi. Ve bir gazetenin belli bir süre geçici de olsa kapatılması ciddi maddi sıkıntıları da beraberinde getirmekteydi. Zaten Mehmet Zekeriya Bey’de bu ortamı “Atatürk’ün son yıllarıydı. İsmet İnönü, Atatürk’ün gözünden düşmüş, başbakanlıktan uzaklaştırılmış ve yerine Celal Bayar gelmişti. Fakat ‘Serbest Fırka’ denemesinden sonra İnönü tarafından alınan antidemokratik tedbirler olduğu gibi devam ediyordu. Basına, doğrudan doğruya sansür uygulanmıyordu, ama manevi baskı o kadar ağırdı ki, çoğumuz sansürü bu baskıdan iyi buluyorduk. Çünkü basın sıkı kontrol altında tutuluyordu. Basın Kanunu, hep basının aleyhine yorumlanıyordu. Hangi yazının kime ve neye dokunacağını önceden kestirmek olanağı yoktu” diyerek anılarında açıklamaya çalıştı.⁵⁸⁸ Kısaca basın üzerindeki bahsedilen bu yoğun baskı özünde kendisinin sorumluluğunu bir kat daha arttırdığı gibi gazetede yayınlanan her cümlenin hesabını verir hale getirmektedir.

Bununla beraber yeni dönemdeki bu ilk yayın okuyucu tarafından oldukça yüksek ilgiyle karşılandı. Bu durum 9 Kasım 1938’deki “Tan” gazetesinin “Günün Meseleleri” köşesinde Mehmet Zekeriya Bey tarafından yazılan “Okuyucuya Teşekkür” başlıklı yazıdan anlaşılmaktaydı. Bu yazıda özetle “Yeni dönemde gazetenin okuyucu tarafından yoğun ilgiyle karşılandığını ve üç ay gibi uzun bir süre kapalı olan ‘Tan’

⁵⁸⁶ H.Öztekin, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafız Bir...**, s.119.; **Tan**, 8 Kasım 1938, s.1.

⁵⁸⁷ **Tan**, 8 Kasım 1938, s.5.

⁵⁸⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**s.189.

gazetesini unutmadıkları için teşekkür ettiğini” yazdı.⁵⁸⁹ Böylece “Tan” gazetesi yeni bir kimliğe bürünmenin başlangıcını yapmaktaydı.

Yeni bir yayın anlayışıyla hareket eden Mehmet Zekeriya Bey’in kendi fikrine uygun hale getirmeye çalıştığı “Tan” gazetesinde eskiye savaş açtığı söylenebilir. Osmanlı döneminde kalmış olmalarıyla suçladığı Fikret Adil ve Eşref Şefik gazeteden ayrılan ilk yazarlardı. Ardından ise Refik Halit Karay ve Refi Cevat Ulunay gazeteden ayrıldı. Bu yeni yayın dönemini anılarında “Başyazıları benim yazmış olmam yetmezdi. Gazetede fikirleri arasında az çok benzerlik bulunan bir yazı kurulu kurmak gerekti. Bu da gazeteden Osmanlı dönemi artıklarını uzaklaştırmak ve onların yerine devrimci genç insanlar getirmekle sağlanabilirdi”⁵⁹⁰ şeklinde ifade etmektedir. Özetle gazetenin yazarlarının kendi fikir dünyasına yakın veya hiç olmazsa benzer yapıda olmalarını istemekteydi. Böylece Sabiha Hanım’ın söylediği Babil Asma Kuleleri’nden gazeteyi kurtarabilirdi. Ona göre gazete halkı aydınlatma, bilgilendirme ve hatta en önemlisi eğitime görevini ancak bu şekilde yapabilirdi.

Gazetenin bu dönemine ait kadrosunda Naci Sadullah, Esat Adil’in yanında Falih Rıfkı Atay, Burhan Felek, Aka Gündüz, Sadri Ertem, Nasuhi Baydar, Burhan Belge, Sabiha-Zekeriya Sertel, Tevfik Rüştü Aras gibi yazarlar da vardı. Ömer Rıza Doğrul ilk dönemden kalan yazarlar arasındaydı. Gazetede “Bugün” adlı köşesinde dış politika konuları ağırlıklı olarak yazmaktaydı. Bununla beraber gazetede dönem dönem yazıları yayınlanan yazarlar da mevcuttu. Kısaca yazarları tam netleştirmek mümkün değildi. Ancak değişmeyen kişi Mehmet Zekeriya Bey ve sert yazılarıyla tanınan eşi Sabiha Hanım’dı. Sabiha Hanım “Görüşler” adlı köşesinde mesleğiyle bağlantılı olarak sosyal konuların ön planda olduğu makaleler yazmaktaydı. Ekonominin sosyal konularla bağlantısını da vurguladığı yazılarının içeriği ve eleştirisi sertti. Bu nedenle birkaç kez “Tan” gazetesinde yazmasına engel getirildi.⁵⁹¹ Ancak bu engellemelerin Sabiha Hanım’ı durdurduğunu söylemek güçtür.

Daha önce de bahsedildiği gibi Mehmet Zekeriya Bey “Tan” gazetesinin bu döneminde iktidar baskısından şikâyet etmekteydi. Bu nedenle düşüncelerini aktaramadığını ve “Son Posta” gazetesinde olduğu gibi havasızlıktan boğulduğunu ifade etti. Aynı zamanda hiç kimsenin kendi başına örgütlenemediğini, yani demokratik haklarını kullanamadığını yazdı. Böylece kendisine göre “Diktatörlük” güç kazanmıştı.

⁵⁸⁹ H.Öztekin, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...*, s.120.; *Tan*, 9 Kasım 1938, s.5.

⁵⁹⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.188.

⁵⁹¹ H.Öztekin, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...*, s.128-129. ; *Tan*, 14 Ocak 1939, s.1-5.

Bununla beraber Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesiyle "*Nazizm ve Faşizm*" propagandasının ülke içinde arttığını anlatmaktaydı. Bu propaganda büyükelçilik aracılığıyla yapılıyordu. Hedeflerinde ise gençler vardı. Ayrıca İngiltere ve Fransa, Türk kamuoyunu elde etmek amacıyla kendi propagandalarını yapmaktaydı. Özetle gazetenin bahsedilen bu yılları ülkede faşizm propagandasının yapıldığı ve karşı fikirde olanların da komünistlikle suçlandığı bir dönemi işaret etmekteydi. Bununla birlikte dünya çatışmaya giderken blok ülkeler Türkiye'yi kendi saflarına çekmek için çaba sarf etmekteydi.⁵⁹² Dolayısıyla nazizm ve faşizm ile emperyalizmin karşısında bir durum sergileyen "*Tan*" gazetesi bahsedilen bu grupların da hedefi halindedir.

Mehmet Zekeriya Bey ile başlayan bu yeni dönemde yayın politikasının ifade edildiği gibi "*Nazizm ve Faşizm*" karşıtlığı üzerine şekillendiği söylenebilir. Elbette ırka dayalı bir fikrin Mehmet Zekeriya Bey'in kişiliğinde yer bulması düşünülemezdi. Bu yüzden bu düşünceyi Türkiye için tehlikeli bulmaktaydı. Anılarında bu tehlikeyi "*Türkiye'de bir faşist diktatoryası, içerde bütün demokratik hakları silip süpürecek, kara bir esaret dönemi açacaktı. Dış politika'da ise Türkiye'yi Almanya'nın arkasından tehlikeli maceralara sürükleyecekti*" şeklinde yazdı.⁵⁹³ Böyle düşünmesi de son derece normaldi. Çünkü kendisinin de yaşadığı Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Almanya ile ittifak kuran Osmanlı Devleti yıkılmaktan kurtulamamıştı. Ardından büyük fedakârlıklarla kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin tekrar aynı hataya düşmemesi için mücadele verilmeliydi. Ayrıca emperyalist bir düşünceyle hareket eden ülkelerin bloklaşmasına Türkiye'nin dâhil olması yönündeki propagandalara şiddetle karşıydı. Gazetesindeki yayın politikasını da bu temel yapı üzerine kurması son derece doğaldı.

Bununla beraber gazetenin yayın politikasının bir diğer konusu ise Sovyet dostluğu üzerineydi. Ona göre Türkiye'nin komşusu olan Sovyetler Birliği ile iyi geçinilmesi tarihten gelen bir gereklilikti. Ayrıca Sovyetler artık Çar'lık Rusya'sı da değildi. Türkiye emperyalizmle mücadelede Sovyetlerden çok önemli yardımlar almıştı. Dolayısıyla bu dostluk unutulmamalıydı. Mehmet Zekeriya Bey'e göre Gazi Mustafa Kemal Atatürk de bu düşüncedeydi. Basın Yayın Genel Müdürlüğü tarafından Türk-Sovyet Dostluk Antlaşması ve Ekim Devrimi yıl dönümlerinin hatırlatılarak bu konunun gazetede yazılması isteği her yıl tekrarlanmaktaydı. Bu durum açıkça Atatürk'ün Sovyet dostluğuna verdiği önemin küçük bir göstergesiydi.⁵⁹⁴ Kısaca yayın

⁵⁹² Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,...s.190.

⁵⁹³ Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.216. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,...s.190.

⁵⁹⁴ S.Sertel, *Roman Gibi*,..., s.191. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,...s.190-191.

politikasının ikinci kolu olan Sovyet dostluğunun ana teması emperyalizme karşı duruş olarak değerlendirilebilir.

Gazetenin yeniden yayınlanmaya başladığı günlerdeki en önemli olay kuşkusuz Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de vefat etmesiydi.⁵⁹⁵ Cenaze törenini kendisi Yeni Cami'ye ait minarede eşi Sabiha Hanım da Dolmabahçe Cami minaresinden izledi. Bu izlenimlerini bizlere *“Nihayet Köprü'nün Karaköy ucundan cenaze alayı göründü. En önde elinde siyah şapkasıyla başı açık yürüyen Celal Bayar, arkasından top arabasında Atatürk'ün tabutu. Arkasından tekbir sesleri, matem havası çalan askeri mızıka. Ve sonra gençler, öğrenciler ve bir karabulut halinde halk yığınları...Aşağıdan ilahi sesleri ve hıçkırıklar yükseliyordu. Bütün millet ağlıyordu”*⁵⁹⁶ şeklinde aktarmaktadır. Kısaca ülke halkı gibi kendisi de son derece üzgündü. Türkiye Cumhuriyeti kurucusunu kaybetmenin yasını tutmaktaydı. Halkın yaşadığı bu duygu yoğunluğunu ise gazeteci kimliğiyle dünyaya duyurdu.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün cenaze törenini izleyen diğer kişi olan eşi Sabiha Hanım da anılarında *“Minarede fir dönüyordum. Şerefenin arkasına geçiyorum. Güneş doğuyor. Evlerin balkonları, pencereleri tıklım tıklım...Yıkılmış duvarların üstüne, küme küme insanlar dizilmiş...Ağaçlardan armut gibi insanlar sarkıyor. Katafalkın bulunduğu Dolmabahçe Sarayı'nın bahçesine bakıyorum. Celal Bayar, Şükrü Saraçoğlu, Recep Peker, bütün devlet adamları, generaller, yüksek memurlar birer birer saygı duruşundan dönüyorlar. Tabutu bir top arabasına yerleştiriyorlar. Mızıka matem havası çalıyor. Alay adım adım, ağır ağır ilerliyor. Herkes bu büyük ölüye karşı duyduğu saygıyı sakın, vekarlı adımlarıyla duyurmak istiyor.*

*Minareden gördüğüm en haşmetli, en gurur verici görünüş, evlerin balkonlarına, pencerelerine, duvar üstlerine yerleşen insanların hıçkırıkları idi. Bu hıçkırıklar yol boyu böyle devam etmişti. Bütün bir millet ağlıyordu. Türk halkı, kurtarıcısına duyduğu minneti, gözyaşları ile dile getiriyordu. Bu Türkiye'de, hiçbir devlet adamına, hiçbir Padişaha, hiçbir kahramana karşı gösterilmemiş bir saygı ve sevgiydi”*⁵⁹⁷ şeklinde yapılan töreni yazmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk için 19 Kasım 1938'de yapılan cenaze törenine ait yazısını ise *“Ne Bahtiyar Ölü!”* başlığıyla ertesi gün yayınladı. Burada da halkın Ata'sına duyduğu sevginin yansımalarını tören alanında

⁵⁹⁵ **Tan**, 11 Kasım 1938, s.1-2.

⁵⁹⁶ **Tan**, 20 Kasım 1938, s.2. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.188-189. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s.191-192.

⁵⁹⁷ **Tan**, 20 Kasım 1938, s.2. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.189. ; Y.Sertel, **Annem**,..., s.179.

gösterdiğini ve son vazifelerini yapmak üzere birleştiklerini anlattı.⁵⁹⁸ Bu izlenimlerden elde ettiği sonucu ise yazısının başlığındaki üç kelimeyle aktarmıştır.

Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatından sonra ülkede en çok merak edilen husus “*Dış Politika*”dır. Sonuçta Avrupa’da ırka dayalı gelişen “*Nazizm ve Faşizm*” son derece büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Dünya ölçekli yeni bir savaş çok da uzak görünmüyordu. Bahsedildiği gibi diğer ülkelerin Türkiye Cumhuriyeti’ni yanlarına çekmek üzere yaptıkları propaganda faaliyetleri de artmıştı. Bunların başında Almanya gelmekteydi. Almanya’da eğitim görmüş ordu mensupları ve diğer aydın kesimden bazıları Hitler hayranıydı. İngiltere ve Fransa’da bu duruma karşılık bir taraftan iktidarı diğer yandan da kamuoyunu kazanmaya çalışıyordu.⁵⁹⁹ Kısaca ortam son derece hassas bir yapıdaydı. Doğal olarak da ülkede aydın ve gençler arasında fikri bölünmeler başladı.

Bu propagandaların bir yansıması olarak Fransa 1939’da yani savaş arifesinde bazı gazetecileri Paris’e davet etti. Bunların arasında Mehmet Zekeriya Bey’de vardı. “*Ulus*” gazetesinden Falih Rifkı Atay, “*Akşam*” gazetesinden Necmettin Sadak ve “*Tanin*” gazetesinden de Hüseyin Cahit Yalçın Bey’ler Heyet’in diğer üyelerindedir. Bununla beraber General Pertev ise Hükümeti temsilen bulunmaktadır. Amaçları ise Fransa’nın ekonomik ve kritik tesislerini gezdirerek güçlü olduklarını vurgulamaktı. Dolayısıyla onlara göre bu gücü gören gazeteciler yayınlarında anlatarak Türk kamuoyunu Fransa lehine çevirebilirdi. Savaş hazırlıkları ve Almanya’ya karşı oluşturulan cepheleri ve hatları özellikle de “*Majino Hattı*” Heyet’e gezdirilerek gösterildi. Fransa’da kaldıkları sürede halk, ordu ve tesisler konusunda bilgilendirilen Heyet’in ülkeye dönmesini müteakip II. Dünya Savaşı başladı.⁶⁰⁰

Bununla beraber İkinci Dünya Savaşı devam ederken İngiltere ve Amerika da aynı şekilde gazetecileri ülkelerine davet etti. Bu geziye Mehmet Zekeriya Sertel, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Emin Yalman, Abidin Daver, Ahmet Şükrü Esmer isimli başyazar ve yazarlardan oluşan gazeteciler de katıldı. İlk durak olan İngiltere’ye Ağustos 1942’de hareket edildi. Bu ülkeye Eylül 1942 başlarında ulaşan ekip on beş günlük faaliyetlerinin ardından Amerika’ya geçti. Bahse konu bu gazeteci heyeti Ekim-Kasım 1942 arasında Amerika’da kaldı. İzlenimlerini de aralıklarla kendi gazetelerinde

⁵⁹⁸ Mehmet Zekeriya Sertel, “*Ne Bahtiyar Ölü!*”, **Tan**, 20 Kasım 1938, s.2.

⁵⁹⁹ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.196-197.

⁶⁰⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.197-199.

yayınladılar. Dönüş ise yine Mısır üzerinden 5 Aralık 1942’de gerçekleşti.⁶⁰¹ Dikkat edilirse gezilere götürülecek kişiler dönemin basınında söz sahibi önemli gazetecilerden oluşmaktadır. Bunun da amaca yönelik son derece doğal bir seçim olduğu söylenebilir.

Yapılan propaganda amaçlı İngiltere ve Amerika gezilerinin sonunda Mehmet Zekeriya Bey dönemin Başbakanı Şükrü Saraoğlu’na hitaben Ocak 1943’de bir rapor sundu. Mehmet Zekeriya Bey’in sunduğu bu rapor 6 ana ve 8 mülakat sayfasından ibarettir. “*Tan*” gazetesinin antetli kağıdıyla hazırlanmış rapor Başbakanlık tarafından 22 Ocak 1943 tarihinde Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliğine de sunulmuştur. Bu raporunda Mehmet Zekeriya Bey, İngiltere ve Amerika’da yapılan gezide kısaca Türkiye Cumhuriyeti’ni doğrudan etkileyecek olan hususlara değinmekteydi. Raporun sonunda ise “*Hülasa Amerika yalnız harbi değil sulhü de kazanmağa ve harp sonrası dünyasında, benim görüşüme göre mali bir emperyalizm kurmağa hazırlanmaktadır. Türkiye’de bu muazzam imparatorluğun içindedir*”⁶⁰² sözüyle son derece isabetli bir tespitte bulunmaktadır. Ayrıca İngiltere Devlet Bakanı Sir Stafford Cripps ile Dışişleri Bakanı Robert Anthony Eden ile yaptığı görüşmelere ait notları da rapora ekledi.⁶⁰³ Raporu hazırlayarak dönemin Başbakanına sunması Mehmet Zekeriya Bey’in vatansever kişiliğinden kaynaklanmaktadır. Emperyalizm tehlikesini yaşayarak öğrendiği için ülkenin aynı duruma düşmemesi onun için son derece önemliydi. Her ne kadar iktidarın bazı uygulamalarına şiddetle karşı çıkmış olsa da bu durum özünde gazeteci kimliğinin ve devletçi yapısının bir yansımasıydı. Bahsedildiği gibi basın özgürlüğünden yanaydı. Demokrasilerde basının kendi kuralları çerçevesinde özgürce yayın yapması taraftarıydı. Özünde iflah olmaz bir gazeteci ve vatansever olduğu söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey’in başyazar olduğu dönemde Avrupa, büyük bir çatışmanın eşiğindeydi. Açıkça ifade edilebilir ki bu çatışmaya neden olan emperyalizm pastasındaki paydan başka bir şey değildi. Dolayısıyla emperyalizmin göz kamaştırıcı getirisi savaşı da kaçınılmaz hale getirdi. Yapılan propagandaların da ana gerekçesi buydu. Türkiye Cumhuriyeti’ni saflarına dâhil etmek isteyen her iki bloğun özünde ülkeden beklentileri de bu yöneydi. Kısaca Almanya, Birinci Dünya Savaşı’nda olduğu gibi kullanabileceği bir Türkiye istemekte ve bu doğrultuda propagandasını yapmaktaydı. Diğer blok ise Mehmet Zekeriya Bey’e göre tam tersi amaçla yani

⁶⁰¹ **Cumhuriyet**, 21 Ağustos 1942, s.1. ; **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1942, s.3. ; **Cumhuriyet**, 2 Ekim 1942, s.1. ; **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1942, s.3. Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.200.

⁶⁰² Cumhurbaşkanlığı İsmet İnönü Arşivi (CİİA), Yer No(YN): 2/12-22, Fihrist No (FN): 6727-1.

⁶⁰³ CİİA, YN: 2/12-22, FN: 6727-7 ve 11.

demokrasi adına hareket etmekteydi. Fakat dönemin Başbakanına sunduğu rapordan da anlaşılacağı gibi onların ufuktaki hedefi emperyalizmden başka bir şey değildi. Böylece başyazar olarak en başta Almanya'nın bu faaliyetlerine karşı durdu. Gazetesindeki yazılarında ve haberler de bu durumu açıkça belli etmekteydi. Buna karşılık ise Alman Büyükelçiliği ve hatta Alman DNB Haber Ajansı "Tan" gazetesine baskı politikası uygulamaya başladı. Alman firmalarınca reklam verilmemesi, DNB ajansı aracılığıyla yayınlanan haberlerde "Tan" gazetesine saldırılması ve ayrıca satın alınma olasılığının bile denenmesi bu duruma verilecek uygun birer örnekti.⁶⁰⁴ Kısaca ona göre yaptığı muhalefet ülkenin çıkarları doğrultusundadır.

Muhalefetin sadece Almanya'ya karşı yapıldığını söylemek güçtür. Anılarındaki "Bütün savaş boyunca Türkiye, bütün ihraç mallarını yalnız Almanya'ya satabiliyor, ihtiyaçlarını da ancak Almanya'dan satın alabiliyordu....Türkiye ile Almanya takas usulüyle iş yapıyorlardı. Yani iki taraf birbirleri için bankalarında bir gider-gelir hesabı açmışlardı. Almanya'dan ne kadar mal alırsak, karşılığında o değerde mal veriyorduk. Büyük bir sanayi ülkesiyle geri kalmış bir tarım ülkesi arasındaki böyle bir ticaret ilişkisi, metropol ile sömürge arasındaki ilişkiden başka bir şey değildi. Bu sistem yalnız Türkiye'nin aleyhine işliyordu. Almanya sanayi mallarına istediği fiyatı koyuyor, bizim mallarımızı da en aşağı fiyattan alıyordu. Bizim için bir dünya pazarı yoktu. Böylece bütün savaş boyunca Türkiye, Almanya'nın bir sömürgesi gibi çalıştı, tarafsız kalmanın meyvelerini toplayamadı"⁶⁰⁵ ifadesinden de anlaşılacağı üzere iktidarı da hedef aldığını söylemek doğru bir yaklaşımdır. Kısaca buradan yola çıkarak "Tan" gazetesinin yayınlarında hükümeti de eleştirdiği açıktır.

Bir diğer muhalefet ettikleri husus ise "Turancılık ve Türkçülük" hareketiydi. Bu harekete karşı "Tan" gazetesinde yapılan muhalefeti eşi Sabiha Hanım anılarında "İkinci Dünya Harbi'nin arifesinde, Atatürk zamanında kökü kazınmış olan bu akımın tekrar baş kaldırması, rastgele bir olay değildi. İkinci bir dünya harbini hazırlayan Hitler Almanyası, Türkiye'yi kendi cephesine çekmek için bunlardan faydalanmak amacı güttü. Gobbels'in yardımıyla 'Turan' Cemiyeti kuruldu. Bu cemiyet, Türkçülük akımını kuvvetlendirmek için politik çalışmalara başladı. Bu fikirleri yayan irili ufaklı dergiler meydana salındı. Bozkurt, Çınaraltı, Börü, Millet, Orhun, Dönüm, Türk Yurdu

⁶⁰⁴ Savaş Uğur, **Tek Parti Döneminde Muhalefet Basını ve Tan Gazetesi (1938-1945)**, YYLT, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Genel Gazetecilik Bilim Dalı, İstanbul, 2010, s.84-87. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.189-215.

⁶⁰⁵ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.205-206.

vesair... Bunun gibi bazı günlük gazetelerde, 'Cumhuriyet', 'Tasvir-i Efkâr', ve diğerlerinde bazı yazarlar bu fikirleri savunmaya başladılar.

Milliyetçilik maskesi ile ortaya çıkan bu dergiler, Almanya'nın zaferleri sırasında Türkiye'nin, Almanya'nın yararına harbe girmesini savundular. Turancılar yayınladıkları broşürlerde, Nihal Adsız, 'Dalkavuklar Gecesi' adlı broşüründe, Atatürk'ün milliyetçiliğine çatıyor, halka Sovyet düşmanlığını yaymaya çalışıyordu. Turancılara başkanlık eden Nihal Adsız, Hitler gibi alına perçem düşüyor, evinin bahçesinde, Gandhi gibi beyaz don, gömlekle gezerek müritlerine vaizler veriyordu.

İşte bu gerici duruma karşı 'Tan' Gazetesi'nde bir kampanya açtık. Atatürk'ün dış politikasının anti-emperyalist olduğunu, Türkiye'nin, kimsenin toprağında gözü olmadığını, kendi sınırları içinde bağımsızlığını savunmaktan başka kaygısı bulunmadığını belirttik. Almanya ile beraber harbe girmenin en büyük tehlike olduğunu anlatmaya çalıştık. Bu yüzden ırkçılarla yaptığımız tartışmalar yüzünden defalarca mahkemelere düştüm. Çeşitli hakaretlere uğradım"⁶⁰⁶ şeklinde aktarmaktaydı. Burada ifade etmeye çalıştığı Atatürk'ün özünde "Yurtta Sulh Cihanda Sulh" sözünde gelişen ilkesinin bir yansımasıydı. Dolayısıyla onlara göre Turancı ve Türkçüler bu ilkeyi göz ardı ederek Birinci Dünya Savaşında olduğu gibi ülkeyi maceraya sürüklemeye çalışmaktadır.⁶⁰⁷ Mehmet Zekeriya Bey ve yazar kadrosunun bu yaklaşımı kabul etmeleri mümkün değildi. Kendi fikirlerine göre tarafsız kalınmalı ve komşularla iyi ilişkiler kurulmalıydı. Zaten Gazi Mustafa Kemal Atatürk'te dış politikayı bu şekilde belirlememiş miydi? Gazetenin yaptığı da bu politikayı devam ettirmekten ibarettir.

Mehmet Zekeriya Bey bu dönemde "Tan" gazetesinin yayın politikasını değiştirdiği gibi yazar kadrosunu da genişletti. Daha önce bahsettiğimiz yazar kadrosuna ilaveten Behice Boran, Niyazi Berkes, Mehmet Ali Aybar, Cami Baykurt, Cevat Şakir, Sabahattin Ali, Pertev Naili Boratav, Şevket Süreyya Aydemir ve Aziz Nesin gibi yazarlar da kadroya alındı. Hatta Aziz Nesin, Mehmet Zekeriya Bey'i hocası olarak görmekte ve "Ben gazeteciliği ondan öğrendim" diyerek ona verdiği değeri bizlere göstermektedir.⁶⁰⁸ Böylece "Tan" gazetesinin bahsedilen muhalefeti güçlü bir yazar kadrosuyla yürüttüğünü söylemek mümkündür.

⁶⁰⁶ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.194-195.

⁶⁰⁷ Niyazi Berkes, **Unutulan Yıllar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s.268. ; S.Uğur, **Tek Parti Döneminde Muhalefet Basını ve Tan Gazetesi (1938-1945)**, ..., s.112.

⁶⁰⁸ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.261-262. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.233. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s.218.

Elbette basın üzerinde dönemin iktidarı tarafından yapılan baskıdan Mehmet Zekeriya Bey başyazarlığındaki “*Tan*” gazetesinin etkilenmemesi söz konusu değildi. Bahsedildiği gibi yoğun bir muhalif yazılarla yayınlanan gazete sonuçta sık sık kapandı. Bu kapanmaların birinde Ankara’ya giderek dönemin Basın Yayın Genel Müdürü Selim Sarper ile görüştü. Bu görüşmeyi “*Başbakanı görmeden önce onunla görüşmek istedim, Basın Yayın’a gittim, bu keyfi davranıştan sert dille yakındım. O sırada hem faşistlerin, hem de komünistlerin çıkardığı gazeteler vardı. Onlara dokunulmadığı halde, Tan’a neden musallat olduklarını sordum. Selim Sarper güldü, -Bunda anlamayacak ne var ki...Bak ne faşistlerin, ne de komünistlerin gazetelerine dokunuyorum. Bunun manası şu: Bekliyorum ki, faşistler ve komünistler gazeteleri etrafında toplanıp kendilerini meydana versinler, sonra hem gazetelerini kapatacağım, hem kendilerini yakalatacağım*” şeklinde anılarında bizlere aktardı. Her ne kadar Basın Yayın Genel Müdürü bu sözünü yerine getirmiş olsa da “*Tan*” gazetesi kapatılmaktan kurtulamamıştır. Bu geçici kapatılmalarından tespit edilenleri şöyle sıralayabiliriz.

- a) Memleketin genel siyasetine zarar verecek şekilde yayın yapılması nedeniyle 10 Eylül 1940’da yedi gün,⁶⁰⁹
- b) Aynı gerekçeyle 11 Kasım 1941’de bir gün,⁶¹⁰
- c) Gerekçe ve süre belirtilmeden 9 Mart 1944’de kapatılan gazetenin yayınlanmasına 6 Nisan 1944 müsaade edilmiştir.⁶¹¹ Dolayısıyla yayın geçici olarak bir ay,
- d) Halkı tahrik etme ve yalan haber yayınlama nedeniyle 12 Ağustos 1944’de süresiz kapatılan gazetenin 22 Mart 1945’te tekrar yayınlanmasına izin verildi.⁶¹² Yaklaşık olarak yedi buçuk ay süreyle “*Tan*” gazetesi Bakanlar Kurulu tarafından yürürlükte olan “*Matbuat Kanununun*” 50’nci maddesine dayanılarak geçici olarak kapatılmıştır. Son kapatılma günlük yayınlanan bir gazete için çok uzun bir süreyi ifade etmekteydi. Kısaca dönemin hassas yapısı ve hükümete verilen kanuni yetki, “*Tan*” gazetesinin özgür olarak yayınlanmasını engelledi.

Burada ifade etmeden geçilemeyecek bir diğer hususta 12 Ağustos 1944’deki kapatma cezasının ardından şirket ortaklarının aldığı 23 Ağustos 1944 tarih ve 16 sayılı karardı. Bu kararda özetle “*Tan gazetesinin hükümet tarafından kapatıldığı, bu kapatma*

⁶⁰⁹ BCA, F.30.18.01.02, K.92, D.85, Sıra No:17.

⁶¹⁰ BCA, F.30.18.01.02, K.96, D.92, Sıra No:12.

⁶¹¹ BCA, F.30.18.01.02, K.104, D.16, Sıra No:12. ; BCA, F.30.18.01.02, K.105, D.26, Sıra No:4.

⁶¹² BCA, F.30.18.01.02, K.106, D.58, Sıra No:15. ; BCA, F.30.18.01.02, K.107, D.106, Sıra No:10.

sonucunda şirketin zarara uğrayacağı, bu nedenle artık şirketin siyasi bir gazete yayınlamayacağı, Tan gazetesini ortaklardan Halil Lütfi Bey'in kar ve zarar kendisine ait olmak üzere dilerse çıkarabileceği ve Mehmet Zekeriya Bey'in de aynı şekilde bir akşam gazetesi çıkarabileceği" tescil ve ilan edilmekteydi. Karar, şirket ortakları Mehmet Zekeriya Sertel, Halil Lütfi Dördüncü ve Mehmet Rıfat Yalman tarafından imza altına alarak İstanbul Birinci Noterliği'ne de tasdik ettirildi.⁶¹³ Kısaca şirketin geleceği yayın politikasının önüne geçmiştir.

Bu kararın alınmasına müteakip Halil Lütfi Bey, Basın ve Yayın Genel Müdürlüğü aracılığıyla Başbakanlığa 28 Ağustos 1944'de dilekçe verdi. Bu dilekçede gazetenin kapatılması ve alınan karardan bahsettikten sonra "Bu karardan faydalanarak Tan gazetesini yepyeni bir şekilde ve bugüne kadar zaman zaman kapanmasına vesile verenler misillu neşriyat yapmayarak müstakillen ve şahsen çıkarmak arzusundayım. Ancak bu arzumun yer bulması her şeyden önce maddi ve manevi bakımlardan gazetenin gerilememesi ve bu maksatla da bir an evvel neşrine müsaade buyurulması halinde mümkündür. Bu sebeple vuku bulacak esaslı değişiklikleri ve yeni sahibinin hususi durumunu göz önünde tutarak gazeteye verilmiş bulunan cezanın kâfi görülmesini ve gazeteyi bir an evvel çıkaramamak neticesinde tahassül edebilecek ve şahsen deruhte etmeye bulunamayacak zararların önlenmesini Yüksek takdirlerinize arz ve bu şartlar altında neşriyata başlanılmasına müsaade buyurulmasını üstün saygılarımla rica ederim" yazarak "Tan" gazetesinin yayınına izin verilmesini istemekteydi.⁶¹⁴ Buradaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere gazetenin kapatılmasına neden olanlar denilen ve artık benzer şekilde yazmayacağı garantisi verilenler şüphesiz Mehmet Zekeriya Bey ve eşi Sabiha Hanım'dan başkası değildi. Zaten bahsedilen şirket kararı da bunu doğrulamaktaydı. Elbette bu düşünce ve kararın altında ortaklar tarafından duyulan maddi kaygının yüksek olduğunu söylemekte abartılı bir ifade değildir. Bu talebin dikkate alınmadığı gazetenin yedi buçuk ay sonra açılmasından anlaşılmaktadır.

Mehmet Zekeriya Bey bahsedildiği gibi bu dönemde Basın Yayın Genel Müdürü olan Selim Sarper Bey ile görüşmesinde de bir çıkar yol bulunamadı. Son çare olarak aynı şekilde gazeteleri kapatılan Ahmet Emin Yalman ve Ziyad Ebuzziya ile beraber dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye 16 Mart 1944'de telgraf çekildi. Telgrafta özetle "Bakanlar Kurulu kararıyla gazetelerimizin altı ve yedi aydır kapalı

⁶¹³ BCA, F.30.10.0.0, K.85, D.561, Sıra No:21-3.

⁶¹⁴ BCA, F.30.10.0.0, K.85, D.561, Sıra No:21-1 ve 2.

olduğunu, bu sürenin uzun olması nedeniyle şirketlerinin büyük zarara uğradığını ve Cumhurbaşkanı'nın konuyla ilgilenerek kendilerine yardımcı olması” talep edilmekteydi. Cumhurbaşkanlığı tarafından bahse konu telgraf 20 Mart 1944’de Başbakanlığa havale edilmiştir.⁶¹⁵ Sonunda bu girişim amacına ulaştı ve gazetelerin Mart 1945’de tekrar yayınlanması sağlandı.

Basında sık olarak yaşanan bu kapanmaların yaşandığı dönemde Mehmet Zekeriya Bey’in “*Tan*” gazetesinde yayınlanan bazı yazılarına ait başlıkları ise;

“Ayın Tutulması”⁶¹⁶, “Türkiye Bir Fransız Müstemlekesi midir?”⁶¹⁷, “Büyük Matemimiz”⁶¹⁸, “Ne Bahtiyar Ölü!”⁶¹⁹, “Suiistimalle ve Fiskosla Mücadele”⁶²⁰, “İtalya Niçin Arnavutluğu İşgal Ediyor?”⁶²¹, “Faşizm ve Demokrasi Kavgası”⁶²², “Orta Avrupa ve Balkanlar Tehlikededir”⁶²³, “Balkan Antantı Bu Defa Muzaffer Çıkmıştır”⁶²⁴, “Türk-Sovyet Deklarasyonu”⁶²⁵, “Bir Gün Bu Harp Biterse”⁶²⁶, “Vurguna Karşı CHP Halkı Teşkilatlandıramaz mı?”⁶²⁷, “Türkiye’nin Tarafsızlığı Meselesi”⁶²⁸, “Tarafsız Memleketleri Sıkıştırmak Savaşı Kazanmaya Yetmez”⁶²⁹, “Türk Gazetecileri Neden Bu Kadar Kötümserdir?”⁶³⁰ şeklinde sıralanabilir.⁶³¹

3- Mehmet Zekeriya Sertel ve Demokrat Parti Yakınlaşması

a) Tan Gazetesi ve Yayın Politikası

Mehmet Zekeriya Bey’in büyük çabalar sonucunda “*Tan*” gazetesini tekrar yayınlamayı başardığı Mart 1945’te İkinci Dünya Savaşı da sona ermek üzereydi. Demokrasinin zaferiyle sonuçlanan savaşta Nazizm ve Faşizm bir daha kendine gelemeyecek şekilde darbe aldı. Hatta 25 Nisan-25 Haziran 1945’te toplanan San Francisco Konferansı’nda barış, özgürlük ve insan hakları gibi değerler ön plana

⁶¹⁵ BCA, F.30.10.0.0, K.85, D.562, Sıra No:9-1,2,3.

⁶¹⁶ **Tan**, 8 Kasım 1938, s.5.

⁶¹⁷ **Tan**, 9 Kasım 1938, s.1.

⁶¹⁸ **Tan**, 11 Kasım 1938, s.1.

⁶¹⁹ **Tan**, 20 Kasım 1938, s.3.

⁶²⁰ **Tan**, 14 Ocak 1939, s.5.

⁶²¹ **Tan**, 8 Nisan 1939, s.1.

⁶²² **Tan**, 24 Mayıs 1939, s.1.

⁶²³ **Tan**, 17 Eylül 1939, s.1.

⁶²⁴ **Tan**, 6 Şubat 1940, s.1.

⁶²⁵ **Tan**, 27 Mart 1941, s.1.

⁶²⁶ **Tan**, 5 Ekim 1941, s.1.

⁶²⁷ **Tan**, 16 Ağustos 1942, s.1.

⁶²⁸ **Tan**, 24 Ağustos 1943, s.1.

⁶²⁹ **Tan**, 15 Nisan 1944, s.1.

⁶³⁰ **Tan**, 27 Nisan 1945, s.1.

⁶³¹ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.208-265.

çıkartılarak bunların önemi vurgulanmaktaydı. Konferansa katılan dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'nın Mayıs 1945'de gazetecilere “*Türkiye'nin alınan kararlara uyacağını hatta devletin politikasının barış, güvenlik, hak ve adalet üzerine tesis edileceği*” demecini vermesi Hükümet'in de alınan kararlar doğrultusunda hareket edeceğini göstermekteydi. Zaten dönemin Amerika Başkanı da insanlığı dört büyük korkudan uzaklaştırmanın önemini vurguladı. Bunlar açlık, işsizlik, söz ve düşünce hürriyeti idi.⁶³² Kısaca demokrasiyi savunan aydınlar bu gelişmeleri sevinçle karşılamakta ve takip etmektedir.

Bununla beraber “*Tan*” gazetesi savaşın sonlarındaki bu özgürlük ortamında Türkiye'nin iç siyasi yapısına dair yazılarını artırdı. Muhalefet kampanyası başlattığı söylenebilir. Hatta Mehmet Zekeriya Bey anılarında “*Artık açıktan açığa tek şef ve tek parti sistemine son verilmesini, demokrasiye gidilmesini istiyorduk*” diyerek gazetenin bahsedildiği gibi yayın politikasını özetlemekteydi. Ona göre ülkenin demokratik bir siyasi yapıya kavuşturulması ve aynı zamanda basının da özgürce yayınlarını sürdürmesi son derece önemliydi.⁶³³ Aslında bu tarz taleplerde bulunanın sadece “*Tan*” gazetesi olduğunu söylemek mümkün değildi. Dönemin büyük gazeteleri de aynı isteklerde bulunmakta ve bu doğrultuda yazmaktaydı. Ancak aralarında belirgin bir fark da vardı. Mehmet Zekeriya Bey yönetimindeki “*Tan*” ve Ahmet Emin Yalman'ın “*Vatan*” gazetesi çok partili siyasal sisteme geçilmesini, seçim sisteminin değiştirilmesi yanında demokratik olmadığını düşündükleri kanun ve diğer mevzuatın değişmesi ya da tamamen kaldırılmasından yanaydı. “*Ulus, Tanin, Akşam, Cumhuriyet, Vakit ve Tasvir*” gazeteleri ve diğerleri ise devrim niteliğindeki değişimlerin ülkeye zarar verebileceğini bu yüzden zamana yayılarak gerçekleşmesi gerektiği iddiasındaydı. Ayrıca onlara göre siyasal yapı zaten demokratikti. Yönetimin bazı kusurları olabilir ve bunlar da zamanla giderilebilecek bir durumdaydı.⁶³⁴ Kısaca her iki basın grubu arasında talepler konusunda benzerlik olsa da özünde hem içerik hem de yaklaşım açısından önemli farklar bulunmaktaydı.

Unutulmaması gereken bir diğer hususta savaşın sonunda güçlenen ABD ile elde ettiği başarıdan güç alarak komşularından haksız taleplerde bulunan Sovyetler Birliği arasındaki soğuk savaşın başlamasıydı. Sovyetler Birliği'nin Mart 1945'de

⁶³² Turgay Murat, “1946 Erken Genel Seçimlerinde Demokrat Parti'nin Tutumu”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, 217 (Ağustos 2015), s.144. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.215. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.266-267.

⁶³³ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.216. ; M.S. Çebi, **Siyasal Bir Muhalefet Aracı Olarak Tan Gazetesi (1935-1945)**, ..., s.38.

⁶³⁴ H.Öztek'in, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalef Bir...**, s.311.

Türkiye’den Kars, Ardahan ve Artvin’i istemesi ayrıca Boğazlar konusunda da ortak bir savunma sistemi kurulması yönündeki dayatmacı yaklaşımı iktidarın yönünü Batı’ya çevirmesine neden oldu. Dolayısıyla Milli Mücadele yıllarında başlayan dostluk sekteye uğramıştı. Sonuçta Mehmet Zekeriya Bey’in şimdiye kadar savunduğu Sovyet dostluğu bu talepler çerçevesinde en azından halkın gözünde çökmüştü. Anılarında şaşırıldığını, Sovyet elçisi ve müsteşarıyla yaptığı görüşmede bu durumun kısmen doğrulanması üzerine eleştirdiğini yazmaktadır. Sovyetlerin bu tutumu Stalin’in ölümüne kadar devam etti.⁶³⁵ İktidarın bu nedenlerin varlığı sonucunda bahsedildiği gibi tarafını Batı’dan yani demokrasiden yana belirlemesi son derece normaldir.

Bununla beraber Mehmet Zekeriya Bey savaşın sonundaki gelişmeler nedeniyle demokratik hakların verilmesini amaçlayan yazılarını arttırdı. Ancak bu yazılarına gazetecilerin yaklaşımı farklıydı. Onların bu yaklaşımını yazdığı makalede *“Son günlerde tanıdıklarım bana hep şu soruyu soruyor. San Francisco Konferansı’ndan bir sonuç bekliyor musunuz? Sorunun soruluşundan belli ki, onlar bir şey beklemiyorlar...Çünkü Türk gazetelerinin çoğu memlekete bu kötümser havayı yaymışlardır. Onlar hiçbir zaman Müttefiklerin zaferine inanmamışlardır. Olaylar düşüncelerinin yanlışlığını ispat edince dahi, onlar da Göbbels gibi, Müttefikler arasında bir geçimsizlik başlayacağını umdular ve Türk kamuoyuna da bu inançlarını yaydılar”* sözleriyle açıklamaktadır. Ona göre gazetecilerin çoğu savaş süresince yaptıkları gibi halkı müttefikler aleyhine yönlendirmektedir. Ancak bunun yanlış olduğunu ve Alman Propaganda Bakanı’nın amacına hizmet etmekten başka bir şey olmadığını söyler.⁶³⁶ Kısaca savaşın sonu belli olmasına rağmen gazetecilerin bu şekilde hareket ederek halkı yanıltmalarına bir anlam veremediği söylenebilir.

Burada ifade edilmelidir ki savaşın sonuna geldiği 1945’in ilk yarısı Mehmet Zekeriya Bey için demokrasi ve özgürlükler üzerine yoğunlaştığı bir dönemi de işaret etmektedir. Yine San Francisco Konferansı’nı dikkate aldığı yazıda özetle *“Konferansta ele alınan hususlara değinir. Ardından Basın Kanununun hükümete verdiği sert yetkileri eleştirerek artık kaldırılması gerektiğini vurgular. Ancak ona göre bundan da önemlisi özgürlükleri kısıtlayan zihniyetin kaldırılmaması halinde basın özgürlüğünden söz edilemeyeceğini ve hatta basının susmak zorunda kalacağını”* anlatmaya

⁶³⁵ H.Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, ..., s.350. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.218-221.

⁶³⁶ Mehmet Zekeriya Sertel, *“Türk Gazetecileri Neden Bu Kadar Kötümserdir?”*, **Tan**, 27 Nisan 1945, s.1. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.262.

çalışmıştır.⁶³⁷ Şüphesiz ki Mehmet Zekeriya Bey'in istediği basın kendi etik kuralları çerçevesinde özgür olmasından başka bir şey değildir.

Özetle ifade ettiğimiz bu yazıya dönemin diğer gazetelerinin tepkisi son derece ilginçti. Zaten 30 Mayıs 1945'te yazdığı makale de bunu bize açıklamaktaydı. Burada da basın özgürlüğüyle ilgili yazısına gazetelerin verdiği tepkiye şaşırdığını hatta üzüldüğünü anlattı. Bahse konu gazeteleri basın özgürlüğüne düşman olmakla da suçladı. Onlara göre basın fazla özgür olmamalıydı. Ayrıca kendi özgürlükleri de yeterliydi. San Francisco Konferansı'nda alınan kararlarla ülkeye getireceği hürriyeti ithal olarak değerlendirmekte ve bu yüzden karşı çıkmaktaydılar. Mehmet Zekeriya Bey'e göre bu zihniyet özgürsüzlüğe alışmıştı. Bu nedenle özgürlükten korkmaktaydı. "Düşünce, Söz ve Basın Özgürlüğü" bu gazetecilerde korkulması gereken bir yaratık etkisi yapmaktaydı. Hâlbuki kendi taleplerini ise insanın en doğal ihtiyacı olarak ifade etti. Anayasa'da bu hakkı kısıtlayan maddelerin kaldırılmasını ve kanunlarında buna uygun hale getirilmesini arzuladı.⁶³⁸ Özetle halkın tam ve bolluk içinde ülke kaynaklarından eşit pay almasını ve özgürce yaşamasını sağlayacak yasal düzenlemelerin yapılmasını istediğini ifade etmek abartılı değildir.

Mehmet Zekeriya Bey'in diğer gazetecilerle köşesinden yaptığı tartışmaların bize göre başlangıcını oluşturan bahsedilen bu iki makaleydi. Elbette savaş boyunca bu tartışmalar devam etmişti. Bizim buradaki temel aldığımız husus savaş sonunda San Francisco Konferansı'yla dünyada başlayan özgürlük düşüncesi idi. Elbette savaşın ardından Sovyetler Birliği'nin tehdit eder tutumu sonrasında Türkiye'nin Batıya yaklaşması da dikkate alınmalıydı. Böylelikle gerçekleşen Birleşmiş Milletler üyeliği ülkedeki tek parti anlayışını derinden etkiledi.⁶³⁹ Doğal olarak bu anlayışla yönetilmeye alışmış bir gazeteci grubundan da başka şekilde tepki beklemek yanlıştı. Kısaca gazeteciler arasında fikir çatışmasının artarak devam ettiği bir döneme girildi.

Mehmet Zekeriya Bey'in karşısında bulunan gazetecilerin ortak bir dili vardı. O da "Bu adamlar ne istiyorlar? Dillerinin altında sakladıkları nedir? Bu memlekete yabancı ülkelerden ithal malı özgürlük ve demokrasi getirmek hevesinde midirler?"⁶⁴⁰ ifadesiyle kendini göstermekteydi. Bu yaklaşıma cevabını da yazdığı makaleyle verdi.

⁶³⁷ Mehmet Zekeriya Sertel, "Matbuat Yasası Anayasaya Aykırı", **Tan**, 26 Mayıs 1945, s.1. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.265.

⁶³⁸ Mehmet Zekeriya Sertel, "Ne Acı ve Ne Ayıp Şey", **Tan**, 30 Mayıs 1945, s.1. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.265-266.

⁶³⁹ T.Murat, "1946 Erken Genel Seçimlerinde Demokrat Parti'nin Tutumu", ... s.144.

⁶⁴⁰ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.267.

Bu yazısında “*Bu memlekette en doğal insan haklarının tanınması ve korunmasını istediğimiz için olmadık saldırılara uğruyoruz...Kamuoyunu aleyhimize çevirmek için de, söylediklerimizi değiştiriyor, karanlık ithamlarla bizi ürkütmeye çalışıyorlar...Biz sadece iki şey istiyoruz: 1- Anayasa hükümlerine saygı gösterilmesi, 2- Atlantik Yasası hükümlerine saygı gösterilmesi. Anayasa hükümlerine saygı gösterilmesini istemekle, yurttaşlık görevimizi yapıyoruz. Bunu yaparken de, demagoji yollarına saptmaya tenezzül etmiyoruz. Doğru yoldan gidiyor ve bazı kanun, nizam ve usullerimizin Anayasa hükümlerine aykırı bulunduğunu ispata çalışıyoruz: Basın Yasası, Basın Birliği Yasası, Cemiyetler Yasası, Polis Örgütü Yasası vb. Atlantik Yasası hükümlerini de kabul etmişizdir. Çünkü Birleşmiş Milletlerle aramızdaki ortak bağ bu yasadır... Atlantik Yasasının 6. Maddesi de Birleşmiş Milletlerden her birini Sosyal Güvenliği, İhtiyaç Özgürlüğünü sağlamak taahhüdü altına sokmuştur... Anayasanın ve Atlantik Yasasının hükümlerine uymak demek yurttaşın insanlık haklarını tanımak, özgür insanların yaşadığı, demokrat, ileri bir Türkiye yaratmak demektir”⁶⁴¹ diyerek aslında tüm amacının Türkiye’nin daha ileri seviyede demokrat bir yapıda olmasını arzulamaktan başka bir şey olmadığını vurguladı. Yazdıklarından da anlaşılacağı gibi amacı son derece normal karşılanması gereken bir yapıdaydı. Dolayısıyla farklı bir durumun varlığını sorgulamak mümkündür.*

Bu farklı durumu kendisi zaten anılarında özetle aktarmaktaydı. Ona göre dönemin Başbakanı olan Şükrü Saraçoğlu böyle bir özgürlük ortamına alışkın değildi. Savaş sırasında da Almanya yanlısı ve Sovyetler Birliği karşısından bir politika izlemişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü için de tek parti, tek şef sisteminden vazgeçmek kolay görünmüyordu.⁶⁴² Bu nedenle Başbakan 6 Eylül 1945’te yaptığı basın toplantısında isim vermeden “*Tan*” gazetesini eleştirdi. Akşam gazetesinde yayınlanan beyanında “*Son haftalarda İstanbul gazetelerinin bir kısmı birden bire şahlandı. Kırk köşeli harici politikanın yalnız bir köşesinde oturarak daha şimdiden millete ve hükümete akıl vermeye başlandı*” sözleri de bu eleştirinin bariz bir örneğiydi.⁶⁴³ Buradan da anlaşılacağı gibi gazetelerin daha önceki baskı politikası nedeniyle korktukları ve hükümet ile birlikte hareket etmeyi daha uygun buldukları söylenebilir. Elbette bahsedildiği gibi Mehmet Zekeriya Bey yönetimindeki “*Tan*” gazetesini

⁶⁴¹ Mehmet Zekeriya Sertel, “*Biz Ne İstiyoruz?*”, **Tan**, 19 Haziran 1945, s.1. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.267-268.

⁶⁴² Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s.216-217.

⁶⁴³ **Akşam**, 6 Eylül 1945, s.1. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.285.

bunlardan ayırmak gerekir. Zaten 4 Aralık 1945'te yaşanan olay ise bu ayrımın neden yapıldığını açıkça göstermektedir.

Mehmet Zekeriya Bey'in bahsedilen 1945'in ilk yarısında gazetede bazı yazılarına ait başlıkları;

“Türk Gazetecileri Neden Bu Kadar Kötümserdir?”, “Hürriyete Düşman Gazeteci”, “Matbuat Yasası Anayasaya Aykırı”, “Ne Acı ve Ne Ayıp Şey”, “Necmeddin Sadak'la Mutabıkız Ancak”, “Biz Ne İstiyoruz?”, “Milletseverlik ve Vatansızlık Tekelciliği”, şeklindedir.⁶⁴⁴

Sonuçta savaşın sona ermesi Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasi yapı, özgürlükler ve demokratik hakların yeniden sorgulanmasını gündeme taşımıştır. Bu gündemin hükümet ile basın arasında gerginlik yarattığı son derece açıktır. Dolayısıyla sadece gazeteciler arasında basit bir fikir çatışması şeklinde bu dönemi açıklamak mümkün değildir.

b) Görüşler Dergisi ve Demokrat Parti

İkinci Dünya Savaşı'nın sonlarında bahsedildiği gibi tartışmalar sadece basın sektöründe yaşanmamaktaydı. Dönemin iktidarına sahip CHP içinde de farklı sesler çıkmaya başladı. Bu farklı seslerin sadece demokrasi amaçlı olduğunu söylenemez. Yine de CHP içinde aykırı sesler mevcuttu. Bu dönemde meclis gündemini “Çiftçiye Topraklandırma Kanunu” meşgul etmekteydi. Özellikle büyük toprak sahibi milletvekillerinin engellemesine rağmen -ki bunlardan biri de Adnan Menderes'ti- 10 Haziran 1945'te kanun kabul edildi. Zaten Adnan Menderes bu komisyonun aynı zamanda raportörüydü. Bu görevinden 9 Haziran 1945'te istifa etmişti. Kendisiyle birlikte CHP'de muhalif olan İzmir Milletvekili Celal Bayar, İçel Milletvekili Refik Koraltan ve Kars Milletvekili Fuat Köprülü tarihe “Dörtlü Takrir” olarak geçen önergeyi de tam da bu sırada verdiler. CHP Meclis Grubuna verilen 7 Haziran 1945'teki bu takirde özetle; “bazı kanunlarda ve parti tüzüğünde demokratik ilkelere uygun değişiklik yapılması” istenmekteydi. Ancak grup tarafından önerge 12 Haziran 1945'te reddedildi. Bir süre sonra da Celal Bayar milletvekilliğinden istifa etti. Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün muhalefeti sürdürmesi üzerine CHP Grubundan her ikisi de ihraç edildi. Bunu eleştiren Refik Koraltan'da ayrıca alınan kararla partiden uzaklaştırıldı.

⁶⁴⁴ Y.Sertel, *Susmayan Adam*,...,s.260-275.

Zaten Celal Bayar'da bu gelişmeler üzerine partiden de istifa ettiğini açıkladı.⁶⁴⁵ Dolayısıyla CHP içerisindeki muhalif grubun böyle şekillendiği söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey aslında CHP içindeki bu çözülmeye haberdardı. Hatta Moda'da bulunan evine sık sık ziyarete gelen Celal Bayar'ın CHP'ye verdiği mektubu birlikte yazmışlardı. Özetle parti içinden çıkan bu grubun ikinci bir siyasi oluşum kurma girişimlerinden bilgisi vardı. Atatürk'ün Dışişleri Bakanlığını uzun yıllar sürdüren ve ayrıca kendisinin nikâh şahidi olan Tefik Rüşti Aras dönemin başlarında "*Tan*" gazetesinde ziyarete geldi. Bu ziyarette ikinci bir partinin kurulmasından başlayarak özgürlük ve demokrasi adına yapılacak mücadelede kendileriyle birlikte hareket etmesini önerdi. Birkaç görüşme yapıldıktan sonra ana ilkeler üzerinde anlaşma sağlandı. Özetle bu ilkeler "*demokratik hak ve özgürlükler savunulacak, ileri devletçi olunacak, Türk-Sovyet dostluğu dış politikanın temeli olacak ve Türkiye'nin bağımsız ve barışçı politikasından taviz verilmeyecektir*"⁶⁴⁶ şeklindedir. Bu görüşmenin yapıldığı ve İşleri Bakanlığınca takip edildiği Başbakanlığa gönderilen 4 Haziran 1945'teki yazıdan anlaşılmaktaydı. Yazıda özetle "*İkinci bir parti kurmak için Tefik Rüşti Aras, Mehmet Zekeriya ve Sabiha Sertel, Dr. Adnan Adıvar, Sadrettin Celal ile Esat Adil'in dört beş gün önce Tan Matbaasında toplandıkları*" haber verilmekteydi.⁶⁴⁷ Her ne kadar iktidar tarafından takip edilseler de belirledikleri ilkelerin ana temasının Atatürk'ün dış politikası ile örtüştüğü söylenebilir.

Bu görüşmenin ardından Mehmet Zekeriya Bey bir süre sonra Ankara'da Celal Bayar, Adnan Menderes, Tefik Rüşti Aras ile ilk toplantıya katıldı. Toplantının ana konusu demokrasiydi. Tek parti ve tek şef sisteminden herkes son derece rahatsız olduğunu vurgulamaktaydı. Bu toplantıların sonunda yeni kurulacak partinin adı da belirlendi. Mehmet Zekeriya Bey'in ifadesiyle yeni partinin adı "*Cumhuriyet Demokrat Partisi*" olmuştu. Hatta partinin amacına dair ilk maddenin "*Cumhuriyet Demokrat Partisi, Türkiye Cumhuriyeti'nde demokrasinin geniş ve ileri bir anlayışla gerçekleşmesine ve genel politikanın demokratik bir görüş ve anlayışla yürütülmesine hizmet amacıyla kurulmuştur*" diye belirlendiğini ifade etti.⁶⁴⁸ Bununla beraber dönemin gazetelerinde de partinin kurulacağına dair haberler yayınlanmaktadır.⁶⁴⁹

⁶⁴⁵ H.Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, ..., s.198. ; H.Öztekin, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...**, s.346.

⁶⁴⁶ Müzehher Vâ-Nû, **Bir Dönemin Tanıklığı**, Cem Yayınevi, İstanbul, s.68. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.223-224.

⁶⁴⁷ BCA, F.30.10.0.0, K.79, D.524, Sıra No:18-1 ve 2.

⁶⁴⁸ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.224-225.

⁶⁴⁹ **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1945, s.1. ; **Akşam**, 1 Haziran 1945, s.1.

Dolayısıyla Demokrat Partinin kuruluş çalışmalarının pek de gizli bir şekilde yürütüldüğünü söylemek mümkün değildir.

Mehmet Zekeriya Bey ve “*Tan*” gazetesi böyle bir muhalefet oluşumunun çalışmasını çok da rahat yapamadı. Dönemin iktidarına yakın güçlü gazeteciler tepkilerini dile getirmekteydi. Basındaki bu kalem savaşının odak noktası elbette ki “*Tan*” gazetesi idi. Hatta kişilerin dini inancının bile sorgulandığı ve yazıların içeriğine dâhil edildiği bir düzeysizlikte mevcuttu. Bununla beraber Mehmet Zekeriya Bey ve “*Tan*” gazetesi özellikle de eşi Sabiha Hanım marksist ve komünist olmakla da suçlanmaktaydı.⁶⁵⁰ Sabiha Hanım’ın 24 Haziran 1945’teki “*Mevzudan Ayrılmayalım*” başlıklı yazısında Necmeddin Sadak’ın kendisine komünist damgası vurmaya çalıştığından yakınması da bunun en bariz göstergelerinden biriydi.⁶⁵¹ Dolayısıyla bu dönemde gazetenin yazar kadrosuna yapılan saldırıların komünist olmakla suçlanmaları yönünde olduğu söylenebilir. Bununla beraber DP’nin kuruluş görüşmeleri de bu dönemde yapılmaktadır. Basının bundan elbette ki haberi vardır. Yakıştırmaların böyle bir zamana denk gelmesi bu nedenle ilginçtir. Mehmet Zekeriya Bey ve yazar kadrosuna karşı yapılanların artık fikri bir yapıdan uzaklaşarak kişisel boyutunda suçlama haline geldiği söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey’e, yazar kadrosu ve gazetesine yapılan bu saldırılardan Adnan Menderes’in de etkilendiğini yine anılarındaki “*Birkaç gün sonra Menderes Ankara’da ikinci bir basın toplantısı yaptı. Toplantıdan sonra beni evine akşam yemeğine çağırdı. Yemekten sonra çalışma odasına çekildik. Bana komünist olup olmadığını sordu. Bu sorunun yersiz olduğunu söyledim ve Toprak Kanunu tasarısına karşı çıkışına bakılırsa, kendisine liberal demek gerektiğini ekledim. Oysa biz belirli ilkelere anlaşmıştık. O ilkeler içinde işbirliği yapacaktık. Onun dışında benim kişisel inancımın karışılmayacağını belirttim. Ses çıkarmadı. Ama aramızdaki anlaşmazlık artık aydınlanmıştı*” sözlerinden anlaşılmaktadır.⁶⁵² Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey’in birlikte hareket ettikleri kişiler basında yapılan suçlamalar ve aleyhte propagandalardan fazlasıyla etkilenmiştir.

Bunun üzerine 10 Ekim 1945’ten itibaren “*Okuyucularımınla Açık Bir Konuşma*” başlıklı üç yazısını “*Tan*” gazetesinde yayınladı. Hitler’in “*Başarının sırrı*

⁶⁵⁰ **Tan**, 27 Ağustos 1945, s.5. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.226. ; Y.Sertel, **Annem...**, s.212-213. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.284.

⁶⁵¹ **Tan**, 24 Haziran 1945, s.5. ; **Akşam**, 24 Haziran 1945, s.1-2. ; Y.Sertel, **Annem...**, s.212-213. ; S.Sertel, **Roman Gibi...**, s.284.

⁶⁵² Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.226.

yalandır” sözüyle başladığı bu yazılarında özetle komünist olmadıklarını amaçlarının sadece halkın iradesine, isteğine ve egemenliğine dayalı yönetim olduğundan bahsetti. Ayrıca kendilerine yapılan bu suçlamaların haksızlığını ve yalan olduğunu ifade etti.⁶⁵³ Dolayısıyla DP’nin kuruluş çalışmalarının yapıldığı dönemde böyle bir suçlamaya maruz kalması son derece önemliydi. Çünkü tek parti ve tek şef düzenini devam ettirmeyi amaçlayan geniş bir kitle mevcuttu. Burada önemli olan birlikte hareket ettikleri kişilerinde bu yalan ve haksız suçlamalardan etkilenmeleri idi. Zaten bahsedilen makaleleri yazması da bu duruma açıkça bir tepki olarak görülmelidir.

Bununla beraber her yeni siyasi oluşumun kendini ifade edebileceği ve kamuoyu oluşturabileceği bir yayın organına ihtiyaç duyması doğal bir istektir. Başlarda DP’yi kuranların “*Tan*” gazetesini bu amaçla kullanmayı düşündükleri de ifade edilmelidir. Ancak Mehmet Zekeriya Bey’in “*Tan*” gazetesini bir siyasi oluşuma teslim etmesi düşünülemezdi. Farklı bir yayın organı kurulmalıydı. Zaten Tevfik Rüştü Aras’ın da haftalık bir dergi çıkarılması yönünde bir önerisi vardı. Anılarında bu durumu bizlere “*Parti adına bir dergi çıkarmak üzere Ankara’da özel bir toplantı yaptık. Bu dergi bağımsız olacaktı. Celal Bayar, Adnan Menderes ve partiye girecek yeni kimseler de buraya imzalarıyla yazı yazacaklardı. Dergiyi benim çıkarmamı istiyorlardı. O günlerde eşim Sabiha Sertel’le haftalık bir dergi çıkarmak için hazırlık yapıyordum. Bu iki girişimi birleştirmek mümkün değil miydi? Sabiha’nın amacı özgürlük ve demokrasi davasında bir ortak cephe kurmaktı. O, bu amaçla diktatörlüğe, İnönü’nün tek parti ve tek şef sistemine karşı çıkan ve bir demokratik rejim ülküsü etrafında birleşebilecek herkesi bu cepheye almak fikrindeydi*”⁶⁵⁴ şeklinde aktardı. Aynı zamanda Sabiha Hanım da anılarında bu durumu teyit ederek derginin gazetede köşesinin başlığı olan “*Görüşler*” adıyla yayınlanmasının kararlaştırıldığını bildirmektedir.⁶⁵⁵ Böylece halka seslerini duyurabilecekleri bir yayın organı kurulma çalışmaları başlatıldı.

Burada üzerinde durmadan geçemeyeceğimiz bir husus vardır ki o da Sabiha Sertel’in bahsedilen özgürlük ve demokrasi davasındaki ortak bir cephe fikriydi. Zaten Celal Bayar, Adnan Menderes ve Tevfik Rüştü Aras bu ortak cephe fikrini kabul etmişlerdi. Böylelikle “*Görüşler*” dergisinin çıkarılması kararına varılmıştı. Ancak bu cephe fikri daha önceden yani savaş yıllarında Türkiye Komünist Partisi tarafından

⁶⁵³ **Tan**, 10 Ekim 1945, s.1. ; **Tan**, 11 Ekim 1945, s.1. ; **Tan**, 12 Ekim 1945, s.1. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s.224-225. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,...,s.260-275.

⁶⁵⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s.227-228.

⁶⁵⁵ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,... , s.295. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.288.

ortaya atılmış bir kavramdı. O dönemde illegal olarak gizli faaliyette bulunan partinin “*Tek Cephe*”, “*Anti Faşist Cephe*” ve “*Demokrat Mücadele Cephesi*” gibi adlarla farklı girişimleri mevcuttu. Hatta TKP’in Merkez Komitesi Genel Sekreteri olan Dr. Şefik Hüsnü Değmer’in 31 Temmuz 1945’te yayınladığı ve dönemin iktidarı CHP’yi hedef alan bir cephe programı da vardı. Özetle program “*Tek Parti sisteminin terk edilmesi, demokratik ve hür bir şekilde yeni meclisin seçilmesi, siyasi bir af, köylünün topraklandırılması, halkçı bir ekonomi, Sovyetlerle dış politikada sıkı bir dostluk*” gibi kavramları yansıtmaktaydı. Dolayısıyla Sabiha Sertel’in de oluşturmaya çalıştığı cephe ile fikri yönden bir yakınlığı vardı. Bu nedenle “*Görüşler*” dergisinin yeni kuruluş aşamasında olan DP’nin değil TKP’nin bir yayın organı olduğu iddiası da mevcuttu.⁶⁵⁶ Her ne şekilde olursa olsun dergi geniş bir yazar kadrosunu içine alarak yayınlanma başarısını da elde etmiştir.

Mehmet Zekeriya Bey’in sahipliği ve Sabiha Sertel Hanım’ın büyük çabaları sonucunda dergi yayına hazırlandı. Yayınlanmadan önce “*Tan*” gazetesinde “*Görüşler*” adlı derginin 1 Aralık 1945’te çıkarılacağına dair ilan vardı. Bu ilanda “*Memleket ve dünya hadiselerinin hakiki manasını anlamak, memlekette ve dünyadaki yeni hareketleri ve yeni cereyanları takip edebilmek için muhtaç olduğumuz ilk siyasi mecmuadır. Memleketin iç ve dış meselelerinde en salahiyyetli kalemleri toplayan ‘GÖRÜŞLER’ neşir hayatımızda yeni bir hadise olacaktır. ‘GÖRÜŞLER’ bütün hadiseleri taze ve yeni bir görüşle tahlil edecek ve sizin için yeni ufuklar açacaktır*” denilmekteydi.⁶⁵⁷ Dolayısıyla dergi yazar kadrosuyla birlikte iddialı bir şekilde yayına hazırlanmaktadır.

Mehmet Zekeriya Bey tarafından 1 Aralık 1945’te yayınlanan derginin kapağında “*Haftalık Siyasi Mecmua*” ibaresi vardı. Ayrıca “*Mecmuamıza Yazı Yardımlarını Vadedenler*” başlığı altında: Celal Bayar, Tefik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Cami Baykurt, Sabiha Sertel, Mehmet Zekeriya Sertel, Pertev Boratav, Behice Boran, Mediha Berkes, Niyazi Berkes, Hulusi Şerif, Adnan Cemgil, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Muvaffak Şeref, Dr. Sabire Dosdoğru, Dr. Hulusi Dosdoğru, Sabahattin Ali, Kemal Bilbaşar, Nail Vahdeti ve Aziz Nesin isimleri sıralanmaktaydı. Ancak bu sayıda yazıları bulunanlar ise; Mehmet Zekeriya Sertel, Cami Baykurt, Tefik Rüştü Aras, Sabiha Sertel, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Adnan

⁶⁵⁶ H.Öztekin, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhelif Bir...*, s.348-349.

⁶⁵⁷ Hülya Öztekin, “*Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Muhelif Bir Dergi: Görüşler*”, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, /41 (Güz 2015), Ankara, s.177.

Cemgil, Behice Boran, Aziz Nesin, Nail Vahdeti'den ibaretti.⁶⁵⁸ Dikkat edilirse DP'yi kurma aşamasında olanlardan sadece Tefvik Rüştü Aras dergide yazmıştı. Ne Celal Bayar ne de arkadaşlarının dergide isimleri belirtilmesine rağmen yazıları yoktu. Kısaca kendileri tarafından kurulan ve desteklenen bir dergiye ilk başta yazı vermemeleri düşündürücüdür.

Mehmet Zekeriya Bey derginin ikinci sayfasını kendine ayırmıştı. Burada “Haftanın Görüşleri” başlığı altında “Matbuatın İsteddiği”, “Kanunlarda Değişiklik”, “Dünya Sola Gidiyor”, “Atom Bombasının Sırrı Yoktur” alt başlıklı yazılarını yayınladı. Yazıda özetle “Basın özgürlüğü, demokratik olmayan kanunların değiştirilmesi, dünya siyasetinin sol fikre doğru bir kayma yaşadığı ve atom bombasının insan nesli için ne kadar tehlikeli” olduğundan bahsetmektedir.⁶⁵⁹ Dergi yayınlandığı gün hemen tükendi. Okuyucuların bu derecede yoğun ilgisi ona göre, yıllardan beri baskı altında yaşayan halkın özgürlük istemesinden kaynaklıydı. Çünkü dergideki yazılar onların bu isteklerinin adeta bir yansımasıydı.⁶⁶⁰ Böylece yayın hayatına giren “Görüşler” dergisinin ülkede çok fazla ses getirdiğini söylenebilir.

Dergide yayınlanan diğer yazıları ise yazarlarıyla beraber şöyle sıralamak mümkündür.

Mehmet Zekeriya Sertel, “Haftanın Görüşleri”, Cami Baykurt, “Barış Savaşı”, Tefvik Rüştü Aras, “Büyük Atatürk Zavallı Atatürk”, Sabiha Sertel, “Değişen Dünya” ve “Zincirli Hürriyet”, Esat Adil Müstecaplıoğlu, “Anayasa, Demokrasi ve Kanunlarımız”, Adnan Cemgil, “Faşizm Misyoneri no:1 Peyami Sefa”, Behice Boran, “Zirai Reformda Memleketi İflas Etmiş Bir Rejime Götürmek İstiyorlar”, Sabahattin Ali, “Katil Osman”, Aziz Nesin, “Güleriz Ağlanacak Halimize”, yazılarıyla Nail Vahdeti imzalı “Mavzer Konuşuyor” şiiri vardı.⁶⁶¹ Başlıklardan da anlaşılacağı gibi derginin yayın politikası özünde demokrasiden başka bir şey değildir.

Yayının ardından iktidar tarafından yapılan toplantıda Mehmet Zekeriya Bey'e ait olan “Tan” gazetesi ve “Görüşler” dergisinin bayilerce satılmaması, memurlara ve öğrencilere okutulmaması gibi kararlar alındı. Ayrıca derginin siyasi çevrelerce aşırı tepki alması da ikinci sayının çıkarılması amacıyla yazı talep ettikleri Celal Bayar ve

⁶⁵⁸ **Görüşler**, I/1 (1 Aralık 1945), İstanbul, s.1-12.

⁶⁵⁹ Mehmet Zekeriya Sertel, “Haftanın Görüşleri”, **Görüşler**, I/1 (1 Aralık 1945), İstanbul, s.2.

⁶⁶⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım...**, s.229.

⁶⁶¹ **Görüşler**, I/1 (1 Aralık 1945), İstanbul, s.1-12. ; H.Öztekin, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafiz Bir...**, s.352-355. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam...**, s.296-297.

arkadaşlarının geri adım atmalarına neden oldu.⁶⁶² Hatta Celal Bayar, Mehmet Zekeriya Bey'i arayarak kendisinin ve arkadaşlarının isimlerinin dergiden çıkarılmasını istemiştir.⁶⁶³ Kısaca son dönemde demokrasi adına birlikte hareket ettikleri kişiler tarafından terk edilmişti. Ancak bunlardan daha önemli bir durumun yaklaştığına dair haberlerin geldiğini de anılarında aktarmaktadır. O da üniversiteli gençlerin “*Tan*” matbaası önünde gösteri yapacakları duyumuydu.⁶⁶⁴ Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey ve yayınları iktidar tarafından hedef haline getirilmiştir.

Mehmet Zekeriya Bey Haziran 1945'ten beri birlikte hareket ettikleri Celal Bayar ve arkadaşları tarafından bir şekilde yalnız bırakıldı. Oysa bahsedilen ilkeler çerçevesinde ortak bir kararda anlaşmışlardı. Ayrıca kendileri yeni kurulacak siyasi partinin yayın organı olmak üzere “*Görüşler*” dergisinin kurulmasını bizzat istemiş ve desteklemişlerdi. İşin ironi tarafı ise her birisinden teker teker izin alınarak derginin kapağı basılmış ve yayınlanmıştı. Şimdi ise kendilerinin dergiyle bağlarının olmadığını bildirmekteydiler. Sabiha Hanım yalnız Celal Bayar'ın yazı değil ama röportaj vereceğini anılarında yazmaktadır. Ayrıca Celal Bayar'ın dergiye sermaye koymak istemesi de unutulmamalıydı.⁶⁶⁵ Özetle dergi yayınlanmasıyla birlikte halk tarafından coşkuyla karşılanırsa da siyasi çevrelerce durum pek de öyle değildir.

Her ne şekilde olursa olsun Celal Bayar ve arkadaşları gelen tepkiler nedeniyle 1 Aralık 1945'de gazetelere “*Görüşler*” dergisinin yazar kadrosunda bulunmadıklarını ve alakalarının da olmadığını bildirdi.⁶⁶⁶ Ayrıca Ahmet Emin Yalman ise Celal Bayar, Adnan Menderes ve Fuat Köprülü'nün kendisine derginin yazar kadrosuna izinsiz olarak dâhil edildiklerini söylediği iddiasındadır.⁶⁶⁷ İşin ilginç yanı “*Tan*” gazetesinin Ankara muhabiri olan Emin Karakuş anılarında yazı verme olayının hiç de anlatıldığı gibi olmadığını bildirdi. Kendisinin de bulunduğu bir ortamda özellikle Adnan Menderes'in dergiye yazı verilmesi konusunda “*Merak etmeyin hanımefendi, yazılar arka arkaya gönderilecektir*” dediğini ifade etmekteydi.⁶⁶⁸ Buradan yola çıkarak derginin iktidar ve yanlısı basın yanında birlikte yola çıkılan CHP içindeki muhalif kanadı da etkilediği görülmektedir.

⁶⁶² S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.301.

⁶⁶³ H.Öztekin, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...**, s.355.

⁶⁶⁴ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s.229. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,..., s.297-298.

⁶⁶⁵ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.302.

⁶⁶⁶ **Vatan**, 1 Aralık 1945, s. 1.

⁶⁶⁷ H.Öztekin, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif ...**, s.356-357. ; **Vatan**, 1 Aralık 1945, s. 1.

⁶⁶⁸ H.Öztekin, “*Türkiye’de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Muhalif Bir Dergi: Görüşler*”, ..., s.177.

Bu tepki ve saldırılar aslında daha önceden Mehmet Zekeriya Bey ve “*Tan*” yazar kadrosuyla bir şekilde kavgalı olan gazeteciler tarafından yapılmaktaydı. Derginin de yayınlanmış olması eleştirinin şiddetini bariz bir şekilde arttırdı. En önemli suçlama ise bahsedildiği gibi komünistlikti. Mehmet Zekeriya Bey özellikle komünistlik suçlaması ve demokratik oluşumu sekteye uğratma çabaları nedeniyle “*Tan*” gazetesinin 2 Aralık 1945’deki sayısında “*Demokratik Kuvvetleri Parçalama Teşebbüsü*” başlıklı yazısını yayınladı. Bu yazıda derginin bütün demokratik oluşumları bir arada toplama çabasının faşistler tarafından durdurularak engellenmeye çalışıldığını, derginin okunmadan komünistlikle suçlandığını, bu nedenle etrafında toplananların korkutulduğunu, amacın sadece demokratik fikirleri yaymak ve böylece geniş bir demokrasi oluşturmaktan başka bir şey olmadığını anlatmaktaydı.⁶⁶⁹ Dolayısıyla hem iktidar hem de basın tarafından “*Tan*” gazetesi ve “*Görüşler*” dergisi baskı ve saldırı altına alınmıştır.

Mehmet Zekeriya Bey’e bu dönemde basından gelen ilk saldırı Ahmet Emin Yalman’dan geldi. Derginin yayınlandığı gün Ankara bulunan Ahmet Emin Bey oradan gönderdiği yazıda “*Tan, Görüşler ve Yeni Dünya*” ile kendi yayınladığı “*Vatan*” gazetesinin hiçbir şekilde ilgisi bulunmadığını bildirmekteydi. Ayrıca Celal Bayar ve arkadaşlarını “*Tan, Görüşler ve Yeni Dünya*” ile ilişkisi varmış gibi gösterdiği için Mehmet Zekeriya Bey’i gaf yapmakla suçladı.⁶⁷⁰ Kısaca bir zamanlar ortağı olan Ahmet Emin Yalman ile aralarında ciddi fikir ayrılığı oluşmuştur.

Mehmet Zekeriya Bey’in böyle bir durumda yapılan saldırılara cevap vermemesi imkânsızdı. Derginin yayınlanmasıyla oluşan bu eleştirilere sırayla “*Millet Önünde Hesaplaşmak İstiyoruz*”, “*Demokratik Kuvvetleri Parçalama Teşebbüsü*”, “*İkinci Parti Nihayet Kuruluyor*” ve “*İbret Alınacak Bir Hadise*” başlıklı yazılarıyla cevap verdi. İlginç olan Celal Bayar ve arkadaşlarının kuracakları parti için başarı dileğinde bulunmasıydı. Elbette ki eşi Sabiha Hanım’ın da yazıları önem arz etmekteydi. Bunları ise “*Bu Devrin İbret ve Meşveret Gazeteleri*”, “*Muvafakatın Feryadı*” ve “*Gazeteden Değil, Umumi Efkârdan Korkmalı*” şeklinde sıralayabiliriz.⁶⁷¹ Dolayısıyla “*Görüşler*” dergisinin yayınlanmasıyla başlayan saldırılara verdikleri cevaplarla korkmadıkları ve hatta gazetecilikleri gereği sonuna kadar düşüncelerini savundukları görülmektedir.

⁶⁶⁹ *Tan*, 2 Aralık 1945, s.1. ; H.Öztek, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...*, s.358.

⁶⁷⁰ H.Öztek, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...*, s.358. ; *Vatan*, 1 Aralık 1945, s.1.

⁶⁷¹ *Tan*, 1-4 Aralık 1945, s.1-5.

c) Tan Olayı

Mehmet Zekeriya Bey'e "Görüşler" dergisinin yayınlanmasının ardından matbaa önünde üniversiteli gençlerin gösteri yapacakları ihbarı bir tanıdığı tarafından verildi. Bu haberi alır almaz dönemin İstanbul Valisi Lütfi Kırdar'ı durumdan haberdar etti. Vali'nin tedbirleri aldığı söylemesi ve kendisinin de bu haberi devamlı gerçekleşen basit bir gösteri olarak algılaması gelen olayın büyüklüğünü görmesine engel oldu. Bu durumu anılarında "Ertesi gün, sabah gazetelerini açtım. Tanin gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın 'Kalkın Ey Ehli Vatan' başlığı ile, halkı bize karşı kışkırtan bir yazısı vardı. Tan gazetesini ve Tan'cuları komünistlikle suçluyor ve halkı matbaamızı yıkmaya çağırıyordu. Demek ki, bu sabah yapılacak gösteri önceden hükümet tarafından hazırlanmış ve Hüseyin Cahit'e de böyle bir yazı yazması için emir verilmişti" şeklinde aktardı. Kendisini şaşırtan bir diğer durum ise Hüseyin Cahit Yalçın ile aralarında herhangi bir sorun bulunmamasıydı. Hatta bir gece önce bir davette birlikteydi. Kendisine iltifatlar etmişti. Bunlar yaşanırken hakkında yazdığı bahse konu yazıyı da matbaaya vermişti. Kısaca ona göre bu ikiyüzlülük ve ahlak düşkünlüğü şaşırılması gereken bir şeydi.⁶⁷² Hüseyin Cahit Yalçın'ın bahsedilen yazısı 3 Aralık 1945'te "Tanin" gazetesinde yayınlandı. Dolayısıyla yapılan ihbarın tarihi 2 Aralık 1945 olmalıdır.

Burada açık olan bir husus var ki o da Hüseyin Cahit Yalçın'ın "Kalkın Ey Ehli Vatan, Bir Vatan Cephesine Lüzum Vardır" başlıklı yazısı nedeniyle üniversite gençliğinde hareketlenme başlamasıydı. Durumu hemen Vali Lütfi Kırdar'a bildirerek tedbir alınmasını istedi. Bu kadar tedbir alınmasına rağmen 4 Aralık 1945'in sabahında üniversiteli gençlerin matbaaya saldırması ve tahrip etmesi engellenemedi. Bu saldırıyı yapanların sloganları ise "Kahrolsun komünizm, kahrolsun Serteller, yaşasın Türkiye Cumhuriyeti, yaşasın İnönü, ne faşistiz ne komünist, millet demokrattır" şeklindeydi. Gazete ve matbaayı tahrip ettikten sonra bu defa ellerinde kırmızı boya şişeleriyle "Serteller nerede?" diye bağırma başladı. Amaçları ise Mehmet Zekeriya Bey ve eşi Sabiha Hanım'ı yakaladıklarında çırılçıplak soyarak kırmızıya boyamak ve "İşte Kızillar" diye sokaklarda dolaştırmaktı.⁶⁷³ Ancak Mehmet Zekeriya Bey bunu öngörmüş önce Seniha Yazıcı'nın evine ardından da kayınbiraderi Neşet Deriş'in evine geçti. Oradan da yaklaşık 4-5 gün kalacakları arkadaşları Vâlâ ve Müzehher Vâ-Nû'ya

⁶⁷² Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.229-230.

⁶⁷³ *Akşam*, 4 Aralık 1945, s.1. ; *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1945, s.1. ; H.Öztekin, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafız Bir...*, s.362-263. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.230-231. ;

misafir oldular.⁶⁷⁴ Böylece güvenli bir yere giderek canlarını koruma altına aldı. Çünkü Vali dâhil hiçbir güvenlik kuvvetinin herhangi bir çaba sarf etmediği açıktır.

Mehmet Zekeriya Bey ve eşi Sabiha Hanım'ı gazetede bulamayan kalabalık bu defa Sabahattin Ali ve Cami Baykurt'un yayınladığı “Yeni Dünya” ve “La Turqie” gazetelerinin matbaasını da tamamen yıktı. Zaten buradan da vapurla Kadıköy'e geçerek Mehmet Zekeriya Bey'i evinde ele geçirmeyi amaçladılar. Ancak bu bir şekilde gerçekleşmedi. Bu arada sol yayınlar satan ABC ve Berrak kitapevleri de basılarak tahrip edildi.⁶⁷⁵ Olayın ertesi günü ise İstanbul Sıkıyönetim Komutanı olan Korgeneral Asım Tınaztepe basın aracılığıyla resmi bir tebliğ yayınladı. Bu tebliğde “*Dün (4/12/1945 Salı günü) üniversite öğrencilerinin bir kısmı iki basın evile birkaç kitapevine taarruz etmişler ve bu hareketlerine mani olmak isteyen hükümet inzibat kuvvetlerini dinlemeyerek tasarladıkları suçu işlemişlerdir. Bunlar hakkında derhal takibat ve tahkikata başlanmıştır. Bu çok müessif harekete kat'iyen müsamaha edilmeyecektir. Bu ve benzeri hareketlerin şiddetle karşılık göreceğini ve bu gibi kütle toplantılarının yasak edilmiş bulunduğunu beyan ve ihtar ederim*” denilmekteydi.⁶⁷⁶ İstanbul Sıkıyönetim Komutanı tarafından bu şekilde bir tebliğ yayımlanması son derece düşündürücüydü. Hâlbuki savaş nedeniyle konulan sıkıyönetim hâlâ devam etmekteydi. Üniversite gençliğinin toplanarak saldırganlaşması açıkça durdurulabilecek konumdaydı. Ancak hem Valiliğin dolayısıyla polisin hem de Sıkıyönetim Komutanlığının olay olduktan bir gün sonra sadece resmi bir tebliğ ile gösteri ve toplantıları yasaklaması son derece düşündürücüdür.

Sadece İstanbul'da üniversite gençleri bu şekilde kışkırtılmamıştı. İzmir ve Bursa'da da üniversiteliler toplanarak “*Tan, Görüşler, Yeni Dünya. La Turqie*” aleyhine slogan atmaktaydı. Aslında bu gösteri ve toplantılarda ortak iki nokta vardı. Birincisi bahsedilen gazete ve dergilerin boykotu ve tahribi diğeri ise CHP yandaşlığıydı. Her hareketin sonunda CHP binasına gidilmesi ve Atatürk heykeline çelenk bırakılması da bu durumu teyit eder vaziyetteydi. Dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu da yaptığı basın toplantısında olay üzerine tahkikat başlatıldığını ve sorumluların tespiti halinde

⁶⁷⁴ M.Vâ-Nû, **Bir Dönemin Tanıklığı**, ..., s.83-84.

⁶⁷⁵ **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1945, s.1-2. ; **Akşam**, 5 Aralık 1945, s.1. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s.230-231. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,... , s.304-305. ; Halit Çelenk, **Barış Savaşçıları**, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1996, s.42-43.

⁶⁷⁶ **Cumhuriyet**, 5 Aralık 1945, s.1. ; **Akşam**, 5 Aralık 1945, s.1.

hükümetin bir tebliğ yayınlayacağını bildirmekteydi.⁶⁷⁷ Kısaca matbaa ve binaların tahrip edilmesinin arkasında siyasi bir kimlik olduğu söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey bahse konu olaydan birkaç ay sonra aldığı eski bir kitabın içinde bir not buldu. Burada Başbakan Saraçoğlu'na hitaben “*Beyefendi, emrinizi yerine getirdim, şimdi mükâfatımı bekliyorum. İmza: Yaşar Çimen*” yazmaktaydı. Aslında bu şahıs basın sektöründe İtalyan faşizmini öven biri olarak tanınmaktaydı. Ayrıca olaylarda elinde balyozla gençleri kışkırtan biri olarak görülmüştü. Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey'e göre Yaşar Çimen, Başbakanın kullandığı bir adamdı. Başarılı bir şekilde de emri uygulamış ve ödülünü beklemekteydi.⁶⁷⁸ Ayrıca Tekin Erer sonraları “*CHP İstanbul İl Teşkilatı tarafından 3 Aralık 1945 Pazartesi akşamı talebe yurtlarına gerekli talimat verilmiş ve ertesi sabah Tan Gazetesi aleyhinde büyük bir nümayiş yapılacağı bildirilmişti*” diyerek bu yıkım ve tahribin dönemin iktidarı tarafından organize edildiğini teyit etmekteydi.⁶⁷⁹ Böylelikle Mehmet Zekeriya Bey'in eski bir kitap arasında bulunduğu notun doğruluğu onaylanmaktadır.

Bununla beraber olay sonrası dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu Anadolu Kulübünde toplantı yaptı. Burada Necmettin Sadak'ın olay hakkında verdiği bilgi üzerine kahkaha atması ve “*Biz isteseydik bu gazeteyi daha önce kapatabilirdik. Basın kanununun 50. maddesi bize bu yetkiyi vermektedir. Bu kolay bir işti, ama biz bu gibi yollara başvurmadık*” şeklindeki ifadesi de “*Tan*” gazetesi ve diğerlerinin tahrip edilerek yıkılması olayının arkasında hükümetin olduğu gerçeğini bir kez daha göstermekteydi.⁶⁸⁰ Hakkı Uyar'da “*CHP yöneticilerinin desteklediği üniversiteli gençler tarafından basılmış ve tahrip edilmiştir*” diyerek doğrulamaktaydı.⁶⁸¹ Ali Ulvi Özdemir'in “*Bu olay sadece Sertellere ve Tan'a karşı girişilen bir terör eylemi değildir. Sonuçları açısından bakıldığında Tan Olayı'nın gerçek işlevi, DP'nin sol etkilerden uzak tutulması için bir uyarı niteliği taşımasıdır. Bu eylemin hükümetin bilgisi içinde gerçekleşmiş olması, hatta hükümetin düzenlediği bir eylem olması kuvvetle muhtemeldir*” sözleri de bu durumun bir başka açıdan onaylanmasıydı.⁶⁸² Ayrıca 15 Mayıs 1952'de dönemin Başbakanı Adnan Menderes tarafından Balıkesir İl

⁶⁷⁷ *Cumhuriyet*, 6 aralık 1945, s.1-3. ; *Akşam*, 6 Aralık 1945, s.1.

⁶⁷⁸ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s.231-232.

⁶⁷⁹ S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.308. ; H.Öztekin, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafız Bir...*, s.363. ; Yıldız Sertel, *Nazım Hikmet ile Serteller*, Everest Yayınları, İstanbul, 2008, s.84.

⁶⁸⁰ H.Öztekin, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafız Bir...*, s.368.

⁶⁸¹ H.Uyar, *Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi*, ..., s.199.

⁶⁸² A.U. Özdemir, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)*”, ... s.211.

Kongresi'nde yapılan konuşmada CHP ve İsmet İnönü'ye hitaben; “*Daha dün işlerine gelmeyen neşriyatı durdurmak için İstanbul’un göbeğinde gazete matbaalarını hak ile yeksan ettiren onlar değil midir?*” sözü de bu gerçeği doğrular nitelikteydi.⁶⁸³ Kısaca bu konu üzerinde çalışan akademisyenlerin görüş birliği yaptığı husus “*Tan Olayı*” olarak tarihe geçen bu yıkım ve tahribin dönemin iktidarı tarafından yaptırıldığı yönündeydi. İyimser bir tahmin olarak “*başlangıçta tahrip ve yıkım değil sadece protesto amacı güdülmekteydi*” iddiası da Yaşar Çimen’in elinde balyoz ile gençliği sürüklemesi nedeniyle söz konusu olmazdı. Başbakan Şükrü Saraoğlu’nun da olay sonrası yaklaşımı değerlendirildiğinde, Mehmet Zekeriya Bey’e ait gazete binası ve matbaasının yıkılarak tahrip edilmesinde azmettirici rolün iktidara sahip CHP yöneticilerine ait olduğu söylenebilir.

4- Dördüncü Kez Tutuklanması

Mehmet Zekeriya Bey gazetesinin tahrip edilmesiyle birlikte kendisine ve ailesine zarar verilmesi kaygısı da yaşadı. Bu nedenle bir süre daha evine gidemedi. Bahsedildiği gibi Vâlâ Nurettin ve kayınbiraderi Neşet Deriş’in yanında eşiyile birlikte misafir olarak kaldı. Bu arada İstanbul Sıkıyönetim Komutanı Korgeneral Asım Tınaztepe ve dönemin Başbakanı Şükrü Saraçoğlu’nun dediği gibi bu yıkım ve tahribatı yapan suçlular yakalanarak cezalandırılmadı. Hatta ironi bir şekilde Mehmet Zekeriya Bey ve Halil Lütfi Dördüncü hakkında iddianame hazırlanarak mahkemeye verildi. Bu iddianamede isnat edilen suç “*...Büyük Millet Meclisi’ni, hükümeti, devlet memurlarının şeref ve haysiyetlerini bozabilecek yayınlarda bulunmuşlardır ki ... sistemli olarak da yazılması da kast unsurunu tebarüz ettirmektedir*”⁶⁸⁴ şeklinde açıklanmaktadır. İşin bir diğer ilginç yanı ise bahsedilen iddianamenin 4 Aralık 1945’te meydana gelen olaylarla alakasının bulunmamasıydı. Mehmet Zekeriya Bey, 12 Kasım 1945’te “*Vatandaş Nasıl Hesap Sorar?*” ve 1 Aralık 1945’te yayınlanan “*Millet Önünde Hesaplaşmak İstiyoruz*” başlıklı iki makalesi nedeniyle suçlandı.⁶⁸⁵ Yaşanılan bu süreç bir kez daha olayların iktidarın etkisiyle çıkarıldığını göstermekteydi. İddianameyle bu şekilde suçlanmaları “*Tan*” gazetesi ve matbaasının yıkımı ve tahrip edilmesine adeta bir kılıf hazırlanması görüntüsü vermektedir.

⁶⁸³ H.Öztekin, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...*, s.373.

⁶⁸⁴ Sabiha-Zekeriya Sertel, *Davamız ve Müdafaamız*, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s.23-31.

⁶⁸⁵ Sabiha-Zekeriya Sertel, *Davamız ve Müdafaamız*, Can Yayınları, İstanbul, 2015, s.23-31. ; H.Öztekin, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...*, s.369.

Mehmet Zekeriya Bey mahkemede yazı içeriklerine de değinerek detaylı bir savunma yaptı. Yaptığı savunmasının sonunu ise “*Şunu da göz önünden uzak tutmamak lazımdır ki, bu dava basit bir hakaret davası değildir. Bu dava, hürriyet ve demokrasinin bu memlekette hâlâ boğazlanabilip boğazlanamayacağını, fikrin zincire vurulup vurulamayacağını milletin ve dünyanın gözü önünde belirtecek tarihi bir davadır. Burada mahkûm olacak veya beraat edecek olan biz değiliz, hürriyet ve demokrasidir. Vereceğiniz karar, mahkemenizin dört duvarı içinde kalacak değildir. Bütün Türk eskârı, hatta bütün dünya, verilecek kararı merak ve alaka ile beklemektedir. Çünkü vereceğiniz karar Türkiye’de hürriyet ve demokrasinin var olup olmadığını gösterecektir*” şeklinde bağladı.⁶⁸⁶ Savunmasında belirttiği gibi mahkemenin kararı kesinlikle dört duvar arasında kalmamıştır. İsnat edilen suçdan aklanmalarını müteakip eşi Sabiha Hanım ile birlikte “*Davamız ve Müdafaamız*” adıyla yaşadıkları bu süreci kitap haline getirerek kayıt altına aldı.

Her ne kadar iyi bir savunma yaptıklarını düşünseler de İstanbul İkinci Asliye Ceza Mahkemesi 23 Ocak 1946’da verdiği kararda bunları yerinde görmeyerek reddetti. Ardından da her iki ortağa özetle tenkit sınırlarını aşmaları nedeniyle üç ay on beşer gün hapis cezası ve 116 lira 60 kuruş para cezası verdi. Halil Lütfi Bey’e verilen cezayı erteleyen mahkeme aynı duyarlılığı Mehmet Zekeriya Bey için göstermedi. Yani ona verdiği cezayı ertelemedi. Ancak temyiz yolu açık bırakıldı. Bunun üzerine yapılan itiraz Üçüncü Temyiz Mahkemesi tarafından uygun bulundu. Özetle 18 Mart 1946’da 1974 esas ve 2624 sayılı kararında “...tenkit sınırı aşıldığından bahisle yazılı olduğu üzere mahkûmiyet kararı verilmesi yolsuz...”⁶⁸⁷ diyerek verilen cezaları iptal etti. Dolayısıyla bu suçların düştüğünü artık verilen hapis ve para cezasının bir anlam ifade etmediği söylenebilir. Ancak açıklanacağı gibi birinci davadan beraat ettiklerinde Sultan Ahmet Cezaevi’nde tutuklu bulunmaktaydılar.

Mehmet Zekeriya Bey’in hakkında ikinci bir suçlama daha vardı. Bu suçlamayı da aynı savcı yeni bir iddianameyle yapmaktaydı. Bu kişi İstanbul Cumhuriyet Savcı yardımcısı Hicabi Dinç’ti.⁶⁸⁸ İkinci dava için hazırladığı iddianamedeki suçlar da benzer özellik taşımaktaydı. Mehmet Zekeriya Bey’in 22 Ağustos 1945’teki “*Hükümet ve Meclisten Bir Şey Bekliyebilir miyiz?*” , eşi Sabiha Hanım’ın 3 Eylül 1945’teki “*Muvafakatin Feryadı*” ve son olarak da Cami Baykurt’un 5 Eylül 1945’te “*Münevver*

⁶⁸⁶ S.-Z.Sertel, *Davamız ve Müdafaamız*,..., s.42-43.

⁶⁸⁷ S.-Z.Sertel, *Davamız ve Müdafaamız*,..., s.44-54. ; *Cumhuriyet*, 24 Ocak 1946, s.1-3.

⁶⁸⁸ Y.Sertel, *Susmayan Adam*,..., s.308. ; S.-Z.Sertel, *Davamız ve Müdafaamız*,..., s.31 ve 74.

Sınıfın Tarihi Rolü” başlıklı “*Tan*” gazetesinde yayınlanan yazıları, Halil Lütfi Bey ise yayın müdürü olması nedeniyle suçlanmaktaydı. Hatta savcı kovuşturma yapabilmek için dönemin Adalet Bakanlığı’ndan 11 Aralık 1945’te 1748 sayılı yazıyla izin de aldı. Ancak bu kez “*Büyük Millet Meclisi’nin ve Cumhuriyet Hükümeti’nin yüce varlığını yayınla tahkir ve tezyif eyledikleri...*”⁶⁸⁹ suçundan tutuklu olarak Ağır Ceza Mahkemesinde yargılanmalarını talep etmekteydi. Dolayısıyla iddianamenin mahkemeye sunulduğu tarihte Mehmet Zekeriya Bey’in tutuklu olduğu anlaşılmaktaydı. Fakat kendisinin anılarında tutukluluğun tarihi konusunda bir ifadesi yoktu. Eşi Sabiha Hanım ise bu tarihi 7 Şubat 1945 olarak vermektedir. Ağır Ceza Mahkemesinin kararın da ise tutuklanmaları Birinci Sorgu Hâkimliği tarafından 18 Şubat 1945’te gerçekleştiği belirtilmekteydi. Sabiha Hanım’ın ifade ettiği “*7 Şubat*” ise Moda’daki evlerinin polis tarafından arandığı kitap ve çalışma kâğıtlarına el konulduğu tarih olmalıydı. Özetle Mehmet Zekeriya Bey ve eşi Sabiha Hanım 17 Şubat 1945’te polis tarafından gözaltına alındı. Bir gece burada kaldıktan sonra aynı suçlama çerçevesinde Sorgu Hâkimliği tarafından tutuklanarak Sultan Ahmet Cezaevine konuldular.⁶⁹⁰ Böylece Mehmet Zekeriya Bey bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla dördüncü defa tutuklanmıştır.

Tutuklu olarak ilk duruşma 5 Mart 1945’te İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi’nde yapıldı. Mehmet Zekeriya Bey savunmasında özetle; “*Üzerine isnat edilen suçlamaları kabul etmediğini, yapılanların “Tan” gazetesi sahiplerine ve yazarlarına eziyet ederek diğer basına gözdağı vermek, basın ve muhalefeti korkutarak eleştiri hakkını yok etmekten başka bir şey olmadığını*” ifade etti. Ona göre ya demokratik bir Cumhuriyet’te yaşayarak onun gerektirdiği gibi olunacak ya da demokrasi ve Cumhuriyet sevdasından vazgeçilecekti.⁶⁹¹ Kısaca tutuklu olarak mahkeme karşısında bulunmasının tek nedeninin demokrasi ve basın özgürlüğünden başka bir şey olmadığını açıklamaya çalışır.

Özellikle duruşmaların basın tarafından gündeme taşınmasından son derece mutluymuştu. Tüm savunmaları gazetelerde birebir yayınlandı. Ona göre yargılanan kendileri değil mahkeme, hükümet ve rejimdi. Savaşın sonunda elde edilen demokrasi ve özgürlük adına gazetecilerin yargılanması ülke için dünya nezdinde pek de iyi bir imaj değildi. Savunmasında da bu durumun önemine dikkat çekti. Ancak mahkeme

⁶⁸⁹ S.-Z.Sertel, *Davamız ve Müdafaamız*,..., s.66.

⁶⁹⁰ S.-Z.Sertel, *Davamız ve Müdafaamız*,..., s.66-74 ve 111. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,... , s.231-232. ; S.Sertel, *Roman Gibi*,..., s.326-330. ; H.Öztekin, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...*, s.94.

⁶⁹¹ S.-Z.Sertel, *Davamız ve Müdafaamız*,..., s.75-90.

Mehmet Zekeriya Bey'e göre Ankara'nın emrine uyup her bir sanığa ceza verdi.⁶⁹² İstanbul İkinci Ağır Ceza Mahkemesi hem kendisi hem de eşi Sabiha Hanım ve Cami Baykurt'a birer sene ağır hapis cezası verdi. Cami Baykurt'un altmış beş yaşından büyük olması nedeniyle cezasını on ay hapse indirdi. Halil Lütfi Dördüncü'yü ise indirimlerle birlikte dokuz ay on gün ağır hapisle cezalandırdı. Ayrıca cezalarının üçte birini ikametlerinde polis kontrolü altında geçirmelerini de hüküm altına aldı.⁶⁹³ Artık tek seçenek kalmıştı o da temyize davanın taşınmasıydı. Hem mahkeme –ki kanun gereği- hem de Mehmet Zekeriya Bey ve arkadaşları kararı temyiz etti.

Yargıtay Birinci Ceza Dairesince temyiz duruşmasının ilki 7 Mayıs 1946'da yapıldı. Bu duruşmada davanın seyriyle ilgili genel açıklama ve savunmalar alındı. Diğer temyiz duruşması ise 14 Mayıs 1946'da gerçekleşti. Özetle sanıkların yazılarında herhangi bir suç unsurunun bulunmadığı bu nedenle verilen cezalarda isabet olmadığı kararı oy birliğiyle alındı. Ayrıca Mehmet Zekeriya Bey, eşi Sabiha Hanım, Cami Baykurt ve Halil Lütfi Dördüncü hakkında başka bir suçtan tutukluluk hali yok ise serbest bırakılmaları da karara eklendi.⁶⁹⁴ Böylece Mehmet Zekeriya Bey'in dördüncü tutuklanması da beraat ile sonuçlandı. Artık özgürdü ancak elinde tahrip edilmiş “*Tan*” gazetesinden başka bir şey kalmamıştı. O da zaten evrak üzerinde bir varlıktı. Mehmet Rifat Yalman ve Halil Lütfi Dördüncü'yle ticaret mahkemesinde şirket ortaklığının feshi gerekçesiyle davaları da sürüyordu.⁶⁹⁵ Yıllardır verdiği emek, yaşanan bu süreçte yavaş yavaş kaybedilmektedir.

5- İnsan Hakları Derneği'nin Kuruluş Çalışmaları

Bütün davalardan beraat ederek özgürlüğüne kavuşan Mehmet Zekeriya Bey ve eşi Sabiha Hanım için ülkesinde gazetecilik yani basın sektörü kapanmıştı. Bunun bariz bir örneğini “*Hürriyet*” gazetesini çıkaran ve uzun yıllardır dost oldukları Sedat Simavi'ye yaptığı imzasız yazma teklifine verilen ret cevabıyla anladı.⁶⁹⁶ Basın dönemin iktidarı tarafından ciddi anlamda korkutulmuştu. Ancak mücadelesine devam etmeliydi. Cami Baykurt'un teklifiyle “*İnsan Hakları Derneği*” kurma girişiminde bulundu. Anılarında bu girişimi “*Celal Bayar'la Adnan Menderes'in, halkın özlediği*

⁶⁹² Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s.232. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.346-347.

⁶⁹³ S.-Z.Sertel, **Davamız ve Müdafaamız**,..., s.111-117. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s. 232. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.346-347.

⁶⁹⁴ S.-Z.Sertel, **Davamız ve Müdafaamız**,..., s.118-127. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.349.

⁶⁹⁵ **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1946, s.3.

⁶⁹⁶ Y.Sertel, **Annem**,..., s.235. ; A.U. Özdemir, “*İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Serteller ve Tan Gazetesi (1939-1945)*”, ..., s.212.

özgürlük ve demokrasiyi kuramayacakları, hatta kurmak istemeyecekleri kesindi. Onun için biz, özgürlük ve demokrasiyi başka bir yoldan savunmak istiyorduk. İnsan Hakları Derneği'ni bu amaçla kuruyorduk” diyerek açıkladı.⁶⁹⁷ Böylelikle gazeteciliğine bir süre ara vermek zorunda kaldığı söylenebilir. Fakat bu ara demokrasi mücadelesine devam etmesine engel değildi. Dernek kurma çabaları da özünde bunun açıkça bir ifadesidir.

Mehmet Zekeriya Bey, Cami Baykurt ve Tevfik Rüştü Aras ile toplantılar yaparak kurulacak derneğin çatısını oluşturmaya çalışmaktaydı. Elbette ki yaptıkları girişimin başarı olabilmesi için hem dönemin iktidarının hem de halkın sevdiği bir kişiye ihtiyaçları vardı. Bu kişi ise emekliye ayrılmış Mareşal Fevzi Çakmak'tan başkası değildi. Mareşal, Cami Bey'in asker arkadaşıydı. Milli Mücadele'de birlikte çalıştıkları bir dostuydu. Arkadaşlarıyla birlikte Mareşal'i evinde ziyaret etti. Ancak bu ilk buluşmada paşa ikna edilemedi. Ardından ülke genelinde yaptığı gezinin sonunda bu defa kendisinin davetiyle evinde bir toplantı gerçekleşti. Burada yapılması istenenleri detaylı bir şekilde açıkladıktan sonra kurulması düşünülen İnsan Hakları Derneği'ne başkanlık etmesi önerildi. Mareşal Fevzi Çakmak ise buna dernek çalışmalarında politik bir amaç olmadığı gerekçesiyle sıcak bakmıştı. Bu durum üzerine dernek tüzüğü hazırlandı.⁶⁹⁸ Artık kuruluş için bir engel kalmamıştır.

İnsan Hakları Derneği bahsedilen çalışmalar sonucunda 17 Ekim 1946'da kuruldu. Kurucu üyeleri ise Mareşal Fevzi Çakmak, Tevfik Rüştü Aras, DP İstanbul Başkanı Kenan Öner, Mehmet Zekeriya Sertel, Cami Baykurt, Emekli General Sadık Aldoğan, Hasan Rıza Soyak, Hamdi Artak, Raşir Karel'den oluşmaktaydı.⁶⁹⁹ Aynı dönemde özünde halkın şikâyet ve dertlerini yansıtacak olan derneğe iktidar yanlısı gazeteler tarafından saldırılar başladı. Yazılar yine bilindik şekildeydi. Onlara göre üyeler arasında kızıl komünistler vardı. Bu komünistler Mareşal'i kandırmaktaydı. Kısaca “*Tan Olayı*”ndaki el piyasaya çıkmıştı. Zaten 18 Ekim 1946 saat 17.00'de yapılan ilk toplantıda salona giren bir gencin Mareşal Fevzi Çakmak'a hitaben “*Solcu olarak tanınmış ve insancı bir dava güden Zekeriya Sertel ile Türkçülüğü ve milli cepheyi temsil eden Mareşalimizin nasıl imtizaç ettiğini öğrenmek istiyorum*” demesi de

⁶⁹⁷ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s. 235. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.352-354.

⁶⁹⁸ Ayşe Aydın, “*Demokrat Parti'nin Kuruluşunun İlk Yıllarında Parti İçinde Meydana Gelen Hizipleşme Ve Müstakil Demokratlar Grubu*”, **Tarih Okulu Dergisi**, VII/19 (Eylül 2014), İzmir, s.271. ; Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s. 240-241. ; H.Öztekin, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafız Bir...**, s.95.

⁶⁹⁹ **Cumhuriyet**, 18 Ekim 1946, s.1-3. ; S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.358-359.

bunun göstergesiydi.⁷⁰⁰ Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey yine solcu olarak suçlanmakta ve halkı için verdiği mücadele engellenmektedir.

Burada ayrıca belirtmesi gereken bir hususta toplantıya gelen bu gencin polis tarafından gönderilen bir kışkırtıcı olduğu iddiasıydı. Mehmet Zekeriya Bey anılarında genci bu şekilde tarif etmişti. Her ne şekilde olursa olsun ister polis ister normal bir vatandaş ortadaki gerçek derneğin yaşadığı bu olay yüzünden kapanmasıydı. Mareşal Fevzi Çakmak ve diğer üyeler sırayla gazetelere demeç vererek dernekle bağlarını kopardıklarını bildirdi.⁷⁰¹ Özetle bu girişimde sonuçsuz kalmış ve polisin kontrolü de sıklaşmıştı. Zaten bu baskının verdiği havadan kurtulmak için İtalya'ya eşiyle birlikte tatile gitti.⁷⁰² Buradan da anlaşılacağı gibi Mehmet Zekeriya Bey'i gençlik yıllarından beri devam ettiği ve eğitimini aldığı gazetecilik mesleğine dönmemesi için her türlü yol denenmekteydi. Artık yapılması gereken bir süre daha beklemekten başka bir şey değildir.

D- ZORAKİ SÜRGÜN HAYATI

1- Ülkeden Ayrılış, Avrupa ve Doğu Bloğu Ülkelerinde Faaliyetleri

Mehmet Zekeriya Bey, son tutuklanmasının ardından dinlenmek üzere gittiği İtalya'dan döndükten sonra da baskı devam etmekteydi. Kendileriyle birlikte “*Tan*” gazetesi ve “*Görüşler*” dergisinde yazan bazı akademisyen arkadaşları bu baskı sonucu 1947'de işlerinden çıkarıldı. Herkes diken üstünde ve polis gözetiminde yaşamaktaydı. Zaten dönüşünde de bu yüzden siyasetle ilgilenmemeye karar vermişti. Yeni işi artık reklam sektörüydü. Ancak başarılı olduğunu söylemek mümkün değildi. Yakın dostları Sabahattin Ali'nin 1948'de Bulgaristan sınırında öldürüldüğü haberi ise kendisini ciddi anlamda rahatsız etti. Çünkü Sabahattin Ali artık baskı altında ve polis gözetiminde yaşamak istemediği için ülkeden kaçmayı göze almıştı. Böyle bir şekilde de ölmeyi hak etmemişti. Bir diğer dostu olan Nazım Hikmet ise bu dönemde yaklaşık on yıldan fazla cezaevindeydi. Ona da yaşadıkları ağır geldiği için açlık grevine girmişti. Bundan vazgeçirmek ise Mehmet Zekeriya Bey'e düştü. Cezaevine yaptığı ziyaretlerle Nazım Hikmet'i bu kararından vazgeçirdi. Zaten bir süre sonrada serbest kaldı.⁷⁰³ Kısaca bir

⁷⁰⁰ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,... , s. 241. ; M.Vâ-Nû, *Bir Dönemin Tanıklığı*, ..., s.80. ; *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1946, s.1-3.

⁷⁰¹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,... , s. 241-242. ; *Cumhuriyet*, 20 Ekim 1946, s.1-3.

⁷⁰² Y.Sertel, *Susmayan Adam*,... , s.325. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,... , s. 242.

⁷⁰³ Z.Sertel, *Mavi Gözlü Dev*, ..., s.329. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,... , s. 243-251. ; S.Sertel, *Roman Gibi*,..., s.371-377.

şekilde yakın arkadaşları ve kendisi baskı altında tutulmaktaydı. Bazıları ise ülkeyi terk ediyor veya bu uğurda öldürülüyordu.

Mehmet Zekeriya Bey de artık sıranın kendilerine geldiğini düşünmekteydi. Anılarındaki ifadesine göre ülkeyi terk etmeyen solcular bir şekilde suçlanarak hapse atılıyordu. Her gece polis tarafından baskın yapılacağı korkusuyla yaşamak da çok zordu. Kısaca artık psikolojik baskı dayanılmaz düzeye gelmişti. Böyle bir ortamdan biraz olsun uzaklaşmak amacıyla pasaport müracaatı yaptı. Ancak altı ay geçmesine rağmen polis pasaportları vermedi. Bunun üzerine dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e telgraf çekti. Telgrafta *“Beraberce çalıştığımız günlerde, memlekete geniş bir hürriyet ve demokrasi getireceğinizi vaad etmiştiniz. Bana dış memleketlere seyahat için pasaport vermeyen, seyahat hürriyetimi sınırlayan bu memlekette demokrasinin kurulacağına nasıl inanırım. Bana pasaport verilmesi için polise emir vermenizi bekliyorum”*⁷⁰⁴ demektedir. Buradan da anlaşılacağı gibi ülkede tek parti, tek şef iktidarı değişmiş olsa da geçmişin izleri tam olarak silinememiştir.

Başbakan Adnan Menderes'e yaptığı müracaat sonucunda Mehmet Zekeriya Bey ve ailesine pasaportları verildi. Böylece 9 Eylül 1950'de kendisi, eşi Sabiha Hanım ve kızı Yıldız Sertel olduğu halde Türkiye'den ayrıldı. Başlıkta da yazıldığı gibi bu zoraki bir sürgünün başlangıcıydı. Ancak kızı Yıldız Hanım bu çıkışı *“Gönüllü Sürgün”*⁷⁰⁵ olarak niteledi. Elbette Mehmet Zekeriya Bey ülkeden ayrılmayı kendisi istemişti. Ancak başta polis olmak üzere her türlü baskıdan rahatsızdı. Arkadaşlarının başına gelenler ciddi anlamda tedirgin etmekteydi. Ayrıca son beş yıldır gazetecilik mesleğinden uzaklaşması da son derece rahatsız ediciydi. Önünde tek bir seçenek kalıyordu. O da en azından bir süre ülkeden ayrılarak ortamın daha sakin hale gelmesini beklemektir. Bu nedenle gönüllü görünse de aslında zoraki bir sürgün hayatı başlar.

Mehmet Zekeriya Bey pasaport almasına rağmen İstanbul'dan ayrılıncaya kadar tedirgindi. Çünkü her an polis gelerek belgelerine el koyabilirdi. Hatta bu nedenle üzerilerine giyecek dışında başka bir şey alamadı. Ne geçmişlerini yansıtacak bir belge ne de yayınlarına ait birer suret götüremedi. Bir parça kâğıdı bile bahsedilen kaygı nedeniyle almamıştı. Kısaca tedirginlikleri son derece yüksekti. Bu nedenle Mehmet

⁷⁰⁴ Z.Sertel, *Hatırladıklarım...*, s. 251-252. ; S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.384. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*, s.331. ; H.Öztekın, *Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhafız Bir...*, s.95.

⁷⁰⁵ S.Sertel, *Roman Gibi...*, s.385. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam...*, s.331.

Zekeriya Bey'in ayrılışı zoraki bir sürgündür. Sonuçta bu ayrılığın ilk durağı Paris oldu.⁷⁰⁶

Paris'te kaldığı bu dönemde başlarda özgürlük havasını solumanın tadına vardı. Ancak çok geçmeden vatanseverliğinin yansıması başladı. Dostlarıyla buluşmalarında ülkesindeki baskı, Kore Savaşı'na neden asker gönderiliyor veya yurduna ne zaman dönebileceği gibi konular üzerinde değerlendirme yapmaktadır. Hiçbir insan için doğup büyüdüğü ve emek sarf ettiği, sevdiği vatanından ayrılmak kolay değildi. Paris'in özgürlüğü bile bu duygularının artmasını engelleyemedi. Bu nedenle bazı işlerini yoluna koymak üzere 1951'de ülkesine geri döndü.⁷⁰⁷

Mehmet Zekeriya Bey ülkesine bu gelişinin de tadını çıkarmak istedi. Hem işlerini halletmekte hem de bahçesindeki gülleriyle ilgilenmekteydi. Kısaca son derece mutluymuştu. Ancak bu durum pek de uzun sürmedi. Bu dönemde meydana gelen iki gelişme yaşadığı bu huzurun kararmasına neden oldu. Birincisi Nazım Hikmet'in yaşı geçmesine rağmen askere çağırılması üzerine Türkiye'yi terk etmesiydi. İkincisi ise kızı Yıldız Sertel Hanım'ın Türkiye'de aranıyor olmasıydı. Kızının adı Paris'te Nazım Hikmet'in serbest bırakılması eylemlerine katıldığı ve komünist propagandası yapmak suçundan ülkede tutuklanacaklar listesindeydi. Dolayısıyla yurda gelmesi halinde derhal yakalanarak hapsedilme tehlikesi vardı. Bu nedenle çok sevdiği ülkesinden tekrar ayrılmak zorunda kaldı. Hatta kızı Yıldız Sertel Hanım'a "*Ben Türkiye'den senin için çıktım*" diyecekti.⁷⁰⁸ Sebep ne olursa olsun artık ülkesinde kalması son derece zordu. Ailesinin de Avrupa'da olduğu düşünülürse şartların böyle hareket etmesini gerektirdiği söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey'in ülkesine 1951'deki gelişinde sadece gülleriyle ilgilendiğini söylemek en basit ifadeyle ona karşı bir haksızlıktı. Dönemin Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a hitaben "*Atlantik Paktı*" ile ilgili mektup yazdı. Mehmet Zekeriya Bey, 24 Nisan 1951'de yazdığı mektuba "*Avrupa'dan yeni geliyorum. Hükümetin son günlerde memleketin emniyetini sağlamak için bir takım kararlar almakla meşgul bulunduğunu gördüm. Bundan ve zati devletlerinin hakkımdaki teveccühlerinden cesaret alarak, bu husustaki bildiklerimi ve düşündüklerimi kısaca arz etmeyi vatani ve vicdani bir vazife bildim. Sırf memleket sevgisi ile ileri sürdüğüm düşüncelerimden dolayı mazur görüleceğimi umar, en derin saygılarımı sunarım.*

⁷⁰⁶ S.Sertel, **Roman Gibi**,..., s.385. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,..., s.332.

⁷⁰⁷ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,..., s.332-333.

⁷⁰⁸ Zekeriya Sertel, **Nazım Hikmet'in Son Yılları**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001³, s.12. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,..., s.333-334.

M.Zekeriya Sertel"⁷⁰⁹ şeklinde bir başlangıç yaparak asıl konuyu bir rapor şeklinde eklemiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere vatanseverliği tartışılmazdır. Ancak hakkında yanlış bir değerlendirme yapılmaması adına neden yazdığını da eklemeyi unutmamıştır.

Yazdığı mektubun ana teması bahsedildiği gibi "*Atlantik Paktı*"ydı. Uzun mektubun başında yazdığı özetle; "*Atlantik Pakta giremediğimize, girsek te bir faydası olmayacağına; Amerika'nın bize ahdi teminat vermek istemediğine, verse de memleketi istila felaketinden kurtaramayacağına; Yakın ve Orta Doğu'da teşkili düşünülen bloklar güvenilir ve bel bağlanır kuvvetler olamayacağına; Türkiye'nin coğrafi durumunun nezaketi malum bulunduğuna göre memleketin emniyetini sağlamak için takip edilecek siyaset tarafsızlık siyaseti olabilir ve olmalıdır*" diyerek mektubunun ana temasını anlattı.⁷¹⁰ Kısaca Atatürk'ün her zaman uyguladığı gibi dış siyasette tarafsızlığa dikkat çekmektedir. İktidarın mektubu dikkate alıp almadığına dair bilgiye ulaşılamasa da Türkiye'nin "*Atlantik Paktı*" üyeliğinin gerçekleştiği bilinmektedir.

Mehmet Zekeriya Bey'in ülkesine gelişi bahsedilen mektuptan da anlaşılacağı gibi Nisan 1951'de gerçekleşti. Tekrar çıkışının ise Nazım Hikmet'in ülkeyi terk etmesinden yani Temmuz-Ağustos 1951'den sonra olduğu söylenebilir. Ancak bu defa Paris'e değil, Roma'ya gitti. Elbette ki Roma'ya gidişin büyük kızları Sevim O'brien'in burada yaşamasından kaynaklı olduğu düşünülebilir. Nazım Hikmet'ten gelen bir telgraf üzerine Viyana'ya gitti. Burada "*Dünya Barış Konseyi*" bünyesindeki "*Basın Komisyonu*"nda uzman ve danışman olarak işe başladı. İş nedeniyle dünyanın, özellikle de döneminde doğu bloğu olarak ifade edilen ülkelere seyahat etti.⁷¹¹ Viyana'dan ayrıldıktan sonra Budapeşte radyosunda çalıştı. Ancak Budapeşte'de meydana gelen karşı devrim buradan da ayrılımlarına neden oldu. Yine Nazım Hikmet'in yardımıyla bu defa Prag'da yaşamaya başladı. Burada ise 1958'e kadar kalan Mehmet Zekeriya Bey, dönemin Doğu Almanya'sına bağlı Leipzig'de adını kendisinin belirlediği "*Bizim Radyo*"nun kuruluş çalışmalarında bulundu. Eşi Sabiha Hanım ve kızı Yıldız Hanım ile birlikte "*Bizim Radyo*"da 1960'lı yılların başına kadar çalıştı. Rahatsızlıkları artınca radyodan istifa etmek zorunda kaldı. Hastalığına iyi gelecek düşüncesiyle ve Nazım Hikmet'in yardımları sayesinde 1962 sonlarında Bakü'ye

⁷⁰⁹ BCA, F.30.1.0.0, K.41, D.243, Sıra No:9-2

⁷¹⁰ BCA, F.30.1.0.0, K.41, D.243, Sıra No:9-3

⁷¹¹ Y.Sertel, *Susmayan Adam*,... s.334-336.

yerleşti.⁷¹² Kısaca İstanbul'dan ikinci ayrılışıyla başlayan Avrupa'daki bu dönemi sona erdi. Bu defa kendi dilini rahatlıkla konuşabileceği bir ülkeye taşınmıştır.

2- Azerbaycan Yılları

a) Bakü Yılları ve Nazım Hikmet'in Vefatı

Mehmet Zekeriya Bey 1950'li yılların sonlarında ağır bir mide ameliyatı geçirdi. Arkasından da uzun süre hastanede kaldı. Dolayısıyla yaşadıkları yaşına göre zor bir süreçti. İyileşmesinin ardından önceden yaşadığı eklemelerde kireçlenme ve romatizma hastalığı daha da artmıştı. Bu nedenle Bakü'ye geldi. Başlarda rahatsızlığından dolayı yürüme güçlüğü çeken Mehmet Zekeriya Bey'e hastanede genel bir muayenenin ardından "*Naftalan*" denilen volkanik çamurdan oluşan bir ilaç tedavisi başlandı. Yapılan bu tedavinin sonuç vermesi on beş gün sürmüştü. Artık daha rahat hareket etmekte ve uzun yürüyüşler yapmaktaydı. Ayrıca hayatında ilk defa bedava tedavi gördüğünü anılarında ifade etti.⁷¹³ Kısaca sağlık açısından gördüğü tedavi onu biraz olsun rahatlatmıştır.

Bilindiği gibi Türkiye'den ayrılmasına neden olan hususlardan biri de polis takibiydi. Şimdi geldiği Bakü'de de aynı durumla karşılaştı. Başlarda kaldığı otel, sonraları yerleştiği ev dinlenmekte kendileri de takip edilmekteydi. Ayrıca dostlarının evine ziyarete gelmekten korkması da bir diğer rahatsız olduğu husustu. Kısaca burada da hayat özgürce yaşanamıyordu. Ancak yapacak bir şey de söz konusu değildi. Hastalığının gün be gün iyileşmesi nedeniyle Bakü'den ayrılmak istemedi. Bu nedenle kızı Yıldız Hanım'a "*Bakü Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü*"nde araştırmacı işi bulundu.⁷¹⁴ Böylece Bakü'de kalma kararı verildiği söylenebilir.

Mehmet Zekeriya Bey nerede olursa olsun gazetecilikten vazgeçen bir kişiliğe sahip değildi. Bakü'de de Yazarlar Birliği Başkanı Mehdi Hüseyin aracılığıyla dergi ve gazetelere yazdı. Ayrıca burada kaldığı dönemde "*Mavi Gözlü Dev*" ve "*Hatırladıklarım*" isimli kitaplarını da tamamladı.⁷¹⁵ Bakü'de kaldığı dönem boyunca onu üzen ilk olay şüphesiz ki 1963'de Nazım Hikmet'in vefatıydı. Rahatsızlığının tam olarak iyileşememesi dostunu son yolculuğuna uğurlamaktan alıkoymuştu. Aileden sadece

⁷¹² Y.Sertel, **Nazım Hikmet ile Serteller**, ..., s.151-237. ; H.Öztekin, **Tan (1938-1945) Sertel Yönetiminde Muhalif Bir...**, s.96.

⁷¹³ Zekeriya Sertel, **Olduğu Gibi Rus Biçimi Sosyalizm**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s.16-27.

⁷¹⁴ Z.Sertel, **Olduğu Gibi Rus Biçimi Sosyalizm**, ..., s.24-25. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,..., s.358.

⁷¹⁵ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,..., s.360.

Yıldız Hanım cenazeye katılabildi.⁷¹⁶ Dostunun ölümünden nasıl etkilendiğini ise “Nazım’ın ölümünü, bana Bakü’de haber verdiler. Oysa ben onu Bakü’de bekliyordum. Söz vermişti, o hafta beni görmeye gelecekti. Kötü talih, kendisi yerine ölüm haberini getirdiler bana. Dünyalar başıma yıkıldı. Dostumu, arkadaşımı, dünyamı yitirmiştim onun ölümüyle. Sosyalist memleketlerde o benim tek dostum, tek arkadaşım. Bir araya geldiğimizde, mutluluğumuz etraftakileri kıskandıracak kadar aşırıydı” diyerek anlattı.⁷¹⁷ Dolayısıyla Mehmet Zekeriya Bey ifade ettiği gibi sosyalist bir ülkede yalnız kalmıştı. Sağlığı da yeni bir serüvene çıkmaya izin vermemektedir.

b) Sabiha Sertel Hanım’ın Vefatı

Nazım Hikmet’in ölümünün ardından beş yıl geçmemişti ki eşi Sabiha Sertel Hanım rahatsızlandı. Önceleri doktorlar tam olarak teşhis koyamadı. Kronik bronşit denilmekteydi. Bu rahatsızlığına rağmen Sabiha Hanım sigara içmekten de vazgeçmedi. Adını “*Roman Gibi*” koyduğu anılarını yazarken de tiryakisi olduğu sigarayı elinden hiç bırakmadı. Böyle bir rahatsızlıkla mücadele eden Sabiha Hanım’ın kendini iyi hissettiği bir zamanda muhtemelen 1968 Yaz’ında birlikte Soçi’ye tatile gitti. Burada eşi tekrar rahatsızlanarak ağırlaştı. Bunun üzerine Yazarlar Birliği’nin de yardımıyla uçak ambulans ile Bakü’ye getirildi. Yapılan muayene de eşinin “*Akciğer kanseri*” olduğunu öğrendi. Ayrıca ameliyat için de geç kalınmıştı. Dolayısıyla ciğerinden su alınarak rahatlatmak ve yaşamını böylece uzatmaya çalışmaktan başka da yapılacak bir şey yoktu.⁷¹⁸ Sevdiği dostu Nazım’ı kaybetmenin ardından hayat arkadaşı Sabiha Hanım’ın böyle bir hastalığa yakalanması Mehmet Zekeriya Bey’i derinden etkiler.

Bu süreçte kızı Yıldız Sertel Hanım’ın yaptığı tüm girişimler sonucu biraz olsun rahatlayan Sabiha Hanım son bir ümit olarak muhtemelen Ağustos 1968’de Moskova Kanser Hastanesi’ne yatırıldı. Burada da yapılan muayene ve tedavilerden bir sonuç elde edilemedi. Sadece ağrı kesiciler sayesinde biraz olsun rahatlatılmaktan başka ellerinden bir şey gelemedi. Moskova’da umduğunu bulamayan Mehmet Zekeriya Bey eşini Bakü’ye getirdi. Döneminde yapılacak tüm tedavilerin uygulanmasına rağmen Sabiha Hanım hastalıktan kurtulamadı. Bakü’ye son dönüşünden yaklaşık on gün sonra muhtemelen 5-6 Eylül 1968’de vefat etti.⁷¹⁹ Bir döneme adını geçiren Türkiye’nin ilk kadın sosyologlarından, ilk kadın gazetecilerinden ve hatta ilk yargılanan kadın

⁷¹⁶ Y.Sertel, *Susmayan Adam*,... s.371.

⁷¹⁷ Z.Sertel, *Nazım Hikmet’in Son Yılları*, ..., s.239.

⁷¹⁸ Y.Sertel, *Annem*,... s.261-264.

⁷¹⁹ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1968, s.1. ; *Milliyet*, 6 Eylül 1968, s.1. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,... s.373.

gazetecisi unvanına sahip Sabiha Sertel vefat etmişti. Basının böyle bir başarılı gazeteciye verdiği değer birkaç küçük gazete sütunundan ibaretti.⁷²⁰ Dolayısıyla hayat arkadaşını kaybeden Mehmet Zekeriya Bey son derece üzgündü. Eşini memleketine de götüremedi. Yapacağı en doğru şeyi yani Bakü mezarlığına defnetti. Türkiye’den getirilen küçük bir torba toprağı da kızı Yıldız Hanım mezarına serpiştirdi. Mezar taşında ise “*Sabiha Sertel 1898-1968*” yazmaktadır. Ancak doğum tarihi daha öncede ifade ettiğimiz gibi 1895’tir.⁷²¹

3- Paris Yılları ve Türkiye’ye Dönüşü

Mehmet Zekeriya Bey, eşi Sabiha Hanım’ın vefatının ardından Türkiye’ye dönme arzusundaydı. Ancak kızı Yıldız Hanım Bakü Doğu Bilimleri Enstitüsü’nde araştırmacı olarak çalışmaktaydı. Çalışmalarından da son derece memnundu. Kızını Bakü’de bırakarak dönmeyi istemedi. Ayrıca önünde bir engel daha vardı. Pasaportları yoktu. Yaptığı girişimlerden de bir sonuç elde edememişti. Sovyetler Birliği’nden çıkabilmek için Merkez Komite’ye yazdığı mektupta “*Ben artık 80 yaşıma geldim. Eşimi kaybettim, ölmeden büyük kızımı görmek istiyorum. Onunla bir buluşma yapmam için, yurtdışına çıkma müsaadesi ve bunu sağlayacak bir belge rica ediyorum*” diyerek talebini ilettili. Yaptığı bu başvuru üzerine kendisi ve kızı adına Sovyet Kızıl Haçı tarafından kırk beş günlük yurtdışı seyahat belgesi verildi. Böylece Paris’te bulunan yakın dostları Pertev Naili Boratav’ın gönderdiği bilimsel araştırma daveti üzerine hazırlıklara başladı. Bu sırada zaten Moskova’daydı. Çünkü Bakü’den verilecek izin takip edilememekteydi. Burada bir süre daha kalarak hazırlık yaptı. Bu hazırlık aslında geri dönmek adına yapılan bir faaliyetti. Ancak ortada son dönemde Sovyetler Birliği’nin politikalarından nefret eden biri vardı. O da Mehmet Zekeriya Bey’di. Bu yaşta bile olsa doğru bildiğini ifade etmekten çekinmeyen babasını durdurmak kızı Yıldız Hanım’a düştü. Sonuçta sorunsuz bir şekilde Fransız Hava Yollarına ait uçağı binerek Paris’in Orly Havaalanına ulaştı.⁷²² Böylelikle eşi Sabiha Hanım’ı ve dostu Nazım Hikmet’i kaybettiğı topraklara bir daha dönmek üzere veda eder.

Paris Orly Havaalanında Nazım Hikmet’in eşi Münevver ve oğlu Mehmet karşıladı. Latin mahallesinde küçük bir otele yerleşti. Geldiklerinde dostları olan Pertev Naili Boratav ve Abidin Dino tatildeydi. Kendilerinin adına Mehmet Zekeriya Bey ile

⁷²⁰ *Cumhuriyet*, 6 Eylül 1968, s.1. ; *Milliyet*, 6 Eylül 1968, s.1. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,..., s.373. ; Y.Sertel, *Annem*,..., s.265-269.

⁷²¹ Y.Sertel, *Annem*,..., s.269.

⁷²² Y.Sertel, *Susmayan Adam*,..., s.380-383.

ilgilenmesini Hıfzı Topuz'dan istemişlerdi. Paris'e gelişin ertesi günü Hıfzı Topuz otelde ziyarete ederek durumu anlattı. Ancak tanımadıkları bu kişiye karşı her ikisi de bir süre soğuk davrandı. Fakat buradaki tanışma aynı zamanda ölene kadar devam edecek bir dostluğunda başlangıcı oldu.⁷²³ Fakat ortada bir sorun vardı. O da Sovyetler Birliği'nden kırk beş günlük bir belge almış olmalarıydı. Dolayısıyla Fransa'da kalma süreleri de bu kadardı. İlk müracaatları Türk pasaportu alma yönünde oldu. Hıfzı Topuz'un akrabası olan ve dönemin Paris Büyükelçisi Hasan Esat Işık'a bu konuda müracaat edildi. Onun da yardımları sonucu hazırlanan evraklar Türkiye'ye gönderildi. İşin ilginç yanı gönderilen bu evraklara yani müracaata hiçbir zaman cevap verilmemesiydi. Bir süre sonra Abidin Dino'nun tanıdığı bir gazeteci aracılığıyla sorun halledildi. Hatta kaldıkları otele ertesi gün Paris Emniyet'inden bir görevli geldi. Vize işlemlerinin çözülmüş olduğunu bildirdi. Artık Fransa'da kalmalarının süresi uzatılmıştı.⁷²⁴ Bu gelişme Mehmet Zekeriya Bey'i son derece memnun etti. Çünkü bu süre zarfında pasaport sorunu halledilebilirdi.

Bu dönemde hem Hürriyet gazetesinin Paris muhabiri Gökşin Sipahioğlu hem de Türkiye Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil ile yaptığı görüşmeden cesaret alarak Türkiye'ye gitmeye karar verdi. Bu kararında Eski Milli Birlik Komitesi Üyesi Orhan Erkanlı'nın da yanında seyahat etmesinin rolü olduğu söylenebilir. Böylece 12 Aralık 1969'da İstanbul Yeşilköy Havaalanı'na gelen Mehmet Zekeriya Bey'i yanında Orhan Erkanlı olduğu halde polisler gözaltına aldı. Ardından da Çınar Oteline götürerek bir gece misafir etti. Ertesi gün ise Ankara'ya götürüleceği söylenen Mehmet Zekeriya Bey aslında Paris uçağına bindirildi ve geri gönderildi. Bu durum elbette TBMM'de görüşülmüştü. Çünkü Türkiye İşçi Partisi Milletvekili Mehmet Ali Aybar bununla ilgili Ocak 1970'de bir gensoru verdi. Gensorunun sonuca herhangi bir etkisinin olduğunu söylemek güçtü. Kısaca ülkeye girmesine izin verilmedi.⁷²⁵ Bir kez daha ülkesini polis zoruyla terk etmek zorunda bırakıldı. Bu son derece onur kırıcı hem de yürek yakıcı duruma maruz kalan Mehmet Zekeriya Bey'in mücadelesinin bittiği söylenemez.

Fransa'ya geri döndüğünde Le Monde gazetesinde yayınlanan "*Seksen yaşındaki Türk gazetecisi Zekeriya Sertel'in Türkiye'ye sokulmadığı, İstanbul havaalanından Paris'e geri gönderildiği*" haberi bir bakıma orada kalmalarını

⁷²³ Hıfzı Topuz, *Elveda Afrika Hoşça kal Paris*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2005², s.211-212. ; Hıfzı Topuz, *Ardından Yıllar Geçti*, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2013, s.109. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,... , s. 383.

⁷²⁴ H.Topuz, *Elveda Afrika Hoşça kal Paris*, ... , s.212. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,... , s. 388-389.

⁷²⁵ *Milliyet*, 14 Aralık 1969, s.1. ; *Cumhuriyet*, 14 Aralık 1969, s.1ve 7. ; *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1970, s.5. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,... , s. 257-270. ; Y.Sertel, *Susmayan Adam*,... , s. 390-392.

kolaylaştırdı. Çünkü Yıldız Sertel'in ifadesiyle Fransa hukuken “*iltica ülkesi*” olmayı kabullenmiş bir devletti. Dolayısıyla yaptıkları müracaat sonucu burada kalmalarındaki sorun da giderildi. Şimdi sıra bir iş bulmada ve otel odasındaki hayattan kurtularak kirada bir eve çıkmaktaydı. Mehmet Zekeriya Bey'in çocukken evlatlık gibi alarak büyüttüğü Ramazan (Gökhan Arkın)'ın yayınevinde her ikisine de iş bulundu. Kızı Almanca konulu bir kitap hazırlamakla meşgulken kendisi de bir dergiden çeviri yapmaktaydı. Ev sorunu da kısa sürede halledildi.⁷²⁶ Dolayısıyla Paris'te kendilerine yeni bir hayat kurdular.

Kurduğu bu yeni hayatta bahsedildiği gibi dostlarının katkısı son derece fazlaydı. Bunların başında ise Pertev Naili ve Hayrinüsa Boratav, Abidin ve Güzin Dino, Avni Arbaş, Münevver Andaç (Nazım Hikmet'in eşi) ve oğlu Mehmet, Müzehher Vâ-Nû, Bedri Rahmi, Hasan Esat Işık, Abdi İpekçi, İsmail Cem, Melih Cevdet, Yaşar Kemal gibi dostları vardı. Kuşkusuz Hıfzı Topuz'un ise ayrı bir yeri vardı. Onun davetleri ve park gezintileri sayesinde Paris'in tadına varmaya başladı. Bakü'den beri ilk defa morali yerine gelmişti. Tam da bu dönemde Türkiye'de yaşanan “1971 Darbesi” umutlarının sönmesine neden oldu. Artık ülkelere hiç gidememe durumu söz konusuydu. Bu nedenle bir süre Amerika'daki kız kardeşi Belkıs Vassaf ve kızı Sevim O'Brien'in yanına ziyarete gitti. Yıldız Hanım ise Vincenne Üniversitesi'nde yeni bir iş bulduğundan Paris'te kaldı. Bu seyahatinde ve diğerlerinde ne kadar süre Amerika'da kaldığına dair bir bilgiye ulaşmak mümkün olmadı. Ancak 1969 ile 1979 arasında birkaç defa Amerika'ya gittiği kızı Yıldız Hanım'ın yazılarından anlaşılmaktaydı.⁷²⁷ Kısaca yıllar önce burslu olarak geldiği ve gazetecilik okulunda eğitim aldığı Amerika'daki değişimleri de görmekteydi. Zaten bu konuda yazdıkları da kızı tarafından kitap haline getirilmiştir.

Mehmet Zekeriya Bey Paris'te kaldığı bu dönemde ülkesine dönme çabalarına hiçbir zaman ara vermedi. Hatta 1976'da avukatları aracılığıyla dönemin İçişleri Bakanı Oğuzhan Asiltürk'e Tanzimat davası bile açtı. Zaten 1973'de Danıştay 12'nci Dairesi hakkında verilen yurda giriş yasağını da kaldırmıştı. Ama bir türlü iktidar ülkesine geri dönmesine izin vermiyordu. Kendisinin bu mücadelesine Ocak 1977'de gazeteler de katıldı. Özellikle Cumhuriyet gazetesi sahibi Nadir Nadi'nin çabaları önemliydi. Gazetenin 23 Ocak 1977'deki sayısında hem Uluslararası Gazeteciler Federasyonu'nun

⁷²⁶ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,..., s. 396-400.

⁷²⁷ Zekeriya Sertel, **Amerikan Biçimi Yaşam**, YKY Yayınları, İstanbul, 1994, s.7. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,..., s. 400-408. ; H.Topuz, **Elveda Afrika Hoşça kal Paris**, ..., s.215.

(FIEJ) harekete geçirildiği hem de dönemin Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk ile Başbakan Süleyman Demirel'e birer yazı yazmalarının sağlandığı yazmaktaydı. FIEJ'de vakit geçirmeden bu haksızlığa son verilmesini istediği 24 Ocak 1977 tarihli mesajlarını Cumhurbaşkanı ve Başbakana gönderdi.⁷²⁸ Sonuçta Mehmet Zekeriya Bey'in hakkında herhangi bir suç isnadı yoktu. Hatta yurda girmesinin engellenmesi de Danıştay tarafından iptal edilmişti. Bu konuda uluslar arası bir baskıyla yüzleşen iktidar mahkemenin kararını zoraki de olsa uygulamak zorunda kaldı. Bu aslında demokrasi adına son yirmi beş yıldır yapılan mücadelenin bir zaferiydi. Zaten kendisinin de yurda girişi 3 Mart 1977'de bu zafer coşkusuyla gerçekleşti. Dönemin tüm gazetelerinde de artık bu başarı vardı.⁷²⁹ Kısaca Mehmet Zekeriya Bey demokrasi ve özgürlük mücadelesini kazanmıştır.

4- Mehmet Zekeriya Sertel'in Vefatı ve Basına Yansımaları

Dönüşünde demokrasi ve basın kahramanı gibi karşılanan Mehmet Zekeriya Bey hem akrabalarının hem de dostlarının ziyaretlerinden son derece memnundu. Yıllarca verdiği mücadelenin sonunda artık ülkesindeydi. Fakat burada hiçbir mal varlığı da kalmamıştı. Moda'daki evlerini bir şekilde kaybetmişti. Kızı Yıldız Hanım'da Fransa'da çalışmaktaydı. Onun da emekli olmadan ülkeye dönmesi mümkün değildi. Dolayısıyla pasaportu elde etse de bu defa şartlar ülkede yaşamasına izin vermedi. Yine de vefatına kadar kısa sürelerle de olsa vatan özlemine gidermekten de geri durmadı. Elbette yazarlığı ve gazeteciliğini de devam ettirdi. Bakü'de yazdığı "*Mavi Gözlü Dev*"'in devamı niteliğinde "*Nazım Hikmet'in Son Yılları*" kitabını bu dönemde yazdı. Ancak kitabında Nazım Hikmet'in insan kişiliğini anlatması bu defa sol kesimin tepkisiyle karşılaşmasına neden oldu. Bu tepki aslında Mehmet Zekeriya Bey'in doğru bildiğini korkmadan çekinmeden söylediğinin ve yazdığının bariz bir göstergesiydi. Ayrıca tepkiyle onun bu özelliğini yaşamı boyunca devam ettirdiği de anlaşılmaktaydı. Kısaca ülkeye gelişinde coşkuyla karşılanan Mehmet Zekeriya Bey şimdi tekrar yalnız bırakılmıştı. Türkiye'ye yaptığı 1979'daki son ziyaretinde sadece Aziz Nesin ve yeğeni Gündüz Vassaf tarafından karşılanması ve uğurlanması da açıkça bu nedenledir.⁷³⁰

⁷²⁸ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,... , s. 427. ; **Cumhuriyet**, 23 Ocak 1977, s.1

⁷²⁹ Y.Sertel, **Susmayan Adam**,... , s. 423-430. ; H.Topuz, **Elveda Afrika Hoşça kal Paris**, ..., s.218-219. ; **Cumhuriyet**, 4 Mart .1977, s.1 ve 9. ; **Milliyet**, 4 Mart 1977, s.1 ve 10.

⁷³⁰ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**,... , s. 279-285. ; Y.Sertel, **Susmayan Adam**,... , s.453. ; **Cumhuriyet**, 18 Eylül 1978, s.6.

Ülkesine yaptığı bu son ziyaretin dönüşünde hastalandı ve “*Hotel Dieu Hastanesi*”nde bir süre tedavi gördü. Artık doksan yaşındaydı beli kamburlaşmış ve iyice zayıflamıştı. Yine de en büyük zevki Hıfzı Topuz’un davetlerine katılmak ve burada toplanan arkadaşlarıyla sohbet etmektir. Yani bedeni tükenmiş olsa da zihni hala parlak ve aktiftir. Ancak 1980’lerin başında yaşlılıktan kaynaklı dengesini kaybetme ve bayılma olayları sıklaştı. Aslında şeker hastalığı dışında başka herhangi bir rahatsızlığı da yoktu. Fakat bu bayılma ve düşmeler sonucunda beyin zedelenmesi yaşadı. Paris’teki evinde kızıyla birlikteyken 11 Mart 1980’de vefat etti. İşin ilginç yanı yıllarca hakları için mücadele verdiği işçiler grevdeydi. Bu nedenle aynı gün toprağa verilemedi. Morga alındı. Ancak birkaç gün sonra mezarlık işçilerinin grevinin bitimine müteakip defin gerçekleşti. Ustrumca’da başlayan ve yaklaşık yirmi sekiz yılı Türkiye’den ayrı zoraki bir sürgünde geçen bir hayat sona ermiştir. Kalabalık olmayan küçük bir dost aydın topluluğunun katıldığı ve Cezayir’li bir imamın dualarıyla cenazesi Paris Thielle Mezarlığına defnedildi. Bu törende Hıfzı Topuz ve Melih Cevdet Anday dostlarını anlatan birer konuşma yaptı.⁷³¹ Dönemin Cumhuriyet gazetesi Mehmet Zekeriya Bey’in vefatını 13 Mart 1980’de ilk sayfasında verdi. Hatta kendisinden gazetenin “*İlk Genel Yayın Müdürü*” olarak bahsedilmekteydi. Kısa bir hayat hikâyesine de yer verilen haberde aynı zamanda yayınlanmayı bekleyen kitaplarının bulunduğu da ifade edildi. Zaten bahsedilen bu eserler kızı Yıldız Hanım aracılığıyla 1993’de sırayla yayınlandı. Ayrıca Milliyet gazetesi de ilk sayfasında verdiği vefat haberinde, hastalığından kısaca bahsettikten sonra hayat hikâyesine değindi. Son dönemde Milliyet gazetesinde Nazım Hikmet ile ilgili anıların yayımlandığı ve bu yazı dizisinin de tartışmalara neden olduğu yazılmaktaydı. Buradan da anlaşılacağı gibi ömrünü gazeteciliğe adanmış ve bu uğurda hapis yatarak sürgün edilen Mehmet Zekeriya Bey’i vefatında basın yalnız bırakmamıştı.⁷³² Özetle Osmanlı Devleti’nde başlayan bir hayat, gazeteci ve aydın kimliğiyle Türkiye Cumhuriyeti’nin tek parti döneminde devam ettiği gibi çok partili hayata geçişle sürgün halini aldı. Bahse konu bu zoraki sürgün yıllarının sonunu görebilecek kadar uzun bir ömür yaşayan Mehmet Zekeriya Bey, Üç Devirde Demokrat Bir Gazeteci kimliğini üzerinde taşıyabilen biri olduğu söylenebilir.

⁷³¹ Y.Sertel, *Susmayan Adam*,... , s. 470-471. ; H.Topuz, *Elveda Afrika Hoşça kal Paris*, ..., s.219. ; Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,... , s. 286-287.

⁷³² *Cumhuriyet*, 13 Mart 1980, s.1 ve 3. ; *Milliyet*, 13 Mart 1980, s.1 ve 10.

E- MEHMET ZEKERİYA SERTEL'İN İDEOLOJİK KİMLİĞİ ÜZERİNE YAPILAN TARTIŞMALAR

Elbette bunu anlamının en basit yolu öncelikle bu konudaki kendi düşüncesini bilmekten geçmektedir. Bakü'den ayrılarak Paris'e yerleştiği yıllarda yazdığı eserindeki "...ben peşin yargılarla hareket etmiş değilim. Çünkü ben, ne komünistim, ne de komünizm düşmanıyım. Ben liberal düşünceli, tarafsız bir gazeteciyim" sözleriyle kendi fikri yapısını tanımlamaktaydı.⁷³³ Özünde Mehmet Zekeriya Bey'e karşı ifade edilen bu ideolojik yakıştırma bahsedildiği gibi "*Tan*" gazetesi yıllarına dayanmaktadır. Basın camiası tarafından hem kendisi hem de gazetesi komünistlikle suçlanır. Bu dönemde yazdığı "*Biz ne İstiyoruz*" başlıklı makalesinde de açıkça düşüncesini özetler.⁷³⁴ Anlaşılacağı gibi amacı sadece demokratik bir yönetimdir. Hatta Demokrat Parti kuruluş çalışmaları sırasında Adnan Menderes Bey'in evinde aynı tarz bir soruyla karşılaşır. Bu defa Adnan Menderes kendisine "*Komünist olup olmadığını*" sormuştur. Mehmet Zekeriya Bey'in bu suçlamayla ilk kez II.Dünya Savaşı yıllarında muhatap olduğu bellidir. Ancak hem kendisi hem de yakın çevresindeki kişilerden bu durumun doğru olmadığı yönünde beyanlarda vardır. Bunlardan biri arkadaşlarından Niyazi Berkes, kesinlikle komünist olmadığını hatta ne marksizme ne de komünizme Sovyetler Birliğinde yaşamasına rağmen bir yakınlığının bulunmadığını yazmıştır. Ona göre İsmet İnönü'nün kendisine karşı olanları toptan komünist olmakla suçlamasına Mehmet Zekeriya Bey de maruz kalır. Hatta Türk solu da bu duruma inanarak Mehmet Zekeriya Bey'i devrimci biri olarak görmektedir. Dolayısıyla Niyazi Berkes, Mehmet Zekeriya Bey'i tanıtırken kesinlikle komünist olmayan ve idealist bir demokrat gazeteciliğin öncülerinden biri olarak yazmaktadır.⁷³⁵

TKP üyesi Tacettin Karan da M.Şehmus Güzel'e verdiği röportajında Mehmet Zekeriya Bey için komünist olmadığını hatta evinde bizzat kendisinin bunu ifade ettiğini bu nedenle de aralarında bir tartışma yaşandığını anlatır. Bununla beraber hem Sabiha Hanım hem de kızı Yıldız Hanım'ın komünist olduklarını da ilave etmektedir.⁷³⁶ Dostu Hıfzı Topuz ise "*Siyasal, ekonomik ve sosyal bir demokrasi anlayışını, uluslar arası barışı ve çoğulcu bir demokrasi düzenini savundu*" diyerek komünist olmadığını

⁷³³ Z.Sertel, *Olduğu Gibi Rus Biçimi Sosyalizm*, ..., s.15.

⁷³⁴ Mehmet Zekeriya Sertel, "*Biz Ne İstiyoruz?*", *Tan*, 19 Haziran 1945, s.1.

⁷³⁵ N.Berkes, *Unutulan Yıllar*, ..., s.351.

⁷³⁶ M.Şehmus Güzel, *Abidin Dino Üçüncü Kitap (1952-1993)*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2008, s.122-125.

vurgulamaktadır.⁷³⁷ Dolayısıyla bu yakıştırma Niyazi Berkes'in de ifadesiyle Milli Şef döneminin politik söylemlerinin ve tartışmalarının bir sonucuydu. İşin ilginç yanı bunca yıl geçmesine rağmen hâlâ komünist olarak suçlanması bu politik tartışmaların başarılı olduğunun göstergesidir.

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere Mehmet Zekeriya Bey'in komünist olup olmadığı güncelliğini korumaktadır. Hatta sosyalizme, emperyalizme ve son dönemdeki tabiriyle ekonomik liberalizmin temsilcisi olduğu iddiası da bu bağlamda düşünülmelidir.⁷³⁸ Mehmet Zekeriya Bey kendi ifadesine göre vatansever, devletçi, barışçı bir demokrasi ve özgürlük sevdalısıdır.⁷³⁹ Mesleki açıdan bakılacak olursa da iflah olmaz bir gazeteci olduğu söylenebilir. Yani güçlü, pes etmeyen bir meslek aşkına sahiptir. Devamlı olarak da yazması bunun bir göstergesidir. Kısaca Özgürlük, eşitlik ve adalet sevdalısı olmanın yanında demokrat bir gazeteci olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.⁷⁴⁰

F- ESERLERİ

1- Hayat ve Şebâb

Mehmet Zekeriya Bey ve arkadaşı Nebizâde Ahmet Hamdi Bey ile birlikte 1911'de çıkardıkları kitap, "*Rumeli*" gazetesinin matbaasında basıldı. Kitabın ana teması gençliğin eğitilmesi üzerine idi. Kitapta kişisel, duygusal, ahlaki, fikri vb. gelişimlere ait eğitim aşamalarını anlatmaktadır. Özünde ise bu yayın gençliğe ve hatta babalarına bir tavsiye niteliği taşımaktadır.⁷⁴¹

2- Hayat Ansiklopedisi

Cumhuriyet gazetesinin kurucularından ve sahibi olan Yunus Nadi Bey ile birlikte ilk cüzünü Şubat 1931'de yayınladıkları Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ansiklopedisidir. Yayın kurulu Mehmet Zekeriya Bey, Faik Sabri Bey, yazar Samih Fethi Bey ve üniversiteden Salih Murat Bey'den oluşmaktaydı. İlk cilt yapılan

⁷³⁷ H.Topuz, *Elveda Afrika Hoşça Kal Paris*, ..., s.220.

⁷³⁸ CİA, YN: 2/12-22, FN: 6727-1. ; N.Berkes, *Unutulan Yıllar*, ..., s.351.

⁷³⁹ Z.Sertel, *Hatırladıklarım*,... , s. 190.

⁷⁴⁰ Z.Sertel, *Olduğu Gibi Rus Biçimi Sosyalizm*, ..., s.15.

⁷⁴¹ M.Zekeriya - Ahmet Hamdi, *Hayat ve Şebâb*, Rumeli Matbaası, Selanik, 1911, s.1.

çalışmalar sonucunda 1932’de yayınlandı. Fasikül halinde yayınlandığı için onuncu yani son cildi ise 1935’de tamamlandı.⁷⁴²

3- Davamız ve Müdafaamız

Mehmet Zekeriya Bey ve eşi Sabiha Hanım tarafından 1945 sonundaki “*Tan Olayı*”nın ardından yaşadıkları tutuklanma ve mahkeme süreçlerine ait bilgileri içermektedir. İlk basım 1946’da F-K Basımevi tarafından gerçekleştirildi. Kitapta haklarında açılan iki dava ile ilgili gazete makaleleri, iddianameler ve mahkeme kararları birebir verilmektedir. Hem kendisinin hem de eşi ile Cami Baykurt’a ait mahkeme de yaptıkları savunmalarda kitaba dâhil edilmiştir.⁷⁴³

4- Mavi Gözlü Dev

Mehmet Zekeriya Bey’in “*Resimli Ay*” dergisi yıllarından beri tanıdığı dostu Nazım Hikmet’i çocukluğundan başlayarak Sovyetler Birliği’ne gittiği 1951’e kadar olan dönemde anlattığı eseridir. Bakü’de yaşadığı yıllarda yazdığı kitap ilk olarak Ant Yayınları tarafından 1969’da basıldı. Kitabında Nazım Hikmet’in yaşamını sanatçı kimliğini ve eserlerini ele almıştır. Ayrıca, dostunun şiirlerinde neyi ve niçin yazdığını anlatmayı amaçladığını da ifade etmektedir. Kısaca Nazım Hikmet’i eserleriyle birlikte ve kısa anılarla destekli anlatmaya çalışmıştır.⁷⁴⁴

5- Hatırladıklarım

Eşinin vefatı sonrası gittiği Paris’te 1970’lerin başında kaleme aldığı kitapta çocukluğundan itibaren 1950’deki zoraki sürgüne gidişine kadar olan dönemi biyografi şeklinde yazmıştır. Ustrumca’da başlayan hayat hikâyesini, ailesini, eğitim yıllarını, gazeteciliğini ve yazarlığını anlattığı eseri, her döneme ait toplumsal yapıdaki sosyo-ekonomik ve siyasal olayları da içermektedir. Kitabın sonunda yeğeni Gündüz Vassaf’a verdiği röportaj ile Oktay Akbal’a ait “*Sertel Olayı*” başlıklı bir gazete makalesi ve Yıldız Sertel’in yazdığı “*Babam Zekeriya Sertel’in Son Yılları*” bölümü mevcuttur. Kitabın ilk basımı ise Gözlem Yayınları tarafından 1977’de gerçekleştirildi.⁷⁴⁵

⁷⁴² **Hayat Ansiklopedisi, I**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Cumhuriyet Müesseseleri, İstanbul, 1932, s.1. ; **Hayat Ansiklopedisi, X**, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi Cumhuriyet Müesseseleri, İstanbul, 1935, s.1.

⁷⁴³ S.-Zekeriya Sertel, **Davamız ve Müdafaamız**, Can Yayınları, İstanbul, 2015.

⁷⁴⁴ M.Zekeriya Sertel, **Mavi Gözlü Dev**, Belge Yayınları, İstanbul, 1996³.

⁷⁴⁵ Z.Sertel, **Hatırladıklarım**, Remzi Kitapevi, İstanbul, 2001.

6- Nazım Hikmet'in Son Yılları

Mehmet Zekeriya Bey bu kitabında “*Mavi Gözlü Dev*” ile başladığı seriyi bitirmiştir. İlk kitabı dostu Nazım Hikmet'in çocukluktan Sovyetler Birliği'ne gitmek zorunda kaldığı 1951'e kadar olan dönemi içermekteydi. Bu defa 1951'den 1963'e kadar yani ölümüne kadar olan hayatını anlattı. Dolayısıyla Nazım'ın tam olarak bilinmeyen bu yıllarını yakın dostu olarak okuyucuya sundu. Bunu yaparken de insan olan Nazım'ı ön plana çıkarmıştır. Zaten bu nedenle de hayatının sonlarına doğru sol kesim tarafından şiddetle eleştirilmiştir. Kitap ilk kez Milliyet Yayınları tarafından 1978'de basıldı.

7- Olduğu Gibi Rus Biçimi Sosyalizm

Sağlığında yayınlanmayan, vefatının ardından kızı tarafından derlenerek yayınlanan kitaplarından biridir. Mehmet Zekeriya Bey'in bakış açısıyla kitap Sovyetler Birliği, Asya Cumhuriyetleri ve özellikle de Azerbaycan'da uygulanan sosyalizm uygulamalarını içermektedir. Bakü'de ailesiyle birlikte yaklaşık olarak altı yıl kalan yazar eserinde daha çok Azerbaycan anılarına yer vermiştir. Sosyo-kültürel bir analiz yaptığı eseri Bakü'deki dostlarına zarar verme ihtimali üzerine hayattayken yayınlamamıştır. Kızı Yıldız Sertel tarafından ölümünden çok sonra derlendi. Basımı ise 1993'de İletişim Yayınları aracılığıyla gerçekleştirildi.

8- Amerikan Biçimi Yaşam

Mehmet Zekeriya Bey'in 1969-1979 arasında Amerika'daki kız kardeşi Belkis Vassaf ve kızı Sevim O'Brien'in yanına yaptığı seyahatlerde aldığı notlardan oluşmaktadır. Amerika'daki sosyal, kültürel ve ekonomik yapıyı inceleyerek olumlu yönlerini övdüğü, olumsuzlukları da eleştirdiği bu eseri de vefatından çok sonra yayınlanabilmiştir. Yine kızı Yıldız Hanım'ın sayesinde düzenlenen eser ilk kez Yapı Kredi Yayınlarınca 1993'te yayınlanabildi.

9- Sertel'lerin Anılarında Nazım Hikmet ve Babîali

Kitap üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Sabiha Sertel'in 1963'de aldığı notlardan oluşan Nazım Hikmet ve Sabahaddin Ali'ye ait anılar bulunmaktadır. İkinci bölümde ise Yıldız Sertel'in çocukluğundan itibaren tanıdığı ve hayran olduğu Nazım Hikmet anılarına yer verilmiştir. Son olarak Mehmet Zekeriya Sertel'in ölmeden bir yıl önce yani 1979'daki Milliyet gazetesine yazdığı notları kapsar. Burada gazeteciliği

sirasında tanıdığı Nazım Hikmet, Yunus Nadi, Ömer Seyfettin, Sabiha Sertel, Cevat Şakir, Vâlâ Nurettin, Sedat Simavi, Sadri Ertem'e ait bildiklerini aktarmıştır. Kitap ilk kez Yıldız Sertel Hanım'ın düzenlemesi sonucu, 1993'te Adam Yayınları'na basılmıştır.⁷⁴⁶

⁷⁴⁶ Z.Sertel-Sabiha Sertel-Yıldız Sertel, **Sertel'lerin Anılarında Nazım Hikmet ve Babîâli**, Adam Yayınları, İstanbul, 1993.

SONUÇ

Çalışma konumuz olan Mehmet Zekeriya Bey'in hayatında doğup büyüdüğü Selanik Vilayeti'nin ve diğer Balkan coğrafyasının bölgesel etkisi son derece yüksek olduğu ifade edilmelidir. Yaşadığı Ustrumca Kasabasında rüştiye seviyesine kadar aldığı eğitim hayatı boyunca unutamadığı geri kalmışlığın da izlerini taşımaktaydı. Bu dönemde ülke genelinde geliştirilen eğitim metot ve uygulamalarının bahse konu okulda kendine yer bulduğu söylenemez. Hocasının devamlı dayak atarak eğitim vermeye çalıştığını ifade etmesinde bu izler görülmektedir.

Bununla beraber İdadi eğitimi için gittiği Edirne ve ardından gelen Selanik yılları Mehmet Zekeriya Bey'in gelişimi açısından geniş ufukların açıldığı bir dönemdi. Burada aldığı Fransızca eğitimi uzun yıllar Paris'te yaşamasını da kolaylaştırdı. Aynı zamanda sosyoloji ile tanışması da ciddi anlamda toplumu sorgulamasına neden oldu. Böyle bir kültür ve eğitim ortamında hayatının sonuna kadar yapacağı mesleğiyle ilk defa tanışması da bu yıllara denk geldi. Selanik'te yayınlanan "*Rumeli*" gazetesinde muhabir olarak işe başladı. Gazetede bu çalışma hayatında tanıştığı İTC'nin ideologu Ziya Gökalp'tan etkilenmemesi de mümkün değildi. Onun sosyolojik analizlerinden yararlandı. Hatta yayınladığı ilk dergisinin adını da "*Yeni Felsefe*" koymasının nedenlerinden biriydi. Zaten dergi içeriği de bunun açıkça bir yansımasıydı. Ayrıca hayatını birleştirdiği gazeteci yazar Sabiha Sertel ile yüz yüze olmasa da dergi aracılığıyla fikri bir tanışma yaşadığı yıllardı. Elbette bu görüntünün yanında Selanik şehrinin Yunan kuvvetlerince işgal edilmesi sürecine tanık olması ve ardından İstanbul'a göç etmesi yaşadığı sarsıntıların ilkiydi.

İstanbul'da dönemin önemli gazetesi "*Tasvir-i Efkâr*"da yine muhabir olarak çalışmaya başladı. Bu dönemde elde ettiği "*Maarif Bursu*" Mehmet Zekeriya Bey'in eğitime duyduğu açlığı da bizlere göstermesi açısından önemliydi. Burslu olarak gittiği Paris Sorbonne Üniversitesi'nde bir yıl boyunca aldığı dersler ona "*Sosyal Hak, sosyal devlet, sosyal demokrasi vb*" kavramlarla tanışmasını sağladı. Böylece hayatı boyunca savunacağı demokrasi ve özgürlük fikrinin de temellerinin Paris'teki bu ilk yıllarda geliştiğini söylemek abartılı değildir. Nitekim bu gelişiminin yansımasını Kıbrıslı Kamil Paşa'nın kızının düştüğü duruma yaptığı haberle gösterdi. Ayrıca burslu aldığı eğitimin yanında gazeteciliğe de devam ettiği anlaşılmaktaydı. Ancak bu gelişim tablosu savaş nedeniyle bir kez daha yarım kaldı. Ülkesine dönmek zorunda kalan Mehmet Zekeriya Bey bu defa arkadaşlarıyla birlikte "*Turan*" adında ilk gündelik gazetesini çıkardı. Bu

yayın aslında Selanik'teki "Rumeli" gazetesinin bir çeşit ardılıydı. Ancak tek fark vardı. Artık gazeteyi İTF çıkarmıyordu. İki genç arkadaş yani Nebizade Ahmet Hamdi Bey ve Mehmet Zekeriya Bey yayınlamaktaydı. Bu dönemde siyasi çevrelerde gelişen hiçbir akıma yönelmediklerini eşit mesafede olduklarını ifade etmekteydi. Kısaca bağımsız bir gazeteciliğin ilk adımlarını burada attığını söyleyebiliriz.

Savaş yılları hem gazetecilikteki özgürlüğü tattığı hem de gönlünü verdiği Sabiha Hanım'la evlendiği yılları da içermektedir. Onun ilerici, demokrat ve aydın kişiliğinin en net görüntüsü aslında evliliği idi. Anılarında belirttiği gibi bir Müslüman genç ile dönmenin evlenmesi pek görülür bir durum değildi. Hatta bu öncü evlilik her iki toplumda yer bularak yenilerini de ardından getirdi. Burada da görüleceği gibi gazeteci kimliğinin yanında son derece ileri görüşlü yapısını da bizlere göstermekteydi. Kayınvalidesi Atiye Hanım'ın kızının ev işlerinden anlamadığı yönündeki ikazına verdiği amacının eş aramak olduğu cevabı da bu durumu desteklemekteydi. Kısaca henüz yirmi beş yaşındaki bir gencin bu cevabı aydın ve ileri görüşlü kişiliğini de anlamamıza yardım etmektedir.

Bununla beraber savaş yıllarında yaşadığı maddi sorunlar nedeniyle kamuda çalışmanın tecrübesine de sahip oldu. Ne yazık ki anılarında bahsettiği bu döneme ait aşiret ve tarikatlarla ilgili çalışmasına tüm araştırmamıza rağmen ulaşamadı. İlk devlet memurluğu görevinden ayrılmasından sonra yayınladığı "Büyük Mecmua", Mütareke Dönemi'nin en önemli dergilerinden biriydi. Vatansever aydınların ortak hareket etmek adına birleştiği bir yayındı. Ayrıca Milli Mücadele'nin ilk aşamasına dergide rastlamak mümkündür. Zaten bu mücadele azmi ve vatanseverliği kendisinin tutuklanarak Bekirağa Bölüğü'ne kapatılmasına da neden oldu.

Mehmet Zekeriya Bey'in suçlanmasına neden olan Amerika Birleşik Devletleri'ne burslu eğitim amacıyla gidişi de bu döneme rastlamaktaydı. Charles Richard Crane'nin verdiği eğitim bursunu alması Milli Mücadele Dönemi'nde ülkesini terk ettiği yönünde bir suçlamaya neden olmuştur.. Şüphesiz ki Mehmet Zekeriya Sertel pragmatik bir yapıya sahipti. Bu olumsuz bir kavram olarak anlaşılmalıdır. Onun yaklaşımı karşılaşılan fırsatları en doğru ve en faydalı şekilde kullanmasından ibarettir. Yani Paris Sorbonne Üniversitesi ve ABD eğitim bursu açıkçası bu durumun bir yansıması olarak görülebilir.

Colombia Üniversitesi'nde gazetecilik eğitimi alarak ülkesine dönen Mehmet Zekeriya Bey yeni kurulan Cumhuriyet'in ilk Basın Yayın Genel Müdürü oldu. Burada yayınladığı "Aydın Tarihi" dergisi halen günümüzde de yayımlarına devam etmektedir.

Ancak ikinci kamu görevi sansüre verdiği tepki nedeniyle kısa sürdü. Yalnız unutulmamalıdır ki işgal yıllarında da aynı tepkiyi vermiştir. Böylece zor koşullarda bile gazeteciliğin bir özelliğinin de sansüre karşı mücadele etmek olduğunu açıkça göstermiştir. Kamudaki ikinci görevinin ardından tekrar özgür gazeteciliğe dönerek “*Resimli Ay*” dergisini yayınladı. Burada da verdiği mücadele ve iddiası, haksızlığa karşı bir duruş, özgürlük ve demokrasi üzerineydi. Özellikle Cumhuriyet’e bağlılığını da unutmamak gerekir. Bu dönemdeki “*Resimli Ay*” ve diğer yayınları nedeniyle günümüzde ABD emperyalizminin temsilcisi olarak suçlandı. İkinci Dünya Savaşı yıllarında yayınladığı yazılarının incelenmesi bu yaklaşımın pek de doğru olmadığını göstermekteydi. Bununla beraber dergideki bir yazı nedeniyle ikinci kez tutuklanarak sürgün edilmekten de kurtulamadı. Tekrar dönüşü ise ancak bir buçuk yıl sonra oldu. Dostu ve arkadaşı Nazım Hikmet ile tanışması da bu dönemdedir. Ancak dergi ikinci döneminde de yayınları nedeniyle sık sık kapatıldı.

Mehmet Zekeriya Bey “*Resimli Ay*” dergisinin ardından ikinci gündelik gazetesi olan “*Son Posta*”yı 1930’da yayınladı. Aynı dönemde kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası’nı da demokrat yapısı gereği destekledi. Bu destek körü körüne değildir. Ülkesinin çok partili yönetime geçerek demokrasiyi özümsemesi adınadır. Kısaca kendisi parti üyesi olmadığı gibi “*Son Posta*” gazetesi de hiçbir siyasi oluşumun yayın organı değildir. Yani gazetesi ve yazarı olarak kendisi bağımsızdır. Çok partili hayata geçiş denemesinin hüsrana uğraması demokrasi adına Mehmet Zekeriya Bey’i de üzdüğü söylenebilir. Ancak basındaki ilkleri okuyucularına sunmaya da devam etmekten geri durmadı. Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk ansiklopedisi olan “*Hayat Ansiklopedisi*”ni on cilt olarak yayınladı. Bu dönemde yaşadığı bir diğer olay ise halkına yapılan haksızlığa başkaldırdığı için üçüncü kez tutuklanmasıydı. Burada onun bir diğer özelliğine tanık olunmaktadır. O da doğru bildiğini söylemekten ve yazmaktan çekinmemesiydi. Bu nedenle gazetesi sık sık kapatıldı. Kendisi de tutuklanarak hapis yatmak zorunda kaldı.

Gazete ortaklarıyla yaşadığı anlaşmazlık üzerine “*Son Posta*”dan ayrılan Mehmet Zekeriya Bey, kendisi gibi Colombia Üniversitesi Gazetecilik Okulu’nda eğitim alan Ahmet Emin Yalman ile “*Tan*” gazetesini satın aldı. Gazetede hem kendisi hem de eşi Sabiha Hanım emperyalizme, faşizme, Nazizm’e, Turancılığa ve Türkçülüğe karşı Kemalizmi, demokrasiyi ve özgürlüğü savundu. Bununla beraber Atatürk’ün “*Yurtta Sulh Cihanda Sulh*” sözünü de kapsayan düşüncelerinde Sovyet dostluğu da vardır. Ancak 4 Aralık 1945’te gazetesi kışkırtılan üniversiteli gençlik tarafından tahrip

edilerek yıkıldı. Bu olayın dönemin iktidarına sahip CHP tarafından organize edildiği hatta parti İstanbul İl Başkanlığının bizzat olayları planladığı iddiaları mevcuttur. Olayın ardından ironi bir şekilde gazetesi yıkılan Mehmet Zekeriya Bey eşiyle birlikte yaklaşık dört ay tutuklandı.. Serbest bırakıldıklarında ise artık basın sektörü kendilerine arkasını döndüğünü düşünmekteydi. Bu terk edilme basının iktidardan çekinmeleri üzerine gerçekleşti.

Bu dönemde hem kendilerinin hem de arkadaşlarının yaşadığı sorunlar ve polis takibinin bir süre sonra tehlikeli hal aldığı kanaatine varması üzerine 9 Eylül 1950'de ailesiyle yurtdışına çıkmak zorunda kaldı. Tek başına geri geldiği 1951'de ise Nazım Hikmet'in ülkeden ayrılması ve kızı Yıldız Hanım'ın hakkında çıkarılan tutuklama kararı Mehmet Zekeriya Bey'i ülkeden tekrar ayrılmasına neden oldu. Böylece başlayan zoraki sürgün yıllarında duraklar başlarda Paris ve Roma olsa da bir süre sonra Nazım Hikmet'in yardımları sayesinde sırayla Viyana, Budapeşte, Prag, Leipzig ve son olarak da Bakü oldu. Burada hem arkadaşı ve dostu Nazım Hikmet'i hem de ondan beş yıl sonra eşi Sabiha Hanım'ı kaybetmesiyle Paris'e yerleşti. Yeni yerleştiği Paris'te zoraki sürgün hayatını bir kez delmeye çalışan Mehmet Zekeriya Bey ülkesine ancak 1977'de mahkemeye kararıyla dönebildi. Gelişinde coşkuyla karşılayan kalabalık yazdığı "*Nazım Hikmet'in Son Yılları*" adlı kitabı nedeniyle açıkçası haksız bir şekilde yalnız bıraktı. Zaten 1979'da ülkesine yaptığı son ziyarette karşılayanların iki kişiden ibaret olması da bunu göstermektedir. Paris'e döndüğünde yaşadığı rahatsızlık üzerine 11 Mart 1980'de doksan yaşındayken vefat etti.

Böylelikle Osmanlı Devleti'nde başlayan bir ömür Türkiye Cumhuriyeti'nde hem tek partili hem de çok partili dönemde devam ederek Paris'te sona erdi. Burada Mehmet Zekeriya Bey'i tanımlayacak bir tek cümle vardır. O da Üç Devirde Demokrat Bir Gazeteci olmasıdır. Ayrıca kendisinin özellikleri arasında dikkatimizi pragmatik yapısı çekti. Ancak bu durum dönemin tüm aydınlarında arandığı takdirde bulunabilecek bir özellik olduğu da söylenmelidir. Bununla beraber en başta vatansever bir yapısı vardır. Bundan da taviz vermediği açıktır. Eğitime ve ilerici düşünceye ciddi anlamda önem vermektedir. Emperyalizme, faşizme, Nazizm'e, Turancılık ve Türkçülüğe karşı olduğu gazete yazılarında belliydi. En önemli özelliği bağımsız bir gazete yanlısı olmasıdır. Bu nedenle yayınlarından hiç birini herhangi bir parti veya kişinin tekeline teslim etmedi. Belki de en önemli özelliği doğru bildiğini kesinlikle çekinmeden söyleyebilmesiydi. Bu nedenle kızı Yıldız Hanım, Sovyetlerden çıkış zamanında babasını susturmak için zorlandığını ifade etmektedir. Kısaca Niyazi

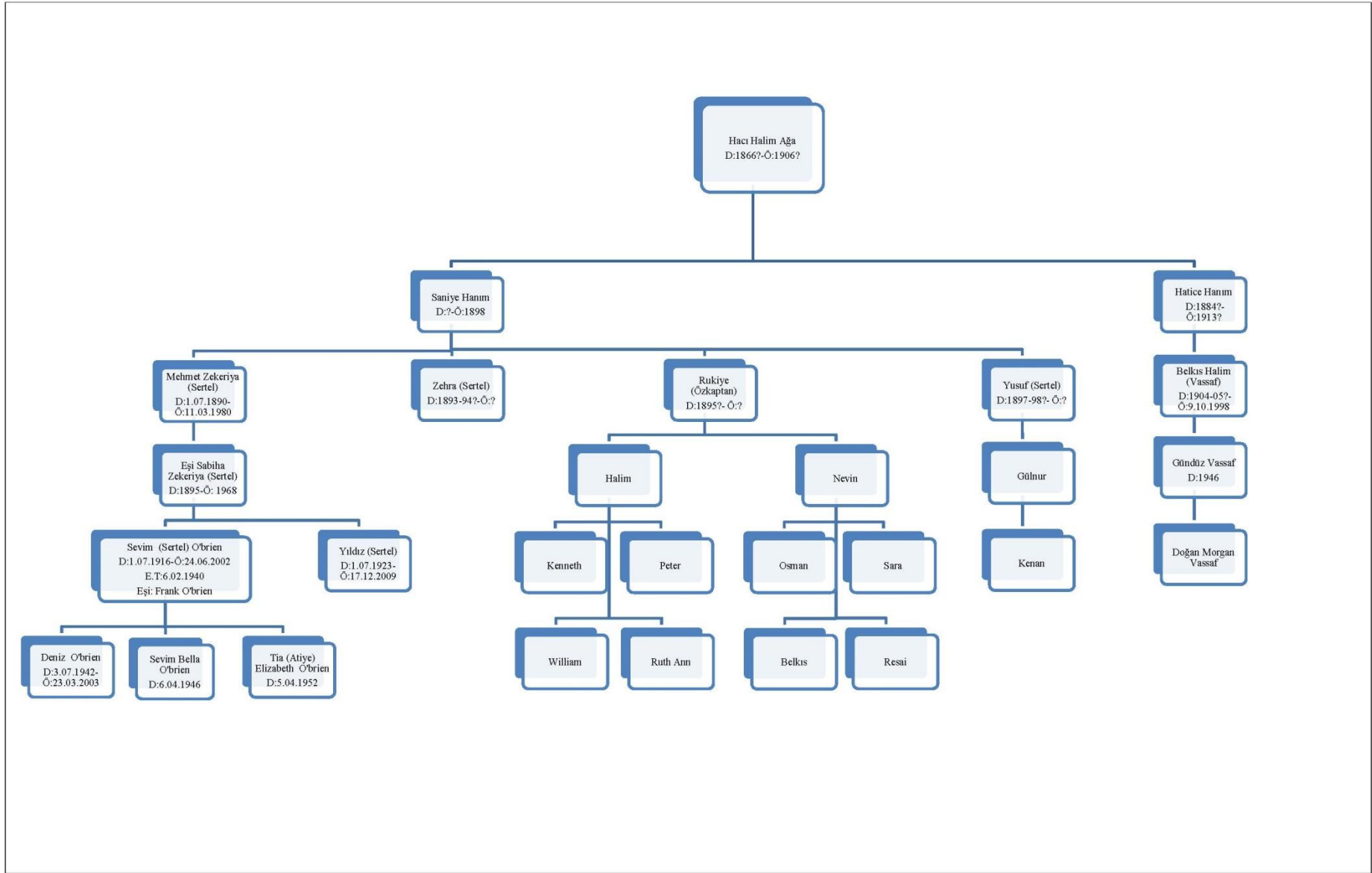
Berkes'in ifadesiyle "*aydın ukalalığ*ından" anlamazdı. Mehmet Zekeriya Bey gazeteciliğiyle Türk basınına bir örnek teşkil etmiştir. Fikir, düşünce ve gelişimin durağan olmadığını göstermiştir. Gazetecilik tekniği açısından –Sütun ve satırların kullanımı, resimlerle desteklenme vb.- Amerika'da aldığı eğitimle doğru orantılı olarak katkısı son derece yüksektir. Bununla beraber ilk ansiklopediyi Türk okuruyla buluşturması ciddi bir atılımdır. Özellikle demokrasi adına verdiği mücadele ile öncü rolü üstlenmiştir. Birçok genci gazetecilik ve demokrasi anlayışı yönünden etkiledi. Bunlardan en çok tanınmış olanları, İlhan Selçuk ve Aziz Nesin'dir. Ayrıca gazetecinin bağımsızlığını savunması, ayrıca sansüre karşı duruşu Cumhuriyet tarihinde ilkler arasındadır. Ömrünün son yirmi beş yılını ülkesinden ayrı olarak özlemle geçiren Mehmet Zekeriya Sertel, Ustrumca'da 1890'da başlayan ve 1980'de Paris'te sona eren doksan yıllık hayatı boyunca yazmaya devam etti ve tek bir iş yaptı, Gazetecilik...

EKLER



SOYAĞACI

Mehmet Zekeriya Sertel'in yakınlarına ait soyağacı





BELGELER

- EK-1 Mehmet Zekeriya Bey'in 1306/1890 doğumlu olduğunu teyit yazısı**
- EK-2 Mehmet Zekeriya Bey'in Aşâir Şube Müdürü olarak atanması**
- EK-3 Mehmet Zekeriya Bey'in askerliğinin teciline dair yazı**
- EK-4 New York Times Current History "The News Turkish Caliph" Başlıklı Makalesi**
- EK-5 Mehmet Zekeriya Bey'in Matbuat Umum Müdürlüğünden ayrılması**
- EK-6 Tan gazetesinin kapatılmasına dair kararname**
- EK-7 Mehmet Zekeriya Sertel'in Cumhurbaşkanına Mektubu- Sunuş yazısı**
- EK-8 Mehmet Zekeriya Sertel'in Cumhurbaşkanına Mektubu- İlk sayfa**



EK-1

Mehmet Zekeriya Bey'in 1306/1890 doğumlu olduğunu teyit eden askerlikten muaf tutulması istenen yazı

دائرة صدور اسرار داریه قلمی		مردود	بیشتر
دوره صدور اسرار	تاریخ صدور	تاریخ صدور	تاریخ صدور
۶۰	۶۸	۶۸	۶۸
تاریخ صدور	تاریخ صدور	تاریخ صدور	تاریخ صدور
۶۸	۶۸	۶۸	۶۸

حیث بنو دکانی محمد علی بن محمد

عشار و راجیه مدبر محمدی عشار محمدی مدبری زکریا بن محمد تحت سلاح دعوت اولیده اولدی مصلحت
عسکر قافونک طغایه ایمنی ماده طبعه زینی مفر شومای دولت قناری بوجیه بر سفر بکنده استانی
هفت روزه ایستاده اعشاره حلیه مقام عالی داران لرینده جولیا الفیه تذکره ده موایلر اوج یوزانی تولدی
خدمت معقوره ریابنده دولتی فیه نایه استیاسه امکاره قانوق اولدی در مایه قافیه ایستاده مذکور
مدبر معاری حلیه و راجیه حوالی تنظیم و ترتیب اولدی اولدی حاندره رکه بوجیه و تقیم کاتیلدی
ریشی ده اخیراً تحت سلاح حبس و دعوت اولدی اولدی ایستاده شومره ده کلبه ایستاده دفعه اولدی
اولدی مدبر موایلر ده عسکر ایستاده معملاتک بسجونه معطل بجهتده قافیه در کار بوجیه
اولدی فیه کلبه استیاسه امکاره قانوق اولدی تقدیر ایشاق مملو ادره قاضیان بنو عسکر اولدی
وظیفه ایستاده بجهتده داخله نطقه حلیه بنده یا تذکره از بار اولدی ایستاده ایستاده ایستاده

OSMANLI ARŞIVI
BEO
4461 394 526 1

2 mk
(shf bar)

THE NEW TURKISH CALIPH

By M. ZEKERIA

Election of Abdul Medjid, the former Crown Prince of Turkey, as the thirty-eighth successor of Mohammed, without political power, an epoch-making event in the Moslem world—Evils resulting from a union of temporal and spiritual power abolished—The effect on Islam

ABDUL MEDJID EFFENDI, the former Crown Prince of Turkey, is now the thirty-eighth successor of Mohammed, bearing the title of Defender of the Faith, and Caliph. He is the first to be invested with the Caliph's mantle without receiving political power. He was selected as the best qualified among the members of the Osman royal family in accordance with the decision passed in the Great National Assembly of Turkey on Nov. 1, 1922, which provided that the Caliphate should continue to be exercised by the royal family, and that he should be chosen by the National Assembly.

The election of the Caliph without political power is not only an epoch-making event in Islam, but has a vital importance to the whole world. About 300,000,000 Mohammedans are scattered over the globe. Half of them are under British rule, and at least 30,000,000 are subjects of France. There is no power today, including the United States, which does not

number some Mohammedans among its subjects.

In order to have a clear understanding of this important subject it is necessary to know, first, the theory of the Caliphate and the significance Mohammedans attach to it; secondly, the historical phases through which it has passed; and, thirdly, the meaning and effect of the actual position of the Caliph as the spiritual leader of the world of Islam.

Caliph means "successor" — the successor of the Prophet of Islam. The community formed by Mohammed was a political community, as well as a religious one. The leader of the community, therefore, must unite in his person both religious and temporal powers. The general conception of this early period required that the temporal ruler should be at the same time the religious ruler of the community. From the beginning of Islam to the end of the Ummeyyad dynasty the authority of the Caliph



(P. & A. Photos)

ABDUL MEDJID EFFENDI
The new Caliph, elected by the Turkish Nationalists in succession to the deposed Sultan, but without the temporal powers of the Sultans.

was co-terminous with the expansion of Islam. The Caliph was thus the only supreme power among the Mohammedans. That was not the case during the reign of Abbasid, when Islam was broken up into fragments and the authority of the Caliph was diminished. The temporal power of the Caliph then vanished, and the Moslem world was divided between rival claimants for the spiritual leadership.

It was then that the Sultan Selim II. appeared on the scene. He held all the holy cities, and was by far the most powerful Moslem ruler of his time. Having acquired valuable relics of the Prophet, including the holy standard, he declared himself the Caliph of the Moslem world, uniting the spiritual power of the Caliphate with the temporal power of the Sultanate. From that time on the spiritual leadership of the Mohammedans has been in the hands of the Sultan of Turkey. The Sultan has not only been the political ruler of Turkey, but as the Caliph he has had the devotion of all the Moslems as a whole.

The identification of the Ottoman Sultanate with the Moslem Caliphate reaches nearly as far back as the year 1520. For the last four centuries the spiritual leadership of the Moslem world has been in the hands of the Sultan in Constantinople. This fact has given to Turkish policy a consistent religious character. The Turkish Sultan, by the mere fact of his title, was the Defender of the Faith and the protector of the Mohammedans. As such he has enjoyed great prestige all over the Islamic world. The European powers used this prestige for quieting the discontent of their Mohammedan subjects. During the last century, however, Turkey has lost her influential position, and consequently could not keep the same prestige that she had before. Her control over tributary States has shrunk until her European territory is limited to the small strip of land surrounding Constantinople.

At the same time, a great majority of the Moslem population of the world have been attached in one way or other during the last century to foreign rules. The temporal power of the Caliphate has become obsolete. The prestige that the Caliph possessed in the Islamic world was due to his title rather than to his temporal power. As

long as the Moslem nations were free from a foreign yoke, and all the Moslems were under the material rule of the Caliph, the political authority of the Caliph was a necessity for the defense of the faith. But now that Turkey had lost all her Moslem colonies, and had become powerless to protect the other Mohammedan nations, it was ridiculous to talk about the temporal power of the Caliph. Islam has suffered much humiliation during the last centuries, and yet the Caliph has never used his temporal power in the defense of the faith. The Great National Assembly of Turkey, by abolishing the temporal power of the Caliph, has made an end to this anomaly. Hereafter the Caliph will be considered only as a spiritual authority. He will be in the same position in regard to the Moslem world as the Pope is in regard to the Catholic Christians.

This purely spiritual Caliphate, in the sense of a Caliphate divested of political sovereignty, is far from being a novelty, as we can see by tracing the Ottoman Caliphate back to its origin. When Sultan Selim reached Egypt and took the Caliphate in his hand, the last Abbasid Caliph lived in the Royal Court of Egypt as the pensioner of the King. The Abbasid Caliph, after the devastation and invasion of his country by the armies of Ghenghis Khan, had taken refuge in Egypt, and lived there as purely spiritual head of the Moslems.

AN EVIL INFLUENCE IN TURKEY

To reduce the authority of the Caliphate to a spiritual leadership is not the only result of the decision of the National Assembly of Turkey. The unification of temporal and spiritual powers in the person of the Sultan exerted an evil influence upon the political and social institutions of Turkey. The Sultan of Turkey was at the same time the head of the Moslem Church. This fact has been an impediment to the modernization of the form of government, and of the social institutions of the country. Religion had its influence on politics, on family life, on laws, and on all other phases of social life. It is true that when the Moslem Church was at its zenith it was a great power for good. Art and science flourished under its patronage. A school

was connected with every mosque. But the time has passed when Church and State lived hand in hand. The struggle between the spiritual and temporal power ended long ago in the civilized world with the complete separation of these two incompatible forces. The establishment of the Turkish National Government, and the separation of the Caliphate from all its temporal powers, marks, therefore, the latest of a series of separations of Church and State. The Moslem religion now seems destined to lose not only its control, but even its connection with temporal power. This is an epoch-making change in Islam. From that point of view the decision of Angora is a move toward democracy, which should go far to bring not only the Turkish State but also the Moslem world into line with modern political and democratic conceptions.

The decision of the Great National Assembly, moreover, will ultimately tend to restore the Caliphate to its original authority and prestige. It should be remembered that the first Caliphs after the death of the Prophet were selected by the Moslem community. The Caliphs that followed them down to the present have legally held their places by the choice of those learned in the law of Islam, and by the people who ratify their choice. The Caliphate cannot be inherited. According to the requirements laid down at the beginning of the Caliphate, the holder of this great office must be the choice of a legal body of those learned in the law of Islam. Even the Sultans of Turkey, who in fact inherited this title, apparently fulfilled this requirement by assuming the title of Caliph amid the utterances and acclamations of Ulemas present in the mosque when they were girded with the ancient weapon of their ancestors. In reality, however, the Sultan inherited the title of Caliph by the mere reason that he had become the Sultan of Turkey. This fact was the cause of some grievances among the Moslem nations against Turkey, and was used by the European powers as a means of propaganda against the prestige of the Caliphate. The reversion to the elective system, therefore, is quite in consonance with the organic Moslem law, and as such it will help to relieve further misunderstandings among the Mohammedans.

One of the most important requirements of the Caliphate is that the Caliph shall be wholly independent of any species of non-Moslem influence or coercion. As Turkey is now the only independent Moslem nation on the earth, and as her capital is the only place where the Moslem law is interpreted by Ulemas under no foreign rule, it is natural that the Caliph should be selected from among the Turks and sit in the Turkish capital. All the Moslem nations are unanimous in this view. The Great National Assembly, taking this fact into consideration, has decreed that until the deliverance of the other Mohammedan nations from the foreign yoke the Caliphate shall belong to the Osman family, and that the National Assembly shall select the most upright, honest and best instructed member of that family to occupy the seat of the Caliphate, which will have the entire strength of the Turkish State behind it.

The decision of the National Assembly, however, will be meaningless unless it receives directly or indirectly the approval of the whole of the Sunni-Moslem world. In order to validate his title the Caliph must receive the "Bilat," or sacramental oath, from the whole of the Sunni-Moslems. From that point of view the repercussion of Angora's decision in the Islamic world is very important.

EFFECT ON THE MOSLEM WORLD

So far no objection has been raised in the Moslem world against the decision of the National Assembly. On the contrary, there are many evidences of approval from the different parts of the world of Islam. The Indian Caliphate Committee, which represents 75,000,000 Mohammedans of India, immediately cabled its approval to the Turkish delegation at the Lausanne Peace Conference. The Egyptian Nationalist delegation at Lausanne declared in a public interview that "the Turks have a right to overthrow the Sultan and Caliph and select a new Caliph for the place." The hundreds of millions of Mohammedans living in Russia, in Turkestan, in Afghanistan and in the other parts of Asia have already declared that they recognize the new Caliph elected by Angora as the legitimate spiritual head of the world of Islam. Only the attitude of the Arabs remains to be seen.

EK-5

Mehmet Zekeriya Bey'in Matbuat Umum Müdürlüğünden ayrılması

Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü
Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

باسمہ رکالتہ عہدہ
تعمیراتی امور
۱۶۷۷
۴۷۷

مطبوعات مدیریت امور و رکالتہ برنامہ ترکیب و خدمت خارجہ سیاستہ عدم لغاتہ جملہ نمبرہ اولیہ و ضبط سند و نفوی حفظہ
تعمیراتی امور وزارت امور خارجه
۱۶۷۷
۴۷۷

خارجہ امور
۱۱/۳۳۹/۱۱۹۲۳

۱۱/۱۱
۲۷۱

۶
۱۷۸

030	11	1		1	3	2
-----	----	---	--	---	---	---

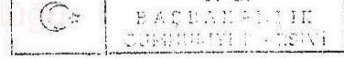
Fon No: 30 11 1 0 - Kutu No: 1 - Dosya No: 3 - Sıra No: 2

EK-6

Tan gazetesinin kapatılmasına dair kararname

T. C.
BAŞVEKÂLET
MUAMELÂT UMUM MÜDÜRLÜĞÜ
Kararlar Müdürlüğü
Karar sayısı
3
1371

Kararname



Kiraren vaki tavsiyelere ve ihtarlara rağmen yurt içinde tehlikeli nifak tohumları eken ve vatandaşları birbirini aleyhine tahrik eder mahiyette yazılar ve yalan haberler negretmekte ısrarla ve sistemli bir surette devam eden "Tan" gazetesinin muvakkaten kapatılması; 1881 sayılı Matbuat Kanununun 50 nci maddesine tevfiқан, İcra vekilleri Heyetince 12/8/1944 tarihinde kabul olmuştur.

REİSİCUMHUR

İsmail İnönü

Bş. V. ve
Hâ. V. V.
Ş. Sarıoğlu

Ad. V.

M. M. V.

Da. V.

H. V.

İ. Tünel A. R. Akınof H. İ. İsmailoğlu

Ma. V.
Ş. Ağral

Mf. V.

Na. V.

İk. V.

S. İ. M. V.

Y. Günel Y. Y. İsmailoğlu D. H. Aktaş

G. İ. V.
İsmailoğlu

Zr. V.

Mü. V.

Ti. V.

S. R. Hatipoğlu A. T. Celikou

080 49 01 02 106 58 15

EK-7

M.Zekeriya Sertel'in Cumhurbaşkanına Mektubu- Sunuş yazısı

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

24/4/951

İpek Seyran Üstünel Başer
Türkiye Cumhurbaşkanı

Yuvamdan beni geliyorum. Dükümetin son günlerde memleketin emniyetini sağlamak için bir takım kararlar almakla meşgul bulunduğunu gördüm. Bundan ve zati devletlerinin hakkındaki teveccühlerinden cesaret alarak, bu husustaki bildiklerimi ve düşündüklerimi kısaca arz etmeyi vatanî ve vicdanî ve vazife bildim. Sırf memleket sevgisi ile ileri sürdüğüm düşüncelerimden dolayı mezur görüleceğimi umar, en derin sevgilerimi sunarım.

M. Zekeriya Sertel

M. Zekeriya Sertel

M. Zekeriya Sertel
Kade-Kadıköy
İstanbul

030	61	41	243	9
-----	----	----	-----	---

2

Fon No: 30 1 0 0 - Kutu No: 41 - Dosya No: 243 - Sıra No: 9

EK-8

Mehmet Zekeriya Sertel'in Cumhurbaşkanına Mektubu- İlk sayfa

DEVLET ARŞİVLERİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜ
CUMHURİYET ARŞİVİ

Sayın Celâl Bayar

Türkiye Cumhuriyeti

Özeti: Atlantik Paktına giremediğimize, girsek de bir faydası olamayacağına; Amerikanın bize ahdî teminat vermek istemediğine, vesaî de memleketi istila feleketinden kurtaramayacağına; Yakın ve Orta Doğu'da teşkilî düşünülen bloklar güvenilir ve bel bağlanabilir kuvvetler olamayacağına; Türkiye'nin coğrafî durumunun nezaketi ma'lum bulunduğuna göre memleketin emniyetini sağlamak için takip edilecek siyaset tarafsızlık siyaseti olabilir ve olmalıdır.

Son zamanlarda hükümetin memleketin emniyetini garanti altına almak için ciddi faaliyete geçtiği, muhtelif memleketlerdeki büyük elcilerimizin merkeze davet edilerek kendileri ile istişarelerde bulunulduğu, ve nihayet Yüksek Başkanlığınız altında fevkrîde bir toplantı yapılarak takip edilmesi lâzımgelen dış siyaset üzerinde bazı mühim kararlara varıldığı görülmüştür.

Avrupada uzun müddet dünya hadiselerini yakından takip ettikten sonra memlekete yeni dönen ve dış siyasetle ötedenberi uzaktan olsun meşgul bulunan bir vatandaş sıfatıyla, ve belki de bazı hususlarda vaziyetin aydınlanmasına yardımım dokunur ümidile, bendenizin de bildiklerimi ve düşündüklerimi arz etmeme müsaade buyrulmasını rica ederim. Zatî Devletlerinin ötedenberi bendenizin bu husustaki düşüncelerime hususi bir ehemmiyet atfetmek lütfunda bulunduğunuzu bildiğim için bu cesaretimi mezur göreceğinizi umarım.

Dünyanın soğuk harbe girdiği, ve her gün sıcak harbe doğru sür'atle adım atmakta olduğu bu devirde Türkiye'nin emniyetini sağlamak her endişenin üstünde hayati bir ehemmiyeti haizdir. Şimdiye kadar gerek Halk Partisi Hükümetlerinin, gerek Demokrat Parti idaresinin takip ettiği siyaset ve baş vurduğu teşebbüsler müspet netice vermemiştir. Türkiye Atlantik Paktına alınmamış, Amerikadan istenilen emniyet taahhüdüne Amerika Hükümeti yanaşmamış, İngiltere ve Fransa'yla aramızda mevcut müşahedelere Amerikanın katılması için iki senedenberi yapılan müracaatlara açıkça red cevabı verilmiştir. Bu vaziyet karşısında ilerisi için nasıl bir hareket hattı ve nasıl bir siyaset takip etmeliğimiz lâzımgeldiğini tayin edebilmek ancak bu vaziyeti doğuran sebepleri tahlil etmek ve realiteleri olduğu gibi görmekle mümkündür.

1-Türkiye'nin Atlantik Paktına girmesi mümkün müdür ve faydalı mıdır ?
Fikrimce, Türkiye'nin Atlantik Paktına girmesi ne mümkün ne faydalıdır. Mümkün değildir, çünkü Atlantik Paktına dahil devletlerin bir kısmı muhtelif sebeplerle Türkiye'nin bu Pakta alınmasına taraftar olmadıklarını defalarla tekrar etmiş ve açığa vurmuşlardır. Onları bu muhalefete sevkeden sebepler hükümetçe malum olmak gerektiği için bunlar üzerinde durmaya lüzum görmüyorum. Bu sebepler bilindikten sonra ise, Atlantik Paktına girmek için mütemediyen kapı kapı dolaşmanın faydasız olduğunu zannediyorum.

030 01 41 243 9

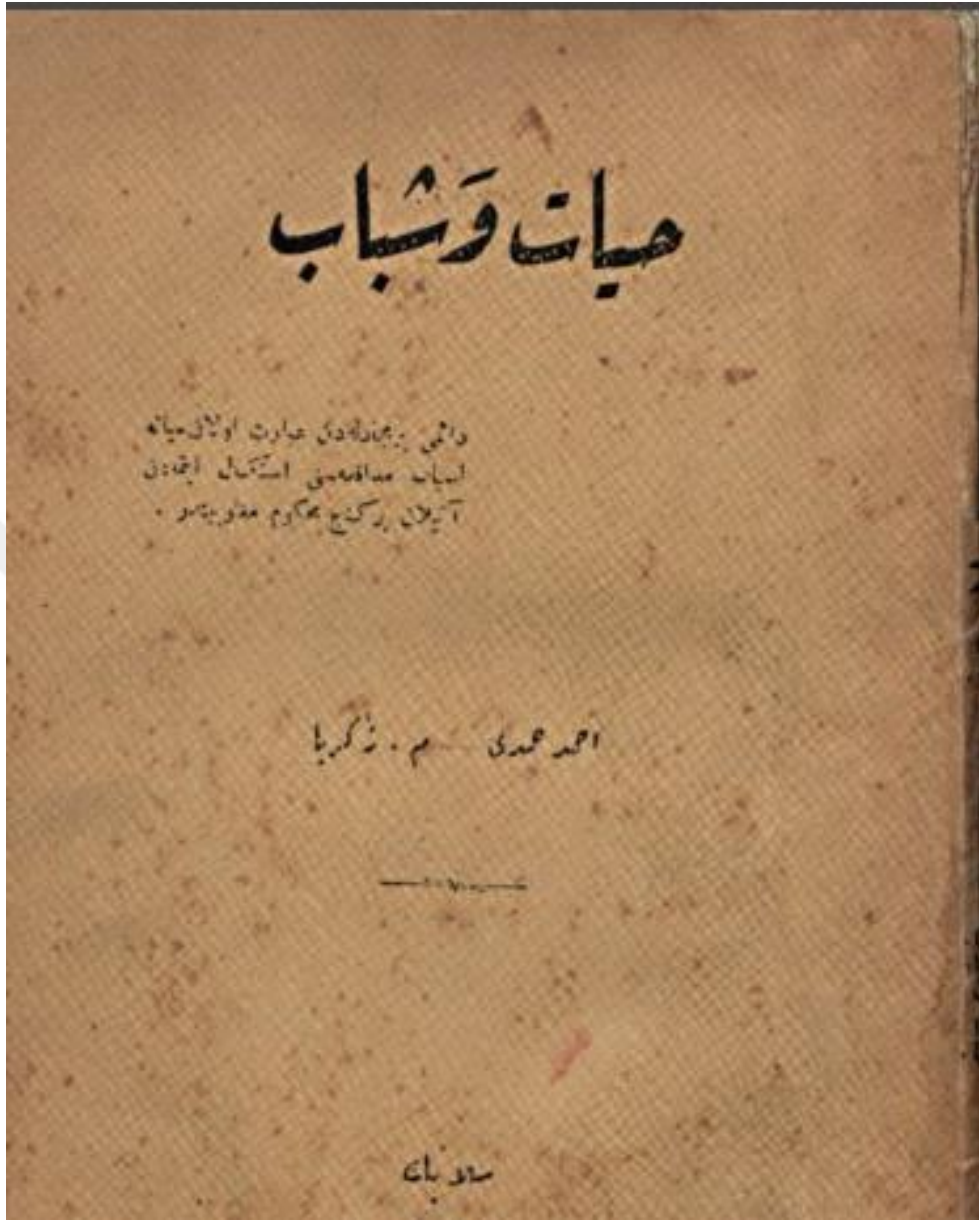
3

FOTOGRAF VE RESİMLER

- EK-1 Mehmet Zekeriya Sertel'in ilk kitabı Hayat ve Şebâb**
- EK-2 Mehmet Zekeriya ve Sabiha Sertel'in evlendiği döneme ait resmi**
- EK-3 Mehmet Zekeriya, Sabiha ve Sevim Sertel ABD yılları 1919**
- EK-4 Mehmet Zekeriya Bey'in ilk defa yayınladığı Ayın Tarihi Dergisi**
- EK-5 Mehmet Zekeriya Bey'in yayınladığı Resimli Ay Mecmuası**
- EK-6 Mehmet Zekeriya Bey'in “*Meçhul Asker Kimdir?*” yazısı. Resimli Ay.**
- EK-7 Mehmet Zekeriya Bey'in yayınladığı Hayat Ansiklopedisi**
- EK-8 Mehmet Zekeriya Bey'in yayınladığı Görüşler Dergisi**
- EK-9 Sabiha Sertel'in Bakü'deki Mezarı**
- EK-10 Mehmet Zekeriya Bey'in ülkesine dönüşü. (Cumhuriyet)**
- EK-11 Mehmet Zekeriya Bey'in cenaze Töreni (Hıfzı Topuz arşivinden)**

EK-1

Mehmet Zekeriya Sertel'in ilk kitabı Hayat ve Şebab



EK-2

Mehmet Zekeriya ve Sabiha Sertel'in evlendiği döneme ait resmi



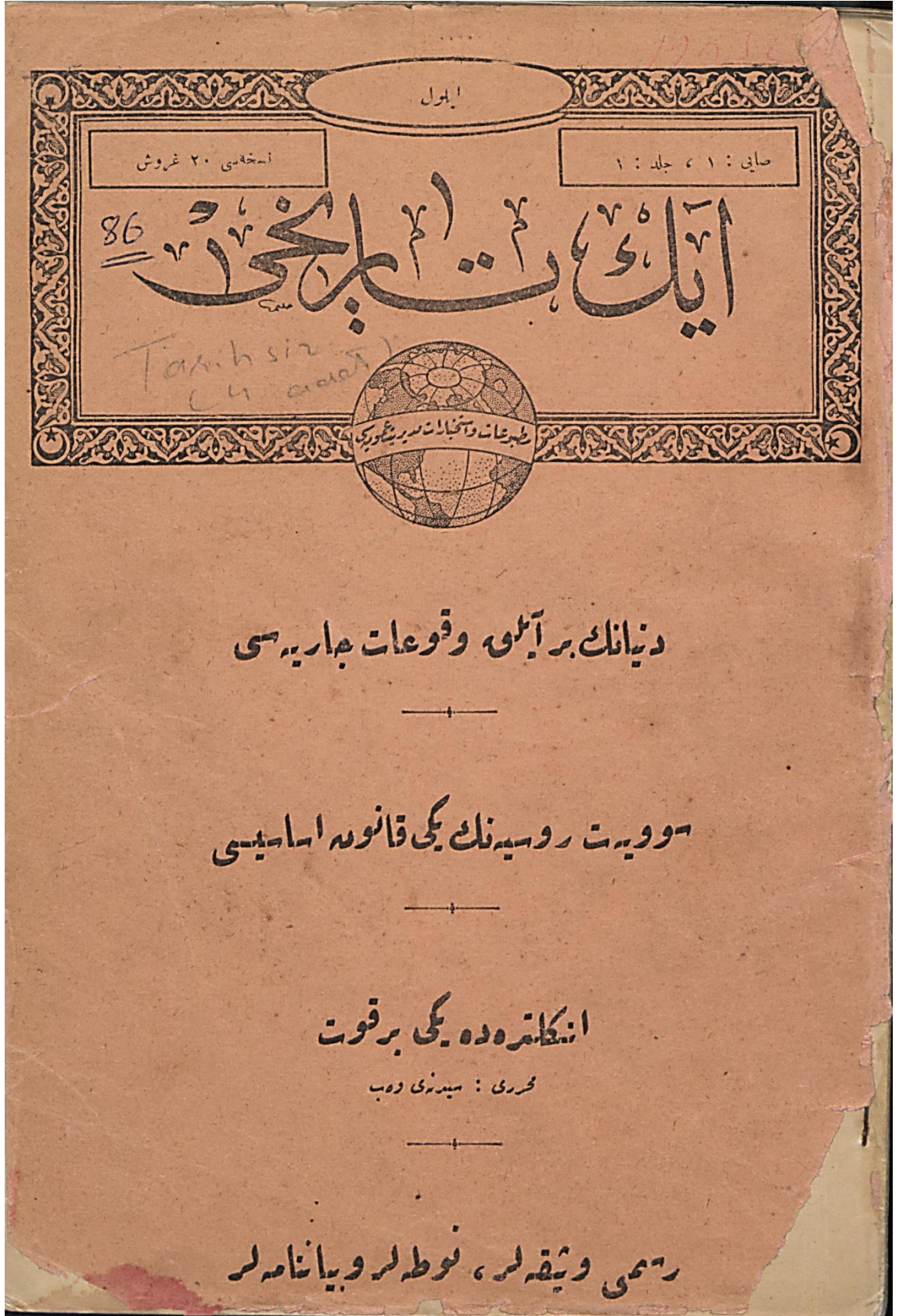
EK-3

Mehmet Zekeriya, Sabiha ve Sevim Sertel ABD yılları 1919



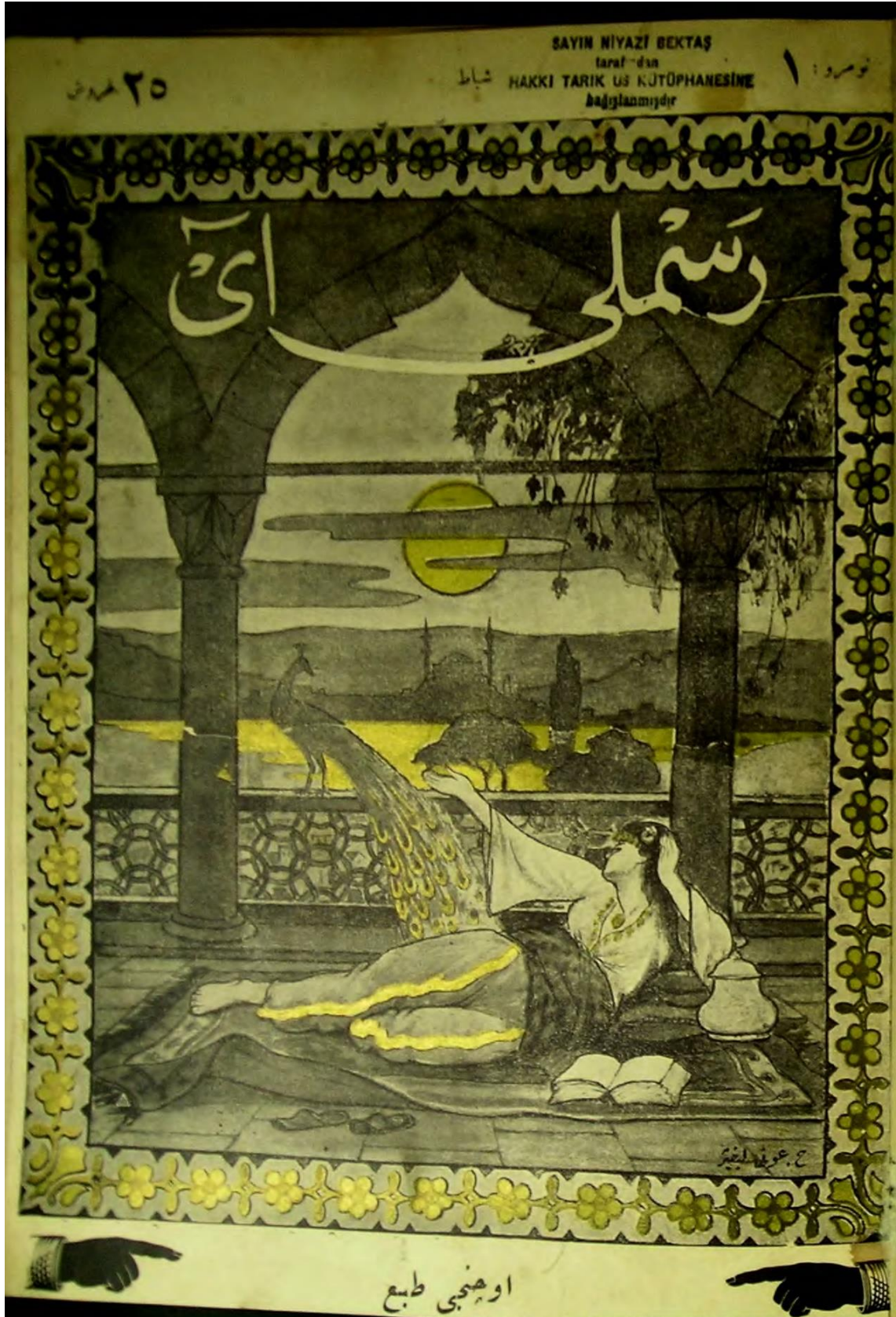
EK-4

Mehmet Zekeriya Bey'in ilk defa yayınladığı Ayın Tarihi Dergisi



EK-5

Mehmet Zekeriya Bey'in yayınladığı Resimli Ay Mecmuası



باسمہ محمدی : م. زکریا



نومرو : ۸

اپریل - ۳۴۰

سنہ : ۱

مجهول عسکر کیمدر؟

محمدی : م. زکریا

شان و شرفك پادشاه و پاشالردن آننوب ملته و بریلسی، ظفر ك حقیق صاحبك طائسی دیمكدر.

توركك معنوی قهرمانك تقدسی قرون و سطانن چیقوب بکی وده و مقراتیق برجمیت حاله کیره که باشلادیفمزده علامتدر. پادشاهلر محمدجك حق و شرفنی غضب ایشکازی زمان ملت مقدس و چوق عزیز برحقك کندیبندن چالندیفنك فرقتده دکلدی . او اوغرینه قان دو کدیکی وقه نك پاشاتیلماستی و تسعیدتی ایستیبوردی . فقط اونك دماغنده هنوز معنوی شرف و قیبتلری تقدیر ایده بیله جک بر کمال حاصل اولامشدی . هنوز قهرمانلر دورتمده یاشیبورو وقه لری قهرمانلرله یاشاتنی بیلوردی . بناء علیه بلونه عیاره سی خابار لادینی زمان کوزلری او کنده عثمان پاشانك ، جالدران وقه سی ذکر ایدیلدیکی زمان سلطان سلیمك خیالی جانلانیردی . سانکه «وقه لری یانکز» یوقهرمانلر یاشیلر ، سانکه بوتون ظفری اونلر قازانمشلردی، محمدجكک اوندده اوافق بر حصه ایشکاری بیله یوقسی .

فقط بوکون استقلال حربی و دو موی پیکار ظفری آ کدیفمز زمان آرتق فلان و یا فلان پاشانی دکل ، دوغریدن دوغری به محمدجکی خاطر لایور، بوتون مانك مشترك مفکوره سی ملی قهرمانی دوشونبورز .

مجهول عسکر مخیل تورك عسکرینک بر انغوزسی ، بر قهرمانانق خلاصه سی ، بر فداکارلق نمونه سیدر . او هیچ بر آنانک اوغلی دکلدیر ، او بوتون وطنک اوغلی ، بوتون ملتك قهرمانانی ، بوتون ملتك فداکار لیدر . محمدجکده بز کندیمزی ، کنددی وارلومیزی کورویوروز . محمدجک آغلايان وقان دوکن توركلكك نئالی در . اومعنوی بر شخصیتدر .

اونی تدیس ایشکله کنددی مفکوره مضری تقدیس ایش اولوبوروز . مجهول عسکر ، مفکوره مزك مشخص بر نئالیدر .

دوملی پیکارده کچن هفته ظرفنده یاپیلان و بوتون متی باشدن باشه مقدس بر هیجان دالغه سی ایچنده صارصان ملی و معظم مراسم، عسکری و سیاسی تاریخنده یکی بردور آچان بر حادته کک تیدی ماهیتی حائر در . دوملی پیکار ، یا انکراستقلالک دوغندی بر دکل ، عینی زمانده و بالخاصه «محمدجک» ک دوغندی بر در . محمدجک توركك عسکر، انغوزسی ، ملتك فداکارلق نمونه سیدر . ظفر اونك ، چکیلن ام و اضطر ایلرهب او نکدر . توركك مجهول عسکری ، مجهول شهیدی تا سته لردن بری بوتون ملتك روحنده کنددی شخصیتی پاشاتان (محمدجک) در . محمدجک یانکز بوکونک و یانکز دنک دکل ، بوتون ماضیسیرک ، بوتون تاریخمزك مجهول عسکر بدر .

فقط خودکام و خودیبند پاشا و پادشاهلریز محمدجکک بو مقدس حقیق غضب ایدهرک جسمه ملر ، محمدجکک قهرمانلی کنددی قهرمانقلری ، محمدجکک ظفری کنددی ظفرلری کچی کوستره رک او کوشلردر . وانه ده چارپشان او ، بنده دو کوشن او ، آزان او دوقده قان دوکن ، عربستان چوللرنده اولن هب اودر . فقط قهر اونک شرف پاشا و پادشاهلرک اولمش ، محمدجکک قهرمانانی پاشالرینک قهرمانانق منقبه لری زینکینشد بر مکدن باشقه بر شیده باراماشدر .

ایسته بوکون ایلک دنمه محمدجکک قهرمانانی، محمدجکک فداکارلی تسعید ایدیلور . بوکون ایلک دنمه محمدجکک لایق اولدینی شرف و قیمت و بریلور ، اونک قهرمان روحنه فاتحه لراوقومق و تره لرا یاقنی لرومی حسن ایدیلور . بو حادته

ملتلر اوللری قهرمانقلری پاشایان بر شخصده نئیل ایدرلر اوکا قهرمان نامی و بر برلردی . عشرتلك قهرمانلری واردر . اونلر بوتون قبیله نك قهرمانقلری شخصلرنده جمع ایدن قوتلی و سچیله شخصیتلر در . قبیله افرادی اوکا طایار ، اوکا اطاعت ایدر ، اوی قبیله سنك انسان شکلنه کیرمش مفکوره سی عدا ایدر .

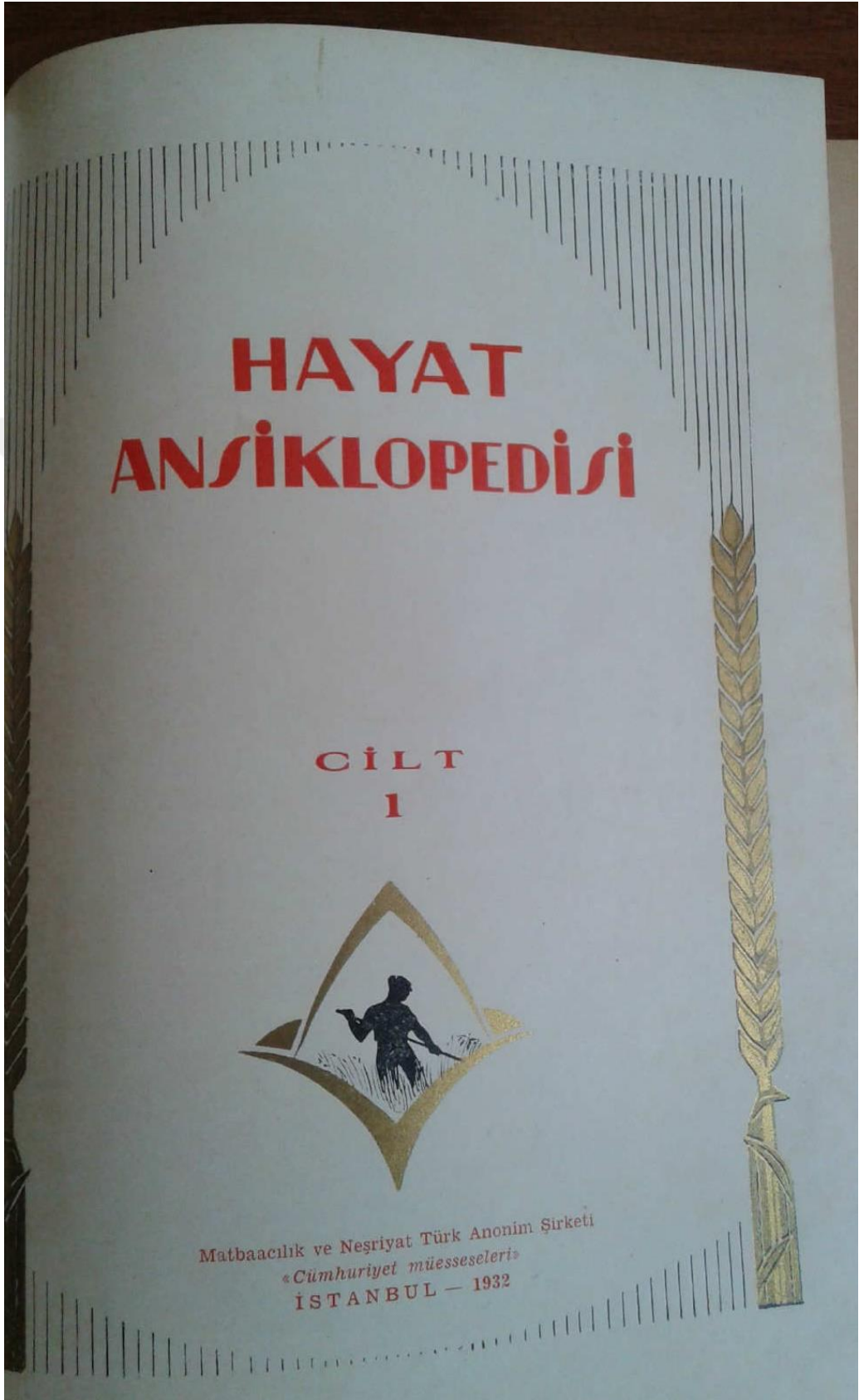
قهرمانلق دورندن چیقماش ملترکده قهرمانلری واردر . بوتولر اولملتك قهرمانا نقلری نئیلرندده جمع ایدن فردلدر . بسط و ابتدائی دماغلی انسانلر قهرمانقلره و قداکارقلره ، منتوندرلر . فداکارلقدن قاچایان فردلر جمعتلر طرفندن بر مفکوره هاله سیله احاطه ایدیلر ، اطرافنده افسانلر و حکایه لر ایجاد ایدیلر . اوکا فوق البشر صفتلر عطف ایدیلر . چونکه او آرتق مفکوره وی بر شخصیتدر .

فقط عصری ملتر ملی قهرمانلری ، جمعیتک بوتون فداکارلغنی نئیل ایدن مخیل و معنوی بر قیمت خاندانه تصور ایدرلر . او بوتون فداکارلرک بوتون اضطر ایلرک و بوتون قهرمانلرک بر نئالیدر . مدنی و عصری ملتلر بوکا مجهول عسکر دبدیلر .

بز اوکا «محمدجک» دیشمز . محمدجک ختک روحنده چوقدن پاشایان ، فقط شیمیدی به قدر وارلانی تیه ده قالان طفیلر ، پاشا و پادشاهلر طرفندن غضب ایدیلن ملی قهرماندی . اونی شیمیدی به قدر یانکز تورك نظری و تورك ملی طائیش ، فقط تورك دولتی طائیش ایسته مه مشدی . دوملی پیکار مراسمی دولت و ملتك مشترکاً «محمدجک» تی طائیدینی تاریخی کونی تثبیت ایشدیکی ایچون بزجه چوق قیمتداردر .

EK-7

Mehmet Zekeriya Bey'in yayınladığı Hayat Ansiklopedisi



EK-8

Mehmet Zekeriya Bey'in yayınladığı Görüşler Dergisi



EK-9

Sabiha Sertel'in Bakü'deki Mezarı



EK-10

Mehmet Zekeriya Bey'in ülkesine dönüşü. (Cumhuriyet)



EK-11

Mehmet Zekeriya Bey'in Cenaze Töreni (Hıfzı Topuz arşivinden)



ÖZGEÇMİŞ

Adana ili Ceyhan ilçesi 25 Mart 1966 doğumluyum. İlk ve Orta Okulu Ceyhan ilçesinde, liseyi ise Ankara Jandarma Astsubay Hazırlama Okulu'nda bitirdim. Bir yıl süren Astsubay Sınıf Okulu'nun ardından 30 Ağustos 1985'de Jandarma Astsubayı olarak göreve başladım. Ülkenin değişik il ve ilçelerinde toplamda yirmi sekiz yıl görev yaptıktan sonra 2013'de emekliye ayrıldım. Üniversiteyi ise mesleğime devam ederken Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Bölümü'nde tamamladım. Ayrıca aynı üniversitenin Açık Öğretim Fakültesinde Tarih Bölümünden de mezun oldum. Emekli olduğum 2013'den itibaren Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü'nde bir yılı "*Bilimsel Hazırlık*" olmak üzere iki yıl süreli örgün olarak "*Yüksek Lisans*" eğitimi aldım.

Özel ilgi alanlarım içinde şüphesiz ki tarih ilk sırayı almaktadır. Evli ve iki çocuk babasıyım.

Murat KILIÇ